

REDIGERET AF

ANETTE BORCHORST

Kønsmagt under forandring

Kønsmagt under forandring

HR

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet, der forventes afsluttet i 2003, ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, der udgives på Hans Reitzels Forlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen. Man kan læse om Magtudredningen på hjemmesiden www.ps.au.dk/magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Kønsmagt under forandring

Redigeret af

Anette Borchorst

Hans Reitzels Forlag

Kønsmagt under forandring

© Magtudredningen, forfatterne og
Hans Reitzels Forlag A/S, København 2004
Omslag: Harvey Macaulay, Imperiet
Sat med Plantin Light hos Satsform, Risskov
og trykt hos Narayana Press, Gylling

ISBN 87-7934-790-8

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Indhold

Indledning 7

Seksualitet og kontrol 15

AF KARIN LÜTZEN

„En værdigere stilling i ægteskabet som hustru og moder.“

Ligestilling i begyndelsen af det 20. århundrede 34

AF BENTE ROSENBECK

Akademikere i departementerne 54

AF HANNE NEXØ JENSEN

Køn og eliter 72

AF PETER MUNK CHRISTIANSEN, BIRGIT MØLLER OG LISE TOGEBY

Magtens køn - kvinder og mænd i toppositioner inden for erhvervs-
liv, offentlig administration og politik 92

AF LIS HØJGAARD

Køn og magt i academia 110

AF CATHRINE HASSE, INGE HENNINGSSEN

OG DORTE MARIE SØNDERGAARD

Er der kønsforskelle i de danske partier? 130

AF KARINA PEDERSEN

Magt over eget liv: om unge indvandrere, patriarkalske familiefor-
mer og nordiske ligestillingsidealer 149

AF ANNICK PRIEUR

„Modernisering“ og „Feminisering“ i velfærdsstaten - omsorg, pro-
fessionalisering og kønsmagt under forandring 168

AF STEEN BAAGØE NIELSEN

En køn retfærdighed? Et spørgsmål om status og lighed med hjemmehjælpen som case 187

AF HANNE MARLENE DAHL

Det fælles kvindelige til debat. En analyse af profil og strategi i kvindeligt arbejderforbund 209

AF PERNILLE TANGGAARD ANDERSEN

Er ligestillingen opnået? Ligestillingsdebattens forskellighed i Danmark og Sverige 226

AF DRUDE DAHLERUP

Diskurser om køn, magt og politik i Skandinavien 247

AF ANETTE BORCHORST, ANN-DORTE CHRISTENSEN OG BIRTE SIIM

Om forfatterne 267

Indledning

Er udviklingen gået mod en udjævning eller en skærpelse af uligestillingen mellem kønnene? Det spørgsmål er blevet stillet i en række lande i forsøg på at gøre status over de sidste tre til fire årtiers markante ændringer i kønsrelationerne, især i kvinders situation. De skandinaviske lande har ligget i front med hensyn til en del af de faktorer, man ofte måler ligestilling med: politisk repræsentation, tilknytning til arbejdsmarkedet, børneinstitutionsdækning, barselsorlovens længde og økonomiske kompensationsgrad, enlige mødres fattigdomsrisiko og sikring af fædres rettigheder. Samtidig er der ingen tvivl om, at der også i disse lande er et stykke vej endnu til kønsligestilling, især når man betragter samfundets magtfulde positioner. Her er der på nogen områder, som fx fordelingen af økonomisk magt, næsten ingen ændring at spore. Faktisk viser flere kapitler i denne bog, at Danmark halter bagefter andre vestlige lande med hensyn til at få kvinder ind på erhvervslivets topposter. I Skandinavien har der været en del diskussion om ligestillingsudviklingen: Er det kontinuitet eller brud, der har præget billedet, og skal man vurdere det pessimistisk eller optimistisk?

Det har især været kvinde- og kønsforskningen, men i nogen grad også den samfundsvidenskabelige forskning i bred forstand, som i 1980'erne og 1990'erne har beskæftiget sig med de forskningsmæssige svar på disse spørgsmål. Efter sin fremvækst i 1970'erne var kvinde- og kønsforskningen først optaget af at dokumentere den skæve kønsfordeling. Dette synliggørelsesprojekt blev opfattet som et vigtigt korrektiv til samfundsforskningen, der indtil 1970'erne stort set havde været kønsblind. Med udviklingen af kvinde- og kønsforskningen til en omfattende og tværfaglig disciplin blev et centralt og tilbagevendende spørgsmål, i hvilken grad man kan beskrive og forklare kønsrelationerne i magttermer. I naturlig forlængelse heraf har forskere været optaget af, hvilke magtbegreber og magtforståelser der er bedst egnede til at begrebsliggøre forandringerne. Gennem de sidste par årtier har der udviklet sig en differentieret og bred forståelse af magtens former og udtryk. Sideløbende har

kønsopfattelsen også ændret sig, således at køn i højere grad opfattes som flydende og differentierede størrelser frem for som faste og givne.

Mellem kønsforskningen og det, man kan kalde mainstreamforskningen, har der været en vis afsmitning i analyserne af kønsmagt. På nogle områder, som fx demokrati, medborgerskab og politiske holdninger, er det ikke muligt at skelne klart mellem dem, fordi forandringerne i kønnenes placering har været et af omdrejningspunkterne for disse forskningsfelters udvikling gennem de sidste 20 år. Inden for andre områder, som fx arbejdsmarkeds- og familieforskning, har der været næsten vandtætte skodder mellem analyser, der inddrog køn og dem, som stort set ignorerede dets betydning. På tværs af alle felter er der stor forskel på analyser, der inddrager køn som en variabel, som enkelte steder tages i betragtning på linje med faktorer som alder, social baggrund og etnicitet, og analyser, hvor køn er et gennemgående analytisk perspektiv, evt. i sammenhæng med alder, social baggrund mv.

Den nuværende danske magtudredning repræsenterer det første officielt initierede forsøg på at gøre status over udviklingen i magt og demokrati i Danmark. Blandt andet derfor har der ikke tidligere været fokus på de store linjer i udviklingen i kønsmagt her i landet, sådan som det har været tilfældet i Norge og Sverige i forlængelse af magtudredningerne der. Kønsperspektivet blev ikke inddraget i den første norske magtudredning fra slutningen af 1970'erne, og den mangel blev kritiseret af kvindeforskningen, som var i stor fremvækst i samme periode. I den nuværende norske magtudredning tematiseres kønsspørgsmålet i en række projekter under temaet „Ligestillingsprocesser og kønsmagt“ (se www.sv.uio.no/mutr).

I den første svenske magtudredning fra slutningen af 1980'erne blev kønsperspektivet et nøgletema med analysen af forandringer i „genussystemet“ fra 1930-90 i udredningens hovedrapport. I 1990'erne blev kønsmagt gjort til genstand for en selvstændig udredning i „Kvinnomaktutredningen“. Udredningens mange rapporter, som blev publiceret i den svenske serie af offentlige udredninger, omhandlede udelukkende økonomisk magt, men det blev opfattet ganske bredt som ændringer i familien, på arbejdsmarkedet og i politikken. Både de norske og svenske magtudredninger kom dermed til at fungere som katalysatorer for en ganske omfattende debat om kontinuitet og forandring i kønsmagt; det gælder både i forskningsverden og i den bredere offentlighed. Samtidig er forskningsfeltet i disse

to lande, som det påvises i bogens afsluttende kapitel, blevet stimuleret af ganske forskellige tolkninger af udviklingen.

I Danmark har kvinde- og kønsforskningen siden 1970'erne været et felt i vækst inden for samfundsvidenskaberne og humaniora, og store forskningsprojekter har beskæftiget sig med forandringer i kønsmagt. Da Folketinget i 1997 besluttede at igangsætte den første egentlige danske magtudredning, var køn ikke omtalt i den udvalgsberetning, som gik forud for beslutningen. Det fik Ligestillingsrådet til i 1998 at udarbejde et idekatalog med anbefalinger til udredningens forskningsledelse. Forskningsledelsen noterede sig, at alder, klasse og etnicitet heller ikke blev nævnt, og den fastlagde en dobbeltstrategi for kønsrelateret forskning, som stort set svarede til Ligestillingsrådets anbefalinger. Den ene del bestod i at gennemføre specielle kønsprojekter om demokrati og magt og udmøntede sig i støtte til tre delprojekter, ligesom køn indgår i forskningsledelsens egne projekter om medborgerskab, marginalisering og indvandrere. Den anden del sigtede mod integration af kønsperspektivet i det størst mulige antal projekter (jf. notat nr. 13, www.ps.au.dk/magtudredning) og blev realiseret ved seks måneders frikøb af undertegnede. Efter gennemgang af de eksisterende projekter forekom det oplagt at inddrage et kønsperspektiv i nogle af dem. Samtidig var det klart, at det var urealistisk at få integreret køn i en række andre projekter, hvis forskningsdesign lå meget langt fra et kønsanalytisk perspektiv, og hvor relativt få af de involverede forskere tidligere havde beskæftiget sig med kønsforskning.

Derfor blev det besluttet at udarbejde en oversigt over kønsrelateret forskning om køn og politik, som kunne tjene som værktøj til at øge kendskabet til kønsforskningen, og desuden opstod ideen om udgivelsen af en antologi, hvor en række kønsforskere analyserede forandringerne i kønsmagt. Ambitionen med den foreliggende antologi har ikke været at skrive „den store fortælling“ om kønsmagt, hvilken vej udviklingen er gået, og hvordan den skal fortolkes. Den øvelse er tiden på mange måder løbet fra, i hvert fald når vi taler om den overordnede udvikling. Bidragsyderne er valgt ud fra et ønske om såvel empirisk bredde som teoretisk pluralisme, ligesom det bevidst er hensigten at få repræsenteret forskellige metodiske og disciplinære tilgange. Kapitlerne beskæftiger sig med mange genstandsområder: beslutningsprocesanalyser, hverdagsliv og etnicitet, ledelses- og elitepositioner, omsorgsprofessioner, fagligt arbejde, politiske partier og diskurser om køn, magt og ligestilling. Antologien rummer

også en vis historisk spredning. Nogle kapitler omhandler aktuelle forhold, og andre ser på de sidste 30 års udvikling. Enkelte foretager afstikkere længere tilbage i tiden, og et kapitel beskæftiger sig med begyndelsen af 1900-tallet, mens et andet ser på slutningen af 1800-tallet. Selv om der kan spores forskel i betoningen af kontinuitet og forandring i bogens kapitler, så kan der ikke her eller i den danske debat i øvrigt spores en polarisering mellem udprægede pessimistiske eller optimistiske billeder af udviklingen i Danmark. Flere kapitler fokuserer både på integrations- og marginaliseringsmønstre og på tendenser til kontinuitet og brud i kønnet magt.

Bogens kapitler bygger alle mere eller mindre eksplicit på en forståelse af, at kønsforskelle overvejende er af social karakter, samt at de to køn ikke er historisk givne størrelser. I stedet for en sådan essentialistisk kønsforståelse ser mange af bogens bidragydere i højere grad køn som noget „man gør“, end som noget „man er“. Flere forfattere analyserer kvinders og mænds rolle som handlende aktører ved udformning af lovgivning, der har påvirket kønsrelationerne. Det gælder fx Karin Lützens analyse af de mandlige rigsdagspolitikeres begrundelser for at vedtage lovgivning om at tvangsindskrive kvinder som fuldtidsprostituerede i slutningen af 1800-tallet. Denne lovgivning var udtryk for statsmagts brug af tvang over for fattige kvinder. Loven blev ophævet i 1906, bl.a. efter at den såkaldte abolutionsbevægelse havde arbejdet for at få den ophævet. Hermed tegnes konturerne af en stærkt patriarkalsk politisk kultur, som imidlertid også var åben for organisationers og bevægelers indflydelse.

Dette træk tydeliggøres i Bente Rosenbecks analyse af beslutningsprocesserne i forbindelse med ægteskabsreformerne i begyndelsen af 1900-tallet. Det interessante er, at der som udløber af fælles skandinavisk samarbejde og koordination blev gennemført ensartet skandinavisk (og senere også nordisk) lovgivning om ægteskab, skilsmisse, forældremyndighed og ejendomsforhold. Reformerne begrænsede den patriarkalske magt, og kvindernes indflydelse på disse reformer afspejler, at nordiske kvinder havde politisk indflydelse, før de fik politiske borgerrettigheder.

De følgende fire kapitler beskæftiger sig med forskellige aspekter af samfundets eliter. Hanne Nexø Jensen finder i sin analyse af kønsfordelingen blandt akademikere i centraladministrationens departementer, at der samlet set har været en udvikling mod en mere ligelig kønsfordeling fra begyndelsen af 1970'erne til i dag, og hun fokuserer på betingelserne for at indhente de sidste otte procentpoints for-

skel. Samtidig viser hun, at der er betydelige variationer mellem ministeriernes kønsandel og deres udvikling siden 1970'erne. De forklares bl.a. ved organisatoriske strukturændringer samt forekomsten af handlingsplaner for ligestilling.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller og Lise Tøgeby analyserer ændringer i samfundseliternes kønssammensætning over tid og interesserer sig særligt for variationer mellem sektorer. Fra 1930'erne til i dag er det gået hurtigere med at integrere kvinder i folkevalgte positioner end i den offentlige administration, mens der ingen udvikling har været i erhvervslivets elite. De tre forfattere konkluderer med afsæt i institutionelle forklaringer, at variationer i rekrutteringsmekanismerne kan forklare sektorforskellene.

Lis Højgaards kapitel beskæftiger sig med køn og ledelsespositioner i erhvervsliv, politik og offentlig administration og finder samme variationer mellem sektorerne som det foregående kapitel. Hun afviser imidlertid, at der er generelle mønstre på spil, som kan forklare variationerne i den skæve kønsfordeling og peger i stedet på variationer i forhandlingsrummet for kønnet positionering som forklaring på uligestillingen. Dette diskuteres i forhold til social baggrund og karriere- og familiemønstre blandt ledere på topposter.

Cathrine Hasse, Inge Henningsen og Dorte Marie Søndergaards kapitel om køn og magt i academia (på universiteterne) konkluderer, at en række traditionelle forklaringer på den skæve kønsfordeling, som fx et historisk efterslæb i kvinders kvalifikationer og ambitioner, ikke slår til, bl.a. fordi de ikke når ud over universiteternes egenlogik. Med udgangspunkt i en antropologisk og en poststrukturel kulturanalyse finder de, at mere subtile dynamikker må undersøges for at forstå kontinuiteten i magtens kønnede former inden for academia.

På baggrund af en ny undersøgelse af danske partimedlemmer fokuserer Karina Pedersen på tre argumenter for inddragelse af kvinder i det politiske liv. Et retfærdighedsargument, som hun måler ved tilstedeværelse i partierne, et ressourceargument, som undersøges ved partiaktiviteter og et interesseargument, som hun belyser ved politiske holdninger. Kvinder er fortsat i mindre grad end mænd medlemmer af danske partier og er mindre interesserede i at opstille til valg. Der er desuden visse, men ikke markante kønsforskelle i partiaktiviteterne, og endelig er der forskelle i politiske holdninger.

Hverdagslivets magtformer er temaet for Annick Prieurs kapitel om unge norske indvandrere. Analysen gennemføres med en bourdieusk magtopsik, som betoner betydningen af både kropslige og

symbolske dominansforhold. Prieur forbinder et køns- og generationsperspektiv i sin analyse af, hvordan de unge tackler de markante forskelle mellem patriarkalske familieformer fra deres oprindelige kultur og den norske ligestillingsorienterede kultur. Det leder frem til en konklusion om, at øget kønsligestilling hænger tæt sammen med frigørelse fra forældrene.

To kapitler beskæftiger sig med kønsmagt i omsorgsprofessioner. Steen Baagøe Nielsen diskuterer kritisk teser om kvinders omsorgsmagt og velfærdsstatens kvindedominans. I en case om daginstitutioner viser han, at moderniseringen og professionaliseringen af omsorgsarbejdet har styrket økonomiske rationalers betydning for arbejdstilrettelæggelsen. Det har ført til nye hierarkiseringer og har øget omsorgsarbejdets karakter af lønarbejde. Der er imidlertid store variationer mellem kommunerne og inden for faggrupperne. Kønnenes placering inden for daginstitutionerne er derfor ikke påvirket på en entydig måde. Baagøe konkluderer på den baggrund, at kønnet omsorgsmagt må forstås differentieret og lokaliseret.

Hanne Marlene Dahl behandler spørgsmålet om retfærdighed vurderet ud fra to dimensioner, anerkendelse og fordeling, hvor sidstnævnte måles både ved byrder og goder. Hendes empiriske case er politisk-administrative diskurser om hjemmehjælpsarbejdet i perioden 1943-95. Hun viser, at der er opnået en øget retfærdighed med hensyn til anerkendelse, men ikke for fordeling. Diskursivt er der sket en stigende italesættelse og valorisering af omsorgen via en professionsdiskurs. Den lønmæssige retfærdighed er øget, mens dette ikke har været tilfældet for byrderne.

En række andre kapitler analyserer også kønsmagt med et diskursivt udgangspunkt, hvor magt forstås som kampen om at fastlægge betydning. Det gælder bl.a. Pernille Tanggaard Andersens kapitel om ændringen i Kvindeligt Arbejderforbunds faglige strategi fra først og fremmest at varetage generelle lønmodtagerkrav til at fokusere på særlige kvindeverdier. Denne nyorientering lokaliseres i forskellige diskurser i fagforeningens debatblad, „Kvinden i fremtiden“, som blev udsendt til medlemmerne i begyndelsen af 2001. Pernille Tanggaard Andersen rejser med afsæt i holdningerne blandt yngre KAD-medlemmers spørgsmålet, om strategien strider mod en senmoderne betoning af individualitet og forskellighed.

Bogens to afsluttende kapitler beskæftiger sig med diskurser om køn, magt og ligestilling i Skandinavien. Drude Dahlerup sammenligner ligestillingsopfattelsen i Sverige og Danmark, bl.a. i partipro-

grammer, og hun finder, at ligestillingslovgivningen fortsat er grundlæggende ens i de to lande, hvorimod debatten er ganske forskellig. I Sverige synes det at være den fremherskende opfattelse, at der er lang vej til ligestilling, og hovedparten af de svenske partier profilerer sig som feministiske. Den danske ligestillingsdebat er langt mere tvetydig og ambivalent, og de danske partier beskæftiger sig kun i begrænset omfang med ligestilling.

Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim analyserer forskningsdiskurser om politik og magt i Skandinavien. Den svenske undertrykkelses- og den norske forskelsdiskurs sammenlignes med to knudepunkter i den danske diskurs, velfærdsstatsdiskursen og mobiliseringsdiskursen. Den danske diskurs har ikke i samme grad som den svenske betonet kontinuitet i kønsundertrykkelsen, og den har ikke som den norske lagt vægt på forskel mellem kønnene. Den er karakteriseret ved både at betone kontinuitet og forandring i kønsmagten og har ikke været præget af markant forskellige tolkninger af udviklingen.

Samlet giver bogens kapitler et signalement af kønsmagt som et ganske komplekst og dynamisk fænomen, som kan forstås ud fra mange forskellige teoretiske synsvinkler. Bogen kommer omkring mange aspekter af kønsmagt, men der er også mange områder, som ikke er behandlet. Her skal blot nævnes to tidsaktuelle emner. Det første er medier og beslutningsmagt. Den stærke mandsdominans i toppen af medieverdenen må antages at have kønsbetinget indflydelse på mediedagsordenen, men denne problematik er særdeles underbelyst forskningsmæssigt. Det andet eksempel er globalisering, europæisering og politisk indflydelse og konsekvenserne af, at politisk beslutningsmagt rykker mod fora, som er mere mandsdominerede end de nationale parlamentariske beslutningsfora.

Afslutningsvis skal der lyde en stor tak til sekretær og sprogmedarbejder Lone Winther, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, for hendes indsats med færdiggørelse af manuskripterne.

Anette Borchorst

Århus, 10. november 2001

Seksualitet og kontrol

KARIN LÜTZEN

Mit bidrag til denne belysning af magt og køn drejer sig om lovgivernes magt over for en helt bestemt befolkningsgruppe – nemlig de kvinder, der ernærer sig ved prostitution. Fra 1874 til 1906 var der i København indført offentlig prostitution, og for at dette kontrolsystem kunne fungere, skulle det anvende tvang. Hvad der særligt interesserer mig her er, hvorledes statsmagten indretter systemer, der skal disciplinere en bestemt gruppe af befolkningen. Statsmagten tager således magt i anvendelse for at holde orden i samfundet, og da de mennesker, der skal ordnes, sjældent ønsker at blive det, må statsmagten altså anvende tvang. Hvad jeg endvidere vil se på, er de borgerinitiativer, der blev sat i værk som en kritik mod denne tvangsanvendelse. Kvinder og mænd fra middelklassen slog sig sammen i en abolitionsbevægelse for at få afskaffet den offentlige prostitution, som de opfattede som en umoralsk foranstaltning.

Statsmagten har – som navnet antyder – retten til at bruge magt. I 1600-tallet anvendte de europæiske stater tugt for at bringe orden blandt borgerne og indrettede særlige tugthuse, hvor løsgængere kunne samles, disciplineres til orden og flid og samtidig fjernes fra det ordentlige samfund. I 1800-tallets mere oplyste århundrede blev tugt afløst af tvang, og der blev indrettet tvangsarbejdsanstalter, hvor løsgængere og betlere kunne anbringes og tvinges i arbejde. I løbet af århundredet blev der indført flere og flere tvangsforanstaltninger, der tillod staten at overskride grænsen til det private område. Det er påfaldende, at i takt med at de europæiske stater afskaffede enevældet og erstattede det med et folkestyre, indførte dette nye mandlige folkestyre tvangsforanstaltninger i private områder.

Som eksempel kan nævnes, at fattighjælpsmodtagere i Danmark igennem 1800-tallet var underlagt statsmagtens kontrol, og fattigvæsnet kunne afgøre, om fattighjælpsmodtageres børn skulle fjernes fra familien, hvis de blev misrøgtet. Med indførelsen af den såkaldte børnelov i 1905 blev det vedtaget, at statsmagten kunne tvangsfjerne børn fra alle familier – ikke kun de, der i forvejen var underlagt statens kontrol. Og tættere og tættere på kroppen kom statsmagten med

sine tvangsbestemmelser, som da Rigsdagen i 1934 vedtog en lov om foranstaltninger vedrørende åndssvage. Loven gav ikke blot adgang til tvangsindlæggelse og tvangstilbageholdelse af åndssvage mennesker på særlige anstalter men tillod også, at den åndssvage kunne steriliseres uden at give sit eget samtykke. Det, som i praksis blev til tvangssterilisation, var tænkt som et fremskridt. Anstaltsanbragte åndssvage kunne udskrives og bringes tilbage til samfundet, hvis de blev gjort ufrugtbare og dermed ude af stand til at avle åndssvagt afkom, som ville ligge det offentlige til byrde (Koch, 1996; 2000).

Tvang medfører, at visse mennesker underlægges regler, der begrænser deres bevægelsesfrihed, for at andre mennesker kan udvide deres. Hele dette problemkompleks vedrørende magt, tvang og frihed drejer sig om, hvilke mennesker der skal have deres frihed indskrænket, for at andre kan bevare deres. Det er et dilemma, som mange af de unge europæiske folkestyrer igennem 1800-tallet måtte forholde sig til. De liberale mænd, som i Danmark i 1830'erne pegede på sig selv som nationens kerne, og som arbejdede for at afskaffe det enevældige monarki for at erstatte det med et borgerstyre – som de naturligvis selv skulle styre – fremhævede den personlige frihed som det vigtigste i et demokrati. Da de selv kom til magten både i Københavns Borgerrepræsentation og i Rigsdagen, blev de i lovgivningsarbejdet i én uendelighed mødt med dilemmaet: Hvis frihed skal tilgodeses?

I sagen om Københavns offentlige hygiejne – eller rettere mangel på samme – bekæmpede de liberale igennem 1850'erne de forslag, hygiejnikerne fremsatte. Hvis der skulle indføres en sundhedsvedtægt for byen, ville det medføre, at ikke alle borgere havde ret til at svine i deres private ejendom, såfremt det betød, at svineriet fremkaldte sygdomme hos andre borgere. Både den personlige frihed og den personlige ejendomsret blev således i utallige lovforslag hele tiden sat på prøve.

Frihedsretten er ligeledes det gennemgående dilemma i forhandlingerne i Rigsdagen i 1860'erne og 1870'erne om indførelsen af offentlig prostitution. Disse forhandlinger vil jeg i det følgende analysere nøjere og bruge som et eksempel på kønsmagt. Prostitutionsspørgsmålet samt historien om Københavns modernisering har jeg behandlet udførligt i min bog *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København* (Lützen, 1998). Prostitution vedrørte den offentlige orden og hørte derfor ind under det offentliges område. Den offentlige orden blev forstyrret af kvinder,

der trak på gaden og råbte efter mænd. Ganske vist var det før 1874 forbudt at drive utugt som erhverv, og politiet havde ret til at arrestere disse gadetrækkersker, men det syntes ikke at forbedre den offentlige orden. Prostitution medførte endvidere et andet problem, som venerologer fremhævede, nemlig at kønssygdomme blev udbredt gennem prostitution. Da især syfilis var farlig og uhelbredelig, var smittespredningen et alvorligt sundhedsmæssigt problem.

Den offentlige Prostitution

Smittespredning og den offentlige uorden kunne kontrolleres gennem det system, der både er blevet kaldt Den offentlige Prostitution, Den reglementerede Prostitution og Det franske System, og som i løbet af 1800-tallet blev indført i en del europæiske storbyer. Systemet gik ud på at underlægge kvinder, der ernærede sig ved prostitution, politiets overvågning. Prostitution var ganske vist et ulovligt erhverv, men en kvinde kunne få tilladelse til at udføre det, hvis hun lod sig indskrive i politiets protokoller over „offentlige Fruentimmer“, gik til regelmæssig kontrol for kønssygdom hos politilægen og tog ophold i et offentligt hus – et såkaldt bordel – i særlige afsidesliggende gader. Den offentlige orden ville da blive genoprettet, for gadetrækkerskerne behøvede ikke længere at skaffe sig kunder som gadesælgersker, nu kunne de sidde og vente på kunder i de dertil indrettede huse. Kønssygdommene ville ligeledes kunne begrænses, fordi en syfilitisk kvinde øjeblikkeligt ville blive sat fra bestillingen. Hun ville blive indlagt på et dertil indrettet prostitutionshospital, og først når det skønnedes, at hun ikke længere kunne smitte kunderne, skulle hun udskrives til prostitution.

I et århundrede som 1800-tallet, der i takt med at frihedsrettighederne blev udbredt til de øvre samfundsklasser og samtidig oprettede overvågningssystemer og kontrolforanstaltninger for de lavere klasser, var denne løsning på prostitutionsproblemet naturligvis indlysende. Det folk, som i 1849 fik mulighed for at styre folkestyret, bestod af gruppen „frie Mænd“. Stemmeret og valgbarhed blev kun tildelt selvforsørgende mænd med egen husstand. Hele kvindekønnet, rige såvel som fattige kvinder, var ikke i nærheden af magten til at lovgive, men forblev de næste 66 år kønnet, hvorom der kunne forhandles. I rigsdagsforhandlingerne om indførelsen af Den offentlige Prostitution springer denne ulighed med hensyn til kønsmagt i

øjnene, men det gør klasseaspektet også. De utugtige kvinder, hvorom der blev forhandlet, var ganske vist lige så meget en del af samfundet som alle andre indbyggere, men de havde allerede gennem deres utugtighed sat sig uden for det pæne samfund. I den følgende analyse af talerne under rigsdagsforhandlingerne er det dette dilemma, lovgiverne hele tiden kredser om: Hvordan kan de forsvare den tvangsanvendelse, de anbefaler at iværksætte? Og hvordan kan de forsvare, at tvang kunne tages i anvendelse over for det ene køn i det utugtige forhold og ikke over for begge?

Tvangsforanstaltninger

Justitsministeriet nedsatte i 1865 en kommission til udarbejdelse af et prostitutionsregulativ for København og i 1869 en kommission angående forholdsregler mod udbredelsen af syfilis. Da de to kommissioner havde afsluttet arbejdet, blev *Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse* fremsat i Rigsdagen i oktober 1873 og efter lange forhandlinger stadfæstet den 10. april 1874. Ganske vist drejede lovforslaget sig om foranstaltninger til at modarbejde den veneriske smittes udbredelse, men det omhandlede i første udkast udelukkende „løsagtige Fruentimmer“.

I lovforslaget stod der, at hvis en kvinde, som ikke hørte til dem, der var undergivet politiets tilsyn med „løsagtige Fruentimmer“, blev mistænkt for at søge erhverv ved utugt, skulle hun gives en advarsel og underrettes om følgerne af at overtræde advarslen. Anden gang en sådan kvinde blev mistænkt for at søge erhverv ved utugt, skulle hun straffes med fængsel. Forinden skulle hun undersøges af en læge, og hvis hun var smittet med venerisk sygdom, skulle hun indlægges på et sygehus. Denne lægeundersøgelse eller visitation, som den også hed, var tvungen. Endnu en tvangsforanstaltning blev foreslået, nemlig tvangsindskrivning, der kunne finde sted i to tilfælde. En kvinde, der havde fået en advarsel og dernæst efter endnu en mistanke var blevet visiteret og fundet smittet, skulle efter endt behandling forpligte sig til at gå til visitation til bestemte tider. Udeblev hun fra lægeundersøgelsen uden grund, og viste hun sig alligevel at være smittet – det blev ikke nævnt i forslaget, men det kan tænkes, at politiet skulle opspore hende og med magt føre hende til lægeundersøgelse – kunne hun undergives bestemmelser om tilsynet med „løsagtige Fruentimmer“. Tvangsindskrivning som „offentlig

Fruentimmer“ skulle således her tages i anvendelse over for de kvinder, der skulkede fra kontrollen.

Men i efterfølgende paragraf fremgik det, at når en kvinde havde fået en advarsel og efter anden mistanke havde fået en straf, skulle hun undergives forskrifter om tilsynet med „løsagtige Fruentimmer“. Hun kunne altså også tvangsindskrives uden at have været smittet, men udelukkende fordi hun to gange var blevet mistænkt for at søge erhverv ved utugt. Det ville ramme alle de hemmelige fritidsprostituerede, der øgede deres tjenestepige- eller fabrikspigeløn af og til. De ville nu blive „offentlige Fruentimmer“ og få vanskeligheder med samtidig at oppebære en stilling som tjenestepige, fabrikspige eller sypige. Fremover ville de derfor være fuldtidsbeskæftigede ved prostitutionen. Denne paragraf virker malplaceret i en lov om venersk smitte, eftersom kvinden ikke behøvede at være smittet for at blive indskrevet, og indskrivningen var i et sådant tilfælde kun at betragte som forebyggende.

Tvangsvisitation og tvangsindskrivning var to temmelig vidtgående foranstaltninger i et ungt folkestyre, og forhandlingerne i både Landstinget og Folketinget drejede sig også om de etiske aspekter ved dilemmaet. I bemærkningerne til lovforslaget stod der, at tvang var nødvendig for at sikre en virkningsfuld sanitær kontrol:

Paa den anden Side staar imidlertid Individet med sit Krav paa personlig Frihed og Uantastelighed, som ikke kan afvises, og det har derfor været Opgaven i Lovforslaget at finde en Ordning, der paa en Gang kunde fyldestgøre de berettigede Krav, Hensynet til Individets Ret stiller, og de Krav, Samfundet har paa at sikres imod dem, der true det ved at hengive sig til en ukontrolleret Prostitution (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg A: 1125-26).

Eftersom det i lovforslaget blev foreslået, at en kvinde først skulle gives en advarsel og dernæst straffes to gange, inden hun blev tvangsindskrevet, „skønnes der at være ydet Individet al den Beskyttelse, det kan forlange“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg A: 1125-26). De liberale fremhævelse af borgernes frihedsrettigheder blev altså nu, hvor det var de begavede, de dannede og de formuende, der skulle lovgive, tilsidesat over for de kvinder, der mentes at skade almenvellet.

Et andet spørgsmål, som ligeledes var af etisk art, var dette, at prostitution på den ene side var lovstridigt og på den anden side blev anvendt som straf. Hvordan kunne lovgiverne beslutte at tvinge

kvinder til at gøre det, som egentlig var forbudt? Det kunne de ved at henvise til, at dette juridiske krumspring allerede blev udført i København gennem diverse politiforordninger vedrørende prostitution, og som der stod i bemærkningerne til lovforslaget, gennem den nye Borgerlige Straffelov,

... hvorved der netop er taget Hensyn til, at det har været nødvendigt for det Offentlige til en vis Grad at sanktionere Løsegigheden for at kunne inddrage den under et omhyggeligt regelbundet Tilsyn og paa en Maade bruge den i selve Sædelighedens Tjeneste (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg A: 1117).

Den sidste begrundelse synes at hentyde til, at når en særlig gruppe af kvinder blev statsautoriseret som usædelige, ville de mænd, der ønskede at bedrive usædelighed, udelukkende dyrke den med disse kvinder – som oven i købet var lægekontrollerede og derfor garanteret smittefrie – og dermed lade de sædelige kvinder være i fred. For at begrænse kønssygdomme og for at opretholde sædeligheden, måtte staten altså optræde som alfons.

Tvangsvisitation

Da justitsminister C.S. Klein i 1873 fremlagde lovforslaget i Rigsdagen, blev det først behandlet i Landstinget – der nedsatte et udvalg og dernæst sendte forslaget videre til Folketinget, der ligeledes nedsatte et udvalg. Begge udvalg afgav bemærkninger. Landstingets udvalg ønskede at skærpe visitationsretten, således at den kunne træde i kraft i forbindelse med, at kvinden fik en advarsel:

Samfundet bør ikke udsættes for de Farer, som kunne flyde af, at hun, selv efter at være sat under Tiltale, fortsætter sin vante Levevis, uden at det vides, om hun ikke er befængt med venerisk Smitte (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg B: 13).

Problemet med dette lovforslag var, at det sigtede mod at omfatte „løsagtige Fruentimmer“, men i praksis ville det kunne berøre hele kvindekønnet. Når politiet fik tilladelse til at arrestere „løsagtige Fruentimmer“ blot på mistanke, kunne det ikke være sikker på, at den arresterede kvinde nu også levede et løsagtigt liv. En hvilken som

helst ugift ung kvinde, der var ude at spadsere med sin fætter under armen, eller som var gået på et dansested for at danse, kunne risikere at blive arresteret, mistænkt for at være et „løsagtigt Fruentimmer“. Under forhandlingerne erklærede justitsminister Klein, at han absolut ikke kunne tilslutte sig dette forslag blandt andet med den begrundelse, at det ville være krænkende for en kvinde, hvis hun var uskyldig (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 355). Men hensynet til de uskyldige kvinder skulle ikke komme forrest, svarede udvalgets ordfører, cand.jur. V.M.C. Oxenbøll, borgmester i Stubbeboing. Ganske vist var det en almindelig regel i andre straffeforhold, at man hellere måtte lade 100 skyldige gå fri end at straffe én uskyldig, og det mente Oxenbøll var en udmærket regel. I dette forhold stillede det sig ganske anderledes, og hvis loven skulle sikre, at en enkelt kvinde, hvis sædelighedsfølelse kunne være bevaret, nu blev krænkede, så udsatte man på den anden side 100 uskyldige mennesker for de forfærdeligste følger „ved at lade en saadan Masse Fruentimmer spadsere uhindret omkring“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 365). Udvalgets ændringsforslag om at visitationen skulle finde sted i forbindelse med advarslen, det vil sige allerede første gang, en kvinde var mistænkt, blev vedtaget ved andenbehandlingen med 27 stemmer mod 19.

Under tredjebehandlingen faldt dette ændringsforslag justitsminister Klein for brystet, for det kunne vække frygt for, at der ville finde vilkårlighed sted fra politiøvrighedens side. Som justitsminister anså han det for sin pligt at gøre opmærksom på det og advare imod det. Klein fremsatte derfor selv den tilføjelse, at kvinden efter første mistanke kun skulle visiteres, „forsaavidt hun dertil giver sit Samtykke, eller hun vedgaar at have søgt Erhverv ved Utugt“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 420). Det blev vedtaget med 30 stemmer mod 16.

Tvangsindskrivning

En kvinde, der af og til prostituerede sig, men i øvrigt ernærede sig ved andet arbejde, var en såkaldt „hemmeligt prostitueret“, det vil sige uden for politiets kontrol. Det var disse hemmelige prostituerede, som venerologerne anså for at være de største smittespredere, og som derfor burde underlægges kontrol. Som allerede nævnt blev det foreslået, at sådanne kvinder under særlige omstændigheder

skulle kunne tvinges til at blive indskrevet i politiets protokoller som „offentlige Fruentimmer“. Men det var ikke alle rigsdagsmedlemmer, som fandt det tilrådeligt. Under førstebehandling i Landstinget sagde cand.jur. J.C. von Jessen, borgmester i Horsens, at han fandt tvangsindskrivningen meget betænkelig, for „jeg anser dette for at være en større Krænkelse af Individets Selvbestemmelse end selv i disse Forhold forsvarligt“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 34). Jessen var selv medlem af udvalget og modsatte sig tilsyneladende ikke, at det skrev i sin betænkning, at det ikke fandt grund til at modsætte sig den tvungne indskrivning. Et mindretal foreslog dog, at det ikke måtte pålægges kvinden mod hendes vilje at tage ophold i et offentligt hus (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg B: 14). Et indskrevet „offentligt Fruentimmer“ skulle således have ret til at vælge, om hun ville tage bolig i et bordel eller hellere ville bo for sig selv.

Under andenbehandling i Landstinget var det udelukkende dette ændringsforslag, der blev forhandlet om, og ikke selve princippet i tvangsindskrivningen. Jessen var fortaler for, at et „offentlig Fruentimmer“ selv skulle kunne vælge sin bolig, fordi hun ellers ville være redningsløst fortabt:

Hun kommer i Forhold, under hvilke hun i Ordets egentlige Betydning bliver fuldstændig Slave; hun kan ikke selv bestemme, hvem hun vil modtage, hendes frie Valgret paa dette Gebet ophører, og hun er i den Grad i Hænderne paa et andet Menneſke, neppe af den bedste Slags, og underkastet dettes Tugt og Raadighed, at det forekommer mig, at det i vort Samfund næsten er forfærdeligt, at Saadant kan tilstedes, og Spørgsmaalet er om det er nødvendigt (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 362).

Ud over det slaveagtige i at tvinge kvinder til at være bordellerede, fremhævede Jessen den fordel, som politiet kunne have af de privatboende „offentlige Fruentimmer“. De ville nemlig kunne optræde som informanter for politiet og angive de kvinder, der levede som hemmeligt prostituerede. Et enligt boende „offentligt Fruentimmer“ ville ikke tillade konkurrence i sit område og derfor være samarbejdsvillig. Men justitsminister Klein, der havde været så omsorgsfuld med hensyn til tvangsvisitationen, var derimod fortaler for, at det var politiet, der burde afgøre, om et „offentligt Fruentimmer“ skulle til-

høre den bordellerede klasse eller den privatboende (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 377).

At bo alene var at bo under gunstige forhold, og det skulle så at sige være politiets flidspræmie til de „offentlige Fruentimmer“, der passede deres lægeundersøgelse ansvarligt, hvorimod bordellering skulle være en straf for sjuskedorterne. Da forslaget om, at et „offentligt Fruentimmer“ ikke imod sin vilje kunne pålægges at tage ophold i et offentligt hus, skulle vedtages, var der så ringe stemmeforskel, at det blev nødvendigt med navneopråb, hvorved forslaget blev forkastet med 31 stemmer mod 20.

Hvad angik Folketingets udvalg, så skelnede det imellem de to tilfælde, hvor tvangsindskrivning skulle kunne tages i anvendelse. At indskrive en kvinde, når hun havde forsømt at gå til lægekontrol og dernæst viste sig at være smittet, havde udvalget intet at indvende imod. Dog ville udvalget tilføje, at en sådan kvinde ikke imod sin vilje skulle kunne tvinges til at tage ophold i et offentligt hus – men med den tilføjelse: „Med mindre hendes senere Opførsel gjør en saadan Forholdsregel nødvendig“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg B: 518). Begrundelsen var, at et bordelophold ville kunne svække udsigterne til at redde hende for samfundet. Med andre ord: Hvis statsmagten tvang en kvinde til at leve og arbejde i et bordel, ville hun kunne blive så forrået, at hun ikke kunne vende tilbage til samfundet. Men hvis hun udviste en sjusket opførsel, skulle bordelleringen også kunne tages i anvendelse som et opdragende middel. Det i Landstinget forkastede lovforslag blev dermed genoptaget med den begrundelse, at den tvungne indskrivning var at betragte som en straf for enten at tilside-sætte de lovbestemte forebyggelsesforhold imod smitten eller for smittens udbredelse. „En mere udvidet Anvendelse af 'den tvungne Indskrivning' anser Flertallet derimod for utilstedelig saavel af sociale som af moralske Hensyn“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg B: 519). Udvalget så sig derfor forpligtet til at foreslå en udeladelse af § 6, der tillod tvangsindskrivning af kvinder umiddelbart efter, at de var blevet straffet anden gang for at søge erhverv ved utugt. Denne bestemmelse var „forkastelig paa Grund af selve denne Indretnings Umoralitet“ (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Tillæg B: 519).

Under andenbehandlingen i Folketinget sagde justitsminister Klein, at det absolut ikke gik an at udelade § 6, for den var så at sige kernepunktet i lovforslaget. Hensigten var jo – understregede han – at forhindre de mistænkte kvinder i at drive hemmelig prostitution ukontrolleret og „til ubodelig Skade for det hele Samfund“ (*Rigs-*

dagstidende, 1873-74, Folketinget: 2588). Opgaven måtte derfor være at ombytte den hemmelige prostitution med den offentlige. Det ejendommelige i at den lovgivende magt på den ene side forbød prostitution, men på den anden side tillod den under visse omstændigheder – ja, oven i købet pålagde den som et erhverv – blev i Folketinget udtrykt klart og tydeligt af overretsprokurator C.C. Alberti:

Det er dog besynderligt og i og for sig uforklarligt, at den samme Dom, der straffer et Fruentimmer for at have søgt Erhverv ved Utugt, dømmer hende til, at hun i Fremtiden skal søge Erhverv ved Utugt. Er det dog ikke en Modsigelse, at en Domstol straffer En for det, som den siger, at den Domfældte siden skal bruge som Næringsvei? Jeg veed ikke noget Tilsvarende i vor Lovgivning. Hvis man virkelig anser en tvungen Indskrivning for Noget, der er imod Ærbarhed og Moralitet, saa skal man holde det ude af Dommen, saa skal man ikke knytte en umoralsk Virkning til Domstolens Udtalelser. Jeg anser § 6 for at være i den Grad stridende mod moralsk Følelse, at jeg ikke vil stemme for den Lov, som indeholder en saadan Forskrift (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Folketinget: 2596).

Justitsminister Klein talte derimod varmt for denne paragraf og for hele lovforslaget og sammenfattede hensigten med loven:

Jeg tror, at Enhver maa give mig Ret i, at, naar det er et nødvendigt Samfundsonde at maatte have en Prostitution, saa er det dog paa den anden Side Samfundets Pligt at ordne dette Uvæsen, denne umoralske Institution, paa en saadan Maade, at den træder saa lidt som mulig i Konflikt med den almindelige Anstændigheds- og Sømmeligheds følelse, og i den Retning er det ogsaa af Interesse, at de paagjældende Fruentimmer, som maa siges at have gjort sig værdige dertil ved deres hele Opførsel, kunne blive undergivne disse Regler, disse Baand og Indskrænkninger (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Folketinget: 2603).

Under afstemningen blev § 6 vedtaget med 59 stemmer mod 19, til gengæld blev det enstemmigt vedtaget, at en kvinde ikke skulle kunne pålægges at tage ophold i et offentligt hus, medmindre hendes senere opførsel gjorde en sådan forholdsregel nødvendig. Det blev

således endelig vedtaget, at en kvinde kunne idømmes utugt som erhverv under politiets opsyn og med regelmæssig lægekontrol.

Køn, magt og prostitution

Under andenbehandling i Folketinget havde justitsminister Klein presset på for at få gennemført denne *Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse*, fordi politireglementet for København var betinget af den. Men først den 1. juli 1877 trådte *Regulativ for Politiets Tilsyn med offentlige Fruentimmer i Kjøbenhavn* i kraft. Hvor loven af 10. april 1874 især omhandlede de hemmeligt prostituerede kvinders indskrivning som „offentlige Fruentimmer“, indeholdt regulativet anordninger for de „offentlige Fruentimmers“ lægeundersøgelser, bolig og færden på gaden.

Både loven af 1874 og politiregulativet af 1877 anskueliggør, at princippet i reguleringssystemet var at skabe et lukket miljø. Mænds usædelighed blev derved tilgodeset af dertil indrettede lægekontrollerede kvinder i dertil indrettede huse i afsides kvarterer af byen. Den offentlige Prostitution kunne således i princippet være lige så usynlig som det moderne underjordiske kloaksystem – som det også blev sammenlignet med. Dette lukkede og ideelt set usynlige miljø blev opbygget som et værn rundt om byens sædelige kvinder. Alle-rede i 1863, da *Lov ang. Omordning af Kjøbenhavns Politi* blev for-handlet i Rigsdagen, var dette aspekt af den offentlige prostitution blevet fremhævet. Københavns distriktslæge Vilhelm von Rosen, der på daværende tidspunkt var Folketingets eneste folkevalgte læge, gik stærkt ind for at indføre Den offentlige Prostitution. Som argument fremhævede han baggrunden for, at prostitution var udbredt:

Hvad er nemlig Sagens Sammenhæng? Det er den, at der i Samfundet ulmer visse Lidenskaber og onde Instinkter, som man ikke kan faae Bugt med, og som, naar de ikke skaffes Luft paa en eller anden Maade, med Magt ville bryde igjennem; men Prostitutionen er netop en saadan Sikkerhedsventil for Sædeligheden. (*Rigsdagstidende*, 1862-63, Folketinget: 4584).

Så utvetydigt blev Den offentlige Prostitution ikke i den senere for-handling fremhævet som en fordel for sædeligheden, men det var den underliggende hensigt i mange af udtalelserne. Så længe de „of-

fentlige Fruentimmer“ kunne optræde som stødpudezone og imødekomme mænds dampmaskinelidenskab, kunne de sædelige kvinder altså slippe fri, og den offentlige prostitution var således også indrettet for deres beskyttelse.

Næste princip i reguleringssystemet var, at det lukkede miljø hele tiden burde være under administrationens blik. Mens det var usynligt for resten af samfundet, var det fuldstændig gennemsigtigt for politiassistenterne, som skulle kontrollere det. Det tredje princip i reguleringssystemet var, at for at politiet og politilægerne effektivt kunne kontrollere dette miljø, burde det være strengt hierarkiseret og adskilt, og sammenblanding af prostitutionens to „klasser“ burde undgås. Som justitsminister Klein havde sagt vedrørende bordellering og privatbolig under andenbehandlingen i Landstinget, anså han det for praktisk rigtigt og vigtigt ikke at afskære politiet fra myndigheden til at kunne flytte en kvinde fra den ene klasse til den anden, når den pågældende ikke længere kvalificerede sig til at være under de gunstigere forhold (*Rigsdagstidende*, 1873-74, Landstinget: 377). Klasserne var opdelt således, at der var „offentlige Fruentimmer“ og hemmeligt prostituerede i hver sin klasse og i hver sin lov, og dernæst blev de „offentlige Fruentimmer“ opdelt i bordelleret og i privatboende. Hierarkiseringen viste sig ved, at det var „finere“ at bo privat, og tilladelsen hertil kunne af politiet uddeles som en flidspræmie. Inden for bordellet var der et hierarki med værtinden anbragt over de „offentlige Fruentimmer“ (Corbin, 1978: 24-30).

Reguleringssystemet var ordnet omkring tre lukkede rum: det offentlige hus, hospitalet og fængslet. Politiregulativet sørgede for, at de „offentlige Fruentimmer“ lærte punktlighed og disciplin, idet værtinden i de offentlige huse var ansvarlig for, at de „offentlige Fruentimmer“, hun havde boende, indfandt sig i en sømmelig klædedragt til bestemt tid til lægeundersøgelse. Hvor industriarbejdere i disse år skulle lære at møde præcis på arbejde, skulle de „offentlige Fruentimmer“ lære at møde op i visitationslokalet til et bestemt tidspunkt. Overlæge Sophus Engelsted havde allerede i 1863 i *Ugeskrift for Læger* hævdet, at politikontrol med de løsagtige kvinder på ingen måde var en krænkelse af dem:

De liderlige Fruentimmer, der virkelig ere kvalificerede til Indskrivning, blive ingenlunde ryggesløser ved at underkastes denne Kontrol; men i nogle Henseender kunne de endog komme til at føre et ordenligere Liv (Engelsted, 1863: 259).

De „offentlige Fruentimmer“ fremstod således som gode og pålidelige arbejdere og fjernede sig fra billedet af den sjuskede skøge.

Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse kom kun til at berøre sælgerne af utugt, det vil sige kvinder, mens køberne – altså mænd – overhovedet ingen begrænsninger blev pålagt. I betragtning af at loven satte sig for at begrænse den veneriske smitte, kan det synes besynderligt, at det slet ikke blev nævnt, at smitten gik begge veje. Når det blev krævet, at de „offentlige Fruentimmer“ gik til visitation hos politilægen et par gange om ugen, havde det været lige så oplagt at kræve, at der ved indgangen til hvert offentligt hus blev posteret en politilæge, som undersøgte utugtskundernes kønsorgan for veneriske sygdomme. Det ville have været en virksomhedsfuld smittebegrænsning, men da lovgiverne udmærket var klar over, at utugtugtskunderne ikke ville finde sig i en undersøgelse af den art og i stedet ville opsøge de smittefarlige og ukontrollerede hemmeligt prostituerede, blev et sådant forslag end ikke bragt frem.

Abolitionsbevægelsen

Mod det reguleringssystem, der i disse år blev indført i mange europæiske lande, rejste der sig en bevægelse – en såkaldt abolitionistbevægelse. Betegnelsen abolition var dannet af ordet for ophævelse af en lov og var tidligere blevet brugt om de foreninger, der krævede negerslaveriet ophævet. Den 5. februar 1877 – knap tre år efter vedtagelsen af *Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse* – dannedes den danske abolitionsforening *Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed*. Bestyrelsen var sammensat af seks kvinder og fem mænd, og i foreningens vedtægter var det besluttet, at de to køn skulle være ligeligt repræsenteret (*Maanedssblad*, 1880, 1:10). Foreningen udgav sit *Maanedssblad*, hvori det oplyste om kampen i Danmark og udlandet og bragte kritiske artikler mod reguleringssystemet. Derudover deltog bestyrelsen i den offentlige debat om emnet, og provst B.J. Fog imødegik således i *Dagbladet* den 3. juni 1880 et angreb på den internationale abolitionsfederation, som den national-liberale redaktør Carl Ploug havde fremsat i *Fædrelandet* den 26. maj. Fog afsluttede sit indlæg med at skrive, at når der engang ville blive kaldt til regnskab over denne sag,

lad der da idetmindste ikke kunne siges med Sandhed: Saaledes handlede Trediestanden, da den var kommen til Magten, med Fattigfolks Døtre, og der var ikke En, der havde Hjerte til at sige: Dette er Skjændsel og er Uret (Fog, 1880).

I dette udsagn peger Fog på folkestyrets fare: Middelstanden – også kaldet tredjestanden, lovgiver om fjerdestanden – altså arbejderstanden, og denne lov er ikke nødvendigvis mere human end de dekreter, en enevældig konge udstedte – magten forpligter i et klassesamfund. Derudover antydede han, at hele sagen rummede en kønsuretfærdighed, idet den var et udtryk for mandens magt over kvinden.

For de kvinder og mænd, der bekæmpede *Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse*, var det en skændsel at leve i et demokratisk land, der havde vedtaget en så besynderlig og uretfærdig lov. Hvor hygiejnikerne og andre fortalere for loven fremhævede det fordelagtige ved kontrol, sygdomsbekæmpelse og orden, var det derimod urimeligheden i at ofre en særlig gruppe medborgere på dette hygiejnealter, der sprang abolitionisterne i øjnene. Pastor Christian Hostrup, der knap 40 år tidligere havde skrevet den gemytlige studenterkomedie *Gjenboerne*, talte i 1881 ved årsmødet for *Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed* og anførte et grumt eksempel. Han bad sine tilhørere forestille sig et samfund, i hvilket mange af dets medlemmer havde lyst til at udgyde menneskeblod, og som ikke ville bekæmpe den lyst, men have den tilfredsstillet. Altså måtte dette samfund indrette sig derefter og tage nogle ud – naturligvis de dårligste, der kunne findes, helst blandt kvinderne, for de kunne bedst undværes – hvem disse blodtørstige kunne styre deres lyst på, således at de ville lade alle andre være. Det var med samme begrundelse, den offentlige prostitution var blevet indført, mente Hostrup:

Ja jeg kan ikke forstaa, at ikke alle hæderlige Mænd, som kjender denne Sag, kan føle, hvad det er for en blodig Uret mod sine Medlemmer, det Samfund begaar, som indfører den offentlige Prostitution, Uret mod Mændene, som det lokker til Synden ved at love Straffefrihed derfor, ved at lette Adgangen dertil, Uret mod de faldne Kvinder, som det for at forsyne sine Utugtshuse maa søge, saa hurtigt som muligt, at drage ned i den dybeste Fornedrelse, Uret mod den fattige Befolkning, hvis Døtre den skal bruge som Slagteoffere. Et Samfund skulde være som en

god Moder for de Unge og Ubefæstede, skulde søge at vogte dem for det Onde, at vække deres sædelige Følelse, at styrke dem i Fristelsen; men det Samfund, der holder Utugtshuse, arbejder paa at fordærve sin Ungdom (*Maanedstidende*, 1881: 175-76).

Kvindernes kamp mod Den offentlige Prostitution

Ifølge vedtægterne for *Forening imod Lovbeskyttelse for Usædelighed* skulle en kvinde, der trådte ud af bestyrelsen, erstattes af en anden kvinde, således at kønsfordelingen hele tiden var lige. Det var her i 1870'erne, at middelstandens kvinder vågnede som politiske borgere, mens deres mandlige klassefæller 40 år tidligere allerede havde peget på sig selv som kommende politikere. Dansk Kvindesamfund ville arbejde for kvinders bedre stilling i samfundet, og kvinderne i abolitionsbevægelsen ville arbejde for at højne samfundets sædelighed. I takt med at flere og flere hushold skrumpede ind til kernefamilier, ophørte middelstandens kvinder med at arbejde som medhjælpende hustruer og blev i stedet hjemmegående husmødre. De fik en stor symbolsk magt som hjemmets vogtere og som børnenes opdragere, og det var denne magt, de nu også ønskede at udbrede til samfundsanliggender.

Middelstandens kvinder drev ikke politik på samme måde som deres mandlige klassefæller, der havde tiltaget sig den parlamentariske magt, men derimod ved at anskue hele samfundet som en familie. De så ikke samfundet som en hvilken som helst familie, men netop som en familie, *de* havde ansvaret for. Ligesom de i hjemmet skulle sørge for at opdrage børn og at sikre mandens velbefindende, ville de også gennem deres samfundsengagement sikre alle borgeres opdragelse og velbefindende. Det var ikke kun kvinderne selv, der anvendte sådanne familiemetaforer i deres politiske arbejde. Som ovenstående citat af Christian Hostrup viser, var også mænd med til at feminisere staten: „Et Samfund skulde være som en god Moder“. Abolitionskvinderne gav desuden udtryk for en identifikation med deres kønsfæller på tværs af klassegrænser, og den uretfærdighed, der blev „Fattigfolks Døtre“ til del, ramte i symbolsk form også dem. En uret mod fattige kvinder var en uret begået mod alle kvinder.

En af middelstandens vigtigste dyder var selvbeherskelse, og det

omfattede også evnen til at kunne beherske kønslige lyster. Men middelklassens mænd havde skabt den påfaldende forskel, at en anstændig kvinde fra deres egen klasse naturligvis evnede denne kønslige selvbeherskelse, hvorimod de selv ikke evnede det og heller ikke behøvede at strenge sig an. Derfor var den offentlige prostitution et nødvendigt onde – som det blev fremhævet – fordi mænd ikke kunne beherske sig, skønt de ideelt set burde kunne det. Men det kunne de ikke, fordi der, som distriktslæge Vilhelm von Rosen havde sagt i Folketinget i 1863, „i Samfundet ulmer visse Lidenskaber og onde Instinkter, som man ikke kan faae Bugt med, og som, naar de ikke skaffes Luft paa en eller anden Maade, med Magt ville bryde igjennem; men Prostitutionen er netop saadan en Sikkerhedsventil for Sædeligheden“ (*Rigsdagstidende*, 1862-63, Folketinget: 4584).

Middelstandens kvinder skulle således prise sig lykkelige over, at der var indført en offentlig prostitution, fordi den var den statsautoriserede sikkerhedsventil, der beskyttede anstændige kvinder mod overfald. Fra 1870'erne gjorde mange middelstandskvinder dog oprør mod denne dobbeltmoral, der krævede kyskhed af middelstandens kvinder, men ikke krævede det samme af deres mandlige klassefæller. Da kvinderne fandt, at deres egen livsform var den ideelle, krævede de, at mænd blev ligesom dem. Dette blev kraftigst hævdet i Det sædelige Lighedskrav, som Elisabeth Grundtvig talte om i Dansk Kvindesamfund i 1887, og som udløste den omfattende Sædelighedsfejde. Det var dette sædelige lighedskrav, som gennemstrømmede kvindernes kritik af Den offentlige Prostitution.

Sædeligheds- og abolitionskvinderne kritiserede mænd for at sanktionere usædeligheden, mens visse mænd til gengæld kritiserede disse kvinder for at blande sig i noget, de ikke burde have forstand på. Usædelighed var et uanstændigt emne for kvinder at beskæftige sig med, og når de gjorde det, risikerede de samtidig at blive anset for selv at være uanstændige. I 1880 udgav landets førende hygiejniker Emil Hornemann pjecen *Den offentlige Sundhedspleje og Prostitutionen*, hvori han skarpt kritiserede de kvindelige medlemmer af *Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed*:

Vi staa altsaa nu ligeoverfor en Propaganda, som truer med at omstyrte en af de vigtigste Støtter for al sand Kvindelighed, nemlig Blufærdighed. Men er Blufærdigheden borte, da er Døren aaben for Usædeligheden; og hvis er da Skylden? Jeg tillader mig derfor, i Sædelighedens Navn, at opfordre alle de

kvindelige Medlemmer til snarest muligt at udtræde af en Forening, som ingen fornøftig og anstændig Dame kan være bekendt at være Medlem af (Hornemann, 1880: 15).

Det mente foreningens kvinder nu godt, at de kunne, og de svarede øjeblikkeligt igen med skriftet *Svar fra Kvinder til Dr. Hornemann*. Som hygiejniker havde Hornemann fremhævet loven af 1874 som en udmærket foranstaltning til at begrænse venerisk smitte, men foreningens kvinder bebrejdede ham, at han fuldstændigt overså lovens følger for de berørte kvinder.

Vi forlange ikke at blive ansete for at være sagkyndige, *men vi ere Part i Sagen*: Denne Skare af fattige, ubefæstede Piger, ud af hvilken den offentlige Prostitution rekruterer sig, daglig vælger sig nye Offre, den staar ikke længere ene, den har fundet sine Talsmænd i bedre stillede Kvinder, dens Fornedrelse regne de for deres Kjøns Fornedrelse. Denne vaagnende Enhedsfølelse hos Kvinden, som har fundet et af sine Udtryk i Tanken om en Forening til Værn for Kvinder, den har Dr. Hornemann ikke forstaaet, thi da havde han vel vogtet sig for at blande sig ind i disse Forhold, for uopfordret at optræde som Raadgiver for „fornøftige og anstændige Damer“ (*Svar*, 1880: 7-8).

For abolitionskvinderne var *Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse* og det deraf følgende *Regulativ for Politiets Tilsyn med offentlige Fruentimmer i Kjøbenhavn* en fornedrelse af hele kvindekønnet. Gennem en sædelighedsbevidsthed og gennem en følelse af søstersolidaritet – „Enhedsfølelse“, som de kaldte det – blev disse middelstandskvinder vakt som politiske borgere. De tiltog sig magten til at tale og til at debattere med de mænd, der havde skabt sig en status som enerådende sagkyndige. Sammen med mandlige meningsfæller skabte kvinderne en politisk offentlighed og påpegede det kynisk rationelle i den lovbeskyttede usædelighed.

Det er ikke til at vide, om „Fattigfolks Døtre“ så med taknemmelighed på abolitionsarbejdet. Faktisk var kvinder, der ernærede sig ved prostitution, ofte i stand til at tage deres skæbne i egne hænder. Det var et erhverv, der gav kvinderne indtægtsforhold og nogle gange ligefrem arbejdsforhold, der var bedre end dem, der i øvrigt kunne blive ufaglærte kvinder til del, og det hændte ikke sjældent, at de kunne forlade prostitutionsfaget med lidt opsparat kapital (Peder-

sen, 2000). I løbet af 1890'erne blev der færre offentlige huse, men det betød ikke, at der blev færre „offentlige Fruentimmer“. Ifølge loven af 1874 skulle de „offentlige Fruentimmer“ tage bolig i dertil indrettede offentlige huse, men politiregulativet fra 1877 tillod, at indskrevne „Fruentimmer“, der opførte sig upåklageligt, som en særlig flidspræmie kunne få tilladelse til at bosætte sig alene. Det var der flere og flere, der fik tilladelse til, og de blev kaldt „Politiskøger“. Ifølge lov af 1. marts 1895 kunne politiet ikke længere pålægge „Fruentimmer“, der stod under dets opsig, at tage ophold i et offentligt hus – men de kunne stadig både tvangsvisiteres og tvangsindskrives. De offentlige huse sygnede derved hen, og ved lov af 11. april 1901 blev det forbudt at holde offentligt hus. Først med *Lov om Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte* af 30. marts 1906 skulle „politimæssig Reglementering af Erhverv ved Utugt ophæves“, og den offentlige prostitution blev hermed afskaffet.

I 32 år havde statsmagten legaliseret kontrollen med prostitution. For at kunne udføre en virkningsfuld kontrol havde lovgiverne vedtaget, at visse tvangsbestemmelser blev taget i anvendelse. Det var „Fattigfolks Døtre“, der blev underlagt disse tvangsbestemmelser, hvilket lovgiverne ikke syntes at bekymre sig om, mens abolitionsbevægelsen gjorde dette til sagens kerne. Hvor de folkevalgte lovgivere foregav at udtale sig på et rationelt grundlag og dermed give magten et skær af fornuft, tog især abolitionskvinderne familiemetaphorer i anvendelse. Ved at fremhæve enhedsfølelsen mellem alle kvinder og ved at tiltage sig myndighed som samfundets symbolske mødre tog nogle kvinder fra middelklassen det første skridt ind i den politiske magts arena.

LITTERATURLISTE

- Corbin, Alain (1978). *Les filles de nocce. Misère sexuelle et prostitution (19e siècle)*. Paris: Aubier Montaigne. Oversat til engelsk (1990). *Women for hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850*. Cambridge: Harvard University Press.
- Engelsted, Sophus (1863). „Om Foranstaltningerne mod Udbredelsen af veneriske Sygdomme i Kjøbenhavn“. *Ugeskrift for Læger*, 38,17:249-261.
- Fog, B.J. (1880). „Prostitutionssagen“. *Dagbladet*, 3. juni.
- Hornemann, Emil (1880). *Den offentlige Sundhedspleje og Prostitutionen*.
- Koch, Lene (1996). *Racehygiejne i Danmark 1920-56*. København: Gyldendal.
- Koch, Lene (2000). *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*. København: Gyldendal.

- Lützen, Karin (1998). *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Maanedstidende*, udgivet af Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed, 1880ff.
- Pedersen, Merete Bøge (2000). *Den reglementerede prostitution i København 1874-1906*. København: Museum Tusulanum.
- Rigsdagstidende*, diverse år.
- Svar fra Kvinder til Dr. Hornemann i Anledning af hans Skrift: Den offentlige Sundhespleie og Prostitutionen* (1880).

„En værdigere stilling i ægteskabet som hustru og moder“

Ligestilling og ægteskabslovgivning i begyndelsen af det 20. århundrede

BENTE ROSENBECK

Politik på sidelinjen

Kvinder har langt op i det 20. århundrede været uden for magtens centrum, men alligevel har de kunnet øve indflydelse i den politiske sfære. Et eksempel, som dette kapitel vil belyse, er ændringen af ægteskabslovgivningen i perioden 1909 til 1925. Et andet eksempel er, at det lykkedes Dansk Kvindesamfund at få indført et nyt vielsesritual i 1911, hvor underdanighedsbudet udgik. Disse initiativer var med til at nedbryde patriarkatet og afskaffe mænds myndighed over gifte kvinder. Vigtigt for udfaldet var i begge tilfælde, at Dansk Kvindesamfund allierede sig med mænd, som kunne fremme sagen der, hvor kvinder ikke var til stede.

Nogle vil hævde, at disse og andre reformer var blevet til under alle omstændigheder, fordi samfundsudviklingen førte det med sig. Den svenske historiker Gunnar Qvist har i en artikel fra 1977 fremhævet, at kvindeemancipationen i det 19. og 20. århundrede var bestemt af materielle kræfter, af arbejdsmarkedets og kapitalmarkedets behov. Frigørelsen foregik inden for mandssamfundets rammer (1977: 207). Hvad angår den mere almene forklaring, at reformerne var et resultat af industrialiseringen, så har denne forklaring meget på sig, men den er også meget overordnet og strukturel. Derfor er det relevant at inddrage et aktørperspektiv, men mænd og kvinder havde ikke samme udgangspunkt for at handle og være aktører. Kvinderne befandt sig endnu overvejende på sidelinjen: I privat-sfæren, mens det var mændene, der var på vej ud i offentligheden. Mænd var blevet politiske subjekter i det 19. århundrede; kvinder blev det først i det 20. århundrede med mindst 70 års forskydning. Det er ikke uinteressant at finde ud af, hvordan kvinder, på trods af at de var udenfor, alligevel kunne handle i denne overgangsfase, som

blev et skridt på vejen til integration og til politisk medborgerskab. Etnicitet, social klasse og køn er hindringer for at opnå lige rettigheder og fuldt medborgerskab, men der er grund til at tro, at køn var en stærkere hindring end klasse (Nagel, 2000).

Moderniseringen af kønsforholdene og liberaliseringen af familieretslige forhold ville nok være kommet under alle omstændigheder, men det er faktisk interessant, at denne udvikling kom 50 år før i Skandinavien end i resten af Europa. Så tidligt som begyndelsen af 1870'erne indledtes et skandinavisk samarbejde om en ensartet lovgivning. Dette samarbejde omfattede kun Sverige, Danmark og Norge frem til slutningen af 1. Verdenskrig, hvor Finland kom med. I Norden findes der tilsyneladende en særlig politisk kultur, hvor det blev opfattet som en statslig opgave at forandre og reformere samfundet, og hvor der var rum for, at medborgerne deltog i denne proces, altså også de borgere som endnu ikke havde politisk stemmeret. Det skandinaviske samarbejde er et eksempel på, hvordan forskellige nationer kan lære af hinanden, især hvis de er tæt nok på hinanden i form af geografisk placering og alliancer til, at der kan foregå en udveksling. Ægteskabslovgivningen foregik dels på et nationalt, dels et skandinavisk plan, men efterfølgende valgte Finland, som ellers fulgte Tyskland i juridiske spørgsmål, og Island at følge den skandinaviske model, således at resultatet blev en ensartet nordisk lovgivning.

I dette kapitel vil jeg se nærmere på det interskandinaviske samarbejde, som ledte frem til ægteskabsreformerne i Norden i begyndelsen af det 20. århundrede, og på hvilke aktører, der var afgørende for, at de nordiske lande langt tidligere end de øvrige Vesteuropæiske lande gav kvinder individuelle rettigheder i tilknytning til ægteskabet.

Ægteskabsreformer i det 20. århundrede i Norden

I begyndelsen af det 20. århundrede blev der i Skandinavien lovgivet om ægteskabets indgåelse og opløsning, ægteskabets retsvirkninger samt forældremyndighed. Initiativet til at ændre ægteskabslovgivningen kom i begyndelsen ikke fra politikerne, men fra især juristerne og kvinderne.¹

I denne proces spillede det nordiske samarbejde en stor rolle. Dette var blevet indledt i 1830'erne, da den politiske forestilling om et fælles nordisk „Skandinavien“ opstod i sværmeriske studenter- og

digtermiljøer. Efterhånden blev de storpolitiske visioner afløst af et kulturelt samarbejde på det civile samfunds område og af pragmatisk samarbejde (Østergård, 1997). Der fandt ligeledes et samarbejde sted mellem jurister og de nordiske kvindeorganisationer, som fik betydning for den skandinaviske ægteskabslovgivning.

I anden halvdel af 1800-tallet gav de nordiske jurister sig til at koordinere lovgivningen i de nordiske lande, og disse møder blev den vigtigste inspirationskilde til ensartet nordisk lovgivning. Man mente, at der mellem de nordiske lande fandtes store overensstemmelser med hensyn til retsinstitutioner og retssyn, og at dette var en god baggrund for at søge ensartede løsninger i lovgivningsspørgsmål. Den fælles diskussion skulle borge for kvalitet og modvirke, at et af landene udviklede sig i en helt særlig retning. Det første nordiske juristmøde fandt sted i København i 1872 og samlede 400 deltagere. Mange af dem havde fælles baggrund i studenterskandinavismen, og de var nu blevet respekterede jurister og indflydelsesrige politikere. Allerede på det første møde blev ægteskabslovgivningen taget op. Det var især formueforholdet mellem ægtefæller, som var til diskussion. På det efterfølgende møde i 1875 var det ægtefællers ejendomsret, som var på dagsordenen. Juristerne støttede således en ændring af ægteskabslovgivningen. Standen var overvejende konservativ, men der fandtes liberale kræfter blandt juristerne.

Der blev også gjort forsøg på at etablere et samarbejde mellem kvindeorganisationerne i Norden i det 19. århundrede. Enkelte møder afholdtes i 1888 og 1901, men ægteskabslovgivning var endnu ikke på den fælles dagsorden. Selv om der i første omgang ikke kom så meget ud af „Kvindesagens Skandinavisme“, foregik ligestillingskampen næsten på samme måde i de nordiske lande, hvilket gjorde samarbejdet lettere (Lemche, 1939). Først fik de ugifte kvinder fuld myndighed på lige fod med mænd i midten af 1800-tallet. Det skete i Danmark i 1857, i Sverige i 1856, i Norge i 1863 og i Finland i 1864. Ugifte kvinder fik i modsætning til gifte kvinder råderet i økonomiske forhold. Efterhånden tog kvindeorganisationerne også gifte kvinders formueretlige ligestilling med mænd og deres myndighed over børnene på programmet. Det skete i Danmark i 1880'erne. Gifte kvinders relation til ejendom blev der lovgivet om i Sverige i 1874, i Norge i 1888 og i Danmark i 1880 og 1899. Den danske lov fra 1899 gav hustruen formueretlig myndighed og større rådighed i økonomisk henseende. Hun fik ret til at råde over særeje, men kun begrænset medbestemmelse med hensyn til rådigheden over fællesboet.

Hun skulle godkende visse af mandens dispositioner, men hovedreglen var stadig, at manden havde rådighed over fællesboet (Johnsen, 1942: 56). Da fællesboordningen dengang var det almindelige, fik hendes myndighed kun større betydning, hvis hun havde selverhverv eller særformue. Loven af 1899 indførte dog mulighed for at få formuefællesskabet ophævet, hvis manden misbrugte sin rådighedsret (Johnsen, 1953: 323).

Der var utilfredshed med loven, allerede inden den var vedtaget. Astrid Stampe Feddersen, som igennem mange år stod i spidsen for kampen for gifte kvinders rettigheder i Dansk Kvindesamfund, kommenterede den nye lov i pjecen *Formueforholdet mellem Ægtefæller* (1899) og fandt den for konservativ. Især var hun utilfreds med, at kvinder ikke havde fået mere bestemmelse over formuen, ligesom hun beklagede, at der ikke også var blevet tilknyttet en lov, som gav hustruen del i forældremyndigheden. Hun var uforstående overfor, hvorfor begge ægtefæller ikke kunne træffe bestemmelser „som ligeberettigede“, og hvorfor det skulle være forudbestemt, hvem der skulle have sin vilje. I afslutningen af pjecen foreslog hun at indføre voldgift i tilfælde af uenighed (1899: 15).

Stampe Feddersens vision var ikke, at kvinder skulle ligne mænd. For hende var kvindens kald at være hustru og moder. Det var ikke kun af retfærdighedshensyn over for kvinderne, at ligestilling skulle fremmes, men af hensyn til samfundet, idet „Kvinderne sidder inde med en Skat, som Samfundet i allerhøjeste grad trænger til; nemlig Moderligheden!“ (1907: 13). En sådan vision forudsatte ligestilling og „en værdigere Stilling i Ægteskabet som Hustru og Moder“. Astrid Stampe Feddersens mål var således, at kvinderne skulle inddrages i samfundsarbejdet i Sverige, gifte såvel som ugifte. Hun havde ingen forestillinger om, at kvinder skulle have udearbejde, og sådan tænkte de fleste. Men der hørtes dog enkelte andre stemmer. Så tidligt som i 1890 skrev Anna Bugge-Wicksell, som senere blev aktiv i arbejdet med ægteskabsreformerne i Sverige, og som dengang var stud.jur. og opholdt sig i Paris, et modindlæg i *Kvinden og Samfundet* mod Stampe Feddersen. Bugge-Wicksell var faktisk overbevist om, at udviklingen gik i retning af, at gifte kvinder ville blive ved med at arbejde (*Kvinden og Samfundet*, 1890, 6: 71-79; 120; 207-217).

Dansk Kvindesamfund tager et initiativ

På papiret indførte den danske lov fra 1899 lighed mellem parterne i ægteskabet ligesom den norske lov, men i modsætning til Sverige og Finland, hvor man bibeholdt det såkaldte „målmansskab“, som var ensbetydende med, at mændene havde myndigheden over kvinder og børn. I realiteten eksisterede „målmansskabet“, som ikke kan oversættes til dansk, men tilnærmelsesvis betyder husbondvælde, også i Danmark og Norge, som det senere blev konstateret under arbejdet med at ændre ægteskabsloven. Rådigheden over fællesboet tilkom nemlig manden alene, men loven markerede, at der var tale om lighed mellem parterne. I Danmark var husbondretten delvis afskaffet, idet manden ikke havde revselsesret, men hustruen var forpligtet til at følge manden, dog kun inden for rigets grænser. Da det var manden, der sørgede for udgifterne til hjemmet, skulle hustruen flytte med ham. Ville hun ikke det, gjorde hun sig skyldig i rømning, og manden kunne få skilsmisse på den baggrund.

Dansk Kvindesamfund forsøgte at få loven ændret og valgte at gå direkte ind i lovgivningsarbejdet. I 1907 nedsattes et udvalg, som skulle overveje, hvad der kunne gøres for at forbedre den gifte kvindes retsstilling. På fællesmødet i Odense 1908 blev der vedtaget et udkast til lovforslag: „Gift Kvindes Retstilling. Nye Bestemmelser vedrørende Formueforholdet mellem Ægtefæller og Ægtefællers Forældremagt over deres Børn“ (*Kvinden og Samfundet*, 1908, 12). Dengang hed forældremyndighed det noget mere brutale: forældremagt.

Hovedpunkterne i forslaget var ægtefællers rådighed over udbyttet af deres fællesvirksomhed, særråde over udbyttet af selvstændig virksomhed og over, hvad hver af ægtefællerne indførte i ægteskabet. Dog var der forslag om indskrænkninger i råderetten i forbindelse med pantsættelse, ligesom en ægtefælle ikke kunne bortgive mere end 5 pct. af fællesboets formue uden den andens samtykke. Desuden blev der opstillet et krav om, at enhver af ægtefællerne kunne forlange bidrag til udgifterne til husholdning, børnenes underhold og opdragelse samt til personlige fornødenheder.

Forslaget indeholdt krav om begge forældres fulde forældremagt over de fælles børn. Det var sådan, at manden kunne bestemme, hvordan og hvor børnene skulle opdrages og undervises. Han kunne sågar sende dem ud af landet. Så der var en grund til, at spørgsmålet om ret og rådighed over børnene blev betragtet som et vigtigt

spørgsmål. I tilfælde af uenighed om børnene blev det foreslået, at spørgsmålet skulle afgøres ved voldgift af stedets øvrighed og en af hver af forældrene valgt mand eller kvinde. Også i de andre nordiske lande var der lignende bestræbelser på at reformere ægteskabet.

Den nordiske Familieretskommission

I det videre arbejde blev det af stor betydning, at man i Norge var begyndt at liberalisere adgangen til skilsmisser. I 1909 vedtog Norge en skilsmisselov, der tillod skilsmisse på baggrund af varig uoverensstemmelse. Loven var på visse måder en formalisering af en liberal skilsmissepraksis, som havde udviklet sig i Skandinavien. Separation kunne opnås, hvis parterne var enige om, at der var tale om varige uoverensstemmelser eller efter krav fra en af parterne på baggrund af forsømmelse, alkoholisme og ægteskabets sammenbrud. Ikke før omkring 1970 accepterede andre europæiske nationer som England, Frankrig, Italien og Tyskland skilsmisse på baggrund af varig uoverensstemmelse. Loven var ikke kun liberal, hvad angår mulighederne for at opnå skilsmisse. Ved skilsmisse skulle formuen deles ligeligt mellem de to parter, og det kunne også blive resultatet, at den ene skulle forsørge den anden efter skilsmissen. Det betød, at manden kunne dømmes til at forsørge sin hustru både under separation og efter skilsmisse.

Den norske skilsmisselov blev i de følgende år til inspiration for det fælles skandinaviske arbejde med at ændre ægteskabslovgivningen. Det var dog Sverige, der tog initiativ til et skandinavisk samarbejde. Den umiddelbare baggrund var, at Sverige, som det eneste af de skandinaviske lande, havde tiltrådt Haag-konventionen om ægteskabsindgåelse og opløsning. Mens Danmark og Norge lagde vægt på domicilet, dvs. man følger lovene i det land, man bor i, havde Sverige, sammen med størstedelen af det øvrige Europa, sluttet sig til nationalitetsprincippet: At man følger lovene i det land, man kommer fra. Sverige ønskede derfor en samordning af de skandinaviske love. I 1909 blev det på en juridisk konference i Stockholm vedtaget at indlede et koordineret nordisk lovgivningsarbejde på familierettens område. Det skulle omfatte regler om ægteskabets indgåelse, omstødelse og ophævelse, om formueforholdet og det personlige forhold mellem ægtefæller, om myndighed og adoption, samt andre lovgivningsemner i forbindelse hermed. Der

blev nedsat en nordisk kommission, som bestod af tre nationale kommiteer.

Da arbejdet blev indledt, var opfattelsen den, at det nok ville være vanskeligere at tilvejebringe en ensartet lovgivning inden for familieretten end inden for obligationsretten. De største forskelle knyttede sig til alders- og slægtsskabshindringer. Vandring mellem de skandinaviske lande samt ligestilling var nogle af begrundelserne for ensartet ægteskabslovgivning. Kommissionen udtrykte også bekymring for, om kvinder ville miste lysten til at gifte sig, hvis de skulle underlægge sig mandens myndighed. Ligestilling blev således betragtet som en forudsætning for at redde ægteskabet. Det var et af kommissionens eksplicitte mål at modernisere ægteskabsloven og gennemføre ligestilling mellem parterne. Den gifte kvinde har „ingenlunde vundet den selvstændige Stilling, som Udviklingen med stadig større Styrke kræver for hende“, stod der i en udtalelse afgivet af de delegerede fra Sverige, Danmark og Norge i 1909 (Udkast til Lov ... 1913, bilag 11: 412-415). Selv om hustruen var blevet erklæret for myndig på visse områder, var hendes rådighed begrænset, idet manden havde dispositionsretten. Hvad hun medbragte i ægteskabet, og hvad der tilfaldt hende under ægteskabet, kom under mandens rådighed. Undtaget var den indtægt, som kvinden erhvervede sig ved sit eget arbejde (Udkast til Lov ... 1913, bilag 11: 412-415).

Allerede i 1910 indledte Den nordiske Familieretskommission sit arbejde, som omfattede både mange og lange forhandlinger med møder, der varede flere måneder. I 1913 var betænkningen og Udkast til Lov om Ægteskabets Indgaaelse og Opløsning færdig (Udkast til Lov ... 1913: 1-3). Kommissionen havde ikke arbejdet helt alene, men inddraget forskellige eksperter (Udkast til lov ... 1913: 2). Lægerne var de vigtigste sagkyndige, men ikke de eneste. Desuden havde man henvendt sig til forskellige ministerier og til en kreds af kvinder. Dansk Kvindesamfund nedsatte et udvalg, som gik ind i forhandlinger med kommissionen, men også i de andre nordiske lande blev kvinderne inddraget. I Norge blev der udpeget 11 kvinder, som fik til opgave at komme med indspil, og i Sverige blev fire kvinder tilknyttet kommissionen som sagkyndige (Carlsson Wetterberg, 2000: 4). Det var således kun i Danmark, at der var kontakt til en kvindeorganisation. Der fandtes tilsyneladende i Norden en politisk kultur, som gjorde det muligt for kvinder at deltage i politik, før de fik stemmeret. De blev taget med på råd, fordi de i kraft af deres køn blev opfattet som sagkyndige og som eksperter.

Nordisk kvindesagsmøde

I løbet af denne proces tog Danmark og Astrid Stampe Feddersen, formand for Dansk Kvindesamfunds fællesstyrelse, initiativ til en nordisk konference. Det andet nordiske kvindesagsmøde blev afholdt i København i 1914. Dansk Kvindesamfunds forslag fra 1908 blev et centralt dokument. Det blev inddraget i familieretskommissionens arbejde, men det blev også benyttet som grundlag for det nordiske samarbejde mellem kvindebevægelserne om ægteskabslovgivningen.

Dansk Kvindesamfund fremhævede i indledningen til mødet, hvor betydningsfuldt samarbejdet mellem „Nordens Kvinder“ ville være i anledning af „den ensartede skandinaviske Familieret, der var under Udarbejdelse ved Kommissioner nedsat af Regeringerne i de tre skandinaviske Lande“ (Det 2. nordiske Kvindesagsmøde ... 1914). Der var også andre emner på dagsordenen, såsom stemmeret, børnelovgivning og beskyttelseslovgivning, men den første dag stod i familierettens tegn.²

Professor Viggo Bentzon, som ledede den danske familieretskommission, tog forskellige aspekter op ved ægteskabslovgivningen, som ifølge ham medførte „Hustruens Emancipation“, og han fremhævede, at dette var et brud med „et uhyre gammelt og stærkt Samfundsprincip“ (1920: 19). Flere af talerne diskuterede, hvad ligestilling egentlig betød, og det var ved den lejlighed, at Anna Bugge-Wicksell fra Sverige, den tidligere stud.jur., som havde imødegået Astrid Stampe Feddersen, kom med det synspunkt, at kvinden burde have ret til en del af mandens indkomst (mindst 5 pct.) til at bestride sine personlige udgifter. Bag dette lå ønsket om at kvindens arbejde i familien blev vurderet lige så højt som mandens.

Også kravet om en voldgiftsdomstol i tilfælde af forældrenes uenighed angående børnene, som var en del af Dansk Kvindesamfunds forslag fra 1908, blev debatteret. Et andet vigtigt emne var det uægte barns status, og her kunne kvindeorganisationerne ikke blive enige. Der var i den borgerlige kvindebevægelse stor betænkelighed ved at give børn født uden for ægteskab ret til at bære faderens navn og få arveret efter ham. Bestræbelserne på at ligestille de ægte og de uægte børn, som allerede var blevet gennemført i Norge i 1915, og som Viggo Bentzon også ønskede gennemført i Danmark, var for radikalt et forslag for mange kvinder og blev set som et anslag mod ægtehustruen. Disse kvinder var meget afhængige af ægteskabet, og

en liberalisering af skilsmisse blev derfor ikke entydigt set som en fordel for kvinder. Det var tydeligt, at kvindebevægelsen var meget mere interesseret i den del af loven, som vedrørte ægteskabets retsvirkninger og forældremyndighed og mindre i den del af loven, der handlede om stiftelse og ophævelse af ægteskabet. Da forslagene til ægteskabslovene blev diskuteret på det andet nordiske kvindesagsmøde i København i 1914, kom kvindernes skepsis klart til udtryk, idet holdningen var, at det oftest var mænd, som ønskede skilsmisse. Men de gav alligevel deres samtykke til reformen. Mens de nordiske kvinder udtrykte en vis ambivalens, var der i andre lande direkte modstand mod en liberalisering af adgangen til skilsmisse (Melby, 1999; Stone, 1990).

Ved mødets afslutning blev der vedtaget en resolution, der dels tilsluttede sig familieretskommissionens udkast fra 1913, dels udtrykte håb om, at ligestillingen mellem kvinder og mænd ville blive fremmet med den nye lov. Der blev også stillet krav om, at kvinder skulle være medlem af den nordiske familieretskommission under det kommende arbejde, hvor kvinders interesser var særligt store. Dette ønske gik hurtigt i opfyldelse, og Estrid Hein, Emilia Broomé og Elise Sem kom ind i den nordiske kommission.

Mod vejs ende

I 1915 intensiveredes arbejdet, og i 1918 blev den anden betænkning „Udkast til Lov om Ægteskabets Retsvirkninger“ (1918) også færdig. Efter at kommissionen havde produceret sine to rapporter samt lovforslag, var det op til de nationale parlamenter at implementere lovforslagene. Sverige kom først med en mindre skilsmisselov i 1915. Norge fik en ægteskabs- og skilsmisselov i 1918, men først i 1927 kom en lov om ægteskabets retsvirkninger. Den danske socialdemokratiske-radikale regering havde ventet på den sidste betænkning fra kommissionen og fremsatte i 1919 et stort lovkompleks, som dækkede ægteskab, skilsmisse, ejendomsforhold og forældremyndighed. Men det lykkedes ikke at få loven vedtaget inden et regeringskifte, og efterfølgende blev loven delt i tre: En lov om ægteskabets indstiftelse og ophævelse, en om forældremyndighed, begge vedtaget i 1922, og så endelig loven om ægteskabets retsvirkninger, som kom i 1925. På trods af at der kun var valgt fire kvinder ind i Folketinget, var kvinderne i det første ting særdeles aktive med Elna Munch fra

Det radikale Venstre i spidsen. Kvinder i politik synes at gøre en forskel.

I 1929 fulgte Finland efter med en ny ægteskabslov, som byggede på den svenske. De finske kvinder havde kæmpet for en lovændring siden begyndelsen af det 20. århundrede og havde været interesserede i, at Finland blev inspireret af skandinavisk lovgivning i stedet for tysk lovgivning, som ellers var hovedinspirationen for finsk lovgivning (Pylkkänen, 1998). De finske kvinder havde allerede fået stemmeret i 1907, og 19 kvinder blev valgt ind i parlamentet. Når ægteskabsreformerne tog så lang tid, hang det bl.a. sammen med de særlige finske forhold herunder bl.a. krise og borgerkrig. Først i 1923 kom reformarbejdet i gang igen, og det var de finske kvinder, der under denne proces, tog initiativet til den tredje nordiske kvindesagskongres, som blev afholdt i Helsingfors i 1924. På dette møde blev erfaringerne med den nye ægteskabslov i Sverige fremlagt. Resolutionen fra mødet udtalte et ønske om, at den forældede ægteskabslovgivning snart blev afløst af en ny i de lande, hvor dette ikke var sket, at den nye lovgivning skulle fremme ligestilling og bygge på den svenske reform fra 1920. Med lovændringen i 1929 i Finland var ægteskabslovgivningen blevet moderniseret overalt i Norden.

Hvad var ellers de vigtigste forandringer i ægteskabslovene? Alderen for indgåelse af ægteskab blev hævet for kvinders vedkommende. Faktisk lagde man vægt på, at kvinder var modne, når de giftede sig. Familierelationer blev ikke som tidligere i samme grad betragtet som en hindring for ægteskab. Ægteskab blev forbudt mellem brødre og søstre og i lineære forhold, dvs. forbud blev indskrænket til biologiske familierelationer. Af eugeniske grunde blev der indført forbud mod ægteskab for åndssvage og sindssyge. Personer med kønssygdomme, som kunne overføres til børn, og folk med epilepsi måtte ikke gifte sig, medmindre den anden part var blevet informeret af en læge om risikoen ved et samliv. Med hensyn til skilsmisse blev separation tilladt, når det ikke længere var muligt at fortsætte ægteskabet. En separation kunne opnås efter gensidigt ønske, eller når den ene part ønskede det. Efter en periode førte separation til skilsmisse.

Med hensyn til ægteskabets retsvirkninger indførtes formel ligestilling samt gensidig forsørgerpligt. Begge parter var forpligtet til at forsørge den anden. Resultatet var et økonomisk partnerskab, som kombinerede uafhængighed og lighed. Hustruen fik ret til økonomisk støtte under ægteskabet, hvilket var af stor betydning, når ægte-

skabet ophørte, for så blev formuen delt. Man kunne ikke gifte sig til penge, men skille sig til dem.

Den i store træk enslydende nordiske lovgivning stadfæstede fælles forsørgerpligt og fælles forældremyndighed, dog med den undtagelse at værgemålet tilkom faderen. Kun han kunne optræde i retlige forhold med den begrundelse, at han var den mest „forretningskyn-dige“ og den ældste. Dette blev først ændret med myndighedsloven fra 1957.

Der var mange ligheder i de forskellige nordiske landes lovgivning, men der var også forskelle, bl.a. var Finland mest restriktiv med hensyn til skilsmisse. Sverige var mest radikal med hensyn til ægteskabshindringer, men det blev dog Danmark og Socialdemokratiet med K.K. Steincke i spidsen, der i 1938 foretog en lovrevision, netop med henblik på at udvide omfanget af ægteskabshindringer på baggrund af racehygiejnens nye landvindinger.

Modstand

Støtten til loven var større end modstanden, men den var der. I Danmark lykkedes det den konservative litteraturkritiker Harald Nielsen at skabe en del røre om loven. Husmoderforeningen og Dansk Kvindesamfunds Københavnerkreds havde indbudt til møde i marts 1919 for at præsentere det nye lovforslag. Det kom til „et dundrende Sammenstød“, som der stod i *Kvinden og Samfundet*. Det var ligestillingsprincipperne, der fik magisteren til at erklære ægteskabslovene for revolutionære. Det ulykkelige ved den nye lov var ifølge Nielsen, at patriarkatet blev afskaffet, og at fadermyndigheden blev begrænset, hvilket han skrev hele to bøger om. Nielsen og hans støtter var generelt imod, at familien skulle grundlægges på lighed og uafhængighed. Andre mente, at ægteskabets ide var i fare. Hjemmet var grundpillen i samfundet og ægteskabet selve nationens livsnerve. Et andet af hovedkritikpunkterne var, at ægtemandens frihed i økonomiske forhold blev begrænset. Der var andre kritiske røster, der hævdede, at lovforslaget primært støttede den selverhvervende kvinde (Rosenbeck, 1999).

Det var netop spørgsmålet om den selverhvervende kvinde, som gjorde Husmoderforeningen i Danmark nervøs, idet denne forening især var interesseret i at sikre de hustruer, som ikke havde selverhverv. Selverhverv var ifølge Husmoderforeningen til skade for hjem

og børn (*Husmoderen*, 1920, 2, 3, 6, 8; *Kvinden og Samfundet*, 1920, 19, 20). Det kom på et tidspunkt til en konflikt mellem denne forening og Dansk Kvindesamfund, som dog hurtigt blev bilagt, således at de to foreninger var fælles om henvendelser til regering og rigsdag for at skynde på loven.

Dr. jur. Frederik Vinding Kruse fik rejst en debat i *Ugeskrift for Retsvæsen* i 1920. Vinding Kruses hovedtanke var ligestillingen „... det abstrakte Princip om Mænds og Kvinders Ligestillethed i et og alt andet ...“ (1920: 241). Vinding Kruse beskyldte kommissionen for at være faldet for „en dogmefast Tro paa dette abstrakte Princip“ (ligestilling), som han mente var videnskaben uvedkommende. Lighedsideen var ifølge Vinding Kruse en religion, et princip og en teori, hvorimod forskelsopfattelsen ikke bare byggede på praksis og erfaring, men havde en naturlig forklaring. Vinding Kruse var positivist og tog udgangspunkt i det positive, i det givne og som tingene nu engang var. Vinding Kruse mente faktisk, at de naturlige kønsforskelle var så store og omfattende, at det også burde medføre forskelle med hensyn til retslig status.

Flere af familieretskommissionens medlemmer heriblandt Hjalmar Westring og Viggo Bentzon forsvarede kommissionen, som havde ønsket en mere tidssvarende og moderne ordning. Kommissionens jurister var præget af den holdning, at love kunne medvirke til at reformere samfundet. De var konstruktivister i modsætning til Vinding Kruse og andre konservative jurister, som var positivist og ønskede at bevare tingene, som de nu engang var.

Kirken var også imod en liberalisering. I Danmark blev det kirkelige udvalgs betænkning ikke inddraget i arbejdet. Kirkens holdning blev dog støttet af adskillige konservative, som også ønskede at værne om ægteskabets livsvarige karakter. Derfor var kirken ikke meget for at liberalisere adgangen til skilsmisse. Det danske kirkelige udvalg fastholdt skyldsspørgsmålet. „Ægteskabsbryderen“ skulle ikke have det for let. Fx ønskede udvalget at opretholde reglen om, at ægteskabsbryderen ikke kunne indgå nyt ægteskab uden bevilling. Udvalget var også mere restriktivt, hvad angik slægtskab som hindring for ægteskab, hvilket ikke havde noget med arv at gøre, men med moral. Det blev fremhævet som forargeligt, at en søn kunne gifte sig med sin fars elskerinde. Det ville virke nedbrydende på ægteskabet og kønsmoralen. På trods af at kirkelige kredse næppe blev hørt, kan man ikke sige, at deres synspunkter helt blev overset i den nye lov. Der blev indført valgfrihed mellem borgerlig og kirkelig vi-

else. Dette var i overensstemmelse med kommissionens forslag, men socialdemokraterne og de radikale havde kæmpet en ihærdig kamp for at indføre tvungen borgerlig vielse. Præsterne kunne selv bestemme, om de ville medvirke til at vie fraskilte, ligesom gejstlig mægling blev bevaret. Kirken fik, hvad den ville have, og derfor var der ikke nogen grund til at blande sig (Betænkning, 1922).

Politisering af ægteskab

Den beskedne rolle, som kirken trods alt spillede i forhold til tidligere, viser, at ægteskabslovene var blevet sekulariserede. Det betød, at det blev lettere for staten at intervenere i den private sfære og regulere forholdene. I andre lande, fx England, var det langt sværere at gå ind og lovgive om private forhold – også når det gjaldt skilsmisse.

Ægteskab og familieliv var nu blevet et muligt område for politisk regulering. Kunne staten gå ind og regulere forholdet mellem parterne i ægteskabet, så kunne staten også gå ind og regulere en lang række andre forhold. Ægteskabet og familien var blevet inddraget i det politiske felt, og dermed var der skabt nogle forudsætninger for fortsat statsinterventionisme og reformpolitik. Lovgivningen, som ligestillede kvinder og mænd i ægteskabet, er blevet betragtet som epokeskabende og progressiv. Ligestilling i ægteskabet blev indført i Norden længe før end i andre europæiske lande, som først kom med efter 2. Verdenskrig.

Hvordan passede denne ægteskabsmodel ind i velfærdssamfundet? Liberalisering af ægteskabet var kun en af flere reformer inden for familieretten, som også omfattede ligestilling af uægte børn (Norge i 1915, Danmark i 1937, Sverige i 1969, Finland i 1975), liberalisering af adgangen til abort (Danmark i 1937, Sverige i 1939, Norge i 1960, Finland i 1950) og afkriminalisering af homoseksualitet (Danmark i 1930, Sverige i 1944, Finland i 1971, Norge i 1972). Både homoseksualitet og abort blev taget ud af straffeloven, og abort blev sammen med enlige mødre og uægte børn opfattet som sociale frem for moralske problemer og derfor genstand for politisk regulering.

Den engelske jurist David Bradley, som har sammenlignet den skandinaviske familieret, har konkluderet, at progressive familielove dannede grundlaget for den fremtidige udvikling af den avancerede nordiske velfærdsstat (Bradley, 2000: 10). Baggrunden var et skift til

en ny orden, til en sekulær rationalisme. Religiøse værdier blev erstattet af sekulære, og statsinterventionisme voksede frem på bekostning af religion og blev grundlaget for velfærdsstaten.

Ægteskabslovgivningen blev gennemført, før der var tale om en egentlig velfærdsstat, men den modernisering, der hermed fandt sted, var en vigtig forudsætning for velfærdsstaten. Forholdet mellem kønnene blev moderniseret. Mand og kvinde blev lige, selv om ligheden var baseret på forskel. Manden tjente pengene, og kvinden blev økonomisk afhængig. Modellen for reformen var forsørgeren og husmoren, men spørgsmålet er, om man alligevel ikke kan tale om en toforsørger-model, hvor parterne kunne bidrage enten med penge eller husarbejde. De individuelle rettigheder i ægteskabet var baseret på et kønnet forhold af forpligtelser og friheder. Kvindens individuelle rettigheder blev udvidet, men baseret på komplementaritet. Ser vi på spørgsmål som nationalitet, skattesystem og navneregler, blev manden stadig betragtet som hovedperson i de nordiske lande. Selv efter ligestillingen af ægtefæller fastholdt man det synspunkt, at kvinders nationalitet fulgte mandens helt frem til 1950 (Blom, 2000). Det danske skattesystem favoriserede ægteskaber, hvor manden var beskæftiget, mens kvinden var husmor. I skatteloven var kvinden ikke et retssubjekt. Denne sambeskatning blev først ophævet med kildeskatteloven fra 1970, mens sambeskatning af formue først ophævedes fra 1983 (Ravn, 2000). Og med hensyn til navnereglen blev det mere og mere almindeligt i det 20. århundrede, at kvinden tog mandens navn, selv om det ikke var bestemt ved lov.

Giftede kvinders nationalitet, skattereglerne og navneloven er eksempler på, at underordningen blev fortsat i nye mønstre. Der var et dilemma mellem individualitet og kollektivitet. De to parter kunne godt være ligestillede i ægteskabet, men de kunne ikke tilhøre hver deres nationalitet, hedde noget forskelligt og have hver deres selvangivelse, og dermed separat økonomi. Her kolliderede individualiteten og det kollektive, og kvindernes rettigheder måtte vige for hensynet til familien.

På trods af disse indskrænkninger så afskaffede den nye ægteskabslov mandens husbondret. Ægteskabet bestod af to selvstændige individer, der varetog fælles opgaver. Som der stod i den danske lov fra 1925: „Mand og Hustru skal være hinanden til Støtte og i Fællesskab varetage Familiens Tarv“. Kvinder blev frigjort fra direkte mandlig kontrol og husbondmyndighed, men endte i en situation, hvor rollen som mor og husmor blev det primære valg af erhverv.

Dette ændrede sig ikke før efter 1960. Den svenske historiker Yvonne Hirdman mener, at der med 1920'ernes reformer kun var tale om begrænset integration på arbejdsmarkedet; en moderniseret form for segregering og hierarki. Gifte kvinder fik flere rettigheder inden for ægteskabsinstitutionen og en stærkere position som mødre. Dette kalder hun husmorkontrakten (1994). Men alt andet lige, så var civile rettigheder for kvinder, og morens og farens lige status som forældre et skridt på vejen mod større lighed og integration i samfundet. Kvinders aktivitet, og de forandringer ægteskabslovgivningen medførte, må selvfølgelig ses inden for en bestemt kontekst og bestemte strukturer, som klart satte grænser for, hvor langt ligestillingen kunne gå. Men ligesom stemmeret var også retten til at eje og råde over sin ejendom en forudsætning for borgerskab. At kunne gifte sig var en del af medborgerskabet. De fattige har fx ikke altid haft denne ret.

Ugifte kvinder fik økonomisk råderet og dermed medborgerskab efter 1857, mens kvinder, der giftede sig, mistede det igen, og råderetten over hendes ejendom blev overført til hendes mand. Det ændrede sig med 1920'ernes ægteskabslove. Den gensidige forsørgerpligt og liberale skilsmiseregler, som betød, at kvinden fik halvdelen af værdierne, og at manden kunne idømmes bidragspligt, medvirkede til, at kvinder blev politiske og økonomiske subjekter på en måde, de ikke havde været før. De fik politisk medborgerskab langt senere end mænd, og de fik socialt medborgerskab i første omgang som hustruer og mødre. Retten til lønarbejde, civilt medborgerskab, lod dog vente på sig. Men en slags medborgerstatus fik de dog, hvis begrænsning var givet af, at det blev tilknyttet privatsfæren. Kvinder blev endnu ikke inkluderet i samfundet. Som Carole Pateman skriver, så var kvinders politiske pligt i den moderne ægteskabskontrakt ikke at deltage i lønarbejdet eller dø for fædrelandet. Deres pligt var moderskabet (1992).

Liberalisering og ligestilling

Målet, en ensartet skandinavisk lovgivning på familierettens område, som ligestillede parterne i ægteskabet og indførte gensidig forsørgerpligt, blev nået. Kvinder blev lige, både hvad angik ejendomsret og forældremyndighed. Adgangen til skilsmisser blev liberaliseret.

Da Viggo Bentzon udgav bogen *Hvad nyt bringer Ægteskabsloven?*

(1920), skrev han, at nordisk lovgivning på dette område ville være „epochmachend“. Han gav ved flere lejligheder udtryk for, at Norden var langt forud for de øvrige europæiske lande med hensyn til kvindens politiske frihed. Også den engelske retshistoriker David Bradley har i sin bog *Family Law and Political Culture* fra 1996 konkluderet, at de skandinaviske familielove var progressive love, og at der i Skandinavien blev gennemført mange reformer i 1920'erne, langt tidligere end i resten af Europa, hvor reformerne først gennemførtes efter 2. Verdenskrig. Det er yderligere Bradleys tese, at de tidlige reformer var et produkt af den kultur, i hvilken Socialdemokratiet senere skulle blive dominerende, og velfærdsstaten hjørnesten i den politiske økonomi i det 20. århundrede (1996: 20). Ægteskabslovgivningen og Socialdemokratiets succes havde således samme baggrund. Ægteskabslovgivningen blev iværksat, før socialdemokraterne kom til magten, selv om de jo var godt på vej på det tidspunkt, hvor lovene skulle implementeres. Da lovene blev planlagt og vedtaget, var der i flere nordiske lande især Danmark og Norge stærke radikal-liberale partier. Statsintervention og ideer om samfundets ansvar for befolkningens velfærd gennem sociale reformer var ikke ukendt tankegods på dette tidspunkt. Staten kunne man forvente sig noget af, og den nye ægteskabsmodel passede fint med velfærdsstaten.

Der var tale om en modernisering, som socialdemokraterne på alle måder kunne støtte, og det var K.K. Steincke et godt eksempel på. Han støttede ligestilling og ægteskabsreformerne, en modernisering, som han mente var nødvendig for at imødegå, både hvad han så som civilisationens tilbagegang og befolkningsstagnationen, dvs. tobørnssystemet (1920). Husmoren og moren skulle bidrage til at løse de sociale problemer ved at modvirke brutaliteten og råheden i det moderne storbyproletariat. At reformere ægteskabet og indføre ligestilling var et vigtigt skridt i retning af at løse de store problemer i arbejderfamilierne, hvor manden misrøgtede sit forsørgeransvar.

Hvorfor var Skandinavien foran med disse reformer? Der findes ikke én, men mange forklaringer. Baggrunden for liberaliseringen kan bl.a. findes i en stærk sekulær tradition. Protestantismen er et fælles træk ved Norden, og der blev åbnet op for skilsmisser efter protestantismens indførelse. Vi har også at gøre med en kultur med stærke sædvaner. Fx var det ikke ualmindeligt, at folk boede sammen uden at være gift. Forlovelse og ægteskabsløfte blev anset for at være tilstrækkelig. Selv om kirken gjorde sit til at gennemtrumfe, at den

religiøse ægteskabsceremoni blev anset som forudsætning for lovligt ægteskab, fortsatte traditionen med at bo sammen også under industrialisering og urbanisering. Måske skal vi også søge noget af forklaringen i den stærke agrare struktur i de nordiske lande og en meget sen og hurtig industrialisering. Den agrare husholdning byggede på en arbejdsdeling, men med kvinden i en relativ stærk position.

Fremhæves skal også de demografiske forhold og det europæiske ægteskabsmønster, som var kendetegnet af høj ægteskabsalder og det forhold, at en stor andel af befolkningen aldrig giftede sig. Kvinder, som giftede sig sent eller slet ikke blev gift, måtte forsørge sig selv. Og for at få arbejde måtte de ofte drage til byerne. Byen gav enlige kvinder nye muligheder for at tjene til dagen og vejen. Det, der især har kendetegnet moderniteten, har været kvinders inddragelse i det urbane liv, hvilket har været en af baggrundene for, at den politiske ligestilling tidligt slog igennem i Europa. Den engelske forsker Elisabeth Wilson hævder i bogen *The Sphinx in the City* (1991), at byen tilbød kvinder frihed, selv om den også indebar nye farer. Alligevel har byen frigjort kvinderne mere end det agrare liv. Rejsen mod byen blev en rejse bort fra patriarkalske og familiære autoriteter og retfærdiggjorde krav om fx ligestilling.

Ligestilling var noget helt andet dengang, og kvinderne opnåede stort set den ligestilling, de ønskede. De opfattede ligestilling anderledes, end vi gør i dag. Først og fremmest accepteredes adskillelsen mellem privatsfæren og den offentlige sfære som udgangspunkt for ligestilling. Kvinder havde magt til at skaffe sig en bedre position i det private, men de forsøgte ikke at få del i de samfundsmæssige magtpositioner, ligesom det primære mål heller ikke var at blive integreret i politik og samfundsliv.

De kvindelige aktivister var nok mere radikale på ligestillingens vegne end K.K. Steincke, men ideer om gifte kvinders udearbejde lå også dem fjernt. De krævede lige rettigheder med mænd, men ønskede også, at deres forskellighed skulle respekteres. Et eksempel på dette er Stampe Feddersen, som fremhævede moderskabets betydning. I social henseende var de borgerlige kvinders ligestillingsopfattelse snæver og omfattede fx ikke uægte børn. Her var det Steincke og Socialdemokratiet og de radikale, der i 1937 fik gennemført ligestilling mellem børn født inden for og uden for ægteskab. I det, der er blevet kaldt velfærdsstatens første fase, perioden 1900-1930, fik kvinder politisk medborgerskab. Både stemmeret og retten til at eje og råde over ejendom var forudsætning for medborgerskab. Samti-

dig må denne ligestilling i ægteskabet og kvinders medborgerskab ses som forudsætning for næste fase i velfærdssamfundet, hvor især socialpolitik kom på dagsordenen, og hvor kvinder fik socialt medborgerskab.

Bag den politiske interesse i ligestilling og ægteskab lå en interesse i befolkningen, af Michel Foucault kaldt bio-politik, hvor kønnet og seksualiteten blev et verdsligt og statsligt anliggende (Foucault, 1978). Kvinderne fik en ny identitet, som gjorde dem til borgere i samfundet. De blev en del af samfundet ved at blive naturaliseret. Kvindekønnen fik tillagt en særlig humaniserende og civiliserende rolle i samfundet. De kvindelige værdier var del af velfærdsstaten fra dens spæde begyndelse.

Ægteskabsreformerne var et skridt i retning af ligestilling, men på et punkt mistede kvinder magt. Ifølge den tidligere ægteskabslovgivning kunne kvinder med rettens hjælp tvinge mænd til at gifte sig, hvis de var blevet gravide i god tro. Og de benyttede denne ret. I 1922 blev tvangsægteskab for mænd afskaffet, fordi det ikke længere var i tidens ånd at tvinge nogen til giftermål og idømme dem bøde, hvis de nægtede. Men fraværet af denne ægteskabsret kan måske ses som fremskridt, nemlig den, at det var om end ikke let, så lettere at være enlig mor. Enlige kvinder fik lov til at være forsørgere, og de brød derfor med den ikke-arbejdende hjemmegående husmorrolle og blev de første arbejdende mødre. Dermed havde denne gruppe også fået civile rettigheder og medborgerstatus.

Køn har været en stærkere hindring for at opnå lige rettigheder og fuldt medborgerskab end klasse. Formelt fik kvinder medborgerskab i første halvdel af det 20. århundrede, men reelt skulle der en tilknytning til arbejdsmarkedet til, for at medborgerskabet blev reelt udnyttet.

LITTERATURLISTE

- Bentzon, Viggo (1920). *Hvad nyt bringer Ægteskabsloven? Beretning fra det 2. Nordiske Kvindesagsmøde i København den 10. og 11. juni 1914. Indbudt af Dansk Kvindesamfund* (1914). København.
- Betænkning over Udkast til Lovforslag om Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning* (1922). Beretning fra det i henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender. København.
- Blom, Ida (2000). „From Appendix to independent individual. Marriage and Citizenship in Scandinavia, 1880s-1950“, pp. 89-111 in Kari Melby et al.

- (eds.). *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. Nord 2000:27: Nordisk Ministerråd.
- Bradley, David (1996). *Family Law and Political Culture. Scandinavian Laws in Comparative Culture*. London: Sweet & Maxwell.
- Bradley, David (2000). „Family laws and Welfare States“, pp. 37-67 in Kari Melby et al. (eds.). *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. Nord 2000:27: Nordisk Ministerråd.
- Carlsson Wetterberg, Christina (2000). *Vägen till en modern äktenskapslagstiftning i Sverige*. Upubliceret projektnotat.
- Det 2. nordiske Kvindesagsmøde i København den 10. og 11. juni 1914* (1914). Indbudt af Dansk Kvindesamfund. København.
- Foucault, Michel (1978). *Seksualitetens historie 1*. København: Rhodos
- Hirdman, Yvonne (1994). *Women – From Possibility to Problem?* Stockholm: Arbetslivcentrum.
- Husmoderen* diverse år.
- Johnsen, Karen (1942). „Ægteskabslovgivningen“, pp. 54-65 i Vita Aller (red.). *Dansk Kvinde i dag. Et Værk om Kvinders Indsats i dansk Politik, Erhvervsliv og Kultur*. København.
- Johnsen, Karen (1953). „Kvindens almindelige retsstilling“, pp. 321-346 i Kirsten Glorfelt-Tarp (red.). *Kvinden i Samfundet*. København (original udgave 1937).
- Kvinden og Samfundet*, diverse år.
- Lemche, Gyrithe (1939). *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar. Med Tillæg 1912-1918*. København: Dansk Kvindesamfund.
- Melby, Kari et al. (eds.) (1999). *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*. Nord 1999:14. København: Nordisk Ministerråd.
- Melby, Kari (1999). *Skilsmisse på nordisk*. Upubliceret projektnotat.
- Melby, Kari et al. (2000). *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. Nord 2000: 27. København: Nordisk Ministerråd.
- Nagel, Anne Hilde (2000). „The Development of Citizenship in Norway: Marshall Remodelled“, pp.197-215 in Sølvi Sogner & Gro Hagemann (eds.). *Women's Politics and Women in Politics. In Honour of Ida Blom*. Bergen: Cappelen Akademisk Forlag.
- Pateman, Carole (1992). „Equality, difference, subordination: the politics of motherhood and women's citizenship“, pp.17-31 in Gisela Bock & Susan James (eds.). *Beyond equality and difference. Citizenship, feminist politics and female subjectivity*. London: Routledge.
- Pylkkänen, Anu (1998). *The road to the 1929 Marriage Act in Finland*. Upubliceret projektnotat.
- Quist, Gunnar (1977). „Ett perspektiv på den skvinnoemancipationen i Sverige“. *Historisk Tidsskrift*, 3:145-179.
- Ravn, Anna Birte (2000). „Gender, taxation and welfare in Denmark 1903-63 (83)“, pp.113-127 in Kari Melby et al. (eds.). *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State*. Nord 2000:27: Nordisk Ministerråd.
- Rosenbeck, Bente (1999). *Kampen for retlig ligestilling*. Upubliceret projektnotat.
- Rosenbeck, Bente (2000). „Modernization of Marriage in Scandinavia“, pp. 69-85 in Sølvi Sogner & Gro Hagemann (eds.). *Women's Politics and Women in Politics. In Honour of Ida Blom*. Bergen: Cappelen Akademisk Forlag.

- Stampe Feddersen, Astrid (1899). *Formueforholdet mellem Ægtefæller*. København.
- Stampe Feddersen, Astrid (1907). *Om Kvindesagen. Foredrag holdt i nogle af Dansk Kvindesamfunds Kredse*. København: Småskrifter udgivet af Dansk Kvindesamfund.
- Steincke, K.K. (1920). *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, København.
- Stone, Lawrence (1990). *Road to divorce. A History of the Making and the Breaking of Marriage in England*. Oxford: Oxford University Press.
- Udkast til lov om Ægteskabets Indgaaelse og Opløsning med tilhørende Bemærkninger (1913). København.
- Udkast til lov om Ægteskabets Retsvirkninger (1918). København.
- Vinding Kruse, Dr. Jur. Frederik (1920). „Ægteskabsloven“. *Ugeskrift for Retsvæsen*. B.: 241-251; 257-278; 281-298.
- Wilson, Elisabeth (1991). *The Sphinx in the City*. London: Virago.
- Østergård, Uffe (1997). „The Geopolitics of Nordic Identity. From Composite States to Nation States“ in Øystein Sørensen and Bo Stråth (eds.). *The Cultural Construction of Norden*. Copenhagen: Scandinavian University Press.

NOTER

- 1 Materialet til dette kapitel er hentet fra projektet: Ægteskab i Norden i europæisk perspektiv. Modernisering og kønskonstruktion. Øvrige deltagere er Kari Melby, Norges teknisk og naturvidenskabelige Universitet i Trondheim, Anu Pylkkänen, Helsingfors Universitet og Christina Carlsson Wetterberg, Lunds Universitet. Der er udgivet to publikationer fra projektet og en tredje er undervejs: Melby et al. (1999) og Melby et al. (2000). Se også Rosenbeck (2000).
- 2 *Beretning fra det 2. Nordiske Kvindesagsmøde i København den 10. og 11. juni 1914. Indbudt af Dansk Kvindesamfund*. København, 1914. Beretning og program er trykt, men det øvrige materiale findes på Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket, Århus.

Akademikere i departementerne

HANNE NEXØ JENSEN

Antallet af kvindelige akademikere og kvindelige ledere i centraladministrationen, som varetager den vigtige opgave at betjene regeringens ministre, har været stigende siden de første kvinder fik ansættelse omkring 1900 (Knudsen, 2000). I starten af 2001 har kvindernes andel af akademikerne i centraladministrationens departementer rundet 40 pct., men deres andel af topstillingerne er langt lavere. Artiklen undersøger, hvorfor kvindeandelen varierer fra departement til departement, og hvorfor det er så svært for kvinder at komme til tops i den statslige forvaltning.

Kønssammensætningen i centraladministrationen

Seks ud af ti akademikere i departementerne er mænd ved indgangen til år 2001. Den totale kvindeandel er steget med ca. 10 pct.point hvert tiende år fra 1972-1991, mens væksten har været lidt lavere i 1990'erne. Med 42 pct. kvinder i departementerne er der kun 8 pct. op til en ligelig kønsfordeling blandt akademikerne.

Det generelle billede af en tilnærmelsesvis ligelig kønsfordeling dækker over store variationer mellem ministerierne. Yderpunkterne er Økonomiministeriet, hvor godt en femtedel af akademikerne er kvinder, mens mere end halvdelen af akademikerne i By- og Boligministeriet er kvinder. Sundhedsministeriets departement opnåede som det første en ligelig kønsfordeling i 1991. Ti år senere er der en ligelig fordeling af kvinder og mænd i syv ministerier.

Udviklingen over tid er højst forskellig i ministerierne. Nogle har en monotont stigende kvindeandel, men i den største gruppe af ministerier bevæger andelen af kvinder sig op og ned. I Finans- og Økonomiministerierne er kvindeandelen stort set uændret fra starten af 1980'erne og perioden ud.

Inddeler man de 20 ministerier i fire grupper a fem ministerier efter kvindeandelens størrelse, og sammenligner ministeriernes placering i grupperne fra år til år, befinder syv ministerier sig i samme

Table 1. Kvinders andel af akademikerstillinger i departementerne 1972-2001. Pct.¹

	1972	1981	1986	1991	1994	2001
Total	16	24	28	34	36	42
By- og Boligministeriet	24	26	33	28	26	55
Kulturministeriet	24	40	44	40	49	53
Arbejdsministeriet	28	41	38	48	47	52
Fødevarerministeriet	13	20	25	32	33	52
Indenrigsministeriet	20	31	34	30	52	51
Socialministeriet	–	38	39	49	53	50
Sundhedsministeriet	–	–	–	53	45	49
Kirkeministeriet	18	24	30	30	40	43
Undervisningsministeriet	23	32	47	46	42	43
Trafikministeriet	04	22	18	37	40	43
Forsvarsministeriet	–	23	20	45	46	43
Miljø- og Energiministeriet	19	40	43	31	34	42
Justitsministeriet	11	23	33	41	51	40
Skatteministeriet	20	21	29	33	37	39
It- og Forskningsministeriet	–	–	–	–	34	39
Erhvervsministeriet	09	24	35	46	45	37
Statsministeriet	21	21	19	20	23	36
Udenrigsministeriet	09	13	17	18	25	32
Finansministeriet	12	21	20	25	25	24
Økonomiministeriet	–	19	21	21	22	22

Kilde: 1972: Rau, 1974; 1981, 1986: Mægaard, 1986; 1991: Mægaard, 1993; 1994: særkørsel fra Danmarks Statistik og 2001: *Hof & Stat*, 2001.

1) Pga. forskellige typer af kilder er opgørelserne ikke identiske, hvorfor der alene er lagt vægt på niveauer og udviklingstendenser frem for absolutte tal. Ministerierne er listet efter kvindeandelens størrelse i 2001.

gruppe i år 2001 og i 1991. Af de 12, der har ændret placering, er By- og Boligministeriet rykket fra en placering i den tredje gruppe til den øverste fjerdedel som følge af en fordobling af kvindeandelen blandt akademikerne. Erhvervsministeriet er rykket fra den øverste til den nederste fjerdedel på grund af et fald i kvindeandelen på 9 pct.point. Seks andre ministerier er rykket en gruppe ned.

Den største stabilitet finder man blandt ministerierne i den nederste fjerdedel, hvor Stats-, Finans-, Udenrigs- og Økonomiministerierne alle har været placeret i gruppen med færrest kvindelige akademikere siden 1986. Arbejdsministeriet har som det eneste ministerium været placeret blandt de fem ministerier med den højeste andel af kvindelige akademikere i begge perioder. Når der ikke er flere, der kan bevare en placering i den øverste gruppe, skal det ses i lyset af, at „konkurrencen er blevet hårdere“ forstået på den måde, at flere ministerier har en relativ høj kvindeandel.

Samlet tegner der sig et billede af syv ministerier med en fifty-fifty fordeling af kvinder og mænd blandt akademikerne, 11 ministerier med mellem to femtedele og en tredjedel kvinder og endelig to ministerier med højst en fjerdedel kvindelige akademikere. I mange ministerier er der sket positive fremskridt mod en ligelig kønsfordeling, i andre synes der ikke at være sket noget som helst. Det rejser spørgsmålet om, hvordan variationerne mellem ministerierne kan forstås.

I det departementale akademiker-hierarki befinder departementschefer sig øverst på kransekagen og fuldmægtige nederst. I årenes løb er titlerne og lønrammerne mellem de to yderpoler øget i antal.

I fuldmægtiggruppen og blandt informationsmedarbejderne er der en ligelig fordeling af kvinder og mænd, jf. tabel 2. I alle øvrige stillingskategorier, hvoraf hovedparten får mere i løn og har et større ansvar end fuldmægtige, er der relativt flere mænd end kvinder. Spørgsmålet er, om kvinder er på de forkerte karrierespor.

En chef er en person i lønramme 37-42. I 1981 var hver tiende chef en kvinde. I år 2001 er godt hver fjerde chefpøst besat af en kvinde, jf. tabel 3. Der er dog et skel mellem kvinders andel af lederposter i lønramme 38-42, hvor cirka hver syvende chef er en kvinde, mens hver fjerde stilling i lønramme 37 indehaves af en kvinde. I år 2000 blev den sjette kvindelige departementschef nogensinde udnævnt (Jensen & Olsen, 2000a; b). De to højest placerede kvinder i 2001 befinder sig i lønramme 40, mens der er 21 mænd i lønrammerne 40-42.

I de enkelte ministerier svinger kvinders andel af chefpøsterne over perioden. Det hænger blandt andet sammen med, at antallet af ledere er forholdsvis lille, hvorfor én enkelt person kan ændre procentsatsen drastisk. Fx har Kirkeministeriet fem lederstillinger, og den ene kvindelige leder i 2001 svarer til 20 pct. (jf. tabel 3).

I By- og Boligministeriet er lidt over halvdelen af cheferne kvin-

Tabel 2. Kønsfordelingen blandt akademikere i departementerne fordelt på lønrammer og stillingskategorier i 2001¹

	Mænd		Kvinder	
	Antal	Pct.	Antal	Pct.
Lønramme 42	3	100	0	0
Lønramme 41	4	100	0	0
Lønramme 40	14	88	2	12
Lønramme 39	14	88	2	12
Lønramme 38	57	83	12	17
Lønramme 37	169	70	74	30
Ledere lønramme 38-42	92	85	16	15
Ledere lønramme 37	169	70	74	30
I alt ledere	261	74	90	26
Ministersekretær	18	60	12	40
Chefkonsulent	75	70	32	30
It-chef	7	87	1	13
Controller	5	71	2	29
Specialkonsulent	145	65	78	35
Konsulent	80	70	35	30
Fuldmægtig	685	51	660	49
Informationsmedarb.	16	46	19	54
Andre AC'ere	29	67	14	33
I alt ikke-ledere	1.060	55	855	45
Alle	1.321	58	945	42

Kilde: Hof & Stat, 2001.

1) Af edb-medarbejdere indgår kun it-chefer. Alle stillingsbetegnelser er ikke anført, men indplaceret i en tilsvarende lønramme.

der (ni ud af 17), mens to ministerier ikke har kvinder på chefposter (Sundheds- og Økonomiministerierne). Skelner man mellem kontorchefer (lønramme 37) og de øvrige lederstillinger (lønrammerne 38-42), viser det sig, at næsten halvdelen af ministerierne ikke har kvindelige ledere over lønramme 37. Der er i øvrigt ingen entydig sammenhæng mellem antallet af kvindelige akademikere og ledere i et ministerium.

Overordnet er der en vækst i kvinders andel af lederstillinger i de-

Table 3. Kvindelige chefer i pct. af samtlige chefer 1981-2001

	Lønramme 37-42					Lønramme 38-42
	1981	1986	1991	1994	2001	2001
Total	10	12	14	17	26	15
By- og Boligministeriet	00	29	9	50	53	40
Socialministeriet	29	36	38	33	43	20
Justitsministeriet	07	06	06	33	40	33
Arbejdsministeriet	10	10	07	18	33	20
Fødevarerministeriet	11	09	11	21	32	00
Undervisningsministeriet	20	41	28	28	32	20
Forsvarsministeriet	29	15	20	21	31	40
Miljø- og Energiministeriet	00	17	11	25	30	00
Statsministeriet	14	11	13	13	25	17
Kulturministeriet	00	14	43	36	23	33
Udenrigsministeriet	02	05	06	06	22	05
Finansministeriet	16	13	09	11	22	25
Trafikministeriet	09	11	27	19	21	00
Kirkeministeriet	25	25	00	00	20	00
Erhvervsministeriet	00	16	19	26	20	00
Skatteministeriet	07	10	17	17	19	00
It- og Forskningsministeriet	-	-	-	20	17	20
Indenrigsministeriet	07	11	19	13	16	00
Sundhedsministeriet	-	-	08	25	00	00
Økonomiministeriet	08	08	10	00	00	00

Kilder: Som til tabel 1.

partementerne. Det vækker til eftertanke, at der i dag er departementer *uden* kvindelige ledere, og at næsten halvdelen af alle departementer ikke har kvinder i lønramme 38-42.

Det er ikke umiddelbart nemt at finde sammenlignelige tal inden for andre områder eller i udlandet, men nogle sammenligninger kan perspektivere kønsfordelingen i de danske departementer.

I Akademikernes Centralorganisation, der har 22 medlemsorganisationer og 185.000 organiserede medlemmer i 2001, udgør kvin-

derne 39 pct. totalt. Der er store forskelle i kvinders andel af forskellige faggrupper. Cirka 13 pct. af ingeniørerne er kvinder, mens kvinder udgør 28 pct. af økonomerne, 45 pct. af andre administrativt uddannede og 58 pct. af juristerne og de humanistisk uddannede magistre (AC, 2001). Sammenholder man andelen af kvindelige akademikere i departementerne med tallene for staten som sådan, er der ikke store forskelle. Dog udgjorde kvinder 17 pct. af alle akademikere i staten i lønramme 37 i 1999, men 30 pct. i departementerne i 2001.

I den kommunale sektor er der ansat knap 4.000 organiserede DJØF'ere, hvoraf kvinderne udgør 45 pct.¹ I amtskommunerne er næsten halvdelen af de ansatte akademikere kvinder i 1998. Heraf udgør gymnasielærerne den største gruppe efterfulgt af læger og øvrige akademikere (ARF, 2001). Der er relativt flere kvindelige akademikere i kommunerne end i staten, nogenlunde lige mange ledere, men relativt færre kommunale topchefer.

I forskningsverdenen er kvinders andel af adjunkter, lektorer og professorer på de højere læreanstalter 19 pct. i 1999 (Analyseinstitut for Forskning, 2001: 66; 68). Knap hver tolvte professor er en kvinde, hvilket er halvdelen af, hvad kvinder indtager af de absolutte topstillinger i departementerne.

På flere områder udgør kvinder omkring 40 pct. af alle ansatte akademikere. Set i et historisk lys er det en pæn andel. I departementerne er andelen af kvinder øget og i den pæne ende sammenholdt med flere andre sektorer. Men der er områder, hvor der kun er få kvinder. Det gælder topstillingerne i alle sektorer, det gælder bestemte ministerier og blandt personalet på de højere læreanstalter.

Tendenserne i den danske udvikling er parallel til andre vestlige lande, men Danmark er ikke på niveau med fx Norge og Sverige. I 1999 udgjorde kvinder en tredjedel af departementscheferne i Sverige og hver tiende i Norge, mens Danmark ingen kvinder havde på posten (UN, 2000: 182). Den enlige kvindelige departementschef, der blev udnævnt i 2000, svarer til 5 pct.²

Forklaringer på kvinders placering i departementerne

De ovennævnte tal, der illustrerer kønsfordelingen i departementerne og i forskellige stillingskategorier, giver anledning til at rejse nogle spørgsmål.³ Er det muligt at realisere en ligelig kønsfordeling

generelt? Hvordan kan variationerne mellem ministerier forklares? Er kvinders placering i stillingshierarkiet udtryk for, at kvinder er på forkerte karrierespor? Hvordan kan kvinders ringe tilstedeværelse på topposter forstås?

Empiriske studier af „køn og organisationer“ i departementerne ud fra et eksplicit magtperspektiv mangler fortsat at blive gennemført i Danmark. Det forhindrer ikke, at man kan forsøge at grave et spadestik dybere med henblik på at opnå en bedre forståelse af, hvilke (magt)mekanismer, der kan tænkes at være på spil i forbindelse med kønsfordelingen blandt departementernes akademikere. Da magt sætter sig igennem i relation til kønsfordelingen blandt departementernes akademikere på mange måder, er jeg særligt inspireret af en teoretisk forståelsesramme, hvor køn, magt og organisation kombineres.

Teoretiske tilgange til at undersøge, hvorfor der er færre kvinder end mænd i forskellige typer af organisationer, fag eller stillingskategorier spænder vidt. Nogle sonderer mellem udbuds- og efterspørgselsforklaringer, det vil sige resultaterne af individuelle kvinders valg og arbejdsgiveres præferencer (Borchorst et al., 1994). Andre skelner mellem arbejdspladsinterne og eksterne forklaringer, hvor de eksterne forklaringer fx er kvinders huslige forpligtelser og arbejdsmarkedets struktur, mens interne forklaringer kan være udvælgelsesprocedurer, social interaktion, rolleforventninger og kvinders adfærd på arbejdspladserne (Watson, 1994: 212). Andre igen relaterer forklaringer til forskellige niveauer eller aspekter ved køn, fx en sondring mellem:

Individet (hvordan mænd og kvinder opfører sig, deres holdninger, kønsidentitet), den sociale struktur (kønsopdelinger i sociale aktiviteter eller arbejdet) og inden for en forståelse af symbolske ordner (køns symbolisme, hvordan vi tænker „maskulinitet“ og „feminitet“) (Davis, 1991: 65).

Ifølge Davis handler køn ikke blot om forskelle mellem individer, men er også et spørgsmål om magtasymmetri på alle niveauer. Magtbegrebet bliver dog ikke ekspliciteret. De britiske sociologer Susan Halford og Pauline Leonard (2001) præsenterer et multiperspektiv på køn, magt og organisationer. De sonderer analytisk mellem liberale, strukturelle og poststrukturalistiske perspektiver. Halford og Leonard argumenterer for, at forklaringer på køn og organisationer ofte er knyttet til én bestemt opfattelse af magt, men et multiperspek-

tiv på magt kan afdække forskellige magtformer og opfattelser af køn side om side i samme organisation. Derfor komplementerer de enkelte perspektiver hinanden.

Er en ligelig kønsfordeling realisabel?

Der mangler som nævnt ovenfor 8 pct., før kvinderne har en ligelig repræsentation i departementerne. Udbuddet af kvindelige akademikere er steget ganske betydeligt, og kvinder har derfor fået samme muligheder som mænd for at få et akademikerjob.

Antallet af kvindelige kandidater med en administrationsgrad er for opadgående. Blandt juristerne uddannes flere kvinder end mænd (56 pct. i 1997) (UN, 2000: 16), mens økonomerne fortsat uddanner flest mænd. I 2000 var cirka en tredjedel af specialerne ved Økonomisk Institut i København skrevet af kvinder. I 1999 var hver femte færdiguddannet økonom fra Aarhus Universitet kvinde.⁴ Der bliver fortsat uddannet lidt flere mandlige politologer end kvindelige, men specielt i København udjævnes kønsforskellen hastigt.

Spørgsmålet er så, hvordan det ser ud på efterspørgselsiden. Hvis man som i den klassiske bureaukratiteori som hos Max Weber altid ansætter den bedst kvalificerede, vil kvindeandelen øges, når der er flere kvinder med de rette kvalifikationer. Generelt bliver mange ansat som fuldmægtige lige efter eksamen. Derfor må man forvente, at der ikke er forskelsbehandling ud fra formelle kvalifikationskrav. Fuldmægtige rekrutteres i de fleste ministerier efter opslag i fagblade, aviser og på internettet. Udformningen af et stillingsopslag kan påvirke antallet af kvindelige og mandlige ansøgere. Et eksempel er, at „lyst“ appellerer mere til kvinder end „erfaring“ (PHR, 2001: 44).⁵ Mange ministerier har ingen problemer med at tiltrække kvindelige ansøgere.

Næste skridt for en ansøger er at passere gennem samtale-nåleøjet. Jann Scheuers undersøgelse af jobsamtaler på fire store offentlige og private virksomheder viser, at kvinder bliver spurgt om børn og familie, det gør mændene ikke. „... Jobsamtalernes udmåling af kvalifikationer er ikke kønsneutral“ (1998: 228, 258). Der er altså mulighed for, at en formentlig ubevidst forskelsbehandling af kvinder og mænd funderet i strukturelle og kulturelle forhold kan medvirke til, at kønsfordelingen blandt akademikere ændrer sig langsommere, end udbuddet giver mulighed for.

Departementernes signaler udadtil er ikke kønsneutrale. Når der fx er relativt mange kvinder i et departement, kan det tiltrække flere kvindelige ansøgere, men det omvendte også kan være tilfældet. Derved er det både de ansættende og potentielle ansøgere, der udøver magt og modstand og påvirker udviklingen i kønsfordelingen gennem sprog og adfærd.

Realiseringen af de sidste 8 pct. er mulig, hvis der bliver rettet opmærksomhed mod de forhold, der måtte virke hæmmende i konkrete sammenhænge.

Er kvinder på de rette karrierespor?

I fuldmægtiggruppen er der som vist ovenfor en ligelig kønsfordeling i 2001. I stort set alle andre stillingskategorier under ledelsesniveauet udgør kvinder højst en tredjedel. Fælles for stillinger over fuldmægtigniveauet er, at lønnen er højere og ofte et skridt på vejen til en lederstilling.

Den ulige fordeling af kvinder og mænd i stillingskategorierne kan undersøges på flere måder: Er det de enkelte kvinder, der fravælger advancement? Er det departementerne, der opstiller kvalifikationskrav til advancement, som kvinder ikke kan honorere? Foretrækkes mænd på kvinders bekostning? Er der uformelle udnævnelsesprocedurer, som aflejres i departementernes kultur?

Ingen undersøgelser har påvist, at der eksisterer bevidst diskriminering af kvinder fx i forbindelse med barsels- og forældreorlov (PHR, 2001: 11), men der er en tendens til, at kvinder i mindre omfang end mænd søger chefstillinger, mens børnene er små (Bøgelund, 2001: 4). Kvinder kan selv være med til at fraskrive sig forfremmelse, eller kvinder kan vælge at prioritere faglighed og specialistfærdigheder frem for personlig magt, som flere mænd synes at forfølge (Bøgelund, 2001: 4, 6; PHR, 2001: 17). Der er eksempler på, at mænd indirekte motiveres til at søge advancement ved medarbejderudviklingssamtaler, mens det samme ikke er tilfældet for kvinder (PHR, 2001: 37).

I danske undersøgelser er der påvist eksempler på, at en medarbejder opnår uformel anerkendelse via synlighed, hvormed vejen videre opad i systemet åbnes. Synligheden er fysisk tilstedeværelse både dagligt og over året. Det er fx fremført som argument for, at det er vanskeligere for mænd at have forældreorlov. Synligheden gælder

også efter klokken 17, når vigtige politiske sager bliver omdelt til behandling, men hvor ansatte med familieforpligtelser sjældnere er til stede (PHR, 2001: 30). I nogle ministerier opslås mange stillinger efter fuldmægtigniveauet internt, hvorfor uformelle udnævnelsesprocedurer kan spille ind (Jensen, 2000). Hvis man opslår en stilling internt med en kandidat i tankerne, er kendskab til de efterspurgte kvalifikationer vigtig (PHR, 2001: 44f.).

På topchefniveau udgør jurister fortsat den største gruppe, men specielt økonomer har vundet frem på juristernes bekostning (Jensen & Olsen, 2000a: 9f.; 2000b). Det kan betyde, at en økonomisk kandidatgrad og synlighed efter klokken 17 er det hurtigste karrierespor, hvis man vil til tops i centraladministrationen. Flere forhold peger dermed i retning af, at strukturelle og kulturelle forhold er med til at skabe og genskabe kønsuligheder i stillingskategorier over fuldmægtigniveauet.

Meget tyder altså på, at en større gruppe kvinder ikke er på et karrierespor, der fører opad på karrierestigen. Mere fyldestgørende svar på, hvorfor det forholder sig sådan, forudsætter yderligere undersøgelser, hvor både individuelle, strukturelle og kulturelle forhold og lokale diskurser indgår i forklaringsrammen.

Hvorfor er der ikke flere kvinder på topposter?

Som vist ovenfor er der en positiv udvikling i kvinders andel af lederposterne i departementerne. Kvinder i lederstillinger kommer dog oftest ikke længere end til kontorchefniveauet. På de absolutte topposter er kun hver tiende chef kvinde. I undersøgelsen af „Kvinder og Ledelse i staten“ fremhæves det, at staten ikke får „udbytte af alle de lederressourcer, der findes i den kvindelige del af medarbejderskaren. Det har staten ikke råd til“ (Personalestyrelsen, 2001).

Hvordan kan vi forstå den ulige kønsfordeling på ledelsesposterne? En række af de forhold, der er trukket frem i det foregående, dækker også ledelse. Der kan være individuel adfærd, hvor kvinder selv fravælger ledelse. Men kvinder kan også blive valgt fra. Halford og Leonard nævner blandt andet, at stereotypificering af kønsroller er med til at „definere vores forståelse af kvinder og mænd og maskulinitet og feminitet“ (2001: 106). Når ledelse bliver kædet sammen med maskulinitet og mænd, bliver det vanskeligere for kvinder at opnå lederposter.

To andre faktorer bliver også omtalt. Den ene er arbejdsbyrde, eller det at ledere skal arbejde mindst 50 timer om ugen, som påvirker mulighederne for at kombinere familieliv med et lederjob. I en dansk sammenhæng er det aspekter, som potentielle kvindelige ledere (og nogle mænd) selv fremkommer med som grunde til ikke at blive ledere (Bøgelund, 2001: 4-9; PHR, 2001: 12).

Ledelse er en kønnet aktivitet, der implicerer, at kvinder på lederposter ikke bare opfattes som ledere, men som „women managers“. Kvinder på lederposter vurderes ikke blot ud fra deres faglige kvalifikationer, men også ud fra deres køn. Magt er en integreret del af vejen frem til en lederpost og i den måde, en leder forventes at agere på (Halford & Leonard, 2001: 140). En dansk undersøgelse af statslige topchefers karriereveje viste, at vejen til en departementschefpost for 1999-ledernes vedkommende gik via en økonomisk kandidatgrad, en karriere i forskellige ministerier (men næsten udelukkende på departementsniveau), for nogle som ministersekretær og med afstikkere til stillinger i udlandet. Flere er udnævnt i en yngre alder, end man tidligere udnævnte departementschefer, hvorfor anciennitet ser ud til at spille en mindre rolle i dag end for ti til femten år siden (Jensen & Olsen, 2000a). De kvinder, der havde nået en toppost i 1999, var juristuddannede og havde hovedsageligt erfaringer fra ét ministerium, hvor anciennitet ofte tillægges større vægt. Det svarer til et „akademiker-karrierespor“, som mænd fulgte for 20 år siden (Jensen & Olsen, 2000a; 2000b).

Når der er store variationer mellem andelen af kvindelige ledere i departementerne, er det nærliggende at forestille sig, at både strukturelle og kulturelle forhold i de enkelte ministerier spiller en afgørende rolle for rekruttering af kvinder til de absolutte topposter. Nærstudier i udvalgte departementer er derfor en vej til at opnå mere viden.

Variationer mellem ministerier

Forskelle i fordelingen af kvinder og mænd i ministerierne bliver i det følgende diskuteret fra flere vinkler. Først omtales organisatoriske forandringer, da flytning af én afdeling fra et ministerium til et andet kan være årsag til fluktuationer i kønsfordelingen. Derefter gennemgås departementernes handlingsplaner for ligestilling for at se, om en mere aktiv forholden sig til ligestillingsproblematikken sæt-

ter sig spor i den talmæssige fordeling. Endelig bliver eksempler på ministerier med høj og lav kvindeandel diskuteret for at illustrere, hvor sammensat problematikken er.

Organisatoriske strukturændringer

Større organisatoriske ændringer påvirker i flere tilfælde kønsfordelingen i et departement. Mellem 1997 og 1998 stiger kvindeandelen i Boligministeriet fra 34 til 49 pct., primært fordi Bygge- og Boligstyrelsen bliver lagt sammen med departementet (*Hof & Stat*, 1997; 1998). Da kvindeandelen i de sagsbehandlende enheder ofte er højere end i de politiske, øges den samlede kvindeandel. Daværende By- og Boligminister Jytte Andersen blev den 1. juli 1999 udnævnt til Minister for Ligestilling. Departementet blev i begyndelsen af 2001 tilført en ligestillingsafdeling, og kvindeandelen nåede 55 pct.

I kølvandet på Tamil-sagen blev udlændinge- og flygtningelovgivningen flyttet fra Justitsministeriet til Indenrigsministeriet. Reorganiseringen førte til en øgning i kvindeandelen i Indenrigsministeriets departement fra 30 pct. i 1991 til 52 pct. i 1994 (jf. tabel 1).

I Justitsministeriet faldt kvindeandelen i akademikergruppen fra en fifty-fifty fordeling i 1994 til 40 pct. i 2001. Oprettelsen af en selvstændig Domstolsstyrelse i 1999, hvor Domstolsafdelingen i departementet blev nedlagt, kan imidlertid ikke forklare den faldende kvindeandel, da der i 1999 var en ligelig kønsfordeling i afdelingen blandt akademikerne (*Hof & Stat*, 1999). Organisationsændringer er derfor ikke altid en fyldestgørende forklaring på faldet i kvindeandelen.

Handlingsplaner for ligestilling

Når kønsfordelingen blandt centraladministrationens akademikere svinger både op og ned over tid i forskellige ministerier, er ændringerne så et udtryk for en bevidst personalepolitik, som den kommer til udtryk i handlingsplaner for ligestilling, eller er de et sammentræf af tilfældigheder?

Handlingsplaner for ligestilling er udarbejdet på baggrund af en folketingsbeslutning, og det er et krav, at planerne skal evalueres. Alle ministerier med en ligelig kønsfordeling havde i 1996 indberettet, at de havde en handlingsplan for ligestilling, og i fem af departementerne var der angivet måltal for kønsfordelingen (Ligestillingsrådet,

1996, bilag 2). De to ministerier med laveste kvindeandel havde ingen handlingsplaner. I midtergruppen havde ni ud af 11 ministerier en handlingsplan. Det er ikke muligt at slutte direkte fra eksistensen af en handlingsplan for ligestilling til praksis, men en plan indikerer, hvilken opmærksomhed ligestilling får.

En gennemgang af departementernes hjemmesider viser, at ingen skilter med en handlingsplan for ligestilling i 2001. Fire departementer har en passus om ligestilling i personalepolitikken. I fem ministerier bliver der gjort meget ud af ligestilling inden for politikområdet, fx i bistandspolitikken eller i forskningen. Fraværet af dokumenter på hjemmesiderne er ikke ensbetydende med, at ligestilling ikke er en del af hverdagen. Det bliver interessant at følge, hvilke konsekvenser den nye ligestillingslov fra 2000 om mainstreamning får for kønsfordelingen blandt departementernes akademikere, da ligestilling skal være en integreret del af alle beslutninger og initiativer, herunder personalepolitik og sagsområder.

Eksempler på ministerier med høj og lav kvindeandel

Variationen i departementernes kvindeandele er forholdsvis stor. Det kan derfor være illustrativt at se lidt nærmere på tre ministerier med meget forskellig kvindeandel.

Arbejdsministeriet er et eksempel på „en slider“, der gennem årene støt og roligt har øget kvindeandelen i akademikergruppen. Der foregår tilsyneladende ingen diskriminering. De strukturelle mekanismer i rekrutterings- og forfremmelsessituationer har antageligt fungeret åbent og optimalt. De værdier og normer, der knytter sig til arbejdet i departementet, har ikke virket afskrækkende på kvinder, der har søgt om ansættelse eller et lederjob. Både kvinder og mænd har kvaliteter og kvalifikationer, der er brug for i ministeriet, samtidig med at kulturen må forventes at være familievenlig.⁶ Om billedet er for rosenrødt, kan kun afgøres gennem konkrete studier. En overordnet forklaring på den ligelige kønsfordeling i departementet kan være, at ministeriet har ment at have en forpligtelse til at være et foregangseksempel, da arbejdsmarkedspolitikken er et område, hvor ligestilling har særlig høj prioritet.

Finans- og Økonomiministerierne har en relativ lav andel kvinder blandt de ansatte akademikere. I begge departementer er der mange ansatte med en økonomisk baggrund. I Finansministeriet var knap halvdelen af akademikerne økonomer i 1999 (Jensen, L. 2000: 224).

Da kvindeandelen blandt de økonomiske kandidater er på cirka en fjerdedel, begrænser det udbuddet. Der er dog ingen lovmæssigheder, der siger, at kønsfordelingen blandt kandidater skal reproducere i alle arbejdslivets sammenhænge. Uden yderligere data er det vanskeligt at afgøre, om departementerne efterspørger kvalifikationer eller erfaringer, der i praksis ikke er kønsneutrale eller diskriminerer.

Strukturer medvirker til at skabe og opretholde forskelle mellem køn. Et eksempel er rekrutteringen af personale, et andet etablering af værdisystemer og holdninger, der legitimerer forskelle mellem grupper. Rekruttering til fuldmægtigstillinger foregår i begge departementer via opslag i fagblade. I et opslag fra Økonomiministeriet står der i teksten, at „Alle kvalificerede opfordres til at søge stillingerne uanset alder, køn, race, religion eller etnisk baggrund“ (*DjØF-Bladet*, 2001: 19). Opslaget er samtidig illustreret med et foto af en hvid mand! Hvis ministeriet ønskede at tiltrække flere kvinder, ville det have været oplagt at bringe et foto af både en kvinde og en mand (eller helt undlade et foto). Der sendes et signal om, at departementet skam har et menneskeligt ansigt – det hele er ikke økonomiske modeller – men i praksis er mennesket en mand.

I Finansministeriet er fleksibilitet et gennemgående ord i personalepolitikken. Medarbejderne skal være „fleksible, dvs. stå til rådighed, når der er behov for det. Denne fleksibilitet gælder også den anden vej ...“ (Finansministeriet, 2001). Den enkelte medarbejder er sjældent beskæftiget mere end tre år i departementet, og der er skabt en norm om, at man arbejder meget og intensivt i den tid, man er i departementet. Til gengæld får den enkelte medarbejder et godt bidrag til sit CV (Jensen, L. 2000: 224f.). Det er derfor nærliggende at forvente, at fleksibiliteten mest er i arbejdspladsens favør.

Departementerne er med til at skabe billeder i omverdenens opfattelse af dem som arbejdspladser for de særligt udvalgte. Da kvinder skal føle sig 110 pct. sikre, før de søger en stilling, kan det medføre unødigt selvcensur blandt potentielle kvindelige ansøgere (PHR 2001: 24). Nærstudier af, hvordan „den hele medarbejder“, fleksibilitet og mainstreaming italesættes, ville være interessant at få gennemført i de to departementer.

Variationer i departementernes kvindeandel er resultatet af et samspil mellem flere faktorer. Det spiller en rolle, hvor mange kandidater med en relevant kandidatgrad, der bliver uddannet. Men samtidig er de signaler, der sendes gennem stillingsopslag, også vigtige

for et departement for at kunne tiltrække kvalificeret arbejdskraft. Kulturen i organisationen og de selvbilleder, der skabes og opretholdes af et ministerium, påvirker både potentielle ansøgere og dem, der allerede er i systemet. Strukturelle forhold synes at spille en rolle. Opmærksomheden på ligestillingsaspektet, her kun dokumenteret gennem eksistens af handleplaner, må antages at have betydning for rekrutterings- og forfremmelsespolitikken. Én forklaring eller teori er derfor ikke tilstrækkelig til at udforske og analysere kønsfordelingen i departementerne.

Afslutning og teoretiske perspektiver

Selv om der er kommet mange flere kvinder i ministeriernes departementer, er kvinder og mænd ikke ligeligt fordelt mellem departementerne og i stillingskategorierne over fuldmægtigniveauet. Mange forhold i relation til forskellige stillingstyper, enkelte ministerier eller individer, strukturer eller kulturer synes at være på spil i forskellige kombinationer, når man vil forstå, hvordan ansættelse og advancement udvikler sig i centraladministrationen. I et magtperspektiv er fremvæksten af mange nye stillingskategorier interessant. En undersøgelse af ændringer på AF-kontorer viste, at nye stillingsbetegnelser afføder kamp om stillingens kønsprofil, det vil sige, om opgaverne skal varetages af mænd, kvinder eller af både kvinder og mænd (Jensen, 1995). Det er oplagt at få undersøgt, om kvinder allerede har „tabt“ kampen om de nye kategorier i departementerne.

Der er store variationer i kønsfordelingen mellem ministerierne. To generelle aspekter er blevet trukket frem. Det ene er, at organisationsændringer kan påvirke kønsfordelingen markant både i op- og nedadgående retning. Det andet aspekt er eksistensen af handlingsplaner for ligestilling, hvor der kan anes en positiv sammenhæng mellem forekomsten af handlingsplaner iværksat i 1995 og en høj kvindeandel, og tilsvarende en sammenhæng mellem manglen på handlingsplan og en lav kvindeandel. På baggrund af det foreliggende skal man dog være varsom med at konkludere, at det alene er handlingsplanens tilstedeværelse, der har været udslagsgivende.

Vi mangler viden om, hvordan køn og magt er på spil. Indirekte viser de empiriske fund, at en kombination af forskellige teoretiske perspektiver på køn, magt og organisationer er nødvendig, da problematikken „en ligelig kønsfordeling blandt departementernes aka-

demikere“ er kompleks og modsætningsfyldt. En mangefacetteret forståelse og indsats er derfor nødvendig for at skabe forandringer. En aktiv forholden sig til ligestilling kan fremme en ligelig kønsfordeling. I mange departementer er der en hurtig udskiftning af fuldmægtige, hvilket gør det muligt aktivt at påvirke kønsprofilen. Det er også nærliggende at antage, at „gode cirkler“ genererer yderligere fremskridt. Er der fx en stor andel kvinder på alle niveauer, kan det tiltrække flere kvinder. Det forudsætter formentlig en organisationskultur og lokal diskurs, hvor der åbenlyst lægges vægt på et bredt spektrum af kvalifikationer, og derudover at der arbejdes aktivt med at sikre rimelige arbejdsvilkår og tid til familien.

Flere forhold kan vanskeliggøre en ligelig kønsfordeling. Efterspørgsel efter økonomer kan medvirke til, at en skæv kønsfordeling fastholdes. En personalepolitik, der er baseret på effektivitet og fleksibilitet, kan også påvirke kønsfordelingen. Det er eksemplificeret ved arbejdsformen i Finansministeriet, hvor relativt få kvinder er ansat. Magt og modmagt kan både være åben og usynlig, bevidst og ubevidst. Magt kan være båret af enkelte individer eller grupper af individer. Men også strukturelle konstruktioner er magtfulde. Fx er den høje økonomandel i nogle departementer med til at opretholde en ulige kønsfordeling. Kulturelle aspekter såsom normer og værdier er aktive medskabere af adfærd, sprog og symboler, der cementerer opfattelser af, hvad kvinder kan, og hvad mænd kan.

En kombination af teorier om køn, magt og organisationer er i mine øjne en farbar vej frem til at opnå en analytisk forståelse af problematikken. Dertil kommer, at analyseværktøjerne må inkludere både individ, strukturer, kulturer, symbolske elementer, samtidig med en processuel forståelse. Vi mangler dog empirisk viden for at kunne gennemføre mere dybdeborende analyser. Manglen på empiriske undersøgelser af kultur, praksis og diskurser i de enkelte departementer bør dog ikke afholde departementerne fra at føre en personalepolitik, der sikrer de bedst kvalificerede til alle stillinger.

LITTERATURLISTE

- AC (2001). „AC's ledighedsstatistik“. www.ac.dk/loen_og_arbejde/ledighedsstatistik.htm, 8. august 2001.
- Analyseinstitut for Forskning (2001). *Forskning og udviklingsarbejde i den offentlige sektor. Forskningsstatistik 1999*. Århus: Analyseinstitut for Forskning.
- ARF (2001). *Statistikker*. www.arf.dk/stat/indhold/TB04_130.htm, 8. august 2001.
- Borchorst, Anette, Ann-Dorte Christensen & Palle Rasmussen (1994). „The Persistent Gender Hierarchy of Faculty in Danish Higher Education“. Institut for Statskundskab, Århus Universitet. Arbejdsrapport.
- Bøgelund, Eva (2001). „Kvinder søger mindre end mænd“. *DJØF-Bladet*, 10:4-9.
- Davis, Kathy (1991). „Critical Sociology and Gender Relations“, pp. 65-86 in Kathy Davis, Monique Leijenaar & Jantine Oldersma (eds.). *The Gender of Power*. London: Sage Publications.
- DJØF-bladet* (2001). Jobsektionen.
- Fiig, Christina (2000). „Evaluering af dansk ligestillingspolitik i 1990'erne. Ak-tører, instrumenter, mål og strategier“, pp. 35-117 i Anette Borchorst & Christina Fiig (red.). *Plads til forbedring. Dansk ligestillingspolitik 1975 til 2000*. GEP Rapport nr. 2-2000, Aalborg Universitet: GEP.
- Finansministeriet (2001). „Finansministeriets løn- og personalepolitik“. www.fm.dk/finansministeriet/Finansministeriet.asp?Top=13, 17. juli 2001.
- Halford, Susan & Pauline Leonard (2001). *Gender, Power and Organisations. An Introduction*. New York: Palgrave.
- Hof & Stat. Kongelig Hof & Statskalender*. Udvalgte år. København: Statens Information.
- Jensen, Hanne Nexø (1995). „Forvaltning i et kønsperspektiv“. *GRUS*, 47:25-40.
- Jensen, Hanne Nexø (1997). „Feminiseringen af centraladministrationen? 'Spis lige brød til' – om kønsfordelingen blandt departementernes akademikere“. *Nordisk Administrativt Tidsskrift*, 1,78:16-31.
- Jensen, Hanne Nexø (2000). „Justitsministeriet“, pp. 273-304 i Tim Knudsen (red.). *Regering og embedsmænd. Om magt og demokrati i staten*. Århus: Systeme.
- Jensen, Hanne Nexø & Pernille Lind Olsen (2000a). *Karriere- og rekrutteringsmønstre i centraladministrationen. Fra forudsigelighed og enkelhed til uforudsigelighed og kompleksitet*. Demokratiprojektet Arbejdsrapport, 23.
- Jensen, Hanne Nexø & Pernille Lind Olsen (2000b). „De nye topembedsmænd: Topcheferes karriereforløb og ministeriers rekrutteringsmønstre“, pp. 151-178 i Tim Knudsen (red.). *Regering og embedsmænd. Om magt og demokrati i staten*. Århus: Systeme.
- Jensen, Lotte (2000). „Finansministeriet“, pp. 209-248 i Tim Knudsen (red.). *Regering og embedsmænd. Om magt og demokrati i staten*. Århus: Systeme.
- Knudsen, Tim (2000). „Kvindernes indtog i det offentlige“, pp. 113-129 i Tim Knudsen (red.). *Dansk forvaltningshistorie II. Stat, forvaltning og samfund. Folkestyrets forvaltning fra 1901 til 1953*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Ligestillingsrådet (1996). *Vilje til ligestilling. Evaluering af Regeringens handlingsplan for ligestilling 1994-1996*. København: Ligestillingsrådet.
- Maegaard, Benedicte (1986). „Kvinderne i departementerne“. *DJØF-bladet*, 17:10-14.
- Maegaard, Benedicte (1993). „Kvindernes lange march“. *DJØF-bladet*, 7:22-25.
- Oldersma, Jantine & Kathy Davis (1991). „Introduction“, pp. 1-20 in Kathy Davis et al. (eds.). *The Gender of Power*. London: Sage Publications.
- Personalestyrelsen (2001). „Introduktion til undersøgelsen – Kvinder og ledelse i staten“. www.personalestyrelsen.dk/Dokumenter/03_Personalepolitik/Kvinder_og_ledelse/ (printet 4. juli 2001).
- PHR (2001). „Undersøgelse om Kvinder og Ledelse i staten“. Gennemført af Paula Helt Rådgivning. www.personalestyrelsen.dk/Dokumenter/03_Personalepolitik/Kvinder_og_ledelse/1endeligrapport.pdf (printet 4. juli 2001).
- Rau, Torben (1974). *Den danske centraladministration og dens embedsmænd. En rekrutteringsundersøgelse i politologisk regi*. Speciale ved Institut for Samfundsfag, Københavns Universitet.
- Scheuer, Jann (1998). *Den umulige samtale: sprog, køn og magt i jobsamtaler*. København: Akademisk Forlag.
- UN (2000). *Women and Men in Europe and North America*. New York and Geneva: United Nations.
- Watson, Sophie (1994). „Producing the right sort of chap. The senior Civil Service as an exclusionary culture“. *Policy and Politics*, 22,3:211-222.

NOTER

- 1 Oplysningerne stammer fra DJØF's økonomiske kontor og er opgjort pr. 1.7.2001. Det har ikke været muligt at skaffe tal for alle akademikere i kommunerne.
- 2 Flere forskelle mellem Danmark og de øvrige nordiske lande fremgår af Jensen (1997).
- 3 Køn betragtes her som: „...et deskriptivt, snarere end et forklarende begreb. Kønsbegrebet kan bruges til at udpege potentielle problemområder og vise, hvor videre studier er oplagte (Oldersma & Davis, 1991: 5). Tallene giver ikke i sig selv mulighed for at konkludere entydigt.
- 4 Tal fra Universiteternes årbøger læst på institutternes hjemmesider.
- 5 Paula Helt Rådgivning har i foråret 2001 gennemført interview i syv udvalgte statslige institutioner, hvoraf to er departementer. Det er ikke en videnskabelig analyse, men de empiriske fund er relevante, hvorfor jeg har gjort brug af dem i kapitlet.
- 6 Socialministeriets departement har arbejdet aktivt for, at mænd gør brug af orlovsordninger og barnets første sygedag (Fiig, 2000: 59).

Køn og eliter

PETER MUNK CHRISTIANSEN, BIRGIT MØLLER OG LISE TOGEBY

I 1953 blev den første kvinde udnævnt til departementschef. Dengang havde lidt over 40 pct. af danske kvinder erhvervsarbejde. Siden er kvinders erhvervsfrekvens nogenlunde fordoblet, og deres andel af de akademiske stillinger i centraladministrationen mangedoblet, men der er stadig kun én kvindelig departementschef. Det er gået hurtigere med at få kvinderne ud på arbejdsmarkedet end med at få dem op på de poster, der giver magt og indflydelse i det danske samfund – op i eliten. Helt stille har udviklingen ikke stået, men den er forløbet med meget forskellig hastighed inden for forskellige sektorer.

Vi vil i dette kapitel se på udviklingen i kvinders placering i den danske elite i det 20. århundrede. Eliten er i denne sammenhæng defineret som personer, der har kontrol over tilstrækkeligt mange ressourcer til at kunne påvirke samfundets udvikling, herunder først og fremmest kontrol over institutionelle ressourcer. Kapitlet er en del af Magtudredningens undersøgelse af den danske elite i 1932, 1963 og 1999 (Christiansen, Møller & Tøgeby, 2001), som bygger på tilgængelige biografiske oplysninger. Eliteundersøgelsens styrke er, at den omfatter alle relevante elitegrupper i det danske samfund, og at den dækker en forholdsvis lang tidsperiode. Undersøgelsens svaghed er de begrænsede oplysninger, det har været muligt at indsamle.

Vores teoretiske udgangspunkt er, at institutionelle regler i hver af de betragtede sektorer har betydning for rekrutteringen af eliten og dermed for elitens sammensætning (Ostrom, 1986). En væsentlig del af variationen i elitegruppernes kvindeandel kan derfor forklares med forskelle i eliterekrutteringens institutionelle rammer. Sagt på en anden måde fokuserer vi her på den form for strukturel magt, der har sit udspring i institutionernes opbygning.

Rekrutteringsprocessen

Det er kutyme at beskrive rekrutteringen af den politiske elite som et resultat af en række faser, hvor der i hver fase sker en udvælgelse

blandt de mulige kandidater. Kenneth Prewitt (1970) brugte et kinesisk æskesystem som billede på denne proces. Eliten udgøres af den inderste æske, der således er indeholdt i alle de større æsker. Man kan kun komme ind i den inderste æske efter at have bevæget sig igennem alle de andre. Billedet illustrerer, hvorledes udvælgelsen af eliten sker gennem en proces, der stadig indsnævrer gruppen, indtil man står tilbage med de absolutte toppositioner. I hver fase er resultatet bestemt af dels udbudet af kandidater, dels kravene fra de såkaldte ledvogtere, der bestemmer, hvem der går videre til næste fase.

Vi mener, at de samme typer af mekanismer er virksomme inden for alle områder. Derfor har vi generaliseret denne model af rekrutteringsprocessen til at gælde alle samfundets elitegrupper.

Hvis man som foreslået af Pippa Norris (1997) kombinerer forløbsmodellen med præmissen om institutionernes betydning, bliver hypotesen, at udbud og efterspørgsel efter kandidater i hver fase vil være bestemt af samspillet mellem de institutionelle rammer for udvælgelsen, ledvogterne og udbuddet af kandidater.

Udbuddet af interesserede kandidater vil blandt andet være bestemt af de incitamenter, der er forbundet med et bestemt job; fx løn, arbejdstid, autonomi, udfoldelsesmuligheder, prestige og stressniveau. Og man kan forestille sig, at mænd og kvinder vægter disse goder forskelligt. Eksempelvis er kvinder måske mere tilbøjelige til at prioritere en fast, ikke for lang arbejdstid, af hensyn til børneforpligtelser og muligheden for at kunne køre karrieren på nedsat blus i en periode, mens mændene måske prioriterer karrieren højere (Højgaard, 1990; 1991; Petersen, 1999; *DjØF-bladet*, 8. nov. 2000).

Efterspørgslen efter kandidater vil være bestemt af, hvem der er ledvogtere og af bindingerne på deres valg. Ledvogternes krav vil være bestemt af deres egne interesser og af normerne for, hvem der kan besætte den pågældende post. Hvis normerne tilsiger, at politikere skal være mænd, vil det være vanskeligere for kvinder end for mænd at blive valgt. Meget ofte vil ledvogterne være præget af den såkaldte Rip, Rap og Rup-effekt (Højgaard, 1990), hvilket vil sige, at ledvogterne inden for de givne rammer vil være tilbøjelige til at vælge kandidater, hvis egenskaber minder om deres egne. Da ledvogterne traditionelt har været og stadig ofte er mænd, vil mænd have en fordel i de fleste udvælgelsessystemer. Spørgsmålet er, hvorfor disse barrierer overvindes nogle steder og ikke andre.

Forskellige institutioner giver forskellige ledvogtere med forskel-

lige krav. Ved rekrutteringen af elitegrupperne i det danske samfund findes mindst fire forskellige. For det første kan eliten udpeges gennem *offentlige valg* som ved valget af medlemmer til folkevalgte forsamlinger. Her er vælgerbefolkningen ledvogtere. Man må derfor forestille sig, at den politiske elite ligner befolkningen mere end de øvrige eliter, og at ændrede normer har lettere ved at slå igennem end ved andre elitepositioner. For det andet kan eliten vælges på grundlag af *kvalifikationer* eller meritter som ved udpegningen af embedsmænd, dommere og professorer. Problemet er naturligvis, hvad der defineres som kvalifikationer. Men Rip, Rap og Rup-mekanismen kan trods alt udfordres af kravet om udpegnings efter kvalifikationer. For det tredje kan eliten udpeges efter *blandede kriterier*, som det fx sker ved udpegningen af ledere i erhvervslivet. Her spiller meritter og resultater en betydelig rolle, men det gør ejerskab og netværk også. Barriererne mod ændringer i kønssammensætningen kan derfor være meget store. For det fjerde kan eliten udpeges af *markedet*, sådan som det mest konsekvent foregår for kunstnere, hvor salg, antal besøgende og lignende er afgørende for elitestatus. Det er vanskeligt at forudse, hvad afhængigheden af markedet betyder for elitens kønssammensætning.

Også andre træk ved rekrutteringen kan spille en rolle for kvindeandelen i elitegrupperne, eksempelvis rekrutteringsprocessens åbenhed og hermed om udvælgelsen er genstand for offentlig debat. Det gælder, hvis ligestilling mellem kønnene er en del af den officielle ideologi og retorik. Man må derfor forestille sig, at kvindeandelen er større, når rekrutteringsprocessen er åben, og hvor ledvogterne konfronteres med krav om flere kvinder på elitepositionerne. Ændrede normer om elitens kønssammensætning vil formodentligt slå hurtigere igennem, hvor rekrutteringen foregår åbent.

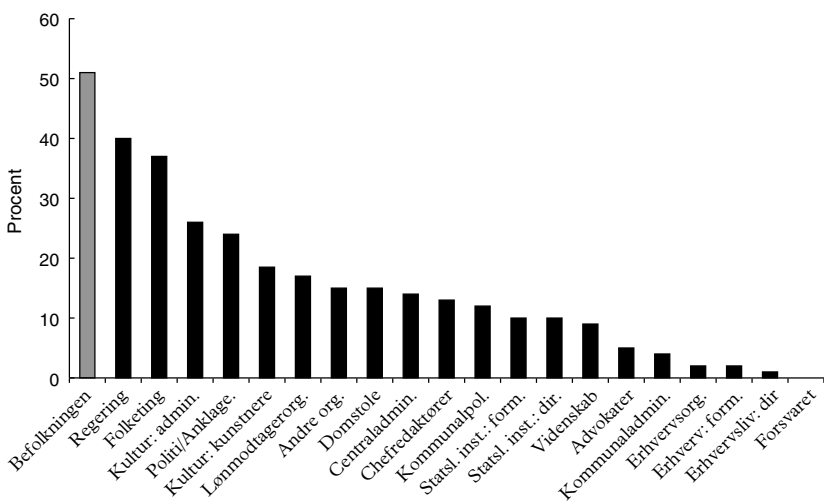
Det overordnede billede

Eliten defineres i undersøgelsen som de personer, der har de bedste muligheder for direkte eller indirekte at øve indflydelse på de overordnede beslutninger med betydning for det danske samfund. Det har dem, der kontrollerer institutionelle ressourcer, dvs. som sidder på toppositioner i staten, organisationer eller virksomheder. Men der er også medtaget personer, der kontrollerer symbolske ressourcer, dvs. med indflydelse på vores forestillinger og holdninger. For disse

grupper vedkommende er elitepersonerne udpeget af folk med et professionelt kendskab til området. I hovedundersøgelsen fra 1999 er medtaget elitepersoner fra otte samfundssektorer: politik, forvaltning, domstole, organisationer, erhvervsliv, medier, videnskab og kultur – alt i alt 1540 personer med 1771 elitepositioner. Udvalget er mindre i undersøgelserne fra 1963 og 1932. Detaljerne i udvælgelsen er beskrevet i Christiansen, Møller og Tøgeby (2001).

Figur 1 viser kønsfordelingen i alle 1999-undersøgelsens elitegrupper. For elitegrupperne under ét er 12 pct. kvinder, men variationen er stor – fra regeringen med 40 pct. kvinder til forsvarrets 0 pct. Blandt de otte hovedgrupper har den politiske elite den mest ligelige kønsfordeling, mens erhvervslivet har den mest skæve. Af Folketingets medlemmer er 37 pct. kvinder, mens kvinder udgør mindre end en halv pct. – svarende til én kvinde – af de administrerende direktører i landets største 230 virksomheder. Midt imellem ligger de offentligt ansatte ledere: dommere, embedsmænd og professorer.

Figur 1. Andel kvinder i elitegrupperne, 1999

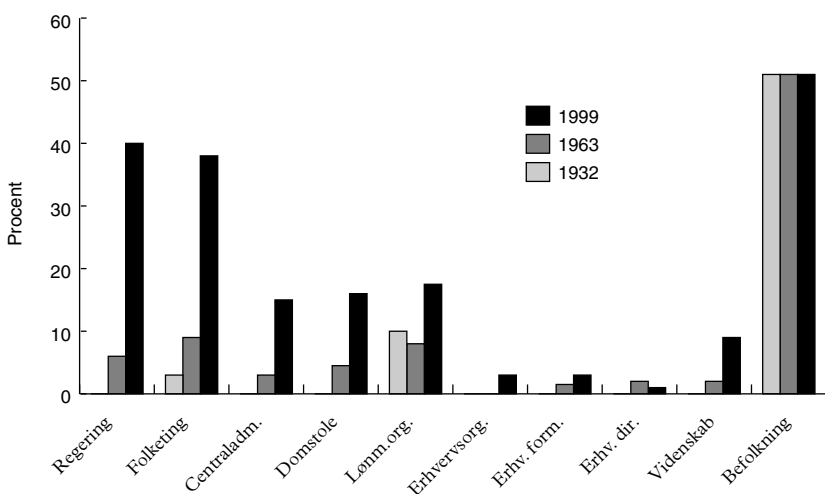

Rækkefølgen følger nogenlunde, men ikke fuldstændigt, udvælgelsesprocedurerne. Der er flest kvinder, hvor udvælgelsen sker ved offentligt valg, derefter de grupper, der er udvalgt gennem meritssystemer, og i bunden grupper hvor ledelsen udpeges efter blandede principper. Kunstnerne, der er afhængige af markedet, placerer sig forholdsvis højt, men er stadig langt fra en lige kønsfordeling.

Kvindeandelen i den danske elite er gennemgående lavere end i den svenske. Som det blev vist i den svenske eliteundersøgelse fra 1989, var der 16 pct. kvinder. Andelen var i 1996 steget til 23 pct. (Petersson et al., 1996), som skal sammenlignes med Danmarks 12 pct. i 1999. Det står imidlertid nogenlunde lige så dårligt til i det svenske erhvervsliv som i det danske. Det ser også ud til, at kvindeandelen er mindre i den danske elite end i den norske, idet foreløbige analyser af den igangværende norske eliteundersøgelse angiver kvindeandelen til 17 pct. (Klausen, 2001).

For de fleste store og centrale elitegrupper sker der fra 1932 til 1999 (jf. figur 2) en udvikling fra slet ingen kvinder til et mindretal af kvinder. Den eneste undtagelse er lønmodtagerorganisationerne, der allerede i 1932 havde 10 pct. kvinder blandt elitens medlemmer. Dette skyldes de særlige danske kvindefagforeninger, hvis formænd altid har været kvinder. Ser man bort fra denne gruppe, er gruppernes rangering nogenlunde den samme gennem århundredet. Den politiske elite havde som den eneste, ud over fagforeningerne, kvinder i 1932, og den har den største andel kvinder i både 1963 og 1999. Der er også i disse år flere kvinder blandt de offentligt ansatte embedsmænd end blandt erhvervslivets repræsentanter. Hver gruppe har sit særlige væksttempo, der kan aflæses både i 1963 og 1999. Kvindeandelen stiger hurtigst, hvor der i forvejen er flest kvinder.

Figur 2. Andel kvinder i eliterne, 1932, 1963 og 1999

For erhvervslivets vedkommende giver det knapt mening at tale om vækst. Der er stort set lige så få kvinder i 1999 som i 1932. I 1963 var der to kvinder; en bestyrelsesformand, der var enke efter virksomhedens grundlægger og en administrerende direktør, som havde arbejdet sig op igennem virksomheden. Af de tre kvinder i 1999 er to bestyrelsesformænd i familieejede virksomheder, og én er administrerende direktør i en udenlandsk ejet virksomhed. Der er fortsat reelt ingen kvinder i toppen af dansk erhvervsliv.

Med erhvervslivet som en iøjnefaldende undtagelse har ændringerne været store, og de er accelereret de seneste år. Men bortset fra Folketing og regering udgør kvinder stadigvæk et forholdsvist lille mindretal.

I det følgende ser vi nærmere på eliterne inden for politik, administration, videnskab og erhvervsliv. Vi interesserer os for kvindeandelens variation med ledelsesniveau, med sektorer, med lande og over tid. Hypotesen er, at kvindeandelen bestemmes af samspillet mellem ledvogtere og institutionelle regler. Men vi vil også afsøge grænserne for denne forklaringsmodel og om nødvendigt inddrage andre forklaringsstyper.

Den politiske elite

Det er veldokumenteret, at rekrutteringsmæssige skævheder øges, jo mere man nærmer sig toppen (Putnam, 1976; Christiansen, Møller & Togeby, 2001). Robert Putnam (1976) har døbt fænomenet „loven om stigende ulighed“. Man må derfor forestille sig, at kvinder har en mere fremtrædende placering i kommunerne end på Christiansborg. Sådan er det imidlertid ikke. Kvinderne klarer sig bedre ved folketingsvalg end ved kommunalvalg, og der er relativt flere kvinder i regeringen, end der er kvindelige borgmestre. For at belyse dette spørgsmål viser tabel 1 rekrutteringsforløbet for kvinder til den landspolitiske og den kommunalpolitiske elite.

På landspolitisk niveau må man forvente flest kvinder blandt de opstillede, færre blandt de valgte og færrest i regeringen og blandt øvrige toppolitikere. Det passer heller ikke. Kvinderne udgør en større andel af de valgte end af de opstillede kandidater. Mogens N. Pedersen (2001) har analyseret 1994-valget, hvor der også blev valgt relativt flere kvinder, end der var opstillet. Han konkluderer, at forklaringen ikke er den personlige stemmeafgivning, men at kvinder

Tabel 1. Kvindeandelen blandt politikere, 1999

	Pct. kvinder	Antal
Folketinget		
Regeringen	40	20
Toppolitikere i Folketinget ^a	29	45
Alle folketingsmedlemmer	37	179
Opstillede kandidater	28	1.127
MF'ere valgt i hovedstaden ^c	55	56
MF'ere i resten af landet	29	123
Kommunalpolitik		
Kommunalpolitiske elite ^b	12	51
Amtsborgmestre	14	14
Borgmestre i primærkommuner	10	275
Medlemmer af primærkom. kommunalbestyrelser	27	4.685
Kandidater til kommunalvalg i 1997	29	17.313
Medlemmer af kommunalbestyrelser i hovedstadsområdet ^c	34	876
Medlemmer af kommunalbestyrelser i andre primærkommuner	25	3.809

Kilde: Eliteundersøgelsen; *Ligestillingsrådets Årsberetning*, 1999; *Hof & Stat*, 1999.

- Gruppeformændene, medlemmerne af Udvalget for Forretningsordenen, Finansudvalget og Udenrigspolitisk Nævn.
- Amtsborgmestre, borgmestre i byer med mere end 50.000 indbyggere, rådmænd i byer med magistratsstyre eller tilsvarende.
- Københavns og Frederiksberg kommuner og primærkommunerne i Københavns, Frederiksborg og Roskilde amter.

oftere end mænd var opstillet på sikre pladser og for partier, der opnåede valg.

Selv om partiforeningerne har æren for den forholdsvis store kvindeandel, tyder intet på, at vælgerne fravælger kvinder gennem personlig stemmeafgivning. Valghandlingen er neutral i forhold til kønssammensætningen. Heraf kan man ikke slutte, at vælgerens ønsker er uden betydning. Når partiforeningerne opstiller mange kvinder på sikre pladser, skyldes det deres forventning om, at vælgerne ønsker kvindelige kandidater. Det har derfor positiv betydning for kvindeandelen, at det er hele vælgerbefolkningen, der i den afgørende fase er ledvogtere, og som bestemmer Folketingets sammensætning.

I øvrigt vælges der flere kvinder nogle steder end andre. I hovedstadsområdet er 55 pct. af de valgte medlemmer kvinder mod 29 pct. i resten af landet. I 1963 var tendensen mere udpræget: I Københavnsområdet var 24 pct. af de valgte kvinder mod 3 pct. i resten af landet. At vælge kvindelige folketingsmedlemmer er altså i høj grad et hovedstadsfænomen. Der er næppe institutionelle forklaringer herpå. Forklaringen må være forskelle på normerne i hovedstaden og provinsen.

Fra Folketinget kan man udskille to ledelsesgrupper, regeringen og en gruppe af toppolitikere bestående af partigruppernes formænd og medlemmerne af centrale udvalg. Længe var der relativt flere kvinder blandt de menige folketingsmedlemmer end blandt de ledende, og der er stadigvæk flest mænd blandt toppolitikerne. Men i regeringen er kvindeandelen i 1999 større end i Folketinget. Det er et forholdsvis nyt fænomen. Regeringens medlemmer udpeges af en snæver gruppe af ledvogtere, den designerede statsminister og koalitionsparternes partiledere. I de senere år er udpegningen sket med en meget stor bevidsthed om, hvilke signaler sammensætningen af regeringen udsender. Her synes kvinder og unge at have vundet.

Rekrutteringen til den kommunalpolitiske elite forløber i højere grad som forventet. Først og fremmest sker der en betydelig indsnævring af kvindeandelen fra alle kommunalbestyrelsesmedlemmer til borgmestre, for primærkommunernes vedkommende et fald fra 27 pct. til 10 pct. Skal der kun vælges én person, fx en borgmester, øges sandsynligheden for, at det bliver en mand. Her er der jo også tale om en anden ledvogter, nemlig byrådet. Selve valget synes ikke at ændre på kønssammensætningen. Vælgerne stemmer mænd og kvinder ind i nogenlunde det forhold, som de er opstillet på valg-listerne.

En væsentlig grund til, at der er færre kvinder i de kommunale råd end i Folketinget, er, at langt den største andel af landets ca. 5000 kommunalbestyrelsesmedlemmer er valgt på landet, hvor normerne vedrørende kvinders politiske aktivitet er anderledes end i Københavnsområdet. I hovedstadskommunerne er der således 34 pct. kvinder mod 25 pct. i resten af landet. En anden forklaring kan være, at kommunalpolitik ofte er et tidskrævende fritidsjob. Få kvinder er fristet af på samme tid at skulle klare familie, fuldtidsjob og en plads i byrådet.

Analyserne har stort set bekræftet de teoretiske overvejelser vedrørende rekrutteringssystemets betydning. Når hele befolkningen

fungerer som ledvogtere, bliver kvinderepræsentationen usædvanlig stor sammenlignet med de andre elitegrupper. Med regeringen som undtagelse har det også vist sig, at kvindeandelen reduceres, når gruppen bliver mere eksklusiv, og når der kommer andre ledvogtere. Specielt bliver der færre kvinder, når der kun skal vælges en enkelt person, fx en borgmester. At der vælges flere kvinder i hovedstadsområdet, må imidlertid forklares af geografiske forskelle i synet på den gode politiker.

Den administrative elite

Den første kvindelige embedsmand i centraladministrationen blev udnævnt i 1920, men det varede længe, inden kvinderne begyndte at besætte topposter i det statslige hierarki. I de senere år er udviklingen gået hurtigere, men der er stadig en betydelig underrepræsentation af kvinder blandt topembedsmændene. Kun én ud af 20 departementschefer er i dag en kvinde. Endnu svagere er kvindernes repræsentation i den kommunaladministrative elite. Kvindeandelen på forskellige niveauer i kommuner og stat er vist i tabel 2.

Inden for den statslige administration varierer kvindeandelen, som man kunne forvente. Der bliver færre kvinder, når man går op ad i hierarkiet. Der er kun tre kvinder eller 6 pct. blandt de højest placerede statslige embedsmænd, mens der er 14 pct. i hele den centraladministrative elite. I alle kategorier er kvinders andel vokset gennem de senere år, men det går langsomt på de øverste trin (Jensen, 1997a; Betænkning 1354; Jensen & Olsen, 2000).

Det samme mønster optræder i kommunerne. Også her er kvindeandelen vokset gennem de senere år. I 1977 var mindre end 1 pct. af kommunaldirektørerne kvinder, i 1987 var det 4 pct. og 9 pct. i 1999. Ældre opgørelser tyder endvidere på store variationer inden for den kommunale ledelsesgruppe: Kun få kvinder havde ansvaret for teknisk forvaltning. Når kvinder var chefer, var det for kultur- og socialforvaltningen (Schmidt, 1988). Også på dette område er der en vis bevægelse: Mens der hverken i 1977 eller 1987 fandtes kvindelige tekniske direktører, er 7 pct. heraf i dag kvinder.

Men hvorfor er der færre kvinder blandt cheferne i kommunerne end i staten? Forklaringen kunne være, at kvindelige ledere i høj grad er et hovedstadsfænomen. Det passer blot ikke. Intet tyder på flere kvinder blandt de administrative ledere i de store hovedstadskom-

Tabel 2. Kvindeandelen i centraladministrationen og den kommunale administration, 1998/1999

	Pct. kvinder	Antal
Staten		
Den centraladministrative topeelite ^a	06	47
Hele den centraladministrative elite ^b	14	161
Akademiske chefer i departementer ^c	19	ca. 500
Akademisk ansatte i departementerne	38	ca. 2.600
Kommunerne		
Den kommunaladministrative elite ^d	04	28
Kommunaldirektører i primærkommunerne	09	275
Andre ledende poster i primærkommunerne ^e	15	1002
Mellemledere i primærkommunerne ^f	55	ca. 12.000
Fuldtidsansatte i primærkommunerne	77	405.444

Kilde: Eliteundersøgelsen; *Betænkning 1354; Kønsgerninger i kommunerne*, 1999; *Kommunalhåndbogen*, 1999; *Statistisk Årbog*, 2000.

- a) Departementschefer, direktører for udvalgte styrelser m.fl.
- b) Departementschefer, afdelingschefer i departementer, direktører for styrelser og direktorater, stats- og stiftsamtmænd og ambassadører i de vigtigste lande.
- c) Lønramme 37 eller højere.
- d) Amtskommunaldirektører, amtssundhedsdirektører i de største amter, direktører for universitetshospitaler og kommunaldirektører i kommuner med mere end 100.000 indbyggere.
- e) Omfatter forvaltningschefer o.l.
- f) Tallene bygger på Ligestillingsrådets bearbejdning af kommunernes ligestillingsredogørelser for 1999. Redogørelserne er udarbejdet af 65 pct. af amterne og kommunerne ("*Kønsgerninger*" i kommunen, 1999).

muner end i andre dele af landet (*Kønsgerninger i kommuner*, 1999). Måske skal forskellen forklares af rekrutteringssystemerne. Den statslige elite rekrutteres udelukkende blandt akademikere, hvor fælles uddannelse skaber et mere lige udgangspunkt. De kommunale chefer er mere varieret sammensat og har et mere komplekst rekrutteringsforløb med flere „dead ends“.

Den videnskabelige elite

Den videnskabelige elite udvælges gennem et rekrutteringssystem, hvis overordnede princip er konkurrence på et veldefineret og gennemskueligt grundlag. Kriterierne for udvælgelsen til stillinger på

universiteterne er klare, nemlig den videnskabelige produktions mængde og kvalitet. Ifølge universitetets selvforståelse er det den bedst kvalificerede, der får stillingen. Man kunne derfor også formode, at kvinder har særlig gode muligheder for at gøre sig gældende i den videnskabelige elite.

Det er ikke tilfældet. Med 8 pct. kvinder i den videnskabelige elite er videnskaben klart under gennemsnittet for alle elitegrupper. Af tabel 3 fremgår, at der er færre kvinder, jo højere man kommer op i det videnskabelige hierarki. 19 pct. af lektorerne er kvinder mod kun 7 pct. af professorerne. Dette er endnu en bekræftelse af „loven om stigende ulighed“. Det ser også ud til, at færre kvinder end mænd går i gang med en forskerkarriere efter kandidatuddannelsen.

Tabel 3. Kvindeandelen på universiteterne, 1996

	Pct. kvinder	Antal
Alle professorer	7	660
Lektorer	19	3.128
Adjunkter	34	457
Kandidater fra højere læreanstalter	47	10.756
Professorer/lektorer samfundsvidenskab	11/15	156/509
Professorer/lektorer humaniora	10/32	130/811
Professorer/lektorer sundhedsvidenskab	8/25	88/326
Professorer/lektorer jordbrugsvidenskab	5/21	61/178
Professorer/lektorer teknik	2/7	107/568
Professorer/lektorer naturvidenskab	1/12	118/736

Kilde: Ståhle, 1998.

Samtidig viser tabellen klare forskelle mellem fagområderne. Inden for humaniora og samfundsvidenskab er 10-11 pct. af professorerne kvinder, mens der stort set ingen er inden for naturvidenskab og de tekniske fag. Forskellene mellem faggrupperne er for professorernes vedkommende nogenlunde den samme som for alle videnskabeligt ansatte – men også kun nogenlunde. Beregner man en lighedsfaktor ved at sætte kvindeandelen blandt professorerne i forhold til kvindeandelen blandt lektorerne, er lighedsfaktoren inden for samfundsvidenskaberne 0,72, inden for humaniora, sundhedsvidenskab, teknik og jordbrugsvidenskab er den mellem 0,32 og 0,24, mens den er så

lav som 0,05 inden for naturvidenskab. Kvindeandelen blandt lektorerne er nogenlunde lige stor inden for samfundsvidenskab og naturvidenskab, men det er langt sværere for en kvindelig lektor inden for naturvidenskab at blive professor end for en kvindelig samfundsvidenskabelig lektor. Der er således både udbuds- og efterspørgselsfaktorer på spil. I nogle fag er der generelt få kvinder, og derfor også få kvindelige professorer, men udskillelsesløbet synes langt hårdere i nogle fag end andre.

Måske er forskellene et udslag af det, der er blevet kaldt den „kritiske masse“ (Kanter, 1977). Der skal en vis andel kvinder til, før kulturen ændres så meget, at kvinder bliver selvfølgelige konkurrenter til topstillingerne.

Kvindeandelen er dog vokset over tid, og den er accelereret gennem de seneste år. I 1963 var 1 pct. af den videnskabelige elite kvinder, i 1999 er det 8 pct. I 1979 var 3,5 pct. af professorerne på landets fem universiteter kvinder. Denne andel var i 1990 steget til 4 pct., i 1993 til 5 pct., i 1996 til 6 pct. og i 1999 til 7 pct. (Jensen, 1997b; *Hof og Stat*, 1999). Kvindeandelen vokser mest, hvor der i forvejen er mange kvinder (Ståhle, 1998: 135ff). Afstanden mellem fagene øges således.

Kritikere har længe hævdet, at universiteterne er præget af mandlige normer og værdier (Fürst, 1988; Borchorst, 1995; Jensen, 1997b, Henningsen, 1998; Henningsen et al., 1998). Hvordan kan dette forekomme, når universiteternes selvforståelse er, at stillinger tildeles de bedst kvalificerede? Svaret er, at kriterierne for, hvad der er god videnskab, langtfra er så objektive og indiskutable, som man vil gøre dem til. Kriterierne for god videnskab er, hvad dominerende grupper inden for forskerkollektivet kan blive enige om. På samme måde bygger opfattelsen af, hvad der er et fags kerneområder, og hvad der er perifere områder, ikke på objektive kriterier, men på enighed blandt de toneangivende forskere. Når forskerkollektivet er domineret af mandlige normer og ledvogtere, er der en risiko for kønsdiskrimination (Petersen, 1999).

Samtidig kommer fastholdelsen af, at udnævnelser udelukkende sker på grundlag af kvalifikationer til at skærme mod pres om en mere ligelig kønsfordeling. Universiteter bøjer sig ikke for politisk pres! Det er ikke legitimt at arbejde for en mere ligelig kønsfordeling. Det kan forklare, at der er relativt færre kvinder inden for videnskab end blandt andre offentlige ansatte.

Der er også færre kvinder blandt professorerne i Danmark end i

de fleste andre lande. Der er ikke så mange som i de andre nordiske lande (Ståhle, 1998: 81), og der er betydeligt færre i Danmark end i USA (Zweigenhaft & Domhoff, 1998: kap. 2). Forklaringen er formodentlig, at kravet om kønsmæssig lighed er mindre legitimt i Danmark end andre steder, og regelsættet har derfor også været svagere. I Sverige er der blevet oprettet særlige kvindeprofessorater, i Norge har man en mild form for kønskvotering, og i USA afkræves universiteterne „affirmative action“. Men i Danmark opretholdes ideologien om, at alle ansættelser udelukkende foregår på grundlag af kvalifikationer.

Erhvervslivets elite

Til erhvervslivets topposter sker udnævnelserne efter kvalifikationer og resultater, men ejerskab og netværk spiller også en rolle. Det er bestyrelsen i den enkelte virksomhed, der bestemmer, hvilke egenskaber den vil prioritere. Erhvervslivet er ikke bundet af nogen ligestillingsmålsætning, og modsat i USA er der ikke i Danmark et større pres for at få kvinder repræsenteret i erhvervslivets top. Man må derfor forvente, at kønssammensætningen i erhvervseliten ændrer sig langsommere end i de andre eliter.

Det viser sig også at være tilfældet. Det mest iøjnefaldende resultat i de ovenfor viste figurer er fraværet af kvinder i toppen af erhvervslivet. Familieskab med virksomhedens grundlægger er stort set den eneste farbare vej for kvinder til erhvervslivets top.

Med udgangspunkt i „loven om stigende ulighed“ må man forvente at møde flere kvinder, når man bevæger sig bort fra erhvervslivets top. Vi har derfor set på kvindeandelen, når man går fra bestyrelsesformanden til hele bestyrelsen, og fra den administrerende direktør til hele direktionen. Tabel 4 viser, at kvindeandelen stiger. Mens kun 2 pct. af formændene er kvinder, er det 12 pct. af bestyrelsesmedlemmerne. Imidlertid viser Erhvervs- og Selskabsstyrelsen med tal fra 1998, at 70 pct. af de kvindelige bestyrelsesmedlemmer i store virksomheder er medarbejdervalgte (Erhvervsministeriet, 1999). Kvinderne udgør således kun omkring 4 pct. af de ikke-medarbejdervalgte bestyrelsesmedlemmer. Det er en større andel end af bestyrelsesformændene, men ikke meget større.

Endvidere udgør kvinder 1 pct. af de administrerende direktører, 3 pct. af hele direktionen og 7 pct. af de øvrige ledende medarbejdere.

Tabel 4. Andel kvinder med lederstillinger i virksomhederne i erhvervseliten, 1999

	Pct. kvinder	Antal
Bestyrelsesformand	2	189
Ikke-medarbejdervalgte bestyrelsesmedl. ^a	ca. 4	–
Bestyrelsesmedlemmer	12	1.766
Administrerende direktør	1	202
Direktionen	3	542
Ledende medarbejdere ^b	7	1.237

Kilde: Greens 2000. De virksomheder, der i øvrigt indgår i eliteundersøgelsen.

- a) Erhvervs- og selskabsstyrelsen har beregnet, at 70 pct. af de kvindelige bestyrelsesmedlemmer i de største aktieselskaber i 1998 er medarbejdervalgte, mens det samme kun gælder 25 pct. af mændene (Erhvervsministeriet, 1999).
- b) Ledende medarbejdere er dem, virksomheden har oplyst til Greens. Det er hovedsageligt funktionsdirektører, som ikke sidder i direktionen.

Man kunne endvidere forestille sig, at der er flere kvinder i de mindre virksomheder. Igen bliver resultatet, som det fremgår af tabel 5, at andelen af både kvindelige direktører og kvindelige bestyrelsesformænd stiger, men igen kun begrænset.

Tabel 5. Kvindelige administrerende direktører og bestyrelsesformænd i virksomheder med mere end 50 ansatte, 1999

	Administrerende direktører		Bestyrelsesformænd	
	Pct. kvinder	Antal	Pct. kvinder	Antal
Virksomheder med 50-99 ansatte	3	1.780	6	1.090
Virksomheder med 100-199 ansatte	4	1.064	5	783
Virksomheder med 200-499 ansatte	2	632	4	541
Virksomheder med 500-999 ansatte	2	217	1	193
Virksomheder med 1000-1999 ansatte	1	117	2	110
Virksomheder med mere end 2000 ansatte	2	122	1	124
Alle virksomheder m. adm.dir/formand	3	3.932	5	2.841

Kilde: Greens 2000.

Note: Beregningen er kun foretaget for virksomheder, hvor den administrerende direktør og bestyrelsesformanden er oplyst. Virksomheder, hvor øverste leder ikke er nævnt, indgår ikke i beregningen.

Udviklingen siden 1932 er yderst begrænset. Der synes at være stærke barrierer i erhvervslivet mod at give kvinder del i topposterne. Interessant nok gælder det også for erhvervslivets organisationer. Lukketheden i forhold til kvinder er så meget desto mere påfaldende, som dansk erhvervsliv i øvrigt er forholdsvis åbent for social mobilitet (Christiansen, Møller & Togeby, 2001).

Få kvinder i toppen af erhvervslivet er et gennemgående træk i alle lande, og det er ofte familierelationer, der fører dem derop. Sådan er det også i USA, hvor ca. 10 pct. af bestyrelsesmedlemmerne i de største 500 virksomheder i slutningen af 1990'erne var kvinder. Det er betydeligt flere kvinder end i danske aktieselskaber, hvis man ser bort fra medarbejdervalgte medlemmer. Den bedste forklaring er, at amerikanske virksomheder er udsat for et større offentligt pres for ligestilling end danske virksomheder (Zweigenhaft & Domhoff, 1998). Det lukkede rekrutteringssystem og fraværet af et offentligt pres gør det vanskeligt at ændre dansk erhvervslivs krav til den gode leder.

Et sammenhængende mønster?

At kvinder kun langsomt har vundet indpas i den danske elite, kan ikke undre. Kvinder fik først valgret i Danmark i 1915, de fik først mulighed for at blive ansat som tjenestemænd i centraladministrationen i 1919, og først i 1970'erne steg kvinders erhvervsaktivitet for alvor. Det må nødvendigvis tage tid at bevæge sig op igennem hierarkiet. Danmark fik den første kvindelige minister – den første i verden – i 1924, den første kvindelige departementschef i 1953 og samme år den første kvindelige højesteretsdommer. Men kvindernes andel af toppositionerne kom ikke til at bevæge sig i takt med en stigende andel af uddannelserne og arbejdspladserne. Der var stærke barrierer mod kvindernes opstigen til eliten. Men kvindeandelen er alligevel steget. Barriererne er kommet under pres. Hvorfor dette pres er kommet, beskæftiger vi os ikke med. I stedet ser vi på, hvorfor barriererne nedbrydes hurtigere nogle steder end andre.

Analysens udgangspunkt har været, at forskellen i kvindeandelen i forskellige elitegrupper skal forklares af samspillet mellem de institutionelle rammer for rekrutteringen, ledvogterne og udbuddet af kandidater. Rekrutteringssystemet spiller da også en betydelig rolle. Offentlige valg giver den største kvindeandel, dernæst kommer mar-

kedet som for kunstnernes vedkommende giver en høj kvindeandel, derefter udnævnelser på grundlag af meritter og til sidst udnævnelser efter blandede principper.

Barriererne forstærkes, når der kun skal vælges en enkelt person. Når der som ved Folketingsvalg og kommunalvalg anvendes forholdstalsvalg, er det lettere at få kvinder valgt, end hvis der kun skal vælges en enkelt person, som tilfældet er ved flertalsvalg i enkeltmandskredse (Rule, 1987). Det har også vist sig lettere at få kvinder valgt til en kommunalbestyrelse end til en borgmesterpost, og kvinder bliver lettere valgt til et aktieselskabs bestyrelse end til formandsposten. Det er lettere at acceptere kvinder som medlemmer af et kollektiv af ledere end en kvinde som *lederen*.

Det ser også ud til at være vigtigt, om der er formelle regler, der tilsigter kønsmæssig ligebehandling. I Danmark er sådanne regler få og med svage sanktionsmuligheder. Det er formentligt også derfor, Danmark står tilbage for andre lande, hvad angår kvindeandelen i fx universitetsverdenen og erhvervslivet.

Dertil kommer, at det spiller en rolle, hvor meget offentligheden har indsigt i, hvad der foregår, og om offentligheden eller politikerne stiller krav til udvælgelsen af topledere. Når partiforeningerne i stigende omfang opstiller kvinder, og når statsministeren udnævner flere kvinder, er det fordi de mener, at offentligheden ønsker det. Når andelen af kvinder i den centraladministrative elite vokser, har det formentlig sammenhæng med statens ligestillingspolitik. Hertil kommer, at administrative topledere udnævnes af regeringen, der lægger vægt på også at få velkvalificerede kvinder til tops. Når andelen af kvindelige professorater vokser langsommere end i andre statslige eliter, er det fordi, universiteternes rekruttering er lukket, og fordi det er let for universiteterne at afvise krav til elitens sammensætning. Og når det private erhvervsliv ikke har haft nogen vækst i kvindernes andel af eliten, skyldes det blandt andet lukkede og for offentligheden skjulte rekrutteringssystemer og fraværet af offentlige krav om kvinderepræsentation. Kombinationen af en åben rekrutteringsproces og stærke normer om ligebehandling mellem kønnene skaber et betydeligt pres mod de overleverede barrierer mod kvinders deltagelse i eliten.

En stor del af de viste forskelle kan således forklares af forskelle i rekrutteringens institutionelle rammer – dog ikke alle. Vi har derfor inddraget supplerende forklaringer. Én er, at mænd og kvinder har forskellige præferencer.

Først og fremmest vælger mænd og kvinder i betydeligt omfang at arbejde inden for forskellige sektorer af samfundet. Udbuddet af kvalificerede mænd og kvinder vil derfor variere mellem områder. Når få kvinder er direktører for kommunernes tekniske forvaltninger og relativt flere er socialdirektører, har det sammenhæng med mænds og kvinders erhvervsvalg.

I denne sammenhæng har forskelle i arbejdsvilkårene i forskellige fag og positioner betydning. Kvinder føler sig tiltrukket af stillinger med faste, begrænsede arbejdstider, fleksibilitet i forhold til børneforpligtelser og muligheder for at sætte karrieren på vågeblus i en årrække. Mændene synes mere tilbøjelige til at acceptere de hårde arbejdsvilkår inden for nogle fag (Højgaard, 1990, 1991; Petersen, 1999; *DjØF-bladet*, 8. nov. 2000). For jurister varierer kønsfordelingen fra fag til fag og fra arbejdsplads til arbejdsplads. Det er muligvis også lederposter, som de færreste kvinder er interesserede i. Det er lettere at udfylde lederrollen, hvis man ikke er eneste eller første kvindelige leder.

En anden supplerende forklaring er samfundets normer om ligestilling mellem mænd og kvinder. Med stærke ligestillingsnormer stiger kvindeandelen i eliten i takt med rekrutteringsprocessens åbenhed. Men også variationerne i ligestillingsnormerne spiller en rolle: Der vælges flere kvinder til Folketinget i Københavnsområdet end i resten af landet. De få kvinder i toppen af dansk erhvervsliv kan være et resultat af, at ligestillingsnormerne er langt svagere end fx i USA. Og universiteternes selvforståelse om altid at ansætte den bedst kvalificerede har skærmet universiteterne mod krav om flere kvindelige professorer.

Det ser endelig ud til, at nogle generelle mekanismer opererer på tværs af forskelle i institutionel opbygning. I de fleste elitegrupper har vi fundet nedslag af „loven om stigende ulighed“, der implicerer, at kvindeandelen falder, jo længere man kommer op i hierarkierne. Landspolitikerne er dog en undtagelse fra denne regel. Ligeledes er der færre kvinder, hvis der kun er én person i spidsen, end hvis der er flere. En yderligere mekanisme synes at være, at kvindeandelen stiger hurtigere, hvis der i forvejen er en del kvinder på topposter. Denne mekanisme er en parallel til det, som er blevet kaldt „den kritiske masse“ (Kanter, 1977). Jo flere kvindelige ledere i en organisation, jo mere åben er den over for kvindelige ledere, og jo mere tiltrækkes derfor kvinder til lederstillinger. Heller ikke dette er dog uden undtagelser: Der er ingen automatik i en stigende kvindeandel.

Om disse generelle mekanismer gælder i øvrigt, at de synes at virke for såvel kvinder som for andre grupper, der udgør minoriteter i eliten (Putnam; 1976; Zweigenhaft & Domhoff, 1998; Christiansen, Møller & Tøgeby, 2001).

Man kan til sidst spørge, hvorledes disse resultater relaterer sig til kvindeforskningens teorier om undertrykkelse og udelukkelse. I forbindelse med den svenske Magtudredning udviklede Yvonne Hirdmann teorien om genussystemet og „den jernhårde genuslov“ (1990: 78-9). Genussystemet er kendetegnet ved to grundlæggende logikker, hvoraf den første er kønnenes adskillelse, og den anden er hierarkiseringen, hvorefter mandlige normer har primat over de kvindelige. Nogle af vores resultater er i god overensstemmelse med den jernhårde genuslov: Der er generelt få kvinder på ledelsespositioner, og kvindeandelen aftager i de fleste sammenhænge, jo højere man bevæger sig opad i hierarkiet. Andre resultater strider mod loven. Inden for alle elitegrupper, bortset fra erhvervslivet, er kvindeandelen gennem det 20. århundrede steget først langsomt og siden hurtigere. Derudover varierer kønsskævheden meget mellem elitegrupperne.

Men er det så ikke blot et udslag af Harriet Holters (1981) teori om „kvinders integrering i krympende institutioner“. Teorien siger, at kvinderne får flere pladser i de sociale og politiske institutioner i takt med, at disse mister deres betydning, mens mændene stadigvæk har eneret på positioner, som giver magt og indflydelse. De sammenhænge, der er vist i figur 1, lader sig imidlertid ikke fortolke ud fra denne model. Der er mange magtressourcer i flere af de elitegrupper, hvor kvindeandelen er forholdsvis stor. Der er tydeligvis andre mekanismer på spil.

Som forklaring på forskellene er i stedet for i dette kapitel blevet anvendt den institutionelle ramme for rekrutteringen. I nogle sektorer er barriererne lettere at overvinde end i andre, og i nogle sektorer har normændringer lettere ved at slå igennem end i andre. Men dette er generelle lovmæssigheder, der gælder for alle mindretalsgrupper i eliten – ikke blot for kvinder.

LITTERATURLISTE

- Betænkning 1354 (1998). *Forholdet mellem minister og embedsmænd*. Betænkning fra Udvalget om forholdet mellem minister og embedsmænd. København: Statens Information.
- Borchorst, Anette (1995). „Hvad ved vi og hvad ved vi ikke? Oplæg til Forskningsrådenes workshop: Kønsskævheder i forskningen“, *Kvinder, køn og forskning*, 3:77-94.
- Christiansen, Peter Munk, Birgit Møller & Lise Tøgeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- DJØF-bladet nr. 22*, 8. november 2000.
- Erhvervsministeriet et al. (1999). *Debatoplæg om aktivt ejerskab*. København: Finansministeriet.
- Fürst, Elisabeth (1988). *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* Oslo: Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Greens (2000). *Opslagsværk om dansk erhvervsliv*. Greens Erhvervsinformation A/S.
- Henningsen, Inge (1998). *Lægevidenskab og køn*. København: Institut for Statskundskab (arbejdsrapport).
- Henningsen, Inge, Lis Højgaard, Hanne Nexø Jensen & Dorte Marie Søndergaard (1998). *Reduktionisme og kønsfordeling i forskerverdenen*. København: Institut for Statskundskab (arbejdsrapport).
- Hirdman, Yvonne (1990). „Genussystemet“, *Demokrati og Makt i Sverige*. SOU, 1990,40:73-114.
- Hof og Stat*, 1999.
- Holter, Harriet (1981). „Om kvindeundertrykkelse, mandundertrykkelse, og herskertechnikker“ pp. 216-235 i Kristian Andenæs et al. (red.). *Maktens ansikter*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Højgaard, Lis (1990). *Vil kvinder lede? Et spørgsmål om fornyelse*. København: Ligestillingsrådet.
- Højgaard, Lis (1991). *Vil mænd lede? Et spørgsmål om loyalitet*. København: Ligestillingsrådet.
- Jensen, Hanne Nexø (1997a). „Feminiseringen af centraladministrationen?“ *Nordisk Administrativ Tidsskrift*, 78:16-31.
- Jensen, Hanne Nexø (1997b). *Det forskningspolitiske system. En kønsprofilerende beskrivelse af organisering, regler, økonomi og personale*. København: Institut for Statskundskab (arbejdsrapport).
- Jensen, Hanne Nexø & Pernille Lind Olsen (2000). „De nye topembedsmænd: Topcheferes karriereforløb og ministeriers rekrutteringsmønstre i centraladministrationen“, pp. 155-185 i Tim Knudsen (red.). *Regering og embedsmænd i centraladministrationen*. Århus: Systeme.
- Kanter, Rosabeth Moss (1977). *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books inc., Harper Torchbooks.
- Klausen, Trond Beldo (2001). „Elitens sosiale bakgrunn“, paper forelagt på Fælleskonferencen for den danske og norske Magtudredning, 23-24. august 2001 i Vedbæk.
- Kommunalhåndbogen* (1999).
- Kønsgeringer i kommuner, 1999* (1999). København: Ligestillingsrådet.

- Ligestillingsrådets årsberetning 1999* (2000). København: Ligestillingsrådet.
- Norris, Pippa (1997). „Introduction: theories of recruitment“, pp. 1-14 i Pippa Norris (ed.). *Passages to Power. Legislative recruitment in advanced democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, Elinor (1986). „An Agenda for the Study of Institutions“. *Public Choice*, 48:3-25.
- Pedersen, Mogens N. (2001). „The Interplay of Nominations and Elections in Danish Politics“ (forthc.).
- Petersen, Eva Bendix (1999). *Køn, virksomhed & kompetence. En destabiliserende diskursanalyse af videnskabsrådets kønnede konstruktioner*. København: Institut for Statskundskab (arbejdsrapport).
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti & Anders Westholm (1996). *Demokrati och ledarskap. Demokratirådets rapport 1996*. Stockholm: SNS Förlag.
- Prewitt, Kenneth (1970). *The recruitment of political leaders: A study of citizen-politicians*. Indianapolis & New York: Bobbs-Merrill.
- Putnam, Robert D. (1976). *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Rule, Wilma (1987). „Electoral Systems, Contextual Factors and Women’s Opportunity for Election to Parliament in Twenty-Three Democracies“. *Western Political Quarterly*, 50:477-98.
- Schmidt, Elsa (1988). *Hvorfor ikke vove springet? Kvinder og ledelse i kommunerne*. København: Kommunernes Landsforening.
- Statistisk Årbog* (2000).
- Ståhle, Bertel (1998). *Kvinder og mænd i dansk universitetsforskning i 1990’erne*. København: Undervisningsministeriet.
- Zweigenhaft, Richard L. & G. William Domhoff (1998). *Diversity in the Power Elite*. New Haven & London: Yale University Press.

Magtens køn – kvinder og mænd i toppositioner inden for erhvervsliv, offentlig administration og politik

LIS HØJGAARD

Indledning

Magten i Danmark er stadig væk kønnet, når den udtrykkes i fordelingen af magtfulde hverv i samfundet. De to køns andel af topposter i den økonomiske og politiske verden er stadig ulige. Men der er forskel på økonomi og politik. Der er i dag en langt mere lige fordeling af kvinder og mænd på topposter i politik end på topposter i det private erhvervsliv og den offentlige administration. Forskellen er markant. Omkring 95 pct. af topstillingerne i det private erhvervsliv er besat med mænd, og det gælder mellem 85 pct. og 90 pct. af topstillingerne i den offentlige sektor, mens kvinderne udgør 37 pct. af Folketingets medlemmer og 43 pct. af regeringen (Kvinder og Mænd 1999).

Hvordan kan disse forskelle forstås? Det står lige for at hente forklaringen i de særlige karakteristika og funktionslogikker, der er knyttet til de enkelte sektorer. Men dette umiddelbart plausible ræsonnement forstyrres noget af den kendsgerning, at der er tale om et specifikt skandinavisk fænomen (Kvande, 1999). Mønstrene ser anderledes ud i lande som USA og England (Wright et al., 1995) og Frankrig, Portugal og Belgien (Antal & Izraeli, 1993), som alle har en langt større andel af kvinder på topposter i det private erhvervsliv, men til gengæld en lavere repræsentation af kvinder i toppolitik (Norris, 1993). Sammenligningen på tværs af lande viser således, at der ikke findes et generelt mønster for de kønnede magtdifferentieringer. De to køns andel af toppositionerne er hverken den samme inden for forskellige sektorer i det samme land, eksempelvis inden for offentlig administration, privat erhvervsliv og politik, eller på tværs af lande. Der eksisterer heller ikke et fast hierarki imellem sektorerne.

Den omfattende internationale litteratur om den skæve kønsfordeling i ledelse bidrager ikke umiddelbart til forståelse af forskellene

mellem sektorerne, fordi hovedparten af analyserne er koncentrede om enkelte sektorer og forklaringerne hentes i sektorspecifikke karakteristika. Når det gælder lederpositioner i det private erhvervsliv og i nogen grad offentlig administration, spænder forklaringerne fra diskrimination (Powell, 1993; Reskin & Padavic, 1994; Reskin & Roos, 1990; Jacobs, 1995; Wright et al., 1995), og uligheder affødt af organisationsstrukturer (Kanter, 1977; Ferguson, 1984; Kvande & Rasmussen, 1990) til forklaringer hentet i organisationskulturer, professionskulturer, fag og ledelsesstil (Billing & Alvesson, 1989; Højgaard 1990; 1991; Eagly & Johnson, 1990; Calás & Smircich, 1993; Fondas, 1997). Komparative analyser fokuserer ofte på sammenligninger af enkeltbrancher på tværs af lande (Symons, 1988; Hisrich, 1984; Crompton & le Feuvre, 1992), hele sektorer (Antal & Izraeli, 1993; Adler & Izraeli, 1988; Wright et al., 1995) eller regioner (Adler, 1993; 1999; Vianello & Moore, 2000). Inden for den politiske verden fokuserer diskussionen af kønsforskelle i ledelse på kvinders politiske repræsentation og adgang til magten (Lovenduski & Norris, 1993; Skjeie, 1991; Karvonen & Selle, 1995). Også når det gælder komparative analyser af politik, hentes forklaringer internt i den politiske verden fx i forskelle i landenes politiske systemer. Dette forklarer imidlertid ikke altid forskellene og kan heller ikke forklare ændringer over tid i de enkelte lande (Norris, 1993).

Det ser således ud til, at de forskelsskabende fænomener, som litteraturen afdækker, er virksomme i en konkret kontekst, og at deres relative gennemslagskraft eller betydning ligeledes er kontekstafhængige. Selv om de samme forskelssættende fænomener kan lokaliseres på tværs af nationale kontekster som fx betydningen af professionskulturer, så synes deres relative betydning for kønsskævheden at være afhængig af kontekstbundne relationer. Det betyder, at afklaringen af sektorforskellene må tage udgangspunkt i en sammenlignende analyse af sektorer i givne kontekster og må inddrage en analyse af kontekstens betydning.

Det er dette, der forsøges i den foreliggende sammenlignende analyse af erhvervsliv, politik og offentlig administration. På grundlag af en sammenligning af mandlige og kvindelige leders sociale baggrund, karriere- og familiemønstre diskuteres baggrunden for de sektorspecifikke forskelle i fordelingen af toppositioner mellem mænd og kvinder. Afslutningsvis vil forskellige kontekstspecifikke elementer blive inddraget i en perspektivering af diskussionen. Analysen er baseret på den danske del af Comparative Leadership Study's spør-

geskema, der i 1995 blev besvaret af 362 topledere inden for de tre sektorer, heraf 181 kvinder og 181 mænd.¹

Teoretisk udgangspunkt

Det teoretiske udgangspunkt for den foreliggende analyse er en opfattelse af køn som konstitueret af handlinger og diskurser i det sociale rum. Køn indgår i strukturelle processer og en kønssymbolsk orden, der er vævet sammen i et særligt mønster, som jeg vil kalde den kulturelle kønsdiskurs. Køn er noget vi gør, og noget vi tænker (West & Zimmerman, 1987; Gherardi 1994; 1995; Højgaard, 1997) inden for rammerne af en kulturel praksis, som tilskriver sociokulturelle fænomener feminine og maskuline betydninger og konnotationer. Den grundlæggende logik i den kulturelle kønsdiskurs er forskels-sættelse – tilskrivning af forskelle mellem kønnene. Denne forskels-sættelse finder sted på mange niveauer i det sociale liv og danner grundlag for konstruktionen af sociale kønskonventioner. Kønsdiskursen skal ikke forstås som statisk, den udfordres, ændres og genskabes bestandigt i alle de sociale processer, kvinder og mænd indgår i, og er i de senere årtier blevet stadig mere flydende og tvetydig (Gherardi, 1995; Søndergaard, 1996). Kvinder og mænd positionerer sig i relation til disse flertydigheder og fluktuationer (Alcoff, 1988), og denne positionering udtrykker aktuelle medieringer af levede erfaringer og strukturelle betingelser og en stadig forhandling af konventionelle kønskoder i den samlede livssituation.

Den kulturelle kønsdiskurs og de sociale konventioner om køn og ledelse differentierer traditionelt mellem mænd og kvinder – de omfatter mænd, men udelukker kvinder. Ledelse og især topleddelse er et maskulint område (Hearn & Collinson, 1996), som ikke kun omfatter erhvervsudøvelsen, men trækker spor i individernes samlede livssituation, eksempelvis i deres familiemønstre (Essevold & Anderson, 2000). Den kulturelle konstruktion af lederskab sætter således forskelle – forskelle som for tiden udfordres og omformes i takt med, at kvinder får adgang til lederpositioner. Den kulturelle konstruktion af lederskab er en kompleks størrelse, som vanskeligt lader sig belyse som helhed. De mønstre af forskelle, som jeg vil belyse i dette kapitel, begrænser sig til de strukturelle betingelser. Det er min hypotese, at det er forskellene på de strukturelle betingelser for kvinder og mænd inden for de tre sektorer og kvinders og mænds håndtering af

disse forskelle, der kan bidrage til at forklare forskellene i kønssammensætningen på toplederniveau.

Strukturelle betingelser: kønnede adgangsbetingelser og kønnet livssituation

Begrebet strukturelle betingelser angiver i denne analyse rammerne for den kønnede positionering, det vil sige de to køns muligheder for at positionere sig på en måde, der både opfylder de krav og adfærds-konventioner, der er knyttet til lederpositioner, og giver mulighed for, at lederne som kønnede individer er genkendelige og acceptable for sig selv og andre (Gherardi, 1994; Søndergaard, 1996). Strukturelle betingelser skal i denne sammenhæng konkret forstås som de kvalifikationer, sociale kompetencer, færdigheder, adfærdskonventioner og personlige karakteristika, som er vævet ind i den kulturelle konstruktion af ledelseskategorien. De henter indhold, betydninger og kønnede konnotationer fra både arbejdsfæren og familiesfæren og i relationen mellem dem. En smule mere konkret formuleret kan de strukturelle betingelser forstås både som krav, der skal være opfyldt for at få adgang til topjob, og den livssituation, som giver muligheder for eller angiver mulige måder at udfylde ledelseskategorien på. De strukturelle betingelser kan ses som et handlingsrum, der angiver rammerne for mænds og kvinders håndtering af krav og muligheder – rammer sat af både køns- og ledelseskonventioner.

Med henblik på den foreliggende analyse er de strukturelle betingelser opdelt i to dimensioner: adgangsbetingelser og livssituation. Adgangsbetingelserne belyses ved hjælp af data om social baggrund, uddannelse og karriereforløb, mens livssituation belyses ved hjælp af data om familiesituation. Det er de kønnede mønstre i adgangsbetingelser og livssituation, der er analysens fokus, og diskussionen vil dreje sig om, hvad der i disse henseender karakteriserer de mandlige og kvindelige ledere inden for de tre sektorer.

Analysen viser, at de kønnede mønstre er mest fremtrædende og markante inden for det felt, jeg har kaldt livssituation. Jeg vil derfor dokumentere dette felt mere grundigt end det andet. Jeg vil dog kort opsummere hovedresultaterne af analysen af adgangsbetingelserne og henviser til en grundigere dokumentation i Højgaard (2002).

Adgangsbetingelserne kan belyses ved hjælp af data om forældrenes uddannelse og erhverv, ledernes egen uddannelse og erhvervskarriere, det vil sige deres jobmobilitet og den prestige (Treiman, 1977), der er knyttet til de job, de har haft. Analysen viser, at de kvindelige og mandlige lederes sociale baggrund er ret ens. Hovedforskellen er inden for alle tre sektorer, at de kvindelige lederes mødre er bedre uddannede og oftere erhvervsaktive end de mandlige lederes mødre. Der er dog sektorspecifikke forskelle. Politikergruppen skiller sig ud, idet kvindernes forældre har højere uddannelse, højere placerede job og flere ledelsesfunktioner i jobbene end mændenes forældre. Dette er en indikator på, at adgangsbetingelserne til topjob i den politiske verden er skrappe for kvinder end for mænd, idet der kræves en mere privilegeret social baggrund af kvinder end af mænd.

Med hensyn til ledernes egen uddannelse og erhvervskarriere afslører analysen kun mindre forskelle. Således er adgangsbetingelserne generelt kønnede på den måde, at de giver mænd et lidt større råderum end kvinder, idet de mandlige ledere rekrutteres bredere både med hensyn til uddannelse og job, mens kvinderne synes at være mere begrænset af formelle karrierekrav. Det er tillige sådan, at mændenes job generelt tillægges højere prestige end de job, som kvinder har inden for de samme jobkategorier.

Der er også forskelle i adgangsbetingelser mellem de tre sektorer, og disse forskelle afspejler forskelle i rekrutteringspraksis og social prestige. Her skiller den offentlige sektor sig ud, idet de kvindelige ledere i den offentlige administration er bedre uddannede, er højere placeret på hvert trin af karrierestigen og har haft job med højere prestige end deres mandlige modpart. Det peger på, at adgangsbetingelser her er kønnede på den måde, at kravene til kvinderne er højere end til mændene i denne sektor. Men herudover er de kønnede mønstre i adgangsbetingelserne imidlertid ikke skarpt tegnede. Der er variationer, men disse peger hverken på entydige kønnede forskelle på tværs af sektorerne eller på markante kønnede mønstre inden for de enkelte sektorer.

Kønnet livssituation

De strukturelle betingelsers anden dimension er den kønnede livssituation, som kan belyses ved hjælp af data om familieforholdene. Det drejer sig om ægteskabelig status, børn, partnerens arbejdssituation og kønsarbejdsdeling i hjemmet.

Ægteskabelig status og børn

De kvindelige og mandlige lederes familiemønstre adskiller sig meget fra hinanden. En langt større andel af de mandlige ledere lever i traditionelle far-mor-børn familieformer end de kvindelige ledere.

Tabel 1 viser, at en højere andel af de mandlige ledere end de kvindelige har været gift på et eller andet tidspunkt i deres liv, og på undersøgelsestidspunktet var en større andel af mændene end af kvinderne gift, nemlig 91 pct. mod 81 pct.

Tabel 1. Mandlige og kvindelige ledere fordelt på civilstand og sektor. Pct.

	Den private sektor		Den offentlige sektor		Den politiske sektor		I alt	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Er eller har været gift	93	86	88	84	93	85	092	085
Er nogensinde skilt/sep.	55	49	21	60	23	31	035	045
Er pt. gift	92	81	81	84	93	81	091	081
Antal	62	63	50	50	69	68	181	181

Når man sammenligner de tre sektorer, afviger de offentlige ledere på to punkter fra det generelle billede. For det første er der færre gifte blandt de mandlige offentlige ledere end blandt de kvindelige, og der er også færre gifte end blandt de øvrige mandlige ledere. For det andet er skilsmisseraten blandt de kvindelige ledere i den offentlige administration den højeste af samtlige grupper, mens man finder den laveste blandt de mandlige ledere i den offentlige administration. Den næsthøjeste skilsmisseprocent findes i øvrigt blandt de mandlige erhvervsledere, og derefter kommer de kvindelige erhvervsledere.

Betingelserne for familielivet synes således forskellige i de tre sek-

torer og for de to køn. Den gruppe, der kommer tættest på vores kulturelle forestilling om „normalfamilien“, er de mandlige politikere, som har en høj ægteskabsprocent og samtidig en lav skilsmisseprocent. Dernæst kommer de mandlige erhvervsledere, som til trods for deres høje skilsmisserate opretholder en høj giftermålsrate. Som den tredje gruppe i rækken kommer de mandlige ledere i den offentlige administration, med både den laveste giftermålsrate og den laveste skilsmisserate blandt mændene. Først herefter kommer de kvindelige ledere. Sammenlagt har alle kvinderne en lavere ægteskabsrate end mændene, men billedet er her lidt mindre klart, idet de kvindelige ledere i den offentlige administration har den næsthøjeste ægteskabsrate og den højeste skilsmisserate.

Med hensyn til børn viser tabel 2, at det igen er de mandlige erhvervsledere og politikere, som kommer nærmest vores kulturelle far-mor-børn familieideal, idet der kun er 5-6 pct., der ikke har børn. Herefter kommer de mandlige offentlige ledere, hvoraf 13 pct. ikke har børn. Blandt kvinderne er det politikerne, der kommer tættest på idealet, idet kun 10 pct. ikke har børn, samtidig med, at det er blandt politikerne man finder den største andel med mere end 2 børn. Derefter følger de kvindelige ledere i den offentlige administration. Længst fra idealet ligger de kvindelige erhvervsledere, hvor 32 pct. ikke har børn, og hvor de færreste har mere end 2 børn.

Tabel 2. Mandlige og kvindelige ledere fordelt efter antal børn og sektor. Pct.

	Den private sektor		Den offentlige sektor		Den politiske sektor		I alt	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Ingen børn	005	032	13	20	06	10	007	021
1-2 børn	063	048	56	50	46	36	055	044
3 børn el. flere	032	018	28	28	45	52	037	033
Uoplyst	000	002	02	01	02	01	001	002
I alt	100	100	99	99	99	99	100	100
Antal	062	063	50	50	069	68	181	181

Partnernes uddannelse, job og arbejdstid

Inden for alle tre sektorer har de kvindelige ledeses partnere et højere uddannelsesniveau end de mandlige ledeses – om end i forskellig grad. Forskellen er størst i erhvervsledergruppen, hvor 16 pct. af mændenes partnere og 48 pct. af kvindernes partnere har en akademisk uddannelse. Forskellen er mindst blandt lederne i den offentlige administration, hvor 50 pct. af mændenes partnere har en akademisk uddannelse mod 54 pct. af kvindernes.

Med hensyn til partnernes job er de kvindelige ledere i højere grad gift med topledere end de mandlige. Mønstret er det samme i alle tre sektorer, men forskellen er størst mellem de kvindelige og mandlige ledere i erhvervssektoren. Tabel 3 viser, at den allerstørste forskel mellem de mandlige og de kvindelige ledeses partnere handler om deres arbejdstid.

Tabel 3. Mandlige og kvindelige ledeses partnere fordelt efter arbejdstid og sektor. Pct.

	Den private sektor		Den offentlige sektor		Den politiske sektor		I alt	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Fuldtid	041	090	066	93	058	090	053	091
Deltid	046	008	030	03	032	010	036	007
Hjemmearb.	013	002	004	02	010	000	010	001
I alt	100	100	100	98	100	100	099	099
Partner topleder	009	039	012	22	006	014	008	025
Antal	062	063	050	50	069	068	181	181

De kvindelige ledeses partnere arbejder i langt højere grad end de mandlige ledeses partnere på fuld tid. Andelen af fuldtidshjemmearbejdende og deltidsarbejdende partnere er størst blandt de mandlige ledere i erhvervssektoren, lidt mindre blandt politikerne, mens den er lavest i den offentlige administration. Forskellen mellem de kvindelige ledeses partnere med hensyn til arbejdstid er langt mindre. Inden for alle tre sektorer er der meget få, der har deltidsarbejde eller arbejder fuld tid hjemme.

Det betyder, at de kvindelige ledere, når de er gift, i højere grad

end de mandlige ledere lever i to-karriere familier, og det gælder, uanset om man definerer to-karriere familier som familier, hvor begge parter har fuldtids job, eller som familier, hvor begge har et fuldtids lederjob. Forskellen i familieform mellem de mandlige og kvindelige ledere er størst i erhvervsgruppen.

Kønsarbejdsdelingen i familien

Den asymmetri, der viser sig i de mandlige og kvindelige partnerkonstellationer, går igen med hensyn til både fordelingen af husarbejdet og børnepasningen. To tredjedele af de mandlige ledere laver intet eller under halvdelen af husarbejdet, mens 40 pct. af de kvindelige ledere laver alt eller mere end halvdelen af husarbejdet. Ligheden mellem kønnene er størst i erhvervsledergruppen – ikke fordi mændene deltager mere i husarbejdet, men fordi kvinderne laver mindre.

Når det kommer til børnepasning, er billedet det samme: De kvindelige ledere har i langt højere grad end de mandlige selv passet deres børn. Samtidig er de kvindelige ledes børn i langt mindre grad end de mandlige ledes blevet passet af deres egne forældre og i højere grad i den offentlige børnepasning. En undtagelse herfra er dog de kvindelige politikere.

Som vist er der store forskelle i de mandlige og kvindelige ledes familiemønstre blandt andet som følge af den asymmetri i partnerrelationer, som karakteriserer de to køn. De mandlige ledere er gift med partnere, som ofte har en kort uddannelse, som ofte har deltidsarbejde eller er hjemmearbejdende, som ikke i deres arbejde varetager lederfunktioner, og som udfører størstedelen af husarbejdet og børnepasningen. For de kvindelige ledere er det omvendt. De er gift med partnere, hvoraf størstedelen har en lang uddannelse, ofte har lederjob, som ikke udfører noget eller kun lidt husarbejde, og som ikke deltager i pasningen af deres børn.

Ovenstående gør det klart, at det har helt forskellig betydning for kvindelige og mandlige ledere at være gift. De fleste af de mandlige ledere lever sammen med partnere, der har et arbejdsliv, der på væsentlige områder adskiller sig fra deres eget med hensyn til arbejdstid og arbejdsindhold. De har også et familieliv, der adskiller sig fra deres partners, idet partnerne påtager sig hovedparten af husarbejdet og børnepasningen. De fleste mandlige ledere er befriet fra de arbejdsbyrder, der er forbundet med familielivet, og de kan hellige sig

deres job. Det omvendte er tilfældet for de kvindelige ledere.

Men dette generelle billede dækker over variationer inden for sektorerne. Mens forskellene mellem de mandlige og kvindelige ledere og deres partnere er størst i erhvervssektoren, så er forskellen mellem de kvindelige og mandlige erhvervslederes bidrag til husarbejde og børnepasningen mindst. Det er som sagt først og fremmest, fordi de kvindelige erhvervsledere udfører mindre husarbejde, og ikke fordi de mandlige erhvervsledere udfører mere. Forskellen mellem arbejdets art og arbejdstiden blandt mandlige og kvindelige ledere i det offentlige og deres partnere er mindre end blandt erhvervslederne – det vil sige, at parterne står mere lige arbejdsmæssigt. Trods dette er forskellen mellem de mandlige og kvindelige leders indsats i hjemmet større i denne gruppe – fordi de kvindelige ledere i den offentlige administration udfører mere husarbejde og børnepasning end de kvindelige erhvervsledere. Dette gælder i endnu højere grad for de kvindelige politikeres vedkommende. I denne gruppe er forskellen i bidrag til husarbejdet mellem de mandlige og de kvindelige ledere størst: Kvinderne udfører størstedelen af arbejdet.

Sammenfatning

De forskelle, der kommer frem i ovenstående analyse, kan tolkes som udtryk for forskelle i mulighederne for kønnet positionering inden for de tre sektorer. Traditionelle kønskonventioner i vores samfund foreskriver bestemte typer af positioner for kvinder og mænd: Mænd er forsørgere, og kvinder er omsørgsgivere. Disse positioner og de dertil knyttede forestillinger og kønnede konnotationer har været omstridte, og de har været under opløsning og transformation i det meste af et århundrede. Men som denne analyse har vist, overlever konventionerne i varierende form stadig. Vi ved også, at den kulturelle kønsdiskurs stadig aktiverer variationer af denne grundlæggende differentiering.²

Det har vist sig, at de strukturelle betingelser i de tre sektorer giver kvindelige og mandlige ledere forskellige muligheder for at positionere sig med hensyn til udbredte kønskonventioner. Lad os starte med mændene. De mandlige erhvervsledere kommer tættest på det konventionelle mandsideal, i og med at deres familieliv i højere grad end de andre mandlige leders er støbt i den traditionelle form. De er oftere gift og har børn. Deres ægtefælle har en lavere uddannelse end

de selv, hun arbejder mindre eller slet ikke, og hvis hun gør, har hun ikke lederfunktioner i sit job. Endelig overlader de mandlige ledere i erhvervslivet husarbejde og børnepasning til deres partnere. Kort sagt synes betingelserne for mandlige ledere i erhvervslivet at signalere et handlingsrum, der befordrer en positionering, som læner sig op ad de traditionelle kønskonventioner. Men det har sin pris. Den høje skilsmisserate er ikke en del af det konventionelle billede – snarere en indikation på, at der stilles spørgsmålstejn ved konventionerne, og at relationerne mellem kønnene forhandles.

Den konventionelle mandlige positionering er også på spil i politiker verdenen, men her er der en mindre risiko for skilsmisse, og en højere andel af partnerne er fuldtidsarbejdende – hvilket dog ikke forhindrer de mandlige politikere i at ligge helt i bund, hvad angår husarbejde og børnepasning. De mandlige topledere i den offentlige administration er mindre konforme med den konventionelle mandlige positionering med hensyn til familieliv. De er sjældnere end de øvrige mandlige ledere gift, de har sjældnere børn, og deres partnere arbejder oftere på fuld tid.

For kvindernes vedkommende viser analysen, at den traditionelle kvindelige positionering er mindst udbredt inden for erhvervslivet. De kvindelige ledere i erhvervslivet er med deres lave ægteskabsrate, høje andel barnløse, høje skilsmisserate og lave deltagelse i husarbejde og børnepasning længst fra det traditionelle familieideal for kvinder. Kun på et enkelt område lever de kvindelige ledere i erhvervssektoren op til det traditionelle billede, og det gælder partnernes placering i en topposition. Opløsningen af den traditionelle position er også tydelig blandt de kvindelige ledere i den offentlige administration, selv om signalerne i denne gruppe er mere blandede. En høj skilsmisserate, en høj ægteskabsrate og en stor andel barnløse er forbundet med et forholdsvis stort antal børn blandt de kvinder, der har børn, samt en forholdsvis stor deltagelse i husarbejde og børnepasning. De kvindelige politikere kommer nærmest den konventionelle kvindelige positionering med en lille andel barnløse, en lav skilsmisserate og en ægteskabsrate, der ligger på linje med de kvindelige erhvervslederes. Og så udfører de kvindelige politikere en større del af husarbejdet og børnepasning end de øvrige kvindegrupper.

Diskussion

Et af formålene med dette kapitel har været at diskutere, om forskellene i strukturelle betingelser for kvindelige og mandlige ledere inden for de tre undersøgte sektorer vil kunne bidrage til vores forståelse af den markante forskel mellem sektorerne, hvad angår andelen af kvindelige ledere.

Begrebet strukturelle betingelser, som det er brugt i denne analyse, består af to dimensioner: adgangsbetingselser og livssituation. Hvis forskelle i adgangsbetingselserne skulle bidrage til vores forståelse af forskellene i kvinders andel af lederpositioner i de tre sektorer, måtte adgangsbetingselserne for kvinderne være højere i de sektorer, hvor andelen af kvindelige ledere var lav, og lavere i de sektorer, hvor andelen af kvindelige ledere var høj. Det vil sige, at adgangsbetingselserne skulle være højest for de kvindelige erhvervsledere og lavest for de kvindelige toppolitikere. Som vi har set, var forskellen i de kønnede mønstre i adgangsbetingselserne mellem sektorerne ikke særlig markante, og variationen var heller ikke som forudsagt. Der er intet, der tyder på, at de kvindelige erhvervsledere har en mere privilegeret social baggrund end de mandlige erhvervsledere, bortset fra en lidt snævrere rekrutteringsbasis med hensyn til uddannelse og job – som alt andet lige selvfølgelig er en hårdere adgangsbetingselse. Man kan ikke argumentere for, at karrierebetingselserne samlet set er hårdere for kvinder end for mænd. Faktisk peger analysen i modsat retning. Blandt politikerne synes adgangsbetingselser for kvinderne derimod at være skrapper end for mænd, fordi kvinderne kommer fra en mere privilegeret social baggrund end mændene.

I den offentlige administration, hvor andelen af kvinder i ledende positioner ligger mellem erhvervssektoren og den politiske sektor – er adgangsbetingselserne for kvinderne hårdere end for mændene, hvilket fremgår af, at kvindernes uddannelsesbaggrund er bedre end mændenes.

De strukturelle betingelsers anden dimension – livssituation – viser, at der er en sammenhæng mellem mulighederne for at positionere sig kønskonventionelt og kønsfordelingen i lederpositioner i sektorerne. Den politiske sektor har som sagt den højeste andel af kvinder i lederpositioner, og det er også i denne sektor, at kvinder kommer tættest på den konventionelle kvindelige positionering. De følges tæt af de kvindelige ledere i den offentlige administration – den sektor, der har den næsthøjeste andel af kvinder i lederstillinger.

Erhvervssektoren falder langt bagud med hensyn til kvinder i lederpositioner, og mulighederne for kvindelig konventionel positionering er længst fra de traditionelle kønskonventioner.

Den samme klare sammenhæng mellem konventionel kønspositionering og fordeling af køn på ledelsespositioner kan ikke spores blandt mændene – undtagen for erhvervslederne, hvor sammenhængen mellem mandsdominans i lederpositioner og traditionel mandlig positionering er tydelig. En lignende sammenhæng kan ikke findes i den politiske sektor, hvor traditionel mandlig positionering også er fremherskende, men hvor fordelingen af ledelsespositioner mellem kønnene er meget mere lige. Den findes heller ikke inden for den offentlige administration, hvor de mandlige ledere viser en mindre traditionel mandlig positionering.

De fremlagte resultater viser, at mulighederne for at kombinere en konventionel og ikke-konventionel kvindelig positionering har betydning for kønssammensætningen blandt ledere i forskellige sektorer. De kvinder, der går ind i topledelsens verden, har valgt ikke-konventionelt og forhandlet plads til sig selv i en mandsdomineret verden. Det gælder alle tre sektorer. Det ser imidlertid ud til, at det er afgørende for en forøgelse af kvindernes andel af ledelsespositioner, at der også er muligheder for at positionere sig kønskonventionelt. Man kan formodentlig tolke forekomsten af differentierede livssituationer inden for en sektor som et udtryk for, at der findes et større handlingsrum eller forhandlingsrum for kønnede positioner, der tillader et bredere spektrum af kønnede positioner inden for tidligere enkønnede arbejdsfærer. Er dette rigtigt, viser analysen også, at der er flere kvinder i ledende positioner i sektorer, hvor der er et større forhandlingsrum, der muliggør en kombination af konventionelle og ikke-konventionelle kønnede positioner for kvinderne.

Hvis man accepterer denne fortolkning, bliver det interessante spørgsmål, hvordan forskelle i kønnede forhandlingsrum mellem sektorerne kan forklares. Denne analyse kan ikke sige noget om, i hvilken grad specifikke forhandlingsrum er et resultat af en indre dynamik eller af kulturelle egenskaber inden for sektorer eller mellem sektoren og dens sociokulturelle kontekst. Men et blik på den eksterne sociokulturelle kontekst kan være oplysende og bidrage til dette kapitels andet tema, nemlig betydningen af den nationale og politiske kontekst, som sektorerne indgår i. Et vigtigt element i den danske sociokulturelle kontekst er den egalitære dimension, som bl.a. kommer til udtryk i udformningen af velfærdsstaten, i relationerne mellem

kønnene og i ligestillingslovgivningen, og som i denne sammenhæng kan sammenfattes i en principiel norm om kønnenes ligestilling.

Man kan hævde, at den egalitære kultur – i form af en generel forfægtelse af principiel ligestilling mellem kønnene – påvirker to af sektorerne, den offentlige administration og den politiske sektor, meget direkte på to forskellige måder, men slet ikke påvirker den tredje sektor. Den offentlige administration er underlagt den offentlige sektors personalepolitik, og den giver mulighed for flere familievenlige foranstaltninger end den private sektor. Eksempler herpå er fuld løn under barselsorlov, lettere adgang til forældreorlov og fravær ved børns sygdom og en fleksibel arbejdstid (Gregersen, 1991; Højgaard, 1998). Herudover har den offentlige sektor i en årrække søgt at fremme ligestillingen mellem kønnene og som en del af denne politik lagt vægt på at øge andelen af kvindelige ledere. Dette betyder imidlertid ikke nødvendigvis, at disse muligheder bruges fuldt ud i den offentlige sektor. Undersøgelser viser, at medarbejdernes muligheder for at udnytte denne politik er afhængig af den konkrete arbejdspladskultur (Højgaard, 1998).

Men der kan også være andre forklaringer på den relativt større andel af kvinder på ledelsesposter i den offentlige sektor. Den offentlige sektors status er faldet gennem 1980'erne og 1990'erne, en udvikling som mest konkret afspejles i en forøgelse af løngabet mellem den offentlige og den private sektor (Rosholm & Smith, 1994). Samtidig har den offentlige sektor været underlagt et øget rationaliserings- og effektivitetspres. I den udstrækning dette også gælder ledelsesniveauet i den offentlige sektor, kan man med inspiration fra Reskin og Ross (1990) forestille sig, at en forringelse af arbejdsbetingelserne på et tidligere mandsdomineret arbejdsområde vil lette adgangen for kvinder, idet faldende prestige, faldende lønninger og forringelse af arbejdsbetingelserne er fænomener, der får mænd – der generelt har lettere adgang til job – til at forlade sektoren.

Med hensyn til den politiske sektor kan andelen af kvindelige toppolitikere siges at være direkte påvirket af den egalitære kultur, som kommer til udtryk i vælgerkorpset. I de sidste tredive år har der været et pres fra vælgerne for at få flere kvinder i Folketinget og flere kvinder i regeringen. En indikation på dette er, at der bliver valgt flere kvinder, end der er opstillet (Christensen & Damkjær, 1999). Dette har uden tvivl bidraget til at øge forhandlingsrummet for kønnede positioner i politik.

Ingen af disse mekanismer er direkte virksomme inden for er-

hvervslivet, snarere tværtimod. Yderligere kan man eksempelvis med Wright et al. (1995) argumentere for, at kvindebevægelsens egalitære karakter (i modsætning til dens liberale udformning i fx USA) i Danmark har virket mod sin hensigt med hensyn til at sikre ledelsespositioner til kvinder, fordi man har koncentreret sine politiske kræfter på at sikre velfærdsydelser til alle kvinder frem for at fokusere på specifikke arbejdsmarkedsrettigheder (Wright et al. 1995: 432). Ydermere har kvindebevægelsens krav om, at alle kvinder skal have mulighed for både job og familie bidraget til skævheden. Det synes fx usandsynligt, at man i Danmark vil opleve forhold som i USA, hvor op mod 65 pct. af kvinderne i ledende positioner er barnløse (Alvesson, 1997).

Med andre ord kunne det se ud til, at både den generelle egalitære kultur i Danmark og kvindebevægelsens ligestillingsbestræbelser har medvirket til at skabe forskelle mellem de tre sektorer, hvad angår andelen af kvindelige ledere. Begge disse faktorer har øget kvindernes muligheder for at opnå toppositioner inden for de sektorer, hvor faktorerne har spillet en rolle. Snarere end et skandinavisk paradoks synes vi at være konfronteret med en egalitær logik, som undsiges af markedskræfterne.

LITTERATURLISTE

- Adler, Nancy & Dafna N. Izraeli (1988). *Women in Management Worldwide*. M.E. Sharpe Inc. New York.
- Adler, Nancy (1993). „Competitive frontiers: Asian women in management“. *International Studies of Management & Organization*, 23,4.
- Adler, Nancy (1999). „Global Leadership: Women Leaders“. *Advances in global leadership*, 1:49-73.
- Alcoff, Linda (1988). „Cultural Feminism versus Poststructuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory“. *Signs*, 3, 3:405-436.
- Alvesson, Matz (1997). „Kvinnor och Ledarskab. En översigt och problematisering“ i Anita Nyberg & Elisabeth Sundin (red.). *Ledare, makt och Kön*. Stockholm: SOU.
- Antal, Ariane B. & Dafna N. Izraeli (1993). „A Global Comparison of Women in Management“ in Ellen Fagenson (ed.). *Women and Work*, 4, London: Sage.
- Billing, Yvonne Due & Matz Alvesson (1989) *Kön, Ledelse og organisation*. København: Djøfs forlag.
- Bourdieu, Pierre (1998). *La Domination Masculine*. Paris: Seuil.
- Calás, Matha & Linda Smircich (1993). „Dangerous Liaisons: the ‘feminine-in-management’ meets ‘globalization’“. *Business Horizons*, March-April:73-83.

- Christensen, Ann-Dorthe & Poul K. Damkjær, (1999). *Kvinder og Politisk Repræsentation*. GEP-tekst nr. 7. Aalborg Universitet.
- Crompton, Rose & Nicola Le Feuvre (1992). „Gender and bureaucracy: women in finance in Britain and France“, in Mike Savage and Anne Witz (eds.). *Gender and Bureaucracy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Eagly, Alice H. & Blair T. Johnson (1990). „Gender and Leadership Style“. *Psychological Bulletin*, 108, 2:233-256.
- Esseveld, Johanne & Gunnar Anderson (2000). „Career life-forms“ in Mino Vianello & Gwen Moore (eds.). *Gendering Elites*. Basingstoke: MacMillan Press.
- Ferguson, Kathy E. (1984). *The Feminist Case against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fondas, Nancy (1997). „Feminization Unveiled: Management qualities in contemporary Writings“. *Academy of Management Review*, 22:257-282.
- Gherardi, Silvia (1994). „The Gender We Think the Gender We Do in Our Everyday Organizational Lives“. *Human Relations*, 47, 6:591-610.
- Gherardi, Silvia (1995). *Gender, Symbolism and organizational Cultures*. London: Sage.
- Gregersen, Ole (1991). *Flekstid*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Hearn, Jeff & David L. Collinson (1996). *Men as Managers, Managers as Men*. London: Sage.
- Hirrich, Robert D. (1984). „The Women Entrepreneur in United States and Puerto Rico“. *Leadership and Organization Development Journal*, 5,5:3-8.
- Højgaard, Lis (1990). *Vil kvinder lede?* København: Ligestillingsrådet.
- Højgaard, Lis (1991). *Vil mænd lede?* København: Ligestillingsrådet.
- Højgaard, Lis. (1997). „Working Fathers – Caught in the Web Of the Symbolic Order of Gender“. *Acta Sociologica*, 40,3:245-261.
- Højgaard, Lis (1998). „Workplace Culture, Family Supportive Policies and Gender Differences“ in Eileen Drew et al. (eds.). *Women, Work and The Family in Europe*. London: Routledge.
- Højgaard, Lis (2002). „Tracing Differentiation in Gendered Leadership“ in *Gender, Work and Organization*, 9,1:15-39.
- Jacobs, Jerry (ed.) (1995). *Gender Inequality at Work*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Kanter, Rosabeth, M. (1977). *Women and Men of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Karvonen, Lauri & Per Selle (eds.) (1995). *Women in Nordic Politics. Closing the gap*. Dartmouth: Aldershot.
- Kvande, Elin & Bente Rasmussen (1990). *Nye Kvinneliv. Kvinner i menns Organisationer*. Oslo: Ad Notam.
- Kvande, Elin (1999). „Kvinner i menns organisasjoner – 10 år etter“. *Kvinneforskning*, 3,99:6-13.
- Kvinder & Mænd* (1999). København: Danmarks Statistik & Ligestillingsrådet.
- Lovenduski, Joni & Pippa Norris (eds.) (1993). *Gender and Party Politics*. London: Sage.
- Norris, Pippa (1993). „Conclusions. Comparing Legislative Recruitment“ in Joni Lovenduski & Pippa Norris (eds.). *Gender and Party Politics*. London: Sage.
- Powell, George (1993). *Women and Men in Management*. Thousand Oaks, California: Sage.

- Reskin, Barbara & Patricia A. Roos (eds.) (1990). *Job Queues, Gender Queues – Explaining Women's Inroads into Male Occupations*. Philadelphia: Temple University Press.
- Reskin, Barbara. & Irene Padavic (1994). *Women and Men at Work*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Rosholm, Michael & Nina Smith (1994). *The Danish Gender Wage Gap in the 1980s: A Panel Data Study*, Working Paper 94-2, Center for Labor Market and Social Research, University of Aarhus and Aarhus School of Business.
- Skjeie, Hege (1991). „The Rhetoric of difference. On women's inclusion in the political elites“. *Politics and Society*, 19, 2:233-263.
- Symons, Gladys (1988). „Women's Occupational careers in business. Managers and Entrepreneurs in France and Canada“ in Nancy Adler & Dafna N. Izraeli (eds.). *Women in Management Worldwide*. New York: M.E. Sharpe Inc.
- Søndergaard, Dorte Marie (1996). *Tegnet på Kroppen*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Treiman, Donald J. (1977). *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Academic Press.
- Vianello, Mino & Gwen Moore (2000). *Gendering Elites*. Basingstoke: MacMillan Press.
- West, Candace & Don H. Zimmerman (1987). „Doing Gender“. *Gender and Society*, 1,2:125-151.
- Wright, Erik Olin et al. (1995). „The Gender Gap in Workplace Authority: A cross national study“. *American Sociological Review*, 60, June:407-435.

NOTER

- 1 Comparative Leadership study er en survey-undersøgelse af kønsforskelle i toppositioner i tre sektorer gennemført i 27 lande (Vianello & Moore, 2000) omfattende minimum 15 kvinder og 15 mænd fra hver sektor. Udvalget omfatter en gruppe af mandlige topledere og en gruppe af kvindelige topledere, som er valgt med henblik på i så høj grad som muligt at sikre ensartethed mellem grupperne mht. alder, position, ledelsesniveau og kompetence. Det danske udvalg er udvidet m.h.p. en egentlig landeanalyse og omfatter 362 topledere udvalgt fra toppen af hver sektor. Den anvendte udvælgelsesprocedure startede med at vælge den højest placerede kvindelige leder inden for hver sektor, og herefter valgtes en mandlig leder, som aldersmæssigt og mht. ledelsesniveau, funktionsområde og organisation kom så tæt på hende som muligt, indtil det ønskede antal blev nået, eller indtil den ønskede ledelseskategori var udtømt. Det sidste kom til at gælde for erhvervsleder- og politikerudvalgets vedkommende, mens vi for de offentlige ledere stoppede ved et antal af samme størrelsesorden som de to andre udvalg. Erhvervslivs-udvalget er valgt fra de 300 største virksomheder, de ti største banker og de ti største forsikringsvirksomheder i landet. Det består af 62 mænd og 63 kvinder. Politiker-samplet består af medlemmer af regeringen, folketingsmedlemmer, der samtidig sidder på centrale positioner som udvalgsformænd for vigtige udvalg, partiledere, ordførere, borgmestre for de store byer og amter. I alt 69 mænd og 68 kvinder. Udvalget fra den offentlige administration består af

medlemmer af højesteret, landsretten, departementschefer, afdelingschefer, direktører, vicedirektører samt en lille andel (ca. 10 pct.) kontorchefer i den statslige og kommunale forvaltning. I alt 50 kvinder og 50 mænd. Udvalget er således ikke et repræsentativt udvalg, men for kvindernes vedkommende en totalpopulation af topledere. Den samlede svarprocent på spørgeskemaerne lå på 74 pct. – højest blandt erhvervslederne, lavest blandt de offentlige ansatte.

- 2 For en tankevækkende overordnet diskussion af dette se Bourdieu (1998).

Køn og magt i akademia

CATHRINE HASSE, INGE HENNINGSEN
OG DORTE MARIE SØNDERGAARD

Universitetsverdenen er som andre samfundsmæssige organisationer karakteriseret af en række særegne træk, når det gælder praksisformer, kulturelle mønstre, betydningssystemer og selvforståelse. Skal man diskutere kønnede magtformer i akademia, er det således væsentligt at være opmærksom på, at det akademiske system i sin egen selvforståelse, med Sharon Traweeks ord, udgør en „culture of no culture“, en kultur, der fungerer i objektivitet: „Uden løse ender, uden temperament, køn, nationalisme eller andre kilder til uorden – en verden uden for menneskelig(t) tid og rum“ (1988: 162).

I forhold til et tema som kønsmagt bliver noget af det særegne i den akademiske kultur derfor, at denne form for magt ligesom andre former for interrelationelle og institutionelle processer, der bidrager til at udstille den akademiske virksomheds situerede karakter, i store træk benægtes eksistens inden for institutionens egne rammer (Ege-land, 2001; Petersen, 1999; Haavind, 1989; Søndergaard 1996; Hasse 2000a).

At der eksisterer en kønsproblematik i akademia, kan imidlertid udlæses af statistikkerne for mænds og kvinders ansættelser i universitetsstillinger og dermed i de horisontale og vertikale positioner, som mænd og kvinder indtager i organisationens landskab. Selv om kvinder længe har været i flertal blandt de studerende på universiteterne, udgør de kun ca. 20 pct. af de ansatte i de ordinære stillingskategorier og mindre end 10 pct. af professorerne. Og kvindeandelen stiger kun langsomt.¹

Det vækker med mellemrum bekymring, at et så vigtigt område som den højere uddannelse og forskningen ikke synes at være i stand til at rekruttere et tilstrækkeligt antal kvinder, og der har i de sidste 10-15 år været udfoldet betydelige anstrengelser for at afdække baggrunden for problematikken med henblik på at rette op på ubalancen. Konklusionerne på disse undersøgelser har imidlertid i høj grad været negative. Man har ikke fundet sådanne forskelle på mænds og kvinders akademiske kvalifikationer og ambitioner, der har kunnet forklare den ulige rekruttering.

På den baggrund vil det være en af kapitlets grundlæggende pointer, at fortsatte undersøgelser af årsagsforklaringer, der holder sig inden for de områder, som det normalt findes videnskabeligt legitimt at lægge til grund, synes nok så udsigtsløse. De forklaringer, man søger ad denne vej, når ikke ud over universitetsverdenens egenlogik, og denne egenlogik kan måske vise sig selv at være en del af problemet. Skal man nærme sig nye forståelser af køn i den akademiske organisation, må man derfor søge i langt mere subtile og komplekse former for dynamikker – og man må involvere en type analytiske redskaber, der formår at løfte den opgave. I kapitlet tager vi afsæt i en problematiserende diskussion af de legitime undersøgelsespraksiser og giver derefter et par eksempler på en anden type af forskningsmæssig fokusering, der er rettet mod mere subtile dynamikker i kulturen.

Undersøgelsernes reproduktion af „culture of no culture“-diskursen

Den skæve kønsfordeling har været udgangspunktet for en lang række kvalitative og kvantitative undersøgelser, hvor kønsforskere har forsøgt at „forklare“ den lave kvindeandel i academia. En tilgang har været at kontrollere for en type „objektive“ forskelle mellem kvinder og mænd i det akademiske system, der lå inden for den akademiske selvforståelses legitime forklaringsrammer. Undersøgelser af den manglende kvinderepresentation i forskningsverdenen er imidlertid overalt præget af de *forskelle, man ikke finder*. Lige fra studentereksamens karakterer, hvor Undervisningsministeriets årlige publikationer viser, at der *ikke* er forskel på drenges og pigers studentereksamens gennemsnit, til specialekarakterer, hvor undersøgelser har vist, at der *ikke* er forskel på mænds og kvinders specialekarakterer (Ipsen, 1995).

En anden traditionel forklaringsparameter er kvinders manglende ambitioner. Ipsen (1995) viser imidlertid i sin undersøgelse af tre år-gange kandidater fra det naturvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet, at stort set alle kvinder med gode eksamensresultater havde overvejet at søge et ph.d.-stipendium. Lidt flere kvinder end mænd havde opgivet det, fordi de anså det for udsigtsløst – dog mest på grund af manglende bevillinger inden for deres område. Hvis kvinder i højere grad end mænd giver udtryk for, at de ikke reg-

ner med at have chance fx for at få et ph.d.-stipendium, så må dette imidlertid fortolkes som en realistisk vurdering snarere end som mangel på selvtillid eller ambition. I forlængelse heraf er antallet af ph.d.-stipendier pr. kandidat kun 1 til 10 på humaniora, der er et typisk kvindeområde, mens forholdet på det tekniske og det naturvidenskabelige område er 1 til 3 (Forskerakademiet, 1998). Muligheden for at få et stipendium afhænger således ikke primært af dygtighed, men af fagområde, og der er flest stipendier på de områder, hvor der er flest mandlige kandidater.

Forestillingen om *det historiske efterslæb* spiller også ofte en vigtig rolle som forklaringsmodel. Forløbsundersøgelser fx på det lægevidenskabelige og det naturvidenskabelige område på Københavns Universitet har imidlertid vist (Henningsen 1998, 2001), at der *ikke* er sket nogen nævneværdig ændring af kvindeandelen blandt de ansatte i de sidste 30 år, selv om antallet af kvinder blandt kandidaterne særligt på det lægevidenskabelige område et steget stærkt. Ståhle (1998), der har foretaget en analyse af alle ansættelser ved universitetslovsinstitutionerne i årene 1995-96 finder tilsvarende, at kvindeandelen blandt nyansatte kun er 27 pct., dvs. langt under andelen af kvinder blandt kandidaterne. Den lave kvindeandel kan således ikke forklares alene ud fra et historisk efterslæb.

Mange kønsforskere har af overbevisning eller af taktiske grunde eller begge dele opereret inden for akademias herskende selvopfattelse. De talrige undersøgelser, hvor man har ledt efter forskelle, der kan forklare den manglende kvinderepræsentation inden for de rammer, som akademias egen selvforståelse udstikker, vidner herom.² Men som beskrevet ovenfor har resultatet været negativt i den forstand, at ingen undersøgelser har kunnet finde andet end marginale forskelle på mænds og kvinders kvalifikationer, holdninger og ambitioner. Og eventuelle forskelle har ikke altid entydigt peget i retning af, at resultatet skulle blive en svagere rekruttering af kvinder.

Den universitære selvopfattelse udfordres dog på visse måder, når man fokuserer på andre spørgsmål, fx fagvalg og faglige fordybelsesområder. I Henningsen (1999) diskuteres det, hvorledes prioritering af bestemte fagområder ikke blot har faglige, men også kønsmæssige konsekvenser. Adgangen til at fordele ressourcerne har vist sig at være en af akademias meget potente kønnede magtformer. I forlængelse af „culture of no culture“-diskursen betragtes den udtalte overensstemmelse mellem mandsdominerede og ressourcestærke fag imidlertid som en tilfældighed. Der findes meget få detaljerede un-

dersøgelser af ressourcefordeling og forsknings- og udviklingsplaner holdt op mod samfundets behov og videnskabelig betydningsfuldhed. På dette punkt lukker beslutningsprocessen sig i høj grad om sig selv, idet det videnskabelige samfunds interne prioriteringer blot fremføres som selvfølgelig udtryk for – ja netop, betydningsfuldhed. Dermed anfægtes den kønnede akademiske organisation ikke.

I forbindelse med diskussioner af kønsvotering har et ofte fremsat modargument været en bekymring for kvaliteten, når der blev mindre konkurrence om stillingerne – sådan som det fx kunne være tilfældet, i fald man reserverede stillinger for en særlig gruppe, dvs. kvinder. Der har derimod ikke været udtrykt megen bekymring over, at fx Ståhle (1998) har kunnet påvise, at der i den periode, han undersøgte, ved 48 pct. af stillingsbesættelserne kun var 1 kvalificeret ansøger til den opslåede stilling, således at der reelt ikke var nogen konkurrence om stillingen. Ydermere kan man nu 3 år senere konstatere, at der heller ikke er blevet taget klare skridt til at gøre noget ved situationen.

Spørgsmålet er nu, om man ikke er ved at nærme sig et punkt, hvor så mange „legitime forklaringsmodeller“ er blevet forkastet, og man har været så vidt og bredt omkring med sine undersøgelser, at princippet om at vælge den simplest mulige hypotese, der forklarer observationerne, må tvinge forskerne til at forlade hypotesen om den essentielt kønsblinde rekruttering ind i og meritering inden for akademien. I stedet må man tage udgangspunkt i, at forskellen har noget at gøre med kulturelle fænomener, der ligger ud over de variable, som det har været legitimt at fokusere på. Det, vi har at gøre med, er ganske andre typer af dynamikker – andre mere subtile positionerings- og udvekslingsformer. Vi skal i det følgende vise et par eksempler på analyser af sådanne mere subtile dynamikker. Den første foretages ud fra en antropologisk optik, den anden med afsæt i en poststrukturalistisk tilgang.

Den implicite fortælling

I den akademisk-institutionelle hverdag er begrebet „magt“ hverken særligt håndgribeligt eller konkret synligt. Det samme gælder for så vidt diskussioner af relationen mellem køn og videnskab. Når der er tale om kønsmagt set gennem en kulturanalytisk optik, kan aspekter af kønnede magtformer fremanalyseres af et empirisk materiale, der forholder sig til en erfaret institutionel hverdag.

I den akademiske verden oplever deltagerne sjældent i den daglige praksis, at aktører i faglige sammenhænge eksplicit fremhæves på grund af deres køn. De studerende kan godt kaste sig ud i diskussioner om forskelle på mænds og kvinders muligheder på studierne, om seksualitet og køn, om kærester, kønnet fremtoning og spil mellem mænd og kvinder såvel i den universitetshverdag, de deler, som udenfor. Direkte tale om køn i forhold til videnskabens hverdagsrum høres derimod sjældent i dialogen mellem institutternes fastansatte og de studerende. Men køn kan italesættes i hverdagen på mange subtile måder, der ikke involverer direkte italesættelse af, om det betyder noget, at man er mand eller kvinde (Søndergaard, 1996).

Denne problematik finder vi, hvis vi bevæger os ned blandt de studerende, hvorfra der rekrutteres til de akademiske karrierer. Her kan man rejse spørgsmålet om, hvorvidt implicitte italesættelser og kulturelle forståelser af køn har betydning for de dynamikker, der selekterer i en studenterårgang? Det spørgsmål har været udgangspunkt for et feltarbejde blandt studerende på et dansk fysikinstitut (Hasse, 2000a). På fysikuddannelserne er der en overvægt af mandlige studerende, men kvinderne udgør alligevel lidt over 20 pct. Der er næsten ingen kvindelige fysikere blandt de fastansatte på universiteterne (på landsplan under 5 pct.). Den akademiske stab fremstiller de kvindelige studerende som generelt meget dygtige og opfordrer dem til ph.d.-studier. Alligevel oplever de ofte, at kvinder ikke søger de stillinger, der slås op. Foruden de selektioner, der fremkommer i oplagernes formuleringer og de områder, man vælger at fokusere på (se Henningsen, 1999), er der en tendens til, at de kvindelige ph.d.-studerende og unge forskere giver udtryk for en fornemmelse af ikke at „høre til“ i miljøet. Det kan være svært at sætte ord på, og det er bestemt heller ikke alle kvinder, der giver udtryk for sådanne fornemmelser, men de kommer blandt andet frem i „feedback“, når den deltagerobserverende forsker fremlægger delanalyser fra informanterne (Hasse, 2000c).

Når metoden, som i analysen af fysikinstitutionen, er deltagerobservation, finder mange små hverdagepisoder vej til feltnoterne, hvor køn kan medanalyseres som et aspekt. I sig selv kan det enkelte eksempel virke så betydningsløst, at det fremstår som overkill at blande det ind i en diskussion om magt og køn i academia. Det er, når eksemplerne samtænkes – små stikpiller, antydninger, sårende bemærkninger – at „fornemmelser“ af ikke at være velkommen i miljøet på grund af kønnet tager konkret form i analysen.

Et empirisk eksempel kan være underviseren, der i al uskyldighed får en forsamling fysikstuderende til at grine, fordi han viser en video med en kvindelig astronom, der med en sexet stemme fortæller om Mælkevejen (Hasse, 2000a: 106ff; 2000b). Et andet kan være underviseren, der remser alle fysikkens berømte teoretikere op og så konstaterer, at „der er også en kvinde og hun har endda skrevet en bog ...“ (Hasse, 2000a: 179). Eller det er blondinevittigheder fortalt i al venskabelighed over computertastaturet.

Der findes grovere eksempler også uden for academia, der indgår i de historier, der fortælles om relationen mellem kvinder og det fysisk-tekniske fag. I en forsamling af kvinder bekender den unge kvindelige forsker, der deler kontor med tre mænd på et projekt, at hun finder det anstødeligt, at de har hængt pornobilleder op på væggen. Hun har bare svært ved at fortælle det, fordi hun er bange for at blive opfattet som noget særligt – og når man i forvejen er synlig som kvinde, vil man helst netop falde i et med de andre (mænd!) i denne verden. Fortællingen fremkalder en række andre fortællinger i forsamlingen om professorer, der kigger på kvinders bryster, når de udreder en teori, eller på andre måder sætter en opmærksomhed på kvinders fysiske krop over deres faglighed.³

Et eksempel på denne problematik er den kvindelige fysiker, der skal møde sin bedømmer på et internationalt møde for første gang. Han skrår målrettet over gulvet hen mod hende, og hun venter spændt på, hvad han vil sige. I stedet for at kommentere hendes arbejde, hvisker han til hende, at hun har et stykke sukker på overlæben, og det ser så sødt ud, at han får lyst til at slikke det af.⁴

De små tilsyneladende adskilte og ret uskyldige episoder forbinder sig til en mere samlet historie om livet for kvindelige forskere i academia. Denne historie handler om, hvorledes kvinder i akademiske sammenhænge oplever sig som vurderet alene ud fra deres seksualitet. Det, Pierre Bourdieu kalder „labelling-judgement“, en bedømmelse af den hele person ud fra et enkelt aspekt (1984: 475). Historierne om, hvordan kvinder seksualiseres og gøres til objekter for mænds begær, er med til at italesætte kvinder som fysiske frem for fysikere.

Køn er mere end markerede fysiske tegn. Tolkninger er indlejret i en bestemt verdens selvforståelse – og i den akademiske kultur er udpegninger af det kropslige det, der tager „energi“ fra det faglige, ensbetydende med udpegning af ikke-faglighed (Hasse, 2000a: 200). Ved at repetere sådanne historier om sig selv som seksualobjekter

kommer kvinderne paradoksalt nok til at bidrage til en mere generel fortælling om kvinder som ikke-faglige. Skønt historierne enkeltvis rummer elementer af vrede over den manglende anerkendelse af de kvindelige kollegers faglighed, der kommer til udtryk gennem det ensidige seksualfikserede fokus, samles de ikke af kvinderne selv i en kønspolitisk analyse eller i en samlet kritik af visse mandlige kollegers manglende faglige opførsel.

I fysikmiljøet inddrages sådanne hverdagshistorier ikke i fortællingerne om, hvorfor der mangler kvindelige fysikere. Der sættes derimod ord på, at det at blive forsker generelt er en hård proces, der kræver et mere end almindeligt glødende engagement. Det er en af de historier, der ofte fortælles. Om ildsjæle og folk, der brænder for fysikforskningen. Forskere, der sidder hele natten og arbejder, og som sætter deres arbejde før alt andet. På disse historier sættes der ikke et eksplicit køn. Gennem analysen fremtræder denne ildsjæl, der tilsyneladende har det usynlige køn, imidlertid som det generaliserede køn – mandens. Et generaliseret køn er det køn, der optræder så implicit selvfølgelig, at der aldrig sættes ord på det (for en yderligere uddybning se Hasse, 2000a: 179ff). Historien om ildsjælen bliver igen af både mænd og kvinder koblet med andre historier om, hvor svært det er at have børn – underforstået, at dette går mod muligheden for at blive en ildsjæl. Børn fremhæves eksplicit som et problem for kvindelige forskere. Implicit og eksplicit fremtræder „kvinden“ i analysen som det synlige og specielle køn, der ikke helt kan respekteres, fordi det kan forbindes med alt det „forkerte“: børn og sex snarere end det fagligt ildbesjælede (Hasse, 2000a).

I instituthistorierne kobles nogle bedømmelselementer med andre bedømmelselementer – og danner mønstre, der blander eller „blender“ bestemte aspekter af hverdagslivet. „Blending“ er en grundlæggende kognitiv operation, der involverer en integration af ellers adskilte begreber, hvor konstruktioner fra ellers adskilte mentale områder former et nyt selvstændigt „blended“ mentalt rum (Turner & Fauconnier, 1999). I mange af de historier, vi fortæller hinanden, forbindes elementer på så selvfølgelig måder, at vi har svært ved at se, at det kunne være anderledes. I fysikkvindernes historier forbindes de kvindelige hovedpersoner med en bedømmelse af dem som seksualobjekter. Her optræder mænd som kønnede aktører i langt højere grad end i de mere officielle faglige historier, hvor der sjældent henvises til kategorien „mænd“. I den officielle retorik fremhæves køns-kategorien kvinder officielt som en mangelvare –

kvinder er undtagelsen og det synlige køn, der skal gøres noget særligt for. Nogle af disse mere eller mindre officielle historier forbinder kvinder med børn. På den baggrund fremtræder manden som det generaliserede køn og kvinden som det fremhævede specielle køn, hvortil der er knyttet specifikke forestillinger og egenskaber. Sådanne forestillinger er det ikke nemt at røkke ved.⁵

Historierne udspringer af konkrete erfaringer og viser, at i denne „culture of no culture“ er der et „gender of no gender“. Det at være en mand i denne bestemte verden er at tilhøre det generaliserede køn, der forbindes med faglighed (Hasse, 2000a: 228). Når vi sammenkobler både historien om faglighed, der forbindes med ildsjæle og det ikke-italesatte generaliserede køn på den ene side og historien om det italesatte køn på den anden, fremtræder der en *vrdering* implicit indlejret i denne blanding. I den samlede fortælling om „det generelle køn“ (=manden) og om det specielt synlige køn, der forbindes med seksualitet og problemer (=kvinden), fremstår deltagere, der bærer kvindelige kropstegn⁶ som forbundet med ikke-faglighed, mens det ikke-italesatte mandskøn qua de begreber, der blendes med forestillingen om „det generelle køn“, fremstår som indbegrebet af faglighed. Tilsammen danner både kvindernes og de officielle historier (så forskellige de end er) en samlet fortælling, der gør det nemt for kvinder at blive forbundet med synlighed og sex og vanskeligt for kvinder at blive forbundet med faglighed.

Episoder, hvor nogle kvinder i academia oplever at blive udsat for seksuel chikane i varierende grad, hører trods alt til hverdagens sjældenheder. Alligevel rejser spørgsmålet sig: Kan den samlede virkning af små verbale stikpiller, koblingen „kvinde/børn“ og episoder, der i praksis og i små historier forbinder kvinder med sex, fungere som en implicit (i den forstand at der ikke er sat ord på) dynamik, der i sidste ende kan være en medvirkende årsag til, at dygtige kvindelige fysikere afholder sig fra en karriere som forskere? At hverdagens mere eller mindre små chikanerier skulle have en sådan effekt, er i hvert fald ikke noget, der fremhæves i universitetsretorikken – hverken i den officielle retorik, hvor det understreges, at der mangler kvinder i institutionslivet – eller af de mænd og kvinder, der indgår i og fortæller historier.

Selv om kvinderne i en vis forstand kan siges at medvirke til at synliggøre sig selv som ikke-faglige ved overhovedet at fortælle hverdagshistorier om seksuel chikane, kan der i et kulturanalytisk perspektiv aldrig blive tale om, at det er „kvindernes egen skyld“, at de

opfattes som ikke-faglige. Hvad analysen peger på er, at selv hvis kvinderne samlede historierne i en kønspolitisk protest, kunne de fortsat risikere, at reproducere den kulturelle kontekst, der har placeret dem i en „catch 22“-situation. Officielt vil man gøre alt for at støtte kvindelige forskere – i hverdagens praksis kan det se anderledes ud. „Catch 22“-situationen opstår i dette tilfælde, fordi det er svært at sætte ord på disse problemer i en kultur, hvor alle træk, der synliggør kvinder, er med til at cementere manden som det generaliserede køn.

En mulig modmagt kunne være at fortælle nogle flere anderledes blendede historier. Eksempelvis historier, der kunne blende mænds angst for at gå mod „førerhund“ med kvinders italesættelse af sex contra faglighed. En sådan historie finder vi allerede i fortsættelsen på historien om pornobillederne. Det viser sig nemlig, at da kvinden først tager sig sammen og får italesat sit ubehag ved at dele kontor med billeder af afklædte medsøstre, bekender en af de tre mænd, at han er lettet over hendes initiativ. Han havde også haft lyst til at bede om at få billederne taget ned, men kunne heller ikke lide at gøre det. Han er også bange for at gøre sig synlig som anderledes. Sådanne historier kunne godt fortælles mere højlydt – men det er ikke nemt at komme ud af „catch 22“-fælden. Den største forbrydelse mod menneskeheden er som bekendt tavshed, men i en kulturel kontekst er det ikke alle historier, der fortælles, der rent faktisk bryder tavs-
heden.

Videnskab, køn og politik

En anden af de mere subtile typer af dynamikker, der bidrager til at skabe med- eller modvind for mænd og kvinder i universitetsverdenen, drejer sig om de måder, hvorpå køn spiller sammen med andre af de elementer, der skubbes ud som irrelevante i forhold til videnskabelighedens konstituering.⁷ I dette afsnit vil det være fænomenet „politik“, der bruges som et eksempel på et element, der interagerer på særlige måder med køn i det almindelige hverdagsliv i den akademiske organisation.⁸

Videnskabelighed udgør et fænomen, der som alle andre legitime og afgrænsede fænomener, eksisterer med en „konstitutiv yderside“ i form af en række ekskluderede elementer og praksisformer. Disse elementer består for videnskabens vedkommende fx i „kunst“, i „po-

litik“, i hvad der måtte kunne italesættes som udtryk for noget „personligt“ og „emotionelt“ (Søndergaard, 1996), og så naturligvis i køn, primært markeret kvinde-køn.⁹

Den væsentlige pointe her ligger imidlertid i påpegningen af, at både køn og eksempelvis „politik“ glider ud i en modstilling til videnskabelighed i den „culture of no culture“-forestilling, der konstituerer det akademiske rum. Der gøres her brug af et udvidet politikbegreb, som betegner kollektive eller kollektivt bidragende bestræbelser på at fremme eller hæmme særlige interesser – det være sig institutionelle, personlige eller gruppers interesser – gennem såvel formelle som uformelle tiltag inden for en organisations eller institutions praksisfelter.

Politik kan i en akademisk kontekst vanskeligt skilles ud fra „administration“ og ligeså vanskeligt skelnes fra „videnskabeligt arbejde“, eftersom det aspekt, der handler om at hæmme eller fremme særlige interesser også realiseres gennem administrative, forsknings- og undervisningsmæssige aktiviteter. Alligevel ligger der en analytisk pointe i at reservere et begreb til en særlig fokusering på de strategier og typer af handle- og diskursiveringsmåder, der mere direkte beskæftiger sig med særlige interessers repræsentation, position og udfoldelsesmuligheder i en given kontekst.

Modstillingen mellem politik og videnskab får nogle særlige konsekvenser, når den interageres med køn som et ligeledes abjiceret fænomen. I det følgende vil fokus i første omgang blive rettet mod præmisserne for politisering i academia. Dernæst drages kønnet atter med ind i analysen.

I reglerne for stillingsstruktur ved universiteterne ligger arbejdsbeskrivelserne for de videnskabelige medarbejdere formuleret med vægten lagt på forskning, undervisning, faglig udvikling og administration. Hvad der imidlertid *ikke* er ekspliciteret i disse arbejdsbeskrivelser er, at ansættelsen som videnskabelig medarbejder ved et universitet også kan indebære en betydelig politisk indsats.¹⁰ I institutternes hverdagsliv ligger den politiske indsats knyttet til brydninger mellem forskelligartede interesser repræsenteret i gruppen af videnskabelige medarbejdere. I Bourdieus begrebsliggørelse drejer det sig blandt andet om interesser knyttet til akkumulationen af henholdsvis videnskabelig (forskningsmæssig) kapital og akademisk kapital (1988, 1990). Det sidste handler om adgangen til at bestemme og definere rekrutterings- og advancementspraksiser, faglig profilering, nævns-, udvalgs- og øvrige ledelsespositioners bemanding m.m.¹¹

Brydninger mellem interesser knyttet til disse to kapital- og autoritetsformer – og knyttet til prioriteringen af dem i relation til hinanden som grundlæggende præmis for autoritet i feltet – foregår blandt andet gennem den såkaldt administrative indsats. Men de foregår også som en integreret del af utallige andre former for interaktioner af såvel fagligt formel som mere uformel art: fra forskningsseminarer over ph.d.-rekrutteringen til snakken ved kaffemaskinen.

Det er et karakteristikum i de universitære praksisser, at det politiserende element underkommunikeres videst muligt – og ikke mindst i de kontekster, hvor det drejer sig om at præsentere academia udadtil, eller hvor det drejer sig om at præsentere positioner indbyrdes mellem stridende grupper i miljøet. Eksklusionen af det politiske hører tæt sammen med konstitueringen af det videnskabelige. En strategi i denne underkommunikation består i oversættelsesbestræbelser. Det drejer sig om måderne, hvorpå politiske bestræbelser knyttet til særlige faglige og positioneringsmæssige interesser oversættes til den akademiske kulturs legitime diskursform.¹² Dette kan fx foregå ved, at interesser i forhold til rekruttering, faglige initiativer eller lignende omsættes i begreber om kvalitet, videnskabelige kvalifikationer, forskningsmæssig elite, forskningstalant etc.,¹³ mens mere pragmatiske interesser eller interesser knyttet til lokale magtkampe forbliver ikke-italesatte. Man kan måske formulere det på den måde, at de pragmatiske interesser og lokale magtkampe suges op i og omsættes inden for og integreres i den legitime diskursforms cirkulation af kvalitets- og videnskabelighedsbegreber.

Et citat fra en af empiriens informanter kan måske give en fornemmelse af pointen. Den interviewede befinder sig højt på den akademiske karrierestige og i en lederstilling på sit institut:

Det drejer sig om en klar benhård vilje med henblik på at have nogle bestemte strategier. Det vil sige, at der hvor de fleste, der sidder omkring et bord måske siger – vi sidder og snakker om et konkret emne – „hvad skal vi gøre med det, hvem skal vi invitere“, eller: „Skal vi arrangere noget sådan og sådan, eller ikke gøre det“. Altså hvor der er en ganske bestemt konkret sag, det drejer sig om, mener de fleste. Så sidder der nogle få hoveder, som ser det som led i et eller andet meget langtrækkende strategisk spil omkring at positionere sig, omkring at markere sig og profilere sig ind i et universitetssystem og ind i, det kan være, en forskerverden, eller hvad det nu drejer sig om. (...) Og ikke fordi

det nødvendigvis er noget, der behøver at stride mod hinanden, og at nogle af dem behøver være forkerte – men der er altid to dagsordener mindst. Og hvis ikke man ved det, så bliver man snydt. Og det er bevidst. Alle møder og alle – alting foregår på den måde, at det, der officielt er sagen, ikke alene reelt er det. Der er altid noget på spil, der ikke bliver talt om.

Præmisserne for politisering handler om sensitive manøvrer i en kontekst, hvor det politiske i vid udstrækning holdes ikke-italesat, og hvor det i mange sammenhænge drejer sig om at se mulighederne for at påvirke egne eller den egne grupperings positioneringsmuligheder gennem anvendelsen af en akademisk diskurs om videnskabelighed og kvalitet. Spørgsmålet er, hvordan disse præmisser er med til at forme de enkelte medarbejders, mænds og kvinders, handle- rum og bevægelsesmuligheder i et akademisk miljø? Og det er her, kønnet atter bringes ind i analysen.

At opleve sig som en naturlig del af et universitets- og forsknings- miljø kan opnås gennem at være del af en sammenhæng, hvor ens politiske, dvs. faglige og karrieremæssige, interesser bliver varetaget af allerede eksisterende normer og/eller allerede etablerede bevægel- ser og grupperinger, hvis position nyder almindelig anerkendelse og ikke bekæmpes af andre grupperinger. At opleve sig som en naturlig del af et universitets- og forskningsmiljø kan også hænge sammen med det selv at være i aktiv politisk bevægelse på en måde, der viser sig frugtbar (som ikke møder massiv modarbejdelse) i forhold til de faglige og karrieremæssige interesser, man repræsenterer med sine kompetencer og sine ressourcer: sin særlige faglige viden, produktion, fremtidsønsker, kontakter etc.

De konnotationer, der forbinder køn og ikke-videnskabelighed (Egeland, 2001; Hasse, 2000a; Søndergaard, 1996), og som på samme måde forbinder en eksplicit politiseren med ikke-videnskabelighed, kan imidlertid komme til at lægge nogle særlige præmisser til rette for kvindeligt markerede aktører.¹⁴ Præmisserne kan betyde en noget større modvind i miljøerne dels for de kvindeligt markerede, der ønsker at gøre en faglig forskel, og dels for dem, der ser en nød- vendighed i at gå aktivt politiserende ind i forhold til særlige faglige interesser (hvilket ofte kan vise sig at være de samme personer).

Begrebet modvind bruges til at understrege, at de dynamikker, der beskrives, ikke har entydige effekter. Det er *ikke* sådan, at *alle* kvinder ekskluderes, eller at *alle* mænd inkluderes gennem disse dy-

namikker. Det, der er tale om, er, at der gennem disse dynamikker lægges forskellige bevægelsespræmisser til rette for mandligt og kvindeligt mærkede, og at disse præmisser kan gøre det noget vanskeligere at bevæge sig ind og op i systemet som kvindeligt kropsmærket end som mandligt mærket. Effekten vil være, at vi ser færre kvindeligt mærkede inde og oppe i systemet end mandligt mærkede, men ikke at vi *ikke* ser kvindeligt mærkede inde og oppe i systemet.

Et eksempel på en dynamik, der skaber en sådan effekt (langt mere udførligt analyseret i bogen *Tegnet på Kroppen*, (Søndergaard, 1996)), er modsætningen mellem at „gøre“ kulturelt genkendeligt kvindekøn på den ene side (West & Zimmerman, 1987) og på den anden side at „gøre“ elitær akademiker. Hvis man på grund af sit kvindelige kropsmærke tolkes på bestemte måder (som kvindelig, omsorgsfuld, emotionel, seksuel etc.) og henvises til bestemte handleformer som en præmis for at blive mødt som kulturelt genkendelig, og hvis disse handleformer står i modsætning til det, der genkendes som elitært akademisk (neutral/maskulin, saglig, rationel, intellektuel), så bevæger man sig på andre præmisser end en mandligt mærket, der ikke rammes af forventninger om et kønnet udtryk som modsætning til en akademisk performance.

Det aspekt i de kønnede koder, der i denne sammenhæng skal fremhæves, drejer sig imidlertid om, at kvindeligt markerede ikke i udgangspunktet og helt naturligt læses som „politisk“ relevante aktører i universitetskontekst. En af de interviewede, en leder med en betydelig både akademisk og videnskabelig kapital (Bourdieu, 1988; 1990), taler herom på en sådan måde, at han helt automatisk, som et led i det at orientere sig i forhold til sine omgivelser, vil aflæse tilstedeværende mænd for deres kapacitet til at udøve magt og søge indflydelse, mens tilstedeværende kvinder aflæses for deres erotiske udstråling. Beskrivelsen fremkommer som en refleksion over erfaringer gjort i akademiske fora – og ikke som en fremlæggelse af en intentionel indstilling: Dette er blot, hvad han ser sig selv og andre (mænd) gøre, dette er de præmisser for interaktion, som han ser fungere, uden at de vanligvis italesættes. Kvinder kan godt, som han formulerer det, have noget på hjerte, de kan godt ville noget. Men de forstås ikke *i udgangspunktet* som hverken interesserede i eller i stand til direkte at involvere sig i magtkampe og politiserende processer.

Man kan sammenlæse sådanne refleksioner over og italesættelser af erfaringer med interaktionspræmisser i akademiske fora med andre lignende italesættelser. Derpå kan man igen sammenlæse med

det generelle fravær af kvindelige deltagere i de interviewedes beretninger om indflydelsesrige og aktivt politiserende deltagere i institutternes praksisser, og med den overraskelse, der markeres, de ganske få gange en kvindeligt mærket nævnes for sin politiserende indsats. Herved skabes så fornemmelsen for kønskodernes præmissætning: Kvindeligt markerede aktører associeres ikke naturligt med „politisk“ indsats. Her aner vi samtidig lidt af betydningskabelsens kompleksitet. Et fænomens abjicerede elementer kan meget vel også indbyrdes være konstitueret som modsætninger: Det, at køn og politik begge fungerer som videnskabelighedens objekter, betyder ikke samtidig, at de ikke også kan fungere som hinandens objekt.

Disse koder og deraf følgende konnoteringspraksisser betyder blandt andet, at kvindeligt markerede som en tendens ikke på samme måde som mandligt markerede inviteres med ind i de politiserende interaktioner i de institutmiljøer, som beskrives gennem interviewene, og derigennem (som en tendens) heller ikke tilbydes den implicite politiske oplæring, der tilbydes mange nyrekrutterede mandligt markerede aktører.

Når imidlertid *nogle* kvindeligt markerede på trods af disse konnotationspraksisser kaster sig ud i politiserende bestræbelser, så aflæses disse hurtigt som et udtryk for enten en helt personlig ambition eller for en kollektiv ambition, der repræsenterer en ikke-legitim grupperings interesser: kvindekønnede interesser.

I det første tilfælde, hvor det drejer sig om en tolkning, der udpeger bestræbelsen som udtryk for udelukkende personlige interesser, får indsatsen illegitim karakter inden for den universitære kultur, eftersom man i sin politiserende indsats ifølge normen helst skal have held til at oversætte sine bestræbelser til akademisk diskursiverede udtryk for en ikke-personlig, ikke-situeret videnskabelighed. Kønskoderne gør, at denne mulighed bliver vanskeligere at åbne for kvindeligt end for mandligt markerede – men ikke, at den bliver umulig at åbne.

I det andet tilfælde, hvor det drejer sig om en tolkning af indsatsen som en, der repræsenterer en kvindeligt markeret grupperings interesser, er der i endnu højere grad tale om en illegitim repræsentation, eftersom dette både eksponerer det politiske og det kønnede element i bestræbelsen – og således påkalder sig opmærksomhed til et dobbelt sæt af videnskabeligt abjicerede elementer. Og her skal det atter gentages: Sådanne kønnede tolkningsparatheder betyder ikke, at det *ikke* bliver muligt for kvindeligt markerede at bevæge sig i systemet –

de kræver blot noget ekstra, nemlig en *særligt* udtalt sensitivitet i forhold til oversættelsespraksisser og balanceringsnødvendigheder inden for akademiske og specifikt kvindeskønnede konnotationsmønstre. Kvindeligt markerede må tage højde for tolkningsmulighederne, komme dem i forkøbet, bevidst eller ikke-bevidst „kende“ og håndtere deres særlige bevægelsespræmisser som repræsentanter for det ikke-generaliserede køn.

Dette er en meget kondenseret beskrivelse af nogle af de kulturelle præmisser, som mandligt og kvindeligt markerede aktører bevæger sig på i det universitære rum, med dets modstilling af videnskab til både politik og køn – og dets samtidige praktisering af en diskursivt underkommunikeret og løbende akademisk oversat politisk bestræbelse. Beskrivelsen tegner ingen entydige mønstre i forhold til, hvem det helt konkret vil lykkes eller ikke lykkes for at bevæge sig ind og op i systemet – dette vil afhænge af mange forhold. Den viser nogle af de kulturelle præmisser, som bevægelser kan foregå på. Måske viser beskrivelsen primært, hvad det *også* er for et detaljeringsniveau i forhold til konkrete institutkulturer, konkrete magtbalancer, konkrete måder at gøre køn på etc., som man er nødt til at forstå både enkeltpersoners og kønsgrupperingers muligheder og begrænsninger i forhold til universitær integration på grundlag af.

Sammenfatning

Udgangspunktet for dette kapitel har været, at en forskning, der søger forklaringer på den ulige fordeling af mænd og kvinder i universitetssystemet i konstaterbare forskelligheder, hvad angår mænds og kvinders karakterer, ambitionsniveau og andre „legitime“ variable, synes at komme til kort over for den problemstilling, den har til hensigt at undersøge. Sådanne analyser har uden tvivl været et nødvendigt skridt på vejen i en undersøgelse af køn i den akademiske organisation, men de erkendelsesmæssige potentialer synes i vid udstrækning, for indeværende, udtømte.

Det er kapitlets påstand, at de kønssegregerende dynamikker skal søges i langt mere subtile former for kulturelle praksisser, i kønnede konnoteringsmønstre og mønstre for in- og eksklusion knyttet til faglige og kønnede tolkninger og interaktionsformer. For at nærme sig en forståelse af den form for dynamikker må andre forskningsmæssige redskaber tages i brug. I kapitlet er der givet ganske kortfattede

eksempler på nogle af de typer af empirisk baserede analyser, sådanne redskaber kan frembringe. En antropologisk kulturanalyse har været anvendt til at vise seksualiseringen som en blandt mange former for kønnede eksklusionsmekanismer i den akademiske kultur. Den seksualiserede sættes uden for positionen som faglig og desorienteres i forhold til sin akademiske deltagelse.

En mere poststrukturalistisk drejet kulturanalyse har været anvendt til at vise akademias samtidige abjicering af køn og politik. Den underkommunikerede, implicitte politisering, som samtidig i mange sammenhænge bliver en forudsætning for inklusion, åbnes for de mandligt mærkede deltagere. Men den accepteres kun overtaget af kvindeligt markerede, for så vidt de mestrer en hårfin balance- ring, der på en gang og i særligt udpræget grad overbeviser om deres „naturlige“ (særlige kvalificerede) faglige deltagelse og deres politiserings uegennyttige (hverken personligt eller feministisk ambitiøse) karakter.

Analyserne har været kortfattede og af samme grund muligvis vanskeligt tilgængelige. Vi håber imidlertid at have givet et indtryk af de muligheder for alternative søgninger, der ligger, når man prøver at trænge ind i den mangelayede praksis ved hjælp af disse perspektiver.

Der kan ikke fortælles én historie om de subtile kønsdynamikkens spil i academia. Der kan fortælles mange og fra mange forskellige synsvinkler. En egentlig sammenfattende konklusion er ikke mulig – men skal vi forsøge at sammentænke diskussioner fra de tre analyser, der er præsenteret her, kunne vi pege på den „catch 22“-situation, kvinder synes at befinde sig i som aktører i den akademiske verden.

På den ene side har den akademiske „ikke-kultur“ officielt udpeget en lang række områder, der anses for afgørende for en stabil position i den akademiske verden; eksempelvis gode karakterer, arbejdsindsats og ambitioner. På disse og en lang række andre områder, der eksplicit fremhæves som væsentlige for en akademisk karriere, kan man ikke konstatere forskelle på mænd og kvinder. Til gengæld er andre mekanismer virksomme. Da forskningsverdenen samtidig i sin egen selvforståelse fungerer grundlæggende neutralt, og alle former for kønnede processer i store træk benægtes eksistens inden for institutionens egne rammer, får situationen karakter af „catch 22“. Peger kvinder på områder, hvor de af den akademiske kultur bliver positioneret som det „særlige“ køn, så udstiller de samtidig sig selv som netop „særlige“, som situerede, ikke-neutrale og dermed repræsentanter for det ikke-akademiske.

Det kan synes vanskeligt at komme videre med denne analyse – for selv nye italesættelser af relationen kvinder, faglighed og politik vil fastholde kvinder i denne umulige dobbeltsituation. Som alle „double binds“ (Bateson, 1972: 206ff) har denne ingen løsning – medmindre man hæver sig over de dobbelte meddelelser og kontekstualiserer situationen på nye måder. Det er her, forskningen kan tilbyde veje videre. Nok kan man ikke *tale* om kvinder, faglighed og politik, men man kan *forske* i det – også på måder, der peger ud over den institutionelle selvforståelse og de gængse undersøgelser af variable. Forskningen kan kontekstualisere situationen på nye måder og dermed også tilbyde institutionerne mulighed for at tale om, reflektere over og handle ud fra, at der både er kultur, køn og politik involveret i akademisk virksomhed.

LITTERATURLISTE

- Bateson, Gregory (1972/1989). *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballentine Books.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (1988). *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1990). „The Specificity of the Scientific Field.“ *Theory and Society*, 19,3:257-92.
- Bourdieu, Pierre (1998). *Den maskuline dominans*. København: Tiderne skifter.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1993). *Bodies that Matter: on the Discursive Limits of „Sex“*. London and New York: Routledge.
- Davies, Bronwyn (2000). *A Body of Writing, 1990-1999*. New York: Alta Mira Press.
- Egeland, Cathrine (2001). „Men det har ikke noget med kønnet at gøre“. *Køn, Kønsbarrierer og Akademia – Konstruktioner af et Ugyldigt problem*. Ph.d.-afhandling, Center for Kvinde- og Kønsstudier, Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet.
- Forskerakademiet (1998). *Ph.d.-uddannede – Udbud og efterspørgsel 1998-2006*. Forskerakademiet.
- Hasse, Cathrine (2000a). *Kraftfeltet – kulturelle læreprocesser i det fysiske rum*. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi.
- Hasse, Cathrine (2000b). „Overvejelser om positioneret deltager-observation – Sexede astronomer og kønnede læreprocesser“. *Kvinder, Køn og Forskning*, 4:39-51.
- Hasse, Cathrine (2000c). „Feedback-loop among Physicists – Towards a theory of relational analysis in the field.“ *Anthropology in Action*, 3:5-12.

- Henningsen, Inge (1998). *Lægevidenskab og køn*. København: Køn i den Akademiske Organisation, Arbejdsrapport nr. 2.
- Henningsen, Inge (1999). „Om kvalifikationer og køn.“ *Kvinder, Køn og Forskning*, 1:20-30.
- Henningsen, Inge (2001). *Humaniora, naturvidenskab og køn*. København: Køn i den Akademiske Organisation, Arbejdsrapport under udgivelse.
- Haavind, Hanne (1989). „Rasjonalitet, makt og følelser.“ *Nytt Norsk Tidsskrift*, 6, 3:248-61.
- Ipsen, Sanne (1995). *Forskerrekruttering på naturvidenskab, Københavns Universitet*, København: CASA.
- Latour, Bruno (1987). *Science in Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Petersen, Eva Bendix (1999). *Køn, Virksomhed og Kompetence – en destabiliserende diskursanalyse af videnskabsrådets kønnede konstruktioner*. København: Køn i den Akademiske Organisation, Arbejdsrapport nr. 6.
- Scheurich, James (1997). *Research Method in the Postmodern*. London: Falmer Press.
- Ståhle, Bertel (1998). *Kvinder og mænd i dansk universitetsforskning i 1990'erne*. Undervisningsministeriet.
- Søndergaard, Dorte Marie (1996). *Tegnet på Kroppen. Køn: Koder og Konstruktioner blandt Unge Voksne i Akademia*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Søndergaard, Dorte Marie (2000). „Sandheden er en alvorlig og magtfuld konstruktion.“ *Norsk Medietidsskrift*, 2:50-60.
- Søndergaard, Dorte Marie (2001). „Poststructuralist Approaches to Empirical Analysis“. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15, 2. Dansk udvidet version: „Destabiliserende diskursanalyse: Veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning“, pp. 60-104 i Hanne Haavind (red.) (2000). *Kjøn og fortolkende metode. Metodiske muligheder I kvalitativ forskning*, Oslo: Gyldendal, Akademisk.
- Traweek, Sharon (1988). *Beamtimes and lifetimes: the world of high energy physicists*. Cambridge: Harvard University Press.
- Turner, Mark & Gilles Fauconnier (1999). „A Mechanism of Creativity“. *Poetics Today*, 20,3:397-418.
- West, Candace & Don H. Zimmerman (1987). „Doing Gender.“ *Gender and Society*, 1, 2:125-51.

NOTER

- 1 Ståhle (1998), der har undersøgt rekrutteringen ind i videnskabelige stillinger i perioden 1993-96, anfører, at stigningen i kvindeandelen i de videnskabelige stillinger over hele den pågældende periode kun har været på 2-3 pct. point, og at kun 27 pct. af de nyansatte har været kvinder.
- 2 Se f. eks. Ståhle, 1998 for litteratur.
- 3 „Feedback“-reaktioner på fremlæggelse af en episode, der omhandler seksuel chikane mod en kvindelig studerende, på et seminar med kvindelige fysikere juni 1998 (Hasse, 2000a: 194ff).
- 4 Interview med en kvindelig ph.d.-studerende 18/2-1997.

- 05 Samme pointe har Bourdieu, når han hævder, at den maskuline dominans er så forankret i vores underbevidsthed, at vi ikke længere bemærker den. Dominansen lader sig ikke sådan bare lige ændre uden at ændre på både vores egne forventninger og alle de mange institutioner, der opretholder den (1998).
- 06 For en definition på „kropstegn“, se Søndergaard, 1996.
- 07 Inden for poststrukturalistisk teori anvendes abjektbegrebet til at betegne elementer, der skubbes ud og bidrager til at konstituere et fænomens yderside (se fx Butler, 1990; 1993). At abjicere betyder på latin at kaste væk, og begrebet anvendes i sammenhæng med en analytisk fokusering på binariteter og som gennemgående betydningssskabende element i diskursiv praksis. Traditionen er optaget af at undersøge på hvilke måder, mennesker skaber betydninger gennem modstilling: Mand – kvinde, tale – skrift, heteroseksuel – homoseksuel etc. Abjektbegrebet anvendes i forlængelse heraf til at betegne de praksisser og de orienteringsformer, som må forkastes eller udelukkes, for at andre praksisser kan komme til eksistens som legitime og kulturelt genkendelige. Butler taler i den forbindelse om abjektzoner inden for socialiteten (Butler, 1993: 243). Forudsætningen for at anlægge denne form for analytisk perspektiv er forståelsen af „virkeligheden“ som kulturelt og diskursivt medieret. Det fremhæves i denne form for tænkning, at der ikke findes en prædiskursiv adgang til virkeligheden (Davies, 2000; Scheurich, 1997; Søndergaard, 1996; 2000; 2001).
- 08 Afsnittet er bygget på den analyse af køn og magt i akademia, som Søndergaard gennemførte i forbindelse med projektet *Køn i den Akademiske Organisation*, som alle tre forfattere til kapitlet var tilknyttet. Projektet blev gennemført i årene 1996-2002 på grundlag af et tværrådsligt initiativ for forskning i kønsbarrierer i forskningen og de højere uddannelser. Som grundlag for den her omtalte analyse blev i alt 18 mænd og kvinder interviewet om deres hverdagsliv og erfaringer som videnskabeligt ansatte på fem danske universiteters samfundsmæssige og humanistiske fakulteter. De interviewede berettede om egne karriereveje og hverdags erfaringer. I beretningerne lå indlejret fortællinger om andre akademikere, kolleger over og under i hierarkierne, som disses akademiske liv har taget sig ud fra de involveredes perspektiv på de omkring 30 forskellige universitetsinstitutioner, de havde været tilknyttet i løbet af deres karrierer.
- 09 For empiriske undersøgelser der viser kønnets abjectstatus (se note 5) i VIP'ers og studerendes italesættelse af videnskabelighed, se fx Egeland, 2001; Petersen, 1999; Søndergaard 1996.
- 10 Se også Bourdieu, 1988; 1990 for analyser af indsatsens betydning.
- 11 Bourdieu beskriver kampen om status i akademia som et spil om kapitalformer og processer knyttet til deres akkumulation. Denne skelnen kunne uddybes i en mere poststrukturalistisk inspireret analyse, hvor fokus ligger på en undersøgelse af processernes indlejring i diskursive praksisser, eksempelvis ved „forhandlinger“ af tilgængelige subjektpositioner (for analytisk metode, se fx Søndergaard, 1996; 2001). I nærværende tekst begrænses analysen til blot at antyde nogle få pointer fra en sådan perspektivering.
- 12 For oversættelsesbegrebet i en teknisk- naturvidenskabelig kontekst, se Latour, 1987.
- 13 For sådanne begrebers status som urørlige, se Egeland, 2001.

14 Begreberne kvindeligt og mandligt markeret har, som kropstegnsbegrebet, den funktion at pege på kønnet som grundlæggende sociokulturelt konstrueret. Diskursivt medierede aflæsninger af kropslige forskelle forstås som igangsættende af videre konnotations- og tolkningspraksiser. Det er i disse praksisser, at kønnet bliver til virkelighed for konkrete mennesker.

Er der kønsforskelle i de danske partier?¹

KARINA PEDERSEN

Indledning

Danske kvinder er inden for de seneste 30 år blevet mere politisk aktive på de fleste områder, men ikke inden for de politiske partier. De danske partier har oplevet et markant fald i antallet af medlemmer, blandt andet fordi de ikke i samme udstrækning som de norske og svenske var i stand til at opfange den brede mobilisering af kvinder i 1970'erne, der ellers kunne have hjulpet på de dalende medlemstal. Partierne har dog stadig væk mange kvindelige medlemmer, men spørgsmålet er, i hvilket omfang de bliver inddraget i partiernes interne arbejde.

Forskningen i køn og partier har primært fokuseret på partiernes repræsentanter på offentlige poster. Dels har forskningen i partiernes organisationer ikke integreret kønsperspektivet, og dels har kønsforskningen kun i begrænset omfang interesseret sig for partierne som medlemsorganisationer. Interessen har primært drejet sig om medlemskab af partierne som én blandt flere former for politisk deltagelse, mens aktiviteterne inden for partierne og partierne som politiske organisationer ikke har været genstand for analyser i et kønsperspektiv.

I starten af 1980'erne konkluderes det imidlertid, at der var kønsbetingede vertikale såvel som horisontale arbejdsdelinger i nordisk politik, således at kvinderne kun i begrænset omfang var til stede i partiorganisationernes hierarki (Haavio-Mannila et al., 1983). I 1990'erne blev det omvendt hævdet, at de skandinaviske kvinder var blevet integrerede i de politiske partier, da kvinderne både udgjorde en større andel af medlemmerne og havde fået mere indflydelse (Sundberg, 1995). Denne konklusion er der så inden for de seneste år blevet sat spørgsmålstegn ved, idet Ann-Dorte Christensen har hævdet, at det er en overvurdering af kvindernes integration i partierne (1999: 64). Uenigheden gør det relevant at undersøge, hvor store kønsforskelle der egentlig findes på den partiinterne arena. Det er hensigten med dette kapitel at råde en vis bod på, at partiorganisa-

tioner ikke i særlig stort omfang er blevet gjort til genstand for analyser i et kønsperspektiv, selvom langt fra alle aspekter af dette tema kan inddrages her. Fokus er på partiernes medlemsorganisationer og dermed på de menige medlemmer og deres engagement i partierne.

Teoretisk ramme og anvendelsen på analysen af danske partier

Helga Hernes har i en artikel fra 1987 (22-23) formuleret tre argumenter for en øget inddragelse af kvinder i det politiske liv. Disse argumenter anvendes her til at strukturere en analyse af kønsforskelle blandt de danske partiers medlemmer.

Det første argument for kvinders politiske deltagelse handler om retfærdighed. Udgangspunktet er, at alle skal have lige ret til at deltage i et demokrati. Retten til deltagelse er ikke afhængig af, om deltagelsen har konsekvenser, idet det er tilstedeværelsen, der er vigtig (jf. Phillips, 1995). I et kønsperspektiv betyder det, at kvinder skal have samme muligheder for at deltage og få indflydelse som mænd. I danske partier er den formelle ret til deltagelse lige, idet man selvfølgelig ikke skelner mellem køn i partiernes medlemskriterier. Men modsat de andre skandinaviske partier, har de danske partier ikke længere selvstændige kvindeforbund, der ville kunne forstærke kvindernes muligheder for deltagelse.

Antallet af medlemmer og deres karakteristika kan fortælle noget om partiernes forankring i samfundet (Katz, 1990: 152) og om i hvilket omfang, partierne er i stand til at mobilisere og socialisere vælgerne. Partiernes forankring i samfundet er specielt relevant, når de opstiller kandidater til offentlige poster. Medlemmernes deltagelse i processen afspejler, at kandidaterne har opbakning fra mere end blot partieliten. Det er efter indførelsen af den offentlige parti-støtte i 1987 blevet vigtigt for partierne at kunne vise, at de har bred tilslutning i samfundet. Jo mere de lige rettigheder udnyttes, jo mere legitime fremstår partierne. Kvindernes tilstedeværelse vil i det følgende blive belyst gennem andelen af kvinder i partierne, andelen af kvinder med partiinterne poster og andelen af kvinder, der har lyst til at stille op til offentlige valg.

Det andet argument for kvinders politiske deltagelse handler om ressourcer. Individuer har forskellige erfaringer og livsvilkår og dermed også forskellige ressourcer til rådighed. I et kønsperspektiv

handler det om, at kvinders ressourcer komplementerer mænds ressourcer. Eksempelvis kan de supplere de mandlige ressourcer inden for et område som velfærd, idet kvinders erfaringer er markant anderledes end mænds. For partierne betyder det, at de får en bredere vifte af ressourcer til rådighed, hvis de også formår at engagere kvinder. Inspireret af ressourceargumentet vil der i det følgende blive set på, om mandlige og kvindelige partimedlemmer bidrager på forskellig måde til partiernes virksomhed, fx ved at de deltager i forskellige former for partiaktiviteter. Derimod vil der ikke blive set på, om mandlige og kvindelige partimedlemmer har forskellige erfaringer og værdier, hvilket ville have været den direkte afprøvning af ressourceargumentet. Det er altså kvindernes bidrag til partierne, der udgør det andet hovedspørgsmål.

Det tredje argument – interesseargumentet – handler om, at mænd og kvinder har forskellige interesser at varetage, og at det derfor er vigtigt, at både kvinder og mænd deltager i udformningen af politikken. Dette argument bygger på forudsætningen om, at deltagelse har konsekvenser, fordi interesserne ikke er identiske for alle deltagerne. I et partiperspektiv handler det om, at det gør en forskel, at kvinder er repræsenteret i de politiske partier, fordi kvinder har andre interesser, og dermed vil påvirke partiets politik og organisation i en anden retning end mænd. Argumentet er blevet anvendt i forbindelse med etablering af særlige kvindeforbund, hvis opgave det blandt andet har været at formulere specifikke kvindekrav. Partiernes legitimitet påvirkes af, om alle interesser høres. Det undersøges ikke her, om kvinder og mænd grundlæggende har divergerende interesser, men derimod om kvinder og mænd inden for de enkelte partier har forskellige politiske holdninger. Spørgsmålet er, om der er kønsforskelle i de politiske holdninger, således at det gør en forskel for politikens indhold, om de to køn begge er repræsenteret på den partiinterne arena såvel som på andre arenaer.

Empirisk bygger analysen på en omfattende spørgeskemaundersøgelse blandt medlemmerne af de partier, der er repræsenteret i Folketinget i maj 2000.² Der har ikke tidligere været gennemført så systematisk en undersøgelse af de danske politiske partiers medlemmer, og det er derfor muligt at besvare en række kønsrelaterede spørgsmål, der ikke tidligere har kunnet belyses. Det er dog ikke muligt at sige noget om den tidsmæssige udvikling. Formålet er derfor at give et øjebliksbillede af de danske partier i et kønsperspektiv.

Det billede, der her præsenteres, er baseret på medlemmernes

egne angivelser og opfattelser. Der er derfor grund til at erindre om, at andre undersøgelser har vist, at mænd og kvinder reagerer forskelligt på spørgeskemaer. Mænd vurderer deres politiske kompetence såvel som deres politiske interesse som større, end kvinderne gør. Og mænd svarer oftere på spørgsmål om fakta og viden, selvom de ikke nødvendigvis giver flere rigtige svar end kvinder.

Kvindernes tilstedeværelse i partierne

Ifølge retfærdighedsargumentet har alle lige ret til deltagelse. Med udgangspunkt heri vil det blive undersøgt, om kvinder er lige så meget til stede i partierne som mænd, og om de er lige så godt repræsenterede. Tidligere studier har vist, at andelen af kvinder i de danske partier siden 1970'erne har været nogenlunde konstant på lidt under 40 pct. (Borchorst, 2001). Ifølge spørgeskemaundersøgelsen er den vægtede andel af kvinder 33 pct. blandt alle medlemmerne, mens

Tabel 1. Andel kvinder blandt partiernes vælgere, medlemmer, medlemmer med partiinterne poster og potentielle kandidater ved kommunal- og folketingsvalg. Pct.

	Vælgere ved folketingsvalget i 1998	Partimedlemmer	Medlemmer med partiinterne poster	Potentielle kandidater ved kommunalvalg	Potentielle kandidater ved folketingsvalg
EL	63	38	28	29	22
SF	60	46	43	35	19
S	50	35	30	17	11
RV	49	35	34	20	22
CD	63	34	29	24	19
KrF	56	41	19	16	7
V	44	29	24	29	20
KF	49	32	30	24	20
DF	41	30	16	21	19
Alle, vægtet	Ikke angivet	33	28	24	17

Note: Kvindeandel blandt vælgerne er hentet i Andersen, 1999: 65, hvor N varierer mellem 41 og 577. De andre data er fra spørgeskemaundersøgelsen af de danske partimedlemmer, hvor N for de enkelte partier på de udvalgte spørgsmål varierer mellem 435 og 634. For alle medlemmerne under ét er de uvejede N henholdsvis 5175, 5088, 4962 og 4480.

den gennemsnitlige andel af kvinder i de ni partier er 36 pct. I forhold til en undersøgelse fra 1998 (Andersen Hove, 1999: 65), der bygger på en manuel optælling af mænd og kvinder i partiernes medlemsregistre, er kvinderne en anelse underrepræsenterede i denne spørgeskemaundersøgelse. Tabel 1 viser, at kvindeandelen i partierne varierer mellem 29 pct. og 46 pct. De største andele findes i SF, Kristeligt Folkeparti og Enhedslisten, og de laveste i Venstre, Dansk Folkeparti og Det Konservative Folkeparti.

Der er en tendens til, at partier, der var gode til at appellere til de kvindelige vælgere ved folketingsvalget i 1998, også tiltrækker flere kvinder som medlemmer. Dette gælder til trods for, at andelen af kvindelige partimedlemmer kan ses som et „historisk præget spejlbillede“ af partiernes vælgere, idet medlemmerne har meldt sig ind over en lang periode og dermed ikke nødvendigvis afspejler partiernes nuværende vælgergrupper (Heidar & Raaum, 1995: 167). Partierne til højre på den traditionelle venstre-højre-skala formår i mindre grad end de øvrige partier at tiltrække kvinder.

De danske partier har kun i meget begrænset omfang benyttet sig af kønskvotering. Til interne poster har SF og Socialdemokratiet haft kønskvotering henholdsvis i 1977-1996 og 1983-1996 (Christensen, 1999: 75). I en undersøgelse af de norske forhold konkluderes det, at kvinders indflydelse øges i partier, der anvender kønskvotering (Heidar & Raaum, 1995: 191). Kønskvotering kan dermed godt have haft en vis betydning for den vertikale kønsulighed i SF og Socialdemokratiet, selvom anvendelsen har været begrænset. Det er imidlertid ikke kun formelle kønskvoteringsregler, der kan påvirke kvinders politiske tilstedeværelse i partierne; partierne kan også benytte sig af mere uformelle strategier som offentligt at udtale sig til fordel for kvinders politiske deltagelse. De kan også mere indirekte motivere til deltagelse fra de kvindelige såvel som de mandlige partimedlemmer ved at ændre deres organisations kultur og struktur.

Når man ser på alle partiers medlemmer under ét, er der en markant kønsforskel med hensyn til partiinterne poster, idet en fjerdedel af mændene og kun en femtedel af kvinderne har en sådan post. Der er imidlertid forskelle mellem partierne. Der er en meget stærk sammenhæng mellem køn og poster i Dansk Folkeparti og Kristeligt Folkeparti, og en moderat sammenhæng i Enhedslisten, mens der ikke er statistisk signifikante sammenhænge i de andre partier. Det gælder således ikke for alle partier, at mænd oftere end kvinder har partiinterne poster. Tabel 1 viser, at kvinderne udgør under en tredjedel af

alle dem med partiinterne poster. Størst andel kvinder blandt medlemmer med partiinterne poster findes i SF, mens de mindste andele findes i Dansk Folkeparti og Kristeligt Folkeparti.

Andre undersøgelser har vist, at der er markante vertikale forskelle i de danske partier, således at kønsfordelingen varierer mellem partiets forskellige niveauer. Kvindernes andel af lokale partiformningsformænd udgjorde således i 1998 mellem 1/8 og 1/3. De højeste andele findes i SF, CD og Socialdemokratiet, mens de laveste findes i Kristeligt Folkeparti, Det Konservative Folkeparti, Venstre og Dansk Folkeparti. Der har siden 1978 været en generel tendens til en stigning i kvindeandelen (Andersen Hove, 1999). Der er også kommet et stigende antal kvinder i partiernes nationale styrende organer, men balancen mellem kønnene er her dårligere end blandt de menige medlemmer (Sundberg, 1995: 96-97). Posterne som partiformand og dermed som leder af hele medlemsorganisationen besættes primært af mænd, men der er trods alt en tendens til en øget kvindeandel (Bille, 1997: 379-386).

Opsummerende kan det konstateres, at selvom andelen af kvindelige medlemmer ikke er steget, er de vertikale kønsforskelle blevet mindre, idet kvinderne i højere grad er til stede i partiernes interne hierarki.

Heller ikke i forbindelse med kandidatopstillingen har de danske partier i synderligt omfang benyttet sig af kønskvotering. SF har brugt det ved kandidatopstilling til offentlige valg i 1988-1990, mens Socialdemokratiet har brugt det i 1988-1996, dog ikke til folketingsvalg (Christensen, 1999: 77). Ifølge formændene for de lokale partiorganisationer er hensynet til et nogenlunde ensartet antal kandidater af begge køn vigtigt i forbindelse med udvælgelse af kandidater til kommunalvalg, men ikke så vigtigt som hensynene til, at der skal være kandidater fra hele kommunen, kandidater med kendte navne, unge kandidater og kandidater med forskellige erhverv (Buch Jensen, 2000: 86). Kønsdimensionen konkurrerer dermed om opmærksomheden med andre hensyn (Kjær, 2001: 70).

Kvindeandelen blandt de valgte kandidater til kommunalbestyrelserne steg i perioden fra 1937 til 1993, men faldt en smule i 1997 (Kjær, 2001: 69). Samme stigende tendens gør sig gældende blandt folketingsmedlemmerne. Kvindeandelen har været stigende og er nået et i international sammenligning pænt niveau, selvom det ikke afspejler kønsfordelingen blandt vælgerne. Spørgsmålet er, om det er muligt at opnå en større repræsentation af kvinder. En ting er såle-

des, om efterspørgslen har nået et mætningspunkt, det vil sige, om partierne selv mener, at de har opnået en tilfredsstillende andel kvinder blandt de opstillede kandidater. Det er tilfældet på det kommunale niveau (Kjær, 2001: 74). Noget andet er udbuddet af kandidater. Er der forskel på de mandlige og kvindelige medlemmers villighed til at stille op til valgene?

Det generelle billede i tabel 1 er, at de mandlige medlemmer oftere end de kvindelige har lyst til at opstille som kandidater til offentlige valg. Lige repræsentation kræver, at der er tilstrækkeligt med kvinder, der er villige til at stille op. Der kan derfor også i fremtiden forventes kønsforskelle, medmindre kvinderne har større succes med at blive valgt ind end mændene. Ved folketingsvalget i 1998 var det faktisk resultatet i alle partier på nær Enhedslisten, men det er ikke en generel tendens over tid (Dahlerup, 1998: 208).

Kønsdimensioner i den partiinterne deltagelse

Det har tidligere vist sig, at mænd og kvinder tiltrækkes af forskellige former for politisk aktivitet (Togeby, 1984: 17). For partierne kan det betyde, at der er forskellige fordele og ulemper ved at have henholdsvis mandlige og kvindelige medlemmer. Partierne har en række opgaver at varetage, og spørgsmålet er, om mænd og kvinder bidrager i samme omfang og på samme måde til varetagelsen af disse opgaver.

Hvis den generelle deltagelse i partierne som i tabel 2 måles ved medlemmernes egne angivelser af, hvor megen tid de anvender på partimedlemskabet, finder man ingen kønsforskelle, når partimedlemmerne anskues under ét. Men opdeler man på partier, finder man i både Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti signifikante kønsforskelle.

Møder er en traditionel og ofte anvendt aktivitet i de politiske partier, og der er mange organisatoriske såvel som politiske spørgsmål, der afgøres her. Tilstedeværelse ved møder er derfor ikke kun et spørgsmål om deltagelse, men også om indflydelse. Tabel 2 viser, at flere mænd end kvinder har deltaget i lokale partiforeningsmøder inden for et år, men at denne tendens kun er signifikant på partiniveau i Enhedslisten, Socialdemokratiet og Kristeligt Folkeparti.

Partierne har inden for deres givne økonomiske rammer og lovgivningsmæssige begrænsninger mulighed for at vælge, om de vil

Tabel 2. Antal timer, partimedlemmerne anvender på medlemskabet og antal møder, partimedlemmerne deltager i, fordelt på køn

	Antal timer anvendt på partimedlemskabet på en gennemsnitlig måned		Gennemsnitligt antal møder, som partimedlemmerne deltager i inden for et år	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
EL	6,4	6,4	6,3	4,6
SF	7,9	5,4	6,0	5,2
S	4,8	4,9	5,2	3,7
RV	4,3	3,6	3,7	3,5
CD	4,9	4,9	2,5	2,1
KrF	2,1	0,9	1,9	1,3
V	2,6	2,4	6,4	3,6
KF	3,1	4,0	3,2	3,9
DF	5,1	1,8	2,6	2,1
Alle, vægtet	3,7	3,6	3,5	3,1

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau). N varierer for mandlige medlemmer mellem 277 og 408 og for kvindelige medlemmer mellem 128 og 246. N for alle medlemmer under ét er 3237 for mændene og 1772 for kvinderne. Tallene angiver gennemsnit for de medlemmer, der har svaret på spørgsmålene.

Spørgsmålene lyder: „Hvor mange timer bruger du gennemsnitligt på en måned på partiaktiviteter?“ og „Hvor ofte har du inden for det seneste år været til møde i din lokale partiforening?“.

bruge aktiviteter og arbejdsformer, som er arbejdskraftsintensive eller kapitalintensive. De arbejdskraftintensive aktiviteter beror på, at medlemmerne frivilligt deltager i fx ophængning af valgplakater. De kapitalintensive aktiviteter kræver mindre arbejde af partierne, fordi de kan betale sig fra opgaver, fx ved at købe reklamer i forskellige medier. Der har været en generel tendens til, at vesteuropæiske partier oftere end tidligere benytter sig af de kapitalintensive arbejdsformer, specielt i deres valgkampagner. De danske partier har imidlertid længe været tilbageholdende hermed, fordi deres økonomiske midler har været begrænsede. Med indførelsen af partistøtten i 1987 og med den markante forhøjelse af den i 1995, har de danske partier fået bedre mulighed for at anvende kapitalintensive arbejdsformer.

Det betyder dog ikke, at partierne ikke også har brug for medlemmernes deltagelse og arbejdskraft. For det første er det stadig begrænset, hvor mange økonomiske midler de danske partier råder over,

specielt i en international sammenligning. For det andet er det ikke i alle aktiviteter, at medlemmernes arbejdskraft kan erstattes af penge. For det tredje kan vælgerne opfatte det som illegitimt, hvis partierne lader professionelle mediefolk overtage traditionelle medlemsopgaver. For det fjerde er der visse restriktioner i forhold til, hvilke aktiviteter partierne må engagere sig i. De danske partier er således stadig begrænset af, at de ikke må reklamere på landsdækkende radio og tv. De er derfor fortsat til en vis grad afhængige af medlemmernes bidrag i form af deltagelse, aktiviteter og andre bidrag.

Da det vigtigste karakteristikum ved et parti er, at det forsøger at få indvalgt kandidater ved offentlige valg, er valgkampagnerne en vigtig del af partiernes opgaver. De aktiviteter, som er relevante i denne forbindelse, er at ophænge valgplakater, organisere kampagneboder og valgkampagnearrangementer, uddele og udsende partimateriale samt organisere pengeindsamlinger for at få finansieret aktiviteterne. For alle partier under ét viser tabel 3, at der er forskel på mænds og kvinders deltagelse i organiseringen af pengeindsamlinger, udsendelse af valgmateriale og ophængning af valgplakater. Kun i Kristeligt Folkeparti deltager mænd mere end kvinder i alle seks aktiviteter, mens der er forskel mellem kønnene i forbindelse med tre af aktiviteterne i Dansk Folkeparti. I de andre partier er der enten slet ingen kønsforskelle eller kun forskelle i forbindelse med en enkelt eller to af de seks valgkampagneaktiviteter. Ophængning af valgplakater og organisering af pengeindsamling er de aktiviteter, hvor der oftest er forskelle mellem kønnene, og partierne har derfor en interesse i at have mandlige medlemmer, fordi de bidrager relativt mere til varetagelsen af disse opgaver. Der er ikke nogen af aktiviteterne, som kvinderne deltager oftere i end mændene.

Imellem valgene foregår der i partierne en række andre aktiviteter, der har til formål at opretholde organisationerne. Partierne arrange-

Tabel 3. Andel kvindelige og mandlige medlemmer, der har deltaget i udvalgte valgkampagneaktiviteter i partiet. Vægtet for alle partier. Pct.

	Organiseret pengeindsamling	Uddelt valgmateriale	Deltaget i valgarrangement	Organiseret valgbed	Udsendt partimateriale	Ophængt valgplakater
Mænd	0008	0028	0039	0014	0016	0021
Kvinder	0004	0028	0039	0013	0014	0012
N (uvægtet)	4.383	4.562	4.535	4.410	4.424	4.476

Note: tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau).

rer pengeindsamlinger, kampagneboder, uddeling af partimateriale, medlemsrekruttering (ved at stemme dørklokker) og møder. En yderligere aktivitet er at skrive læserbreve. Tabel 4 viser, at der kun er signifikante kønsforskelle i deltagelsen i forbindelse med to af aktiviteterne, nemlig skrivning af læserbreve og rekruttering af medlemmer ved at stemme dørklokker. Som ved aktiviteterne i partiernes valgkampagner gælder det også for alle de seks aktiviteter, der foregår imellem valgene, at de mandlige medlemmer i Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti er mere aktive end de kvindelige. I de andre partier er der enten ingen kønsforskelle, eller mænd er mere aktive i en eller to aktiviteter. I alle partier på nær Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti og Venstre skriver mænd oftere læserbreve end kvinder. I ingen af aktiviteterne er kvinder mere aktive end mænd.

Tabel 4. Andel kvindelige og mandlige medlemmer, der har deltaget i udvalgte aktiviteter mellem valg. Vægtet for alle partier. Pct.

	Deltaget i pengeindsamling	Organiseret kampagnebod	Uddelt partimateriale	Skrevet læserbrev	Rekrutteret medlemmer ved at stemme dørklokker	Arrangeret møder på lokalt niveau
Mænd	0015	0022	0039	0024	0v11	0027
Kvinder	0014	0024	0042	0020	0v06	0025
N (uvægtet)	4.134	4.199	4.375	4.251	4.169	4.384

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau).

Medlemmerne deltager ikke kun i partiernes aktiviteter, men de bidrager også økonomisk. Partimedlemmernes finansielle bidrag var specielt vigtige ved etableringen af de store masse-partier som Socialdemokratiet, idet disse partier i modsætning til elite-partierne er afhængige af mange små bidrag fra alle deres medlemmer i stedet for at få store bidrag fra notabiliteterne. Men også andre typer af partier beror til en vis grad på medlemmernes økonomiske bidrag. Mens der ikke er nogen forskel mellem mænds og kvinders bidrag til partierne i form af kontingent, frivillige bidrag mellem valg og partiskat, er der forskel på mænds og kvinders finansielle bidrag i forbindelse med valg. Ikke blot giver en større andel af de mandlige medlemmer økonomiske bidrag end af de kvindelige, mændene bidrager også med større beløb. Det gælder for alle partier under et, og det gælder for alle partier på nær Dansk Folkeparti. Forskellen er mest markant i

CD, SF, Venstre og Kristeligt Folkeparti. Økonomiske bidrag giver ikke nødvendigvis mænd mere indflydelse, men det forhold, at mændene bidrager med flere økonomiske ressourcer til partierne end kvinderne, kan have konsekvenser for hvilken type medlemmer, som partierne forsøger at tiltrække.

Tabel 5. Medlemmernes økonomiske bidrag til partierne. Vægtet for alle partier. Pct.

	Andel medlemmer der gav bidrag	Gennemsnitligt bidrag	Andel medlemmer der inden for de seneste fem år har bidraget økonomisk til partiet
	Pct.	Kr.	Pct.
Mænd	22	510	41
Kvinder	17	316	41
N (uvægtet)	4.735	900	4.356

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau).

Det kan være en fordel for partierne, hvis deres medlemmer lokalt udbreder kendskabet til partiet, dets politik og kandidater. Medlemmer kan påvirke de vælgere, som de omgås til daglig, og de kan dermed optræde som partiernes lokale ambassadører (Scarrow, 1996: 43). At medlemmerne yder denne form for bidrag til partierne, er blevet vist i flere udenlandske undersøgelser (Seyd & Whiteley, 1992; Whiteley et al., 1994; Scarrow, 1996). Som det fremgår af tabel 6, er der i Danmark en større andel af de mandlige end af de kvindelige medlemmer, der opfordrer folk til at stemme på deres parti, og som diskuterer partiets politik med ikke-medlemmer. I Kristeligt Folkeparti, Det Konservative Folkeparti og Venstre diskuterer mænd oftere end kvinder partiets politik med ikke-medlemmer, og i Dansk Folkeparti opfordrer mænd oftere andre til at stemme på partiet. Men det er således langt fra i alle de danske partier, at mændene på disse måder bidrager mere til at udbrede kendskabet til partiet end kvinderne.

Udviklingen i informations- og kommunikationsteknologien har givet partierne nye muligheder. Alle har oprettet hjemmesider på internettet og udsender i større eller mindre omfang også e-mails. Tabel 6 viser, at mandlige medlemmer generelt besøger partiets hjemmeside og modtager e-mails fra partiet oftere end de kvindelige medlemmer. I alle partier besøger mænd oftere end kvinder partiets

Tabel 6. Andel kvindelige og mandlige medlemmer, der har deltaget i udvalgte partiaktiviteter. Vægtet for alle partier. Pct.

	Opfordret folk til at stemme på partiet	Diskuteret partiets politik med ikke-medlemmer	Besøgt partiets hjemmeside	Modtaget e-mails	Deltaget i udvalg, arbejdsgrupper o.l.	Været med til at formulere politiske forslag
Mænd	70	76	34	11	36	27
Kvinder	62	70	24	8	35	23
N (uvægtet)	4.720	4.512	5.075	5.044	4.282	4.200

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau).

hjemmeside, mens det kun er i Enhedslisten, Det radikale Venstre, CD og Kristeligt Folkeparti, at mænd i signifikant højere grad modtager e-mails fra partiet. Det kan derfor øge de partiinterne kønsforskelle, hvis en større del af partiets aktivitet overføres til disse nye medier. Man kan forestille sig, at partierne overvejer at anvende hjemmesiderne som erstatning for – eller supplement til – deres traditionelle informationskanaler, som fx medlemsbreve og -aviser, men en sådan omlægning har altså kønsmæssige konsekvenser. Kvinder vil i forhold til mænd få mindre information og dermed også have færre muligheder for at øve indflydelse, hvis mere udlægges til partiernes hjemmesider.

Når medlemmerne deltager i partiet, og dermed fungerer som forbindelsesled mellem de valgte og vælgerne, kan de også bidrage med fornyelse i partierne, fordi de har mulighed for at opfange nye strømme, tendenser og holdninger. Man kan anskue partimedlemmerne som en form for en „tænketaank“, og deres ideer kan inspirere partiet både i organisatoriske og politiske spørgsmål. Tabel 6 viser, at der ikke er kønsforskel på deltagelsen i arbejdsgrupper og udvalg i partierne, men de mandlige medlemmer har oftere end de kvindelige været med til at formulere politiske forslag til vedtagelse i partiet. Det *kan* blot være et eksempel på, at mænd mere end kvinder mener, at de gør en forskel og har indflydelse. Men det kan også være et tegn på, at mænd faktisk bidrager mere til politikudformingen i partiet. Når vi opdeler på partier, viser det sig, at mænd oftere end kvinder deltager i udvalgsarbejde i Enhedslisten, Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti, og at mænd oftere end kvinder er med til at formulere politiske forslag i de samme tre partier samt i CD og Det radikale Venstre.

Kønsforskelle i partimedlemmernes holdninger

Interesseargumentet for kvinders deltagelse og repræsentation bygger på en antagelse om, at kvinder og mænd har forskellige interesser, og hævder i forlængelse heraf, at det gør en forskel for prioriteringen af og indholdet i beslutningerne, om de to køn er lige repræsenteret. Her vil der med inspiration fra dette argument blive undersøgt, om kvindelige og mandlige partimedlemmer inden for samme parti har forskellige politiske holdninger, men ikke om kvinderne på tværs af partierne har fælles interesser. Spørgsmålet er altså, om kvinder og mænd har divergerende politiske holdninger, således at det gør en forskel, hvorvidt kvinder er repræsenteret på den partiinterne arena på lige fod med mænd.

Man kan opfatte partimedlemmernes selvplacering på venstre-højre-skalaen som et udtryk for deres overordnede politiske holdninger. Vi ved, at de kvindelige vælgere er mere venstreorienterede end de mandlige vælgere (Andersen, 1999: 62), og tabel 7 viser, at denne tendens genfindes på medlemsplanet. De kvindelige medlemmer placerer sig under ét mere til venstre end de mandlige medlemmer, men på partiniveau er kønsforskellene kun signifikante i Socialdemokratiet, Det radikale Venstre, CD og Kristeligt Folkeparti.

Det er blevet påvist, at forskellene i mænds og kvinders partivalg blandt andet skal forklares ved deres holdninger til velfærdsstaten (Andersen, 1999: 64). Spørgsmålet er imidlertid, om man blandt medlemmer inden for de enkelte partier også kan finde kønsforskelle i holdninger til velfærdsstaten. Tabel 7 viser, at de kvindelige medlemmer under ét oftere mener, at den offentlige sektors udgifter og indtægter gerne må stige. På partiniveau genfindes denne tendens i alle partier på nær SF, Venstre og Det Konservative Folkeparti.

Miljøbevægelsen var et af de steder, hvor kvinder i 1970'erne og 1980'erne blev mobiliseret, og man kan derfor forvente, at de kvindelige medlemmer er mere „grønne“ i deres holdninger end de mandlige. Denne forventning bekræftes af tabel 7, hvor det for medlemmerne under ét gælder, at kvinder går ind for en mere grøn politik end mænd. Opdelers man på partier, er denne tendens kun signifikant i Enhedslisten, Socialdemokratiet, Kristeligt Folkeparti og Det Konservative Folkeparti, mens den omvendte tendens gør sig gældende i Det radikale Venstre, hvor mændene i højere grad end kvinderne finder, at der skal lægges vægt på miljøhensyn.

Blandt alle medlemmer under ét, og i alle partier på nær i CD og

Tabel 7. Partimedlemmernes selvplacering på venstre-højre-skalaen samt holdninger til den offentlige sektor og miljøhensyn.³ Gennemsnit

	Selvplacering på en venstre-højre-skala		Holdning til den offentlige sektor		Holdning til miljøhensyn	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
EL	1,1	1,1	4,5	4,6	4,7	4,8
SF	2,6	2,5	3,9	4,0	4,4	4,6
S	4,3	3,8	3,4	3,5	3,8	4,0
RV	4,7	4,4	2,9	3,2	4,0	3,8
CD	6,0	5,6	3,0	3,2	3,4	3,5
KrF	6,1	5,7	2,5	2,9	3,2	3,4
V	6,8	6,6	1,9	2,0	2,8	2,9
KF	7,2	7,2	1,9	2,0	2,9	3,1
DF	7,4	7,2	1,9	2,2	2,9	3,1
Alle, vægtet	5,9	5,3	2,5	2,7	3,2	3,5

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau). N varierer for mandlige medlemmer mellem 282 og 396, og for kvindelige medlemmer mellem 124 og 245. N (uvægtet) er for alle medlemmer henholdsvis 3154, 3305 og 3267 for mændene, og henholdsvis 1649, 1553 og 1567 for kvinderne. Tallene angiver gennemsnit for de medlemmer, der har svaret på spørgsmålet.

Dansk Folkeparti, er den generelle tendens, at kvinder går mere ind for forebyggelse og human behandling i retspolitikken, mens mænd går mere ind for strengere straffe (tabel 8). Kvinder er således „blødere“ eller har mere humanistiske holdninger, hvilket også viser sig i deres holdninger til flygtninge. Det er kun i Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, at man finder forskelle i de to køns holdninger til flygtninge, og tendenserne i de to partier går i hver sin retning. Modsat den generelle tendens er mændene i Socialdemokratiet mere positive over for flygtninge end kvinderne.

Man kan endelig forvente kønsforskelle i medlemmernes holdninger til EU, fordi køn har været den mest signifikante skillelinje ved folkeafstemningerne om EF og EU (Borchorst, 2001). Tabel 8 viser, at ser man på alle medlemmer under ét, går mænd mere ind for europæisk integration end kvinder, og det samme er tilfældet i alle partier på nær Enhedslisten og Dansk Folkeparti. De kvindelige vælgeres EU-skepsis genfindes altså blandt de kvindelige partimedlemmer.

Tabel 8. Partimedlemmernes holdninger til lov og orden, flygtninge og EU.⁴
Gennemsnit

	Lov og orden		Flygtninge		EU	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
EL	4,7	4,8	4,4	4,6	1,3	1,3
SF	4,1	4,4	3,9	4,0	2,0	1,8
S	3,1	3,4	3,0	2,7	2,3	2,1
RV	3,7	4,0	3,4	3,6	2,5	2,1
CD	2,8	2,9	3,1	3,2	2,7	2,3
KrF	2,8	3,1	3,1	3,2	2,0	1,8
V	2,1	2,4	2,2	2,4	2,4	2,2
KF	2,1	2,4	2,2	2,2	2,5	1,2
DF	1,4	1,4	1,2	1,2	1,6	1,6
Alle, vægtet	2,6	2,9	2,5	2,7	2,3	2,1

Note: Tallene med fed angiver, at kønsforskellen er signifikant (0,05 niveau). N varierer for mænd mellem 233 og 394, for kvinder mellem 122 og 245. N (uvægtet) er for alle medlemmer henholdsvis 3275, 3295 og 2503 for mændene, og henholdsvis 1580, 1556 og 1299 for kvinderne. Tallene angiver gennemsnit for de medlemmer, der har svaret på spørgsmålet.

Sammenfatning

Hvad er det for et billede af de danske politiske partiers medlemsorganisationer, der tegner sig, når man anskuer dem i et kønsperspektiv? Der er stadig væk færre kvinder end mænd, der melder sig ind i et politisk parti, og kvinderne udgør kun lidt over en tredjedel af medlemmerne. De vertikale kønsforskelle er mindskede, men til gengæld er der markante forskelle i mænds og kvinders villighed til at stille op til offentlige valg. På denne baggrund er det svært at se, hvordan andelen af kvinder blandt partiernes indvalgte repræsentanter i kommunalbestyrelser, amtsråd og Folketing kan øges. Selv om der er tilstrækkeligt med kvindelige kandidater til at besætte de pågældende poster, så kan kvindeandelen kun øges, hvis kvinder i højere grad end mænd indvælges, hvilket ikke altid har været tendensen. Kvindernes manglende ønske om at stille op får konsekvenser for deres muligheder for at varetage deres egne interesser og øve indflydelse på de parlamentariske arenaer.

Partierne har stadig brug for medlemmer til at varetage en række opgaver. Mandlige medlemmer bidrager på visse områder mere end kvindelige medlemmer, fx ved oftere at deltage i aktiviteter både i forbindelse med valg og imellem valgene, ligesom de også i højere grad bidrager økonomisk til partierne. Men kvinder er ikke markant mindre aktive i partierne end mænd.

Der er mere markante kønsforskelle i partimedlemmernes deltagelse via den nye informations- og kommunikationsteknologi. Kvinderne skal hoppe med på it-vognen, ellers risikerer de at miste indflydelse i de politiske partier. Der er grund til at tro, at partierne vil benytte sig mere af disse nye kommunikationsformer, fordi det er hurtigere og billigere. Hvis kvinderne ikke i større grad begynder at anvende den nye kommunikationsteknologi, kan det svække deres deltagelse i partiernes arbejde.

Generelt kan man imidlertid ikke på baggrund af kapitlets analyser argumentere for, at kvinder og mænd yder meget forskellige bidrag til de politiske partier. Mænd og kvinder bidrager i de fleste partier på nogenlunde lige fod.

Til gengæld er der visse forskelle i kvindelige og mandlige medlemmers politiske holdninger, og man kan derfor argumentere for, at det har betydning for partiets politik, hvorvidt kvinder deltager på den partiinterne arena eller ej. Kvinder har på en række områder andre holdninger end mænd, og derfor kan de gøre en forskel i partierne. Det er derfor også vigtigt, at de i lige så høj grad som mændene engagerer sig i partierne og forsøger at øve indflydelse. Et andet aspekt af kønsforskellene i de politiske holdninger er, at kvinder på en række områder på tværs af partier trækker i en bestemt retning, fx er de mere positive over for en større offentlig sektor og en mere forebyggende behandling af kriminelle, mens de er mere negative over for integration i EU.

Analysen har vist, at der er forskel mellem partierne, både hvad angår de kvindelige og mandlige medlemmers tilstedeværelse og deres bidrag og holdninger. De fleste og største kønsforskelle findes i Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti. Kvindeandelen i Kristeligt Folkeparti er høj sammenlignet med de andre partier, og partiet er således i stand til at mobilisere kvinderne til at melde sig ind i partiet. Samtidig er der imidlertid markante kønsforskelle i medlemmernes deltagelse og dermed i deres bidrag til partiet på alle de undersøgte områder. Når der ses bort fra andelen af kvindelige medlemmer, er Kristeligt Folkeparti det mest mandsdominerede parti af de ni un-

dersøgte partier. Dansk Folkeparti er også mandsdomineret, men i et lidt mindre omfang end Kristeligt Folkeparti. Det har en lav andel af kvindelige medlemmer, og kvinder deltager markant mindre i en række af de undersøgte aktiviteter. Men i modsætning til Kristeligt Folkeparti er der ikke politisk uenighed mellem mandlige og kvindelige medlemmer. Dansk Folkeparti er det parti, hvor holdningsforskellene mellem mænd og kvinder er mindst. Ud over Kristeligt Folkeparti er Socialdemokratiet og Det radikale Venstre de partier, hvor der er flest holdningsforskelle mellem de to køn. Generelt er kønsforskellene mindst i SF, der også har den største andel af kvindelige medlemmer.

Kvinderne er i mange henseende blevet integrerede i de politiske partier, men der er markante forskelle mellem partierne. SF har i størst omfang, og Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti har i mindst omfang inddraget kvinderne. Man kan tænke sig mange forklaringer på disse forskelle. For det første kan de skyldes forskelle på de vælgere og dermed potentielle medlemmer, som partierne tiltrækker. For det andet kan de skyldes forskelle i politisk kultur og traditioner, men endelig kan de for det tredje skyldes mere specifikke forskelle i partiernes holdning til at inddrage kvinder. SF har haft en eksplicit strategi i forhold til køn i form af kønskvotering, og kønsdimensionen har generelt været mere markant i dette parti end i fx Dansk Folkeparti og Kristeligt Folkeparti. Dette parti havde også den tætteste tilknytning til den nye kvindebevægelse i 1970'erne. Det ser således ud til, at partierne selv har mulighed for at påvirke kønsfordelingen på den partiinterne arena.

LITTERATURLISTE

- Andersen, Johannes (1999). „Kvinder, mænd og mobilisering“, pp. 61-66 i Johannes Andersen et al. (red.). *Vælgere med Omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Viborg: Systeme.
- Andersen Hove, Peter (1999). *Udviklingen i kvinders politiske deltagelse i Danmark*. Upubliceret speciale ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Bille, Lars (1997). *Partier i forandring*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Borchorst, Anette (2002). *Køn og politik. En forskningsoversigt om politisk mobilisering, repræsentation og politiske institutioner*. Århus: Magtudredningen (forthc.).
- Buch Jensen, Roger (2000). *Lokale partiorganisationer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

- Christensen, Ann-Dorte (1999). „Kvinder i de politiske partier“, pp. 62-82 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Ligestillede demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne*, II. København: Gyldendal.
- Haavio-Mannila, Elina et al. (red.) (1983). *Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politikk*. Oslo: Nordisk Ministerråd.
- Heidar, Knut & Nina C. Raaum (1995). „Partidemokrati i endring?“, pp. 165-193 i Nina C. Raaum (red.) *Kjønn og politikk?* TANO A/S.
- Hernes, Helga Maria (1987). *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Katz, Richard S. (1990). „Party as linkage: A vestigial function?“ *European Journal of Political Research*, 18,1:143-161.
- Kjær, Ulrik (2001). „Kvinder i kommunalpolitik – er grænsen nået?“ *Kvinder, Køn & Forskning*, 10,1:68-78.
- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1995). *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur.
- Phillips, Anne (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Scarrow, Susan E. (1996). *Parties and their Members – Organizing for Victory in Britain and Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Seyd, Patrick & Paul Whiteley (1992). *Labour's Grass Roots. The Politics of Party Membership*. Oxford: Clarendon Press.
- Sundberg, Jan (1995). „Women in Scandinavian party organizations“, pp. 83-111 in Lauri Karvonen & Per Selle (eds.). *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Dartmouth: Aldershot.
- Togeby, Lise (1984). *Politik – også en kvindesag*. Århus: Politica.
- Whiteley, Paul et al. (1994). *True Blues. The Politics of Conservative Party Membership*. Oxford: Clarendon Press.

NOTER

- 1 Tak til Anette Borchorst, Jørgen Elklit, Hanne Nexø Jensen og Lise Togeby for konstruktive kommentarer.
- 2 Spørgeskemaundersøgelsen er finansieret af Magtudredningen og gennemført i 2000-2001 af Lars Bille, Hans Jørgen Nielsen og Karina Pedersen, Københavns Universitet, Jørgen Elklit og Bernhard Hansen, Aarhus Universitet samt Roger Buch Jensen, Syddansk Universitet/Odense Universitet. Spørgeskemaet er udsendt til 1.000 medlemmer i Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti, og til 800 medlemmer i Enhedslisten, SF, Det radikale Venstre, CD, Kristeligt Folkeparti og Dansk Folkeparti. Svarprocenterne er mellem 60 pct. og 80 pct. Den samlede stikprøve består af 5.266 besvarede spørgeskemaer. Når alle medlemmer analyseres under et, sker det på baggrund af en vægtning, hvor partiets andel af den samlede stikprøve svarer til partiets andel af det samlede antal partimedlemmer i Danmark.
- 3 Spørgsmålene lyder: „I dansk politik tales der ofte om venstre og højre. Hvor vil du placere dig selv på nedenstående skala, hvor 0 er mest venstreorienteret og 10 er mest højreorienteret?“ , „Der er også politisk uenighed om, hvor

stor den offentlige sektor bør være. Nogle mener, at vi skal skære ned på de offentlige indtægter og udgifter, mens andre mener, at de offentlige indtægter og udgifter bør stige i fremtiden. Hvor vil du placere dig selv i dette spørgsmål på nedenstående skala?“ [1 = Skære stærkt ned, 5= Må stige meget] og „Man taler undertiden om en grøn dimension, hvor nogle partier markerer sig ved at lægge overordentlig stor vægt på miljøhensyn, mens andre siger, at miljøhensynene efterhånden er ved at tage overhånd. Hvor vil du placere dig selv i dette spørgsmål på skalaen?“ [1= Den mindst grønne politik, 5 = Den mest grønne politik].

- 4 Spørgsmålene lyder: „Nogle partier går ind for at opretholde lov og orden med strengere straffe. Andre partier taler i stedet om at forebygge kriminaliteten og om at behandle forbrydere human. Hvor vil du placere dig selv i dette spørgsmål på nedenstående skala?“ [1 = Går mest ind for lov og orden, 5 = Går mest ind for forebyggelse og human behandling], „Der er politisk uenighed om, hvor mange flygtninge vi kan tage imod. Nogle mener, at vi tager imod alt for mange. Andre siger, at vi kan tage imod mange flere. Nedenfor er der en skala fra 1 til 5, hvor 1 står for, at vi skal tage imod langt færre flygtninge end nu, 2, står for lidt færre, 3 står for det samme antal som nu, 4 står for lidt flere flygtninge og 5 står for, at vi skal tage imod mange flere, end vi gør nu. Hvor vil du placere dig selv på denne skala?“ og „På nedenstående liste står fire forskellige opfattelser af EU-samarbejdet. Hvilket af de fire udsagn er du mest enig i?“ [1 = Danmark bør melde sig ud af EU, 2 = I EU-samarbejdet bør de enkelte medlemslande bevare fuld selvstændighed og have vetoret over EU-beslutninger, 3 = De enkelte EU-lande bør i stigende grad overlade beslutninger til EU og indordne sig under fællesskabet, 4 = EU bør med tiden udvikle sig til Europas forenede stater med fælles regering].

Magt over eget liv: om unge indvandrere, patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer

ANNICK PRIEUR

I dette kapitel er det de nære, hverdagsagtige former for køns- og generationsmagt, der er i fokus. Nærmere bestemt de magtformer unge med indvandrerbaggrund er blevet og bliver konfronteret med i deres familier i forhold til daglige handlinger (såsom hvilket tøj man skal tage på, eller hvilke venner man skal omgås), og i forhold til mere ekstraordinære afgørelser i livet (såsom valg af uddannelse eller ægtefælle). Kapitlet sigter mod at vise det komplekse samspil mellem patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer, og hvordan unge med indvandrerbaggrund finder nye løsninger, nye kombinationer og konstruerer nye identitetsformer.

Kapitlet baserer sig på 52 interview¹ med unge mænd og kvinder (hovedsageligt mellem 20 og 25 år gamle) med forældre fra Asien, Afrika eller Latinamerika. De fleste er født i Norge eller har haft det meste af deres opvækst der. Informanterne er i forskellige livssituationer: studerende, arbejdsaktive, arbejdsløse, fængselsindsatte og hjemmegående husmødre. Interviewene har handlet om mange andre sider ved informanternes liv end det, som vedrører dette kapitel, nemlig køn.²

De fleste (41) af mine informanter har familiebaggrund fra Tyrkiet, Pakistan eller Vietnam. I de førstnævnte lande er islam den dominerende religion, og en stærk kønssegregation og arrangerede ægteskaber er almindelige. Alle tre lande har det tilfælles, at et temmelig puritansk forhold til seksualitet er udbredt med et ideal om seksuel afholdenhed før ægteskabet, som særligt gælder for kvinder. De har også en stærk kønsmæssig arbejdsdeling tilfælles, hvor arbejdet i hjemmet falder på kvinderne og en tradition med manden som overhoved både for kvinden og for børnene. Denne grove skitse er nok til at se, at afstanden til almindelige nordiske idealer og praksisformer er stor.³ I den offentlige debat begrebsliggøres denne afstand som kulturelle forskelle på nationalt niveau, altså modsætninger mellem „det norske“ og „det pakistanske“, „det tyrkiske“ osv. (eventuelt

„det muslimske“ på et endnu højere generaliseringsniveau). Men de unge med indvandrerbaggrund har selv ofte et mere nuanceret syn på de såkaldte kulturforskelle, da de ved, at der er stor variation i idealer og praksisformer inden for oprindelseslandet: Forskelle forekommer mellem byerne og landet, følger uddannelse, sociale klasser eller generation. At variationen også er betydelig blandt nordmænd, er imidlertid noget, hverken de unge med indvandrerbaggrund eller den norske offentlighed ser ud til at være særligt bevidste om. Det skyldes antageligt, at den urbane elites idealer og praksisformer har et kulturelt hegemoni og fremtræder som „den norske måde“, man forholder sig til køn på.

Sencans historie kan tydeliggøre, hvad patriarkalske magtformer handler om. Hun fortæller, at hendes tyrkiske forældre, som var analfabeter, påbød hende at komme direkte hjem fra skole, og hun fik ikke lov til at se fjernsyn eller læse bøger. Hun siger, at hun fik skældud og tæsk hele tiden. Moderen ønskede, at hun skulle bruge hovedtørklæde og altid have bukser på under kjolen, men faderen bestemte, at hun kunne slippe for det. Hun deltog i skolens gymnastik- og svømmeundervisning, men undlod at fortælle om det hjemme. Hun fortalte heller ikke om skolens fridage, så hun kunne være hjemme hos nogle veninder de dage. Hun har arbejdet ved siden af skolen, fra hun var ti år gammel. Faderen tog pengene, men gav hende nogle lommepenge tilbage. For lommepengene købte hun noget „norsk“ tøj og skiftede i smug. Da hun fyldte 16 år og ikke længere var skolepligtig, blev hun taget ud af ungdomsskolen og begyndte at arbejde. I lange perioder har hun haft to jobs og arbejdet 14-16 timer hver eneste dag. Lønnen er gået til familien. Selv fik hun en hundredkroneseddel om måneden.

Ved to anledninger kom det hendes ældre bror for øre, at hans da 16 år gamle søster var blevet set sammen med en dreng, og han gav hende tæsk. Selv havde broderen norske kærester, som han også tog med hjem: „Min far sendte min bror ud, for at han skulle lære bedre norsk. Han sagde: bare gå ud med piger eller gør, hvad du har lyst til“. Han blev også meget bedre til at tale norsk end søsteren. Det hænder fortsat, at broderen ringer til sin nu gifte søster for at skælde hende ud, som da han hørte, at hun efter en aften i byen med pigerne fra arbejdet kom hjem to timer senere end aftalt.

Modstræbende accepterede hun at gifte sig med den mand, som forældrene foreslog hende. Han kom direkte fra en landsby og havde kun få års skolegang bag sig. Han pålagde hende at bruge bukser un-

der kjolen, og nægtede hende at gå ud med kollegerne. Han reagerede også stærkt på, at hun kom i nærheden af fremmede mænd, når hun gik ud og handlede i supermarkedet. Hun havde lange arbejdsdage uden for hjemmet, men han forventede alligevel, at hun skulle have maden klar til ham, når han kom hjem. Han ville også have hendes lønkonto til at stå i sit navn. Efter nogle år er han imidlertid blevet „sødere“ mod hende, som hun siger, og hun mener, at det er fordi han elsker hende så højt og føler sig afhængig af hende – og at han har vænnet sig til, at mange ting er anderledes i Norge. Nu godtager han, at hun går i lette klæder, og at hun deltager i arrangementer med sine kolleger, så længe det ikke indebærer overnatning. De har en søn, som går i børnehaven, og hun taler norsk med ham for at give ham bedre muligheder i Norge: „Jeg vil ikke have, at han skal opleve det samme, som jeg gjorde“. Men hun synes, hun har et godt liv i dag.

Sencans historie kan læses som en historie om traditionel, patriarkalsk kontrol, hvor en far, en bror og en ægtemand tager magten over en kvindes liv. På visse måder er hun blevet behandlet mere strengt, end hvad der nok er sædvane i landsbyen, som hendes familie kommer fra: Hun har skullet arbejde både ude og hjemme. I skolen, ude i byen og på arbejdet er hun kommet i kontakt med drenge eller mænd, uden at denne kontakt har været underlagt de samme faste regler som i landsbyen, noget som ser ud til at have skabt usikkerhed hos hendes families mandlige medlemmer. Men i dag er hendes liv ikke så forskelligt fra andre småbørnsmødres liv i Norge, og magt- og afhængighedsforholdet mellem ægtefællerne er langt mere mangetydigt, end forholdet mellem forældre og datter var.

Magt i hverdagslivet

I hverdagslivet handler magt over eget liv om at kunne klæde sig og opføre sig, som man selv ønsker, bevæge sig udendørs på de steder og til de tider man ønsker, forfølge sine uddannelsesplaner, have den arbejdskarriere man ønsker, deltage i de fritidsaktiviteter man måtte ønske, udleve sit kærlighedsliv, have indflydelse på sine børns liv, deltage i lokale eller nationale beslutningsprocesser m.m. Forskellen mellem kvinder i Norge med indvandrerbaggrund fra Den tredje Verden og kvinder uden denne er, at de førstnævnte har baggrund i kulturer, hvor patriarkalske magtforhold står stærkere end i nordiske

lande. I det patriarkalske magtforhold ligger en større myndighed til mænd end til kvinder og en større myndighed til ældre end til yngre. En del afgørelser – strækkende fra hvilket tøj man skal have på, til hvem man skal gifte sig med – som det for skandinaviske kvinder uden indvandrerbaggrund er normalt selv at træffe, træffes i indvandrerfamilier oftere af mændene i familien på kvindernes vegne og oftere af forældrene på børnenes vegne. Disse afgørelser træffes i nogle tilfælde mod kvindens vilje, men det er oftere således, at afgørelserne træffes med hendes accept. Og det allermest almindelige er nok, at hun selv træffer dem vel vidende om, hvad der forventes og ønskes af hende fra både mandlige og kvindelige familiemedlemmers side. Sådan er det også i høj grad for unge mænd med indvandrerbaggrund fra den tredje verden: Forældrenes ønsker og forventninger er stærkt styrende for dem, selvom de som regel nyder større frihed end deres søstre.

Med dette har jeg allerede fastslået to pointer, som vil blive nærmere uddybet i det følgende. For det første er spørgsmålet om indvandrere og ligestilling lige så meget et spørgsmål om generationsforhold som om kønsforhold. For det andet kan en simpel forståelse af dominans og underordning ikke indfange de underordnedes samtykke. Hvorfor accepterer kvinderne/de yngre i så stor udstrækning mændenes/de ældres indflydelse over deres liv? Jeg vil argumentere for, at det særligt handler om familiens betydning som en kilde til oplevelse af helhed, mening og tilhørsforhold i livet. Men, og det er kapitlets tredje hovedpointe, der foregår store ændringer blandt de unge med indvandrerbaggrund med hensyn til udformning af maskulinitet og feminitet og med hensyn til forhold mellem kønnene.

Til grund for denne analyse ligger en forståelse af magt som en form for påvirkning eller begrænsning udøvet mellem mennesker i forskellige positioner i et dominansforhold (efter køn eller generation) med den underordnedes accept. Den underordnede er ikke underlagt en fysisk tvang, men giver selv sit samtykke. Denne forståelse trækker dels på en del fælles tankegods fra nordisk kvindeforskning, og dels på Bourdieus begrebsliggørelse af „maskulin dominans“ som en form for symbolsk vold. Disse teoridannelser omhandler forhold mellem mænd og kvinder, men jeg vil i dette kapitel lægge lige så meget vægt på at analysere, hvorfor unge voksne mennesker lader forældrene bestemme over sig.

I en artikel om magt og kærlighed i ægteskabet bruger Hanne Haavind (1982) magt som et relationelt begreb for at beskrive forholdet

mellem ægtefællerne, og hun analyserer magt i moderne ægteskaber som en relativ og begrænset form for dominans, hvor manden, som tendentielt er den, som udøver magten, ikke har fuld kontrol over kvinden, men blot har visse påvirknings- og begrænsningsmuligheder. Eksplicit mandsdominans er således blevet illegitim. Haavind (1982; 1985) beskriver, hvordan ægtefællerne samarbejder om at fremstille deres respektive positioner (at hun er i en relativt underordnet position i forhold til ham, at hun tager mere ansvar for hjem og familie, end han gør osv.) som personlige løsninger („i vores tilfælde passer det bedst, at hun bliver hjemme med børnene, mens de endnu er små“). For manden og kvinden bliver det et fælles projekt at usynliggøre dominans og underordning ved at kalde det kærlighed, valg, enighed, nødvendighed eller andet.

Pierre Bourdieu (1999) lægger vægt på såvel det kropslige som det symbolske i sin forståelse af køn og magt. Den sociale verdens strukturer og symbolske systemer inkorporeres i den enkelte aktør, og derfor spejler mentale skemaer verden udenfor på en sådan måde, at historisk og kulturelt specifikke forhold opfattes som naturlige og nødvendige. Verden opfattes ud fra grundlæggende modsætningspar som høj-lav, stor-lille, ude-inde osv. Maskulinitet og feminitet sammenkobles med disse modsætninger, og det mandlige knyttes til det, som vurderes mest positivt. Dermed bliver mandsdominansen rodfæstet i selve opfattelsen af, hvad mænd og kvinder „er“. Sexisme er i lighed med racisme en form for essentialisme, og den stikker dybt, fordi de dominerede anvender det samme dualistiske skema for opfattelse af verden, som de dominerende anvender. Dermed vurderer de sig selv i henhold til kriterier, som nødvendigvis er til deres eget ufordel, og som således bidrager til deres egen undertrykkelse. Dette er en form for symbolsk vold.

Såvel den nordiske kvindeforskningstradition som Bourdieu har som mål at synliggøre dominansforhold, som både nedtones af aktørerne selv og i offentligheden. Mens det gerne fremstilles som om, at ligestilling nu er opnået i Norden, er Haavinds ærinde at vise, hvordan kvinders underordning videreføres i en mere usynlig form. Bourdieu viser kontinuiteten fra det patriarkalske (i hans terminologi „androcentriske“) syn på verden i et algersk jordbrugssamfund til dagens vestlige verdens mere skjulte former for mandsdominans. Men i den analyse, jeg vil foretage i det følgende, er det faktisk en pointe, at der er en stor forskel mellem kulturer med hensyn til idealer og praksisformer på kønnets område, og at Norge er et land, hvor

graden af ligestilling mellem kønnene er blandt de højeste i verden. For de implicerede er der en stor forskel mellem, hvorvidt mandsdominansen udøves gennem subtile former for illegitim magtudøvelse, eller om den udøves som eksplicitte former for legitim magtudøvelse.

Køn og generation

Mange af de unge med indvandrerbaggrund har erfaret, at forskelle med hensyn til kønskultur har ført til afstand til unge uden indvandrerbaggrund. Flere piger, jeg har interviewet, fortæller, at de i teenageårene oplevede en øget afstand til norske piger, fordi de selv blev holdt så strengt hjemme, og de norske piger ikke forstod, at indvandrerpigerne godtog forældrenes strenge regler, eller at de ikke var akkurat lige så interesserede i forelskelser, fester og at drikke, som de selv var. Kinesiskfødte Li siger: „Jeg har ligesom altid troet, at norsk og kinesisk var det samme, men her på det seneste har jeg fundet ud af, at jeg behøver det kinesiske miljø mere. Vi forstår hinanden bedre“. Når hun ikke kunne være med på en bytur, sagde de norske veninder: „Herregud, hvor gammel er du?“. De kinesiske veninder forstår hende. Li siger: „Jeg er ligesom lidt bange for mine forældre og vil ikke såre dem, men jeg har alligevel lyst til at gøre andre ting, som de norske gør“. Om kærester siger hun: „Jeg har altid troet, at så længe jeg er glad for ham, og han er glad for mig, så gør det ligesom ikke noget, om det er en kinesisk eller norsk eller pakistansk kæreste. Men her på det sidste er jeg begyndt at tænke, at jeg måske vil foretrække en kinesisk kæreste, som har samme baggrund“. Det vil være lettere med en som forstår, at hun ikke kan overnatte hos ham og derfor ikke presser på. Blandt de piger, jeg har interviewet, er det almindeligt, at de godtager og er nok så enige i forældrenes strenge regler. De vil måske strække dem lidt, men ikke så meget.

Men flere, som Sencan indledningsvis, synes, at forældrene er eller har været alt for strenge. Nefise, en oprindeligt tyrkisk pige, som har måttet flytte hjemmefra, fordi forældrene boede for langt fra det sted, hvor hun studerer, fortæller, at både broderen og forældrene har nøgler dertil og kan dukke op når som helst. De blander sig i, hvordan hun klæder sig og maser på, for at hun skal gifte sig. For at være sikker på at hun bliver hjemme, ringer de ofte, og eftersom hun har mobiltelefon, sikrer de sig, at hun virkelig er hjemme ved at

spørge om, hvad hun ser på tv. Det værste er mistilliden, siger hun – hun bliver trodsig af det.

Aminas far var så bange for den norske påvirkning og for, hvad hans brødre og venner ville sige om hans datter, at han sendte hende tilbage til Pakistan, da hun kom i den skolepligtige alder. Da hun efter nogle år kom tilbage til Norge, nægtede han hende at gå ud og hindrede hende i at have venner. Efter to år sendte han hende til Pakistan igen, da skolemyndighederne krævede, at hun skulle gå i skole. Hun kom til Norge på ny, da hun var 16 år og ikke længere skolepligtig, men endte alligevel med at få lov til at gå i skole i en klasse udelukkende for pakistanske piger. Hun måtte lære alt, inklusive hvordan man tager med bus. Hun var meget glad for at gå i skole og havde aldrig en fraværsdag. Men efter skoletid skulle hun holde sig hjemme:

Far var så bange for, hvad de skulle sige eller for, hvordan jeg ville blive, når jeg fik veninder. Så jeg havde ikke nogen veninder. Ensom hele tiden, fra tiårs alderen til 20 år. Tænk på det, det er ti år. Det er lang tid at være helt alene. Da hadede jeg Norge. Da hadede jeg denne lejlighed, da hadede jeg (bydelen). Alt.

Hun er på grådens rand, når hun taler om det og fortæller, at hun ser unge pakistanske piger nu, som slynger skoletasken fra sig, når de kommer hjem for så at stikke ud til veninderne. Hun ser, hvad hun er gået glip af. Redningen blev at flygte ind i et arrangeret ægteskab, så tidligt hun kunne. Ægteskabet er lykkeligt, og faderen blev sødere mod datteren, så snart hun var blevet gift og ikke længere var hans ansvar.

Amina fortæller, hvad hun ønsker, at hendes datter skal lære i Norge:

Frihed, det synes jeg er vigtigt. At de selv får lov til at bestemme, når de bliver voksne. At de har evnen til at gå videre. De må stå på egne ben, når de bliver voksne. Også en pige. Så hun ikke er afhængig af sin mand eller af mig eller af sin far eller sin bror. Sådant som norske piger, som jeg synes er seje. De klarer sig i samfundet, helt alene. De behøver ikke tænke på far eller mor, eller hvad de skal arve, eller hvad en bror kan give dem. Vi tænker tit på den måde, når vi sidder uden nogen kundskaber eller uddannelse eller nogen ting, når vi sidder hjemme og tænker, at

far måske kommer med det og det, og mor kommer med det og det, og en bror kommer med noget, eller vi ser på vores mænd og spørger, hvad de kan give os.

Amina ser frihedens dobbelthed; at den indebærer, at man må klare sig selv. Både sønnen og datteren skal have en uddannelse og lære madlavning og rengøring. Hun hører fra sin familie, at hun er blevet helt norsk, og det vakte fx opstandelse, at hun svarede en fætter, som spurgte, hvorfor hun sendte børnene i børnehave: „Det er mit problem, tænk på dine egne [...] Det er mig, som skal bestemme over dem, ikke dig“. I løbet af de sidste tre år mener hun, at hun har lært det, hendes forældre har brugt hele deres liv på, nemlig at blive fri fra frygten for, hvad andre tænker om dem: „Jeg skider på, hvad andre siger om mig. Det er mit eget liv. Jeg kan bestemme over det, jeg kan bestemme over mig selv og over mine børn. Min mand og jeg er på en måde venner. Når jeg får et problem, så (siger jeg): sæt dig der og hør på mig nu. Sådan er vi. Alle tænker, at jeg har gjort min mand til en slave“.

Men Amina er slet ikke „blevet helt norsk“. For hun støtter pakistansk seksualmoral, tildækning af kroppen, at forældrene er med og bestemmer over deres børns ægteskab, og at børnene skal tage sig af deres gamle forældre. Hun sætter norske og pakistanske værdier og traditioner sammen til noget, som hverken er det ene eller det andet, og som kan siges at være ganske overraskende. For hvem ville have troet – lidt karikeret sagt – at „norsk selvstændighed“ og „pakistansk puritanisme“ kunne gå sammen i en harmonisk kvindeidentitet?

Aishas pakistanske mor er analfabet, selv er hun student. Hun går i jeans, men har hovedtørklæde på hovedet. Hun var glad for at gå i skole, og det var en selvfølge at fortsætte med en højere uddannelse. Hun kritiserer sin mor for ikke at lære sønnerne at lave mad og gøre rent og tager selv fat i sine brødre. Hun går i en islam-gruppe, og ud fra det hun lærer, kritiserer hun kaste- eller klasseinddelingen i Pakistan og mener, at det norske velfærdssamfund sådan set svarer bedre til islams idealer end Pakistan gør, for ifølge islam er alle lige. Hun irriteres også over, at forældrene blander islam med pakistanske traditioner, fx med hensyn til arrangerede ægteskaber, for ifølge islam skal kvinder have ret til at gifte sig med den, de vil. Alligevel har hun sagt ja til moderens forslag om at blive forlovet med en fætter. Hun kender ham og kan godt lide ham og synes, at det er vigtigt, at hun og forældrene er enige om ægteskabet. Lidt groft opsummeret kan

man sige, at Aisha protesterer mod, at hun som kvinde skal være underordnet mænd, men ikke mod, at hun som datter skal indordne sig under sine forældre.

Indvandrerdrengene har sædvanligvis større frihed end pigerne, men ofte presses de også til at gifte sig tidligt. Aminas storebror fik et barn med en norsk kæreste, og af frygt for at det samme skulle ske for lillebroderen, måtte han gifte sig, da han kun var 16 år. På interviewtidspunktet var han 23 og far til fire børn. Hans livssituation er en helt anden end den, hans norske jævnaldrende har. Også hos drengene er der mange, der har tabt kontakten med norske venner. Mange drenge har norske kærester, før de gifter sig, men ikke sjældent holder de det hemmeligt. Tariq var ikke stolt over at skulle forklare kæresten, at hvis de gik på gaden, og han så en anden pakistanner, ville han blive nødt til at slippe hendes hånd. Det er ikke kun hjemme, at der fortælles løgne. Hanif siger, at når han ikke fik lov af forældrene til at være sammen med piger, så løj han om det over for vennerne, for at de ikke skulle få et dårligt billede af hans forældre.

De fleste drenge med indvandrerbaggrund fra den tredje verden ender alligevel med at gifte sig med en pige fra hjemlandet. Der er ikke nødvendigvis noget kynisk eller dobbeltmoralsk over det. Drengene siger gerne, at det er for indvandrerpigernes skyld, at de må lade være med at have forhold til dem før ægteskabet, for at beskytte deres rygte. Et sådant hensyn er det ingen grund til at tage over for norske piger, som har et forhold til, hvem de vil have og med deres forældres godkendelse. Khalid fortæller, at han var meget forelsket i en pakistansk pige og var tæt på at komme sammen med hende: „Men jeg vidste, at hvis det blev opdaget, ville hun få kæmpestore problemer. Det ved jeg, og jeg er ikke interesseret i at skade andre mennesker, når jeg ud fra sund fornuft ved, at det ikke kan betale sig“. Juned gik lidt længere, det blev kendt, de fik begge store problemer med deres familier, og så måtte de bryde med hinanden. Han sørger over, at han ikke kan komme til at se hende og tænker på, om han skal forsøge at blive gift med hende, men han er kun 18 år og synes selv, det er for tidligt.

Med det foregående har jeg vist betydningen af de generationsmæssige magtforhold, som indebærer en stærk underordning både for drenge og for piger, men som ikke er lige omfattende og ikke har helt de samme udtryk for drenge som for piger. Det er ofte blevet sagt, at indvandrerkvinder er dobbelt undertrykte – som kvinder såvel som indvandrere. Jeg kunne kalde dem tredobbelt undertrykte,

og tilføje undertrykkelsen som døtre. Det er denne undertrykkelsesform, som er den hårdeste i betydningen af, at det er den, som i stærkest grad begrænser deres liv. Som børn har Amina, Sencan og mange med dem været i en totalt afmægtig position over for deres forældre, og de er blevet holdt i denne barnlige afmægtighed helt frem til de har giftet sig. Selv i tilfælde hvor ægtemændene er indstillede på at kontrollere deres koners liv, som i Sencans tilfælde, er den gifte kvindes afmægtighed ikke nær så stor som den gifte datters.

Samtykke til underordning

I indvandrerfamilierne har de største uoverensstemmelser mellem forældre og børn ofte med køn og seksualitet at gøre.⁴ Blandt hyppigt forekommende konflikttemaer er regler for sømmelig adfærd, piger som ikke får lov til at gå ud, drenge som har kærester, et pres om at gifte sig tidligt, arrangerede ægteskaber m.m. I stor udstrækning vælger de unge at indfri forældrenes forventninger til dem på disse punkter. Jeg vil i dette afsnit anvende arrangerede ægteskaber som et eksempel på en situation, hvor unge (med tyrkisk og pakistansk baggrund) sædvanligvis samtykker i at lade forældrene træffe vigtige afgørelser på deres vegne. Samtykket gør, at det ikke er så let at sige, hvem det er, som egentlig bestemmer.

Et valg forældrene ikke støtter, kan indebære risiko for splittelse af familien, og hvis det ikke går så vidt, vil det i manges øjne være et stort problem, hvis ægtefællen ikke kan kommunikere med ens forældre. Haruns bror valgte en ikke-tyrkisk ægtefælle, og Harun synes, at det er synd for sine forældre, at de nu ikke kommunikerer særligt godt hverken med svigerdatteren eller med børnebørnene. Selv accepterede han den pige, de foreslog for ham, og siger: „Lige børn leger bedst, det er sådan, det er. Det kan virke lidt racistisk, men det er nu sådan, det er“.

Aftab, fra en pakistansk familie, siger om sin søster: „Hun har haft det hårdt, men hun har da også selv været flink“. Hun fik lov til at tage afsted på hytteture med skolen og sådanne ting, men mange gange ville hun ikke selv med. Han siger: „Hun følte, at hun skulle blive gift i familien, og der var ligesom ikke noget andet, hun havde det i tankerne fra begyndelsen. Så det gik sådan set ganske godt“. Det gik „godt“ i betydningen „konfliktfrit“. Aftab accepterede også selv at gifte sig med en af dem, som forældrene foreslog for ham,

selvom han egentlig ønskede at vente med at gifte sig. Han havde tidligere haft norske kærester og siger, at han kunne have valgt at gifte sig norsk, men det ville være blevet vanskeligt: „Så da valgte jeg hellere det letteste“.

Når det gælder ægteskab, kræver det at bryde med forældrenes forventninger en aktiv handling. For at indfri forældrenes forventninger er det nok blot at forholde sig passiv. En af Anja Bredals informanter forklarer, hvorfor han accepterede forældrenes ægteskabsforslag [Ahmed, pakistansk baggrund (Bredal 1998:43)]:

Uanset hvor godt du kender dem [kvinder, eller folk i det hele taget], så ligger der en eller anden usikkerhed, særlig med sådanne ting. Derfor ville jeg bare tage chancen, i stedet for at jeg bestemmer – lade dem få lov til at bestemme. Hvis et eller andet sker, så falder ansvaret ikke tilbage på mig. (Betyder det, at hvis du er misfornøjet ...?) Ja, eller hvis de er misfornøjede med min hustru, så skyder de ikke skylden på mig. Jeg tænkte at okay – de bestemmer det. Hvis et eller andet går galt, da rydder de selv op i det i stedet for, at jeg bliver optaget af at ordne det. For det har ikke jeg tid til. (Hvordan skulle de rydde op?) Hvis jeg fx ikke er tilfreds, hvis min kone og jeg skændes, så er det dem, der har plukket hende ud, og som bestemte. I det tilfælde hjælper de hende mere, end hvis jeg selv havde valgt. Så ved de, [hvis jeg selv havde valgt], at jeg ikke har respekteret mine forældre. Så hvis et eller andet går galt med min hustru, så vil de ikke støtte mig eller hende, men da kommer de til at ødelægge vores liv. Det sker ofte, så jeg sagde okay.

Han understreger, at han sagde „okay“ på en „lidt usikker måde“, og „ikke på sådan en ønskende måde“: Så bliver det helt klart forældrenes valg, og han slipper for selv at tage ansvar for afgørelsen. Når han forklarer fordelene ved det, viser han, at han ønsker forældrenes hjælp også efter, at han er blevet gift. Han positionerer sig som barn i forhold til sine forældre og viser, at dette er en position, han agter at blive stående i også fremover. Ved at godtage det, mange ville anse som ulemperne i barnets position (manglende selvbestemmelse), får han i det mindste fordelene ved barnets position (hjælp og støtte, slippe for ansvar). Videre anser han ikke manglende selvbestemmelse som et stort tab på dette område, for der ville uanset hvad være en stor risiko for at træffe et forkert valg. Og hvis beslutningen var ble-

vet truffet individuelt, så ville ansvaret for den også have været individuelt. Når beslutningen nu er taget af forældrene, eller af forældre og søn i fællesskab, er den også et fælles ansvar for familien.

Kiran, som også har en pakistansk baggrund, bekræfter det, Ahmed siger om forældrenes ansvar. Hendes to ældre søstre skulle gifte sig tidligt og fik derfor ikke lov til at fuldføre nogen uddannelse. De blev gift med fætre, som heller ikke havde nogen uddannelse. Der gik flere år fra ægtemændene kom til Norge, til de fik arbejde, og i denne tid sørgede forældrene for alt. Forældrenes magt over deres voksne børns liv hænger sammen med hjælp og omsorg: hjælp med penge, til at passe børn, til at finde arbejde, til konfliktløsning osv. Men vil man vælge selv, skal man også klare sig selv.

I et skandinavisk velfærdssamfund skulle det at måtte klare sig selv måske ikke være et så skræmmende perspektiv. Her findes stipendier og studielån, understøttelse, socialhjælp osv. Men sociale netværk er vigtige for at skaffe både job og bolig og endnu vigtigere for unge med indvandrerbaggrund end for unge uden, eftersom der finder en vis diskrimination sted både på boligmarkedet og på arbejdsmarkedet. Som en følge af at være blevet opdraget strengt gennem opvæksten har mange unge med indvandrerbaggrund også kun lidt kontakt med norske jævnaldrende. Disse faktorer er antageligt medvirkende til at skabe en oplevelse af stærk afhængighed af familien.

Det er på denne baggrund, at de unge indvandreres tendens til at indfri forældrenes forventninger og acceptere patriarkalske magtforhold skal forstås. At vælge anderledes indebærer en risiko, og at vælge som de gør, giver visse gevinster. Forud for valgene går en dybtgående socialisering, der gør valgene „naturlige“, og som gør, at der ofte ikke opleves nogen modsætning mellem egne ønsker og forældrenes ønsker, og at de værdsætter og ønsker at videreføre den familiekultur, de selv er vokset op i.

En modsætningsfyldt forandringsproces

Indtil videre har jeg argumenteret for, at når så mange unge indvandrere accepterer at indfri forældrenes forventninger, hænger det sammen med, hvad tilhørsforholdet til familien giver dem og med en dybtgående socialisering ind i forældrenes familie- og kønskultur. I det følgende vil jeg vise, at det er en smule mere kompliceret, da

mange af dem samtidig deler nordiske idealer om ligestilling mellem kønnene.

Når de interviewede fremhæver gode sider ved Norge, peger de på demokrati, frihed, lighed og sikkerhed, på velfærd, økonomisk sikkerhed og ingen korrupsion. Her viser mange en imponerende samfundsbevidsthed. Når de skal fremhæve gode sider ved deres forældres oprindelsesland, peger de på familietraditionerne: et stærkt sammenhold, lavt antal skilsmisser og omsorg for de ældre. På dette punkt er jeg mindre imponeret over kundskaberne om det norske samfund, da det er udbredt at tro, at det almindelige i Norge er, at ældre stuves væk på grå og triste plejehjem, hvor familien meget sjældent kommer på besøg. De er også lykkeligt uvidende om, at skilsmissetallene for indvandrere slet ikke er så lave. I Sverige (Darvishpour, 2001) ligger skilsmissetallene for alle indvandrergrupper højere end for rent svenske par (jeg har desværre ikke tal fra Norge).

De foretrækker altså Norge for den offentlige sfære og oprindelseslandet for den private sfære. Det er jo netop sådan, de fleste af dem lever: I den offentlige sfære – arbejdsliv, uddannelsesinstitutioner, det offentlige rum – er det hovedsageligt et norsk regelsæt, som gælder, og det meste foregår også på norsk (med undtagelse af de, som arbejder i indvandrer niches). I privatsfæren er det i stor udstrækning modersmålet, som tales, alt imens man ser tyrkisk tv eller indiske videofilm i en stue dekoreret med Koran-citater eller orientalsk nips, spiser den mad, mor lærte at lave af sin mor, og følger dette lands traditioner på en række mere subtile måder som med hensyn til, hvordan man tiltaler sine forældre, hvad man siger til dem og ikke siger til dem, hvad man gør og ikke gør.

I spørgeskemaundersøgelser fremkommer det samme mønster: værdsættelse af individuelle rettigheder og moderne forhold mellem kønnene sammen med en værdsættelse af den traditionelle familie. En undersøgelse af unge i Oslo viser (Øia, 1998, 1999), at blandt unge med indvandrerbaggrund er langt de fleste enige i udtalelser som, at „piger der er fyldt 16 år, selv bør få lov til at bestemme, hvornår og med hvilke fyre de vil gå ud“, „kvinder og mænd bør have lige stor indflydelse på politik og samfundsliv“, eller „valget af ægte-skabspartner bør overlades helt og holdent til den, som skal giftes“. Piger med indvandrerbaggrund er faktisk hyppigere i opposition til traditionelle holdninger på kønnets område, end rent norske drenge er det. Men mens kun 33 pct. af dem med norske forældre mener, at „familiens interesser skal komme før enkeltindividets interesser“,

svarer 55 pct. af de unge med vietnamesiske forældre ja til dette, og 58 pct. af dem med pakistanske forældre. Blandt dem med norske forældre så 28 pct. på „far som familiens overhoved“, mens dette gjaldt 55 pct. blandt dem med vietnamesiske forældre og 67 pct. af dem med pakistanske forældre.

I sin undersøgelse af unge med tyrkisk baggrund i Danmark fandt Necef (1996), at 52 pct. af de unge mænd og 42 pct. af de unge kvinder foretrækker danske normer for kæresteforhold frem for tyrkiske, og når det gælder kvinders rettigheder, svarer 49 pct. af de unge mænd og 74 pct. af de unge kvinder, at de foretrækker danske frem for tyrkiske tilstande. Eftersom ved-ikke-kategorien er stor, er der flertal for det danske hos begge køn. Der er også en klar præference for det danske med hensyn til demokrati, myndighedernes behandling af borgerne, socialt sikkerhedsnet og de fattiges muligheder i samfundet. Men samtidig er der stor tilslutning til tyrkiske eller kurdiske familieværdier. På spørgsmål om hvilke dele af tyrkisk/kurdisk kultur, der bør bevares i Danmark, svarer hele 87 pct., at de mener, forholdet mellem forældre og børn absolut bør bevares, og 60 pct. ønsker bestemt også, at piger skal være jomfruer før ægteskabet (kun 9 pct. mener, det er helt uden betydning). Videre mener 63 pct. af mændene og 50 pct. af kvinderne, at forholdet mellem mand og kone absolut bør bevares, sådan som det er i Tyrkiet.

De unge værdsætter altså individuel frihed og lighed mellem kønne, i hvert fald på den offentlige arena samtidig med, at de værdsætter den traditionelle familiekultur med tæt samhørighed og respekt for de ældres autoritet, hvor hensynet til familien indebærer, at valg af ægtefæller og kvinders seksualmoral ikke kan være rent individuelle og frie valg.

Men det er tvivlsomt, om den offentlige og den private sfære kan betragtes så adskilt fra hinanden. Statens rolle som medforsørger er fx en undergravning af mandens eller faderens autoritet som forsørger. Den nordiske velfærdsstat og den traditionelle, patriarkalske familie svarer til, at der gives en helt forskellig betydning til individet og til familien. I samfund med traditionelle, patriarkalske familier er medlemmerne nærmest fuldstændig afhængige af familien for overlevelse. I den vestlige verden gives individet og individuelle rettigheder en helt anden betydning, såsom retten til at bestemme over egen krop og over seksuel udfoldelse, til selv at vælge sin kæreste eller ægtefælle, til at lade sig skille igen. Knyttet til rettighederne følger en frasigelse af ansvar: Forældrene har ikke længere ansvar for myndige

børn, børn har ikke længere ansvar for gamle forældre. Opfattelserne understøttes af en velfærdsstat, som aflaster familien, blandt andet gennem at sikre børns opvækstvilkår og ældres velfærd.

Den nordiske velfærdsstat anerkender også retten til at tjene egne penge, og til selv at disponere over egen indtægt. Med kvinders lønarbejde forandres betydningen af huslige gøremål. Abdou har haft en del diskussioner med sine norske kærester om tøjvask og rengøring. Han ønsker sig nu en marokkansk kone. Han siger, at de gør huslige gøremål med glæde, og at en mand da reagerer med at blive taknemmelig. Mens norske kvinder, ifølge Abdou, siger: „Åh, skal jeg også gøre det i dag“. Madlavning og rengøring bærer nok stadigvæk præg af også at være „generøse“ handlinger for norske kvinder uden indvandrerbaggrund, men det er i større grad blevet et fælles ansvar for ægtefællerne – også i mange indvandrerhjem efterhånden som toindtægts-familien er blevet almindelig. De fleste indvandrergrupper har på meget kort tid ændret traditionen med hjemmegående kvinder (et vigtig modeksempel til alle, som anser kultur og traditioner for at være statiske). Tariq tror, at han vil acceptere et arrangeret ægteskab, men ikke en kone, som vil være hjemme: „Det har jeg sagt til min far. At hvis de skal finde en, så skal jeg have en, som kan arbejde ude i arbejdslivet. Jeg vil ikke arbejde alene, og hun skal sidde hjemme“. Han tænker på sin studiegæld og de høje boligudgifter i Norge. Hans generation erfarer, som jævnaldrende nordmænd, at det er nødvendigt for en familie at have to indtægter for at opnå en bolig- og levestandard på norsk niveau. Og det er en selvfølge for ham, at han så skal tage sin del af arbejdet derhjemme. For ham er der heller ingen modsætning mellem en ægteskabsindgåelse efter pakistanske traditioner og forhold mellem ægtefæller efter moderne, norske idealer.

Forandringer fra en generation til den næste er store, men de er ikke nødvendigvis så synlige for norske øjne. For de fleste nordmænd vil Hoa virke helt vietnamesisk. Hun snakker ikke så godt norsk, hun er gift med en vietneser, og når hun ikke tager sig af deres datter, arbejder hun med andre vietnamesiske børn. Privat omgås hun kun vietnamesere. Hun siger, at hun ikke får lov af sin mand til at gå ud alene om aftenen, og at hun som vietnamesisk pige ikke må ryge eller drikke alkohol. Hun passede på at beholde sin mødom, til hun havde giftet sig, for ikke at få problemer med sin mand. Hoas far var blevet tilbage i Vietnam. Da hun efter mange år ser faderen igen, bliver han forskrækket over, hvor norsk hun er blevet. Hun svarer ham igen!

Hun siger: „Jeg diskuterer og svarer igen. Det er norsk kultur“. Hendes svigerforældre er også rystede over dette. Hun siger, at hun har lært at tage vare på sig selv i Norge, lært ikke at behøve hjælp med penge, at betale det tilbage, som man har lånt, også til svigerforældre (hun vil undgå taknemmelighedsgæld). Hun kræver af manden, at han skal hjælpe til derhjemme, og når han siger, at hun hellere burde være hjemmegående, minder hun ham om, at de har behov for penge til at købe et hus for: „Og så synes han, at det er o.k., at jeg arbejder, han er lidt norsk“, siger hun. Ændringer sker hos begge: For subtile til at norske øjne ser dem så let, men de går klart i retning af en større ligestilling med hensyn til at arbejde ude og hjemme, og en større selvstændighed både i forhold til forældregenerationen og i forhold til ægtefællen.

En afsluttende kommentar

De unge indvandrere står i dag i et spændingsfelt, hvor der sættes spørgsmålstegn ved legitimiteten i magtudøvelse fra forældres side over for deres børn og fra ægtemænds side over for deres kone. Skandinaviske ligestillingsidealer har fået stor betydning for deres liv, alt imens de viderefører traditioner fra patriarkalske kulturer. Jeg har ønsket at bidrage til en større forståelse af, hvorfor disse traditioner videreføres ved at præsentere en nærmere analyse af familiens betydning for de unge. I denne sammenhæng er et kønsperspektiv blevet kombineret med et generationsperspektiv. Større ligestilling mellem kønnene i indvandrerfamilier opnås ikke uden en større selvstændiggørelse af børn i forhold til forældrene, uden at forældrene mister noget af deres autoritet.

De unge indvandrere lever under betingelser, hvor påvirkningen fra det moderne samfund er massiv (og det er den også i deres oprindelseslande).⁵ De væsentligste påvirkningskilder er nok skolen, storbylivet, billedmedierne og de norske kammerater. Skal man så konkludere, at de unge med indvandrerbaggrund er i færd med at blive moderne? Det er vanskeligt at analysere forandringer på køns- og familieområderne uden – i det mindste implicit – at anlægge et moderniseringsparadigme. Dette paradigme byder på mange problemer: Antagelsen om, at der kun findes én udviklingslinje, projiceringen af vestlige praksisformer som almengyldige modeller, negligeringen af at såkaldt traditionelle kulturudtryk, kan være sejlivede og

til og med revitaliseres inden for vestlige samfund (tænk på religiøse bevægelser eller bryllupstraditioner), og negligeringen af at de såkaldt traditionelle samfund kan have mange såkaldt moderne træk (lønarbejde, forbrugsmønstre, fjernsyn etc.).

Mange af de eksempler, jeg har givet, viser også, at et enkelt moderniseringsparadigme ikke kan forklare identitetskonstruktioner, hvor, som nævnt i et eksempel, „norsk selvstændighed“ sættes sammen med „pakistansk puritanisme“, eller praksisformer hvor, som nævnt i et andet eksempel, arrangerede ægteskaber går hånd i hånd med en fuld deling af lønarbejde og husholdning. I denne kompleksitet er der alligevel én udviklingslinje, som jeg vil fremhæve, og det er, at individuelle rettigheder, i form af kvinders og børns ret til at bestemme over eget liv, vinder terræn.

Fokus har været på patriarkalske magtformer i familien. Jeg vil afslutte med at minde om, at det selvsagt ikke er de eneste magtformer, som bør diskuteres, når det er indvandrernes og deres efterkommere situation, der er på dagsordenen. Til daglig udsættes indvandrene og deres efterkommere også for en betydelig diskriminering, som er en form for illegitim magtudøvelse. De møder videre skepsis og nedvurdering, som er en form for symbolsk magtudøvelse, hvor alt fra deres udseende til deres madvaner og deres børneopdragelse vurderes med det dominerende samfunds blik. Det gør jeg også, når jeg skriver om indvandreres idealer og praksisformer på kønsområdet, hvor jeg vurderer dem ud fra hegemoniske idealer og praksisformer med udgangspunkt i en ide om universelle rettigheder. Det vil i denne sammenhæng være naivt ikke at se den magt, man som forsker selv udøver.

LITTERATURLISTE

- Andersson, Mette (1999). „*All Five Fingers are not the Same*“: *Identity Work among Ethnic Minority Youth in an Urban Norwegian Context*. Ph.D. dissertation, Faculty of Social Science, University of Bergen.
- Bech, Henning (1999). *Fritidsverden: Studier i modernitet, mandighed, homoseksualitet og senmodernitet*. København: Forlaget Sociologi.
- Berg, Magnus (1993). „Double Normality: Reflections on Style and Turkish Second Generation Immigrants“. *Young*, 1,1.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Den maskuline dominans*. København: Tiderne Skifter.
- Bredal, Anja (1998). *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap blant unge innvandrere*. Oslo: Likestillingscenteret.
- Darvishpour, Mehrdad (2001). „Invandrarkvinner utmanar männens roll“. *NIKK magasin*, 2,1:4-6.
- Fladstad, Torunn (1993). *Mestring og mening: Unge vietnameseres historier om sine liv*. IMER-programmet: Universitetet i Bergen.
- Haavind, Hanne (1982). „Makt og kjærlighet i ekteskapet“, pp. 138-171 i Runa Haukaa, Marit Hoel & Hanne Haavind (red.). *Kvinneforskning: bidrag til samfunnsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne (1985). „Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män.“ *Kvinnovetenskaplig Tidsskrift*, 6, 3:17-27.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregsdanskere: Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.
- Necef, Mehmet Ümit (1996). *Ethnic Identity and Language Shift Among Young Turks in Denmark*. Ph.D. dissertation, Center for Contemporary Middle East Studies, Odense University.
- Nguyen, Whyn (2000). „Identitet og kultur“. *Utefra, men hjemme – innvandrerungdom i storbyen*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Prieur, Annick (1998). „Unge innvandremenn, kriminalitet og kjønnskultur“. *Kvinder, køn og forskning*, 4:40-53.
- Prieur, Annick (1999). „Arvens modsigelser: Et generationsperspektiv i indvandrerforskningen“. *Social Kritik*, 11,65:4-21.
- Prieur, Annick (2002). „Gender Remix: On Gender Constructions Among Children of Immigrants in Norway“. *Ethnicities* 2,2:53-77.
- Shaw, Alison (1988). *A Pakistani Community in Britain*. Oxford: Basil Blackwell.
- Øia, Tormod (1998). *Generasjonskløften som ble borte: Ungdom, innvandrere og kultur*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Øia, Tormod (1999). „Foreldre og barn mellom tradisjonalt og modernitet“, pp. 235-252 i An-Magritt Jensen, Elisabeth Backe-Hansen, Harald Bache-Wiig & Kåre Heggen (red.). *Oppvekst i barnets århundre*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aase, Tor Halfdan (1991). *Punjabi Practices of Migration: Punjabi Life Projects in Pakistan and in Norway*. Dr. Polit. avhandling i socialantropologi: Universitetet i Bergen.

Oversat fra norsk af Michael Hviid Jacobsen, Aalborg Universitet.

NOTER

- 1 Jeg har selv interviewet 39, Viggo Vestel har interviewet 13.
- 2 Interesserede læsere henvises til Prieur (1998; 1999; 2002), baseret på samme materiale, men med fokus på andre temaer.
- 3 Om Pakistan, se Aase (1991) og Shaw (1988); om Tyrkiet, se Berg (1993); om Vietnam, se Fladstad (1993) og Nguyen (2000).
- 4 Disse temaer er også meget fremtrædende i Mørcks (1998) og i Anderssons (1999) analyser af unge indvandrere og identitetskonstruktioner.
- 5 Se fx Bech (1999) om moderne livsbetingelsers betydning for personligheden.

„Modernisering“ og „Feminisering“ i velfærdsstaten – omsorg, professionalisering og kønsmagt under forandring

STEEN BAAGØE NIELSEN

En af de debattører, som er mest tydelig i diskussionen af kvinders magt i dag, er antropolog og forfatter Anne Knudsen. Hun har med en god medieplatform og stor gennemslagskraft fremført synspunkter, som har udfordret en række etablerede feministiske forståelser af kønnet magt. Særligt i bogen *Her går det godt, send flere penge* fremfører hun tesen om „det hjemlige samfund“, dvs. et samfund, der er bygget op efter „familiemodellen“, hvor mor altid får sin vilje – uden at udøve synlig magt (1996: 58-61). Knudsen fokuserer særligt på, hvordan kvinder i omsorgssektoren – fx i daginstitutioner gennem indfølelse overtalelse og andre personliggjorte hersketeknikker – udøver gennemgribende social kontrol og dermed besidder betydelig magt via deres monopol på at udforme rammerne for socialitet.

Anne Knudsen har dermed bidraget til en bred – og efterhånden almindelig – kritik af institutionernes „feminisering“ af samfundet i almindelighed og drenge i særdeleshed. Kritikken fremhæver en feminin, hjemlig, følelsesbetonet og manipulerende magt, og kontrasterer den med traditionel mandlig formel, autoritær og synlig magt. Hos Knudsen synes den første at have afløst den anden.

Dagens kritik af „feminiseringen“ har klare lighedspunkter med 1970'ernes debat om „indoktrinering“ i skoler og børnehaver: Dels betoner kritikken en politisk og ideologisk kamp om prioritering af midler i et opgør om velfærdsstatens legitimitet. Dels kan debatten og kritikken på et mere generelt plan ses som forsøg på at forstå konsekvenserne af en omsiggribende videnskabeliggørelse og institutionalisering af omsorg og opdragelse.

I dette kapitel analyseres køn og magt i omsorgsarbejdet. Artiklen påpeger nødvendigheden af at se kønnet ulighed som et fænomen, der må forstås differentieret og lokaliseret, og den søger at indkredse magtens nye former gennem ny teoretisk belysning af udviklingen på daginstitutionsområdet.

Kritikken af feminiseringen af den offentlige sektor

Kritikken af kvinders magt i omsorgssektoren bryder på en frugtbar måde med den etablerede kritik i diskussionerne af magt, køn og omsorg. Tidligere har det været kritiseret, at omsorgsværdierne i samfundet var svækkede, og at sektoren er politisk og samfundsmæssigt nedprioriteret. Således har omsorgsforskere gennem en årrække påpeget, at omsorgsarbejdet lider under de overordnede kønsarbejdsdelinger og dermed den generelle nedprioritering, underordning og delvise usynliggørelse, som følger af de i samfundet herskende mandlige normer om værdifuldt og kvalificeret arbejde (eksempelvis Rask Eriksen, 1992; Korremann, 1987).

Knudsens forståelser er magtteoretisk interessante. Dels har hendes pointering af betydningen af den kønnede magt i omsorgssektoren fået bred opbakning og dermed også påvirket den almindelige opinionsdannelse vedrørende kønspolitiske og velfærdsstatslige spørgsmål. Dels synes hun at indfange en væsentlig dimension i kønsmagten, nemlig den som udspilles i de daglige og konkrete relationer – hvilket i teoretisk forstand vinder genklang i nyere poststrukturalistiske og diskursteoretiske forståelser af magt.

Kvindelig og moderlig (bio-)magtudøvelse

I den danske forskningsmæssige debat har især kvindeforskeren Karen Sjørup taget disse perspektiver op i et forsøg på at kritisere og kvalificere Knudsens teser om kvindelig magtudøvelse ud fra et teoretisk perspektiv. Sjørup (1997) analyserer forståelsen af kvinders magt i den moderne velfærdsstat med en optik, som ligner Knudsens. Hun tematiserer professionelle kvinders særlige magtudfoldelse med reference til Foucaults begreber om „bio-magt“ og dominansbegrebet som „governmentalitet“.

Begreberne henviser til den omfattende regulering, som finder sted i det moderne samfund gennem videnskabelige *diskurser* (særligt fra humanvidenskab, psykologi og medicin) og heraf afledte teknikker. Sjørup påpeger i sin analyse, at kvinder gennem deres arbejde i velfærdsstatens nye omsorgsfunktioner har tilkæmpet sig en anseelig diskursmagt, fordi de i stadigt stigende omfang forstår at benytte sig af de traditionelle professioners privilegier til at udøve statens magt. Hun taler om, at „... bio-magtens agenter gennem vel-

færdsstatens fremvækst mangedobles i antal i form af læger, socialarbejdere, pædagoger, psykologer, sociologer m.fl.“ (1997: 11). Da disse jobs især besættes af kvinder, får de konkret del i denne magtudøvelse gennem arbejdsfunktioner, hvorfra de kan trække på magtfulde „...videnskabelige diskurser og praksisser for omsorg, pleje, behandling af syge, uddannelse og opdragelse“ (1997: 10).

I en senere artikel (Sjørup, 1999) præciserer hun, at det særligt er den magtfulde omsorgsdiskurs, der bidrager til kvinders stigende magt. Denne magt, som hun omtaler som et „omsorgsregime“, synes at virke ekstra magtfuldt (for kvinder), fordi de nu støttet af videnskaben kan forhindre, at mænd får adgang til omsorgsudøvelsen. Kvinder besidder også som professionelle *brugere* af systemet (som forældre, patienter og klienter) betydelig magt, fordi de kan „... indgå i en dialog med diskursbærerne“ (1997: 11ff). Omsorgsregimet kan således ses, hævder Sjørup, som en fuldbyrdelse af kvindefrigørelsen i en „sammensmeltning af det personlige og samfundsmæssige moderskab“: „Moderskabet og omsorgen er vokset sammen med videnskabelige livsmagtsdiskurser, der naturligt bliver oplevet som uigennemtrængeligt for den nye generation af unge fædre.“ (1999: 12). Når den kvindelige magt fremstilles som et regime, er det oplagt at mene, at magten og dominansen er total. Alligevel afviser Karen Sjørup Anne Knudsens tese om opkomsten af et matriarkat. Hun pointerer i stedet, at magtspillet i dag fremstår mere kompliceret:

Magten har snarere ... fået stadig flere agenter, kvinder som mænd, den udspiller sig i langt mere omfattende forhandlings-spil, ovenfra og nedenfra, og har individer, som dybest set opfatter sig som frie og lige som sine objekter (Sjørup, 1997: 14).

Årsagen til forhandlingsspillene er ifølge Sjørup tilstedeværelsen af en (anden) magt, der holder omsorgsregimet i skak. Hun bemærker, at den „...særligt kvindelige magtposition ikke [kan] ses som adgang til ressourcer som penge, politisk indflydelse, eller adgang til at bruge andres arbejde“ (1999: 10). Og: „Den magt, kvinderne har fået, giver sjældent hverken en god fortjeneste eller en høj status“ (1999: 15). Men Sjørup forklarer ikke denne sammenhæng nærmere. Således bliver det ikke klart, hvilken konkret rækkevidde og gennemslagskraft omsorgsmagten eller forhandlingsspillene har. Fra et magtperspektiv er det centrale vel *hvordan og hvornår*, der kan eller ikke kan sikres indflydelse, dominans, kontrol og magt, og i hvilken udstrækning det

gælder alle, nogle særligt privilegerede eller ingen kvinder.

Der er for mig at se god mening i at fokusere på, hvilke konsekvenser den offentlige organisering og professionalisering af omsorgen – herunder omformningen af moderskabet og opkomsten af en egentlig videnskabelig omsorgsdiskurs – vil have for kvinders arbejde og magt i omsorgsfagene såvel som i det bredere samfund. Det overordnede indtryk af ræsonnementet er, at kvinder generelt har reddet sig betydelig magt, men den magt, som Sjørup beskriver her, er aldrig entydig, og dens konturer og begrænsninger står sjældent klart.

Sjørups bidrag samles i begreber som „det kvindelige omsorgsregime“, men også disse forståelser bygger på en sproglig glidning eller begrebsmæssig nedsmeltning fra enkelte „kvinder“ – over „moderskab“ til det „kvindelige“ – og tilbage. Hvordan og hvorfor bliver kvinder som gruppe tilskrevet en magt, som måske kun nogle kvinder reelt besidder? Hvorfor bliver alle hunkønnede mennesker stadig gjort lig med det abstrakt „kvindelige“ – til trods for at så mange kvinder i dag gør det „mandlige“, dvs. er selvforsørgende og i vid udstrækning faktisk indgår på arbejdsmarkedet på samme betingelser som mænd?

En måde at afklare, hvordan og hvornår magten i omsorgen reelt befinder sig hos hvem, synes at være analyser, hvor magtudøvelsen og de konkrete forhandlingsspil og diskurser omkring omsorgsarbejdet afdækkes i en lokal kontekst, fx en daginstitution.

Feminisering og køn i de danske daginstitutioner

Der har på pædagog- og uddannelsesområdet i 1990'erne været betydelig opmærksomhed om og lydhørhed for kritik. På trods af en meget beskeden forskningsindsats på området har budskabet fra en række udtalt ligestillingskritiske, essentialistiske og maskulinistiske debattører¹ til de overvejende kvindelige praktikere været skråsikkert: Feminiseringen er gået for vidt, og den truer nu de „stakkels“ drenges evne til at opbygge en „naturlig“ kønsidentitet. (Baagøe Nielsen, 1999).

I Andersen og Kampmanns analyser af relationerne i daginstitutionshverdagen udført på baggrund af langvarige feltstudier, beskrives tilstedeværelsen af såkaldt hjemlige omsorgsmønstre. Disse bygger på „kvindelige værdier“, ansvarsrationalitet og en moralsk omsorgsorientering, som knyttes til de kompetencer, som „...kvinder

via deres socialisationsprocessens og identitetsdannelsens etablering af intimitet, nærhed, behovsfortolkning er bærere af“ (1996: 178). Dette, siger Andersen og Kampmann, kan undertiden føre til mønstre, som minder om en moderlig overinvolvering i barnet (1996: 180), med unødvendig nedmuntring, og med konsekvenser for barnet i form af erfaringsblokering, fastholdelse og mulig omklamring. Andersen og Kampmann forbinder denne intimitets- og relationsorienterede omsorgskultur og tilstedeværelsen af „et kvindeligt univers mellem kollegaerne, der slår om i pænhed og konfliktudjævning“ (1996: 180ff). Så langt kan man spore klare ligheder i Andersen og Kampmanns samt Knudsen og Sjørups analyser af den kvindelige magtudøvelse. En central pointe for Andersen og Kampmann er imidlertid, at børnekulturen ikke sådan lader sig kyse og indpasse under disse former, men at det ofte snarere fører til modstand og selvstændiggørelse for mange børn. Der kan således være intentioner om disciplinering, som ikke umiddelbart kan omsættes til magt til at skabe konsistent „feminiseret“ forandring.

Pædagogernes egen hjemlige kultur er således også kun tilstede i fragmenteret form. Andersen og Kampmann understreger tilstedeværelsen af hele den „samfundsmæssige overvejning... systemets styringslogik, den instrumentelle rationalitet, lønarbejdets tvang til anonymisering og distancering, den mandligt abstrakte retfærdighedsorienterede reguleringsform“, som faktorer der konstant „...modvirker den rene gennemsættelse af et sådant [kvindeligt/moderligt omsorgs]mønster“ (1996: 179).

Tilsammen fremstår omsorgsmagten som én dimension med en vis kontrollerende indflydelse i den institutionelle praksis, hvis realisering dog må ses som et vanskeligt og modsætningsfyldt forhandlingsspil om konkrete magtrelationer. Hvis vi skal forstå den kvindelige magt, og relationen til andre former for magt, er vi nødt til at se de mulige tendenser til „feminisering“ i lyset af andre aktuelle og historiske strukturforandringer på arbejdsmarkedet og de bagvedliggende økonomiske strukturer.

Dynamiske og historisk foranderlige patriarkalske og kønsmæssige processer

Arbejdslivs- og mandeforskeren Øystein Gullvåg Holter har bidraget til udvikling af teorier herom, navnlig gennem pointeringen af de

strukturelle „patriarkalske organiseringer“ (1997: 196ff.). Han påpeger samtidig vigtigheden af at fastholde, at ikke alle typer af „kønnede organiseringer“ er udtryk for patriarkalske organiseringer: De kan også være udtryk for en permanent tendens til at tilskrive selvstændiggjort mening til kønsforskelle og dermed vedvarende bekræfte, at køn er noget *vi er*, snarere end noget *vi gør* (1997).

Holter fremfører en kritik af de dominerende økonomiske teories forståelse af relationen mellem produktion og reproduktion. Han påpeger de vidtgående konsekvenser af de almindelige forståelser af „produktionens“ særlige samfundsmæssige betydning. Det „reproduktive arbejde“ og de omsorgsmæssige funktioner forstås som omkostninger, der tynger produktionen. Det fremkalder, siger han, en falsk adskillelse og modstilling mellem værdien af produktionen og værdien af reproduktionen, der bevirker en urimelig værdisættelse af omsorgsarbejdet. Disse forståelser placerer kønnene i en hierarkisk funktionspyramide, som tjener til at „det mandlige“ placeres over „det kvindelige“.

Holter påpeger, at de patriarkalske uligheder og stratificeringer fremkommer gennem kønnede udvekslingsprocesser, som medfører vedvarende fornyelse af den hierarkiske organisering af arbejdet. Disse processer bekræfter vores forståelse af, at mænds „produktive“ bidrag virkelig *er* mere værd end kvinders „reproduktive“ og har dermed tendens til at strukturere vores handlinger og lede til undertrykkelse af kvinder – generelt set.

Det er analytisk nødvendigt at begribe disse kønsprocesser som tostrengede udvekslingsrelationer: På ét niveau foregår der i enhver kønsproces en simpel symmetrisk, ligeværdig og ofte personlig udveksling, som kunne minde om gaveudveksling. Eksempelvis som „fars arbejde“, der modsvares af „mors arbejde“ i en ligeværdig og gensidig relation. På et dybere niveau pågår en asymmetrisk udveksling, der involverer en særlig form for fastholdelse og tingsliggørelse af kvinder og „det kvindelige“ bidrag. Der er på dette niveau *ikke* tale om en lige eller direkte udveksling, men om en handel på markedslignende vilkår, der bygger på de overordnede principper i den hierarkiske patriarkalske organisering. Der er således overordnet tale om to samtidige, men forskellige kønnede aktivitetstyper, der indgår i en reifikationsproces, så køn hele tiden fremstår, som noget der bare er.

Holters teori hjælper til at tydeliggøre, hvordan patriarkatet virker gennem konkrete kønsprocesser og lader sig reproducere (og trans-

formere) trods betydelige udviklinger i kønsarbejdsdelingen og trods betydelige udviklinger i de samfundsmæssige produktionsstrukturer. Han gør rede for, hvordan kønsprocesserne og deres strukturelle indlejringer tendentielt forandrer sig gennem tre overordnede historiske epoker, som modsvarer tre hovedformer for kapitalistisk organisering, som hver især tildeler de to niveauer i kønsprocesserne forskellig vægt: det patriarkalske paternat, det patriarkalske maskulinat og endelig et begyndende (patriarkalsk) androgynat.

Patriarkatets historiske udvikling

1) Paternatet – den førindustrielle og tidlige industrielle organisering. Under paternatet skete opbygningen af den markante symmetriske kønsarbejdsdeling, som vi kender fra 1800-tallets borgerlige familiekonstruktion. Det var i dette familie-idealiserende klima, kvinden blev identificeret med hjemmet, moderskabet og kærligheden, mens mandens verden var offentligheden, politikken, handel, forsørgelse. I denne periode bliver ALT til køn – alle sociale forskelle, alle relationer, alle transformationer fremstår først og fremmest kønnede. Der opstår en horisontal eksklusion af kvinder fra de politiske beslutninger, som i høj grad har form af seklusion, dvs. fysisk adskillelse i forskellige rum eller sfærer. Samtidig opbygges imidlertid en „kvindelig“ sfære-specifik viden, hvilket også tildeler borgerskabets kvinder en betydelig *modsvarende* magtbase, nemlig den som udspringer af forståelsen af kvindens særlige bestemmelse; tilknytningen til hjemmet og omsorgen for barnet. Det er også fra denne tid forståelsen af *kald* som ideal for de borgerlige kvinders uegennyttige arbejde uden for hjemmet fik betydning, eksempelvis i børnehaverne. Under paternatet fungerer kønsprocesserne i overvejende grad symmetrisk, dvs. at vægten lægges på den lige relation mellem de to polariserede sfærer – mens betydningen af de hierarkiske handelslignende kønsprocesser nedtones (1997).

2) Maskulinatet – er knyttet til det 20. århundredes industrisamfund. Under maskulinatet bytter kønsprocesserne betydning. Det maskulinistiske patriarkats hovedform bliver den hierarkiske industriarbejdsorganisering med fortsat stor kønsarbejdsdeling. Hertil kommer en produktionisme, der gradvist opløser forståelsen af ligheden og jævnbyrdigheden mellem de kønnede sfærer. Lønarbejdet fremstår i stedet som „hovedvirkelighed“, mens arbejdet i hjemmet og reproduktionen

tionen bliver „bi-virkelighed“. I denne historiske periode er den almindeligste form for undertrykkelse vertikal diskrimination, fremkaldt via produktionens dominans over reproduktionen – og udnyttelse af reproducenterne. Det er denne organisering, som for alvor udfordres i de seneste år(tier), samtidig med opkomsten af androgynatet.

3) Det begyndende androgynat er knyttet til videnssamfundets post-industrialisme. Androgynat betegner en udvikling bundet til en mindre hierarkisk økonomisk og politisk orden. En væsentlig transformation her handler om, at omsorgsarbejde, som hidtil har været privat organiseret, nu udføres på produktionslignende vilkår, som service og lønarbejde. Det husmoderløse samfund og kvinders voksende uddannelsesdeltagelse betyder, at den rumlige basis for de kønsspecifikke kompetencer nedbrydes, hvorved den hjemlige viden som opbyggedes her forsvinder og må genopfindes som boglig viden – som omsorgsdiskurs. Herved sker der samtidig en frakobling af viden og kompetencer fra personen og kønnet. I den forstand bliver omsorgsviden nu distanceret, professionel og kønsneutral.

Samtidig medfører arbejdsmarkedets forandringer, bl.a. de forøgede krav om refleksivitet og fleksibilitet, nye former for diskrimination og social ulighed, idet tendenserne generelt favoriserer den veluddannede middelklasse. Sociologerne Andersen og Elm Larsen taler om, at konsekvenserne af videnssamfundet er „...social og økonomisk polarisering af samfundet betinget af klasse, men på tværs af køn“ (1999: 14). Der sker en polarisering af arbejdsstyrken i et A-hold og et B-hold. Det patriarkalske androgynats tendentielle nedtoning af visse typer af kønsprocesser skal ikke forstås sådan, at kønsprocesserne generelt forsvinder: En markant tendens ved androgynatet er, at reifikation af køn i de kønsdifferentierende processer forstærkes. Der sker, hvad man kunne betegne en „nykønning“. Dette betyder, at selv om køn langsomt taber den generelle stratificerende betydning, så kan køn samtidig blive tillagt kulturel mening og nye betydninger, i hvad der måske kan betegnes som en legende, individualiseret – eller livsstilsbetonet omgang med køn.

Omsorgsarbejdets forandring til pasning og lønarbejde

Fra midten af 1960'erne sker der et skift i forståelsen af daginstitutionerne og arbejdet i dem. Skiftet skyldes en voldsom tilgang af kvinder til arbejdsmarkedet og udbygningen af daginstitutionssektoren. Herved fortrænger lønarbejdsforståelserne af daginstitutionsarbejdet også gradvis forståelser af *kaldet* som det bærende i pædagogerens selvforståelse. Samtidig anerkendtes det politisk, at daginstitutionerne var et ønskeligt alment eller universelt velfærdsgode. De skulle dække den brede befolknings pasningsbehov, snarere end et residuelt behov for forebyggende arbejde med socialt udsatte børn, som ellers havde været det politiske princip siden starten af århundredet (jf. Borchorst, 2002). Hermed bliver moderskabet ikke kun erstattet af en ny institution, der kommer også et nyt fagligt paradigme, der indikerer en grundlæggende forandring af forståelsen af daginstitutionens centrale opgave.

Pasningsparadigmet tager i disse år første skridt til at afløse de socialpædagogisk begrundede forståelser af forebyggelse. Under forebyggelsesparadigmet tænkes pasning og den pædagogiske indsats i højere grad sammen som en nødvendig enhed, der har omsorgen for barnet som centralt omdrejningspunkt, mens interessen for barnets behov under pasningsarbejdet nedtones til fordel for en række andre samfundsmæssige mål med daginstitutionerne, først og fremmest frigivelsen af kvinders arbejdskraftressourcer. Pasning er et interessant begreb, fordi det så åbenlyst indikerer, hvad der tænkes som den centrale ydelse, nemlig opbevaringsfunktionen. Daginstitutionernes pædagogiske tilbud ses ikke som et kvalitativt supplement til hjemmets utidssvarende rammer, men som en nødtørftig erstatning for den mor, som burde have draget omsorg for barnet, men ikke kunne være til stede. Det ses også gennem en vis nedtoning af betydningen af uddannelse. Man institutionaliserer på daginstitutioner nye arbejdsdelinger, idet de uudannede for-praktikanter nu ansættes i varige stillinger som pædagogmedhjælpere, samtidig med at der i offentligt regi ansættes en stor mængde dagplejemødre.

Fra 1970'erne blev det tiltagende legitimt at tale om og regne på, hvorvidt pasningen som funktion var arbejdsmarkeds- og samfundsmæssigt rentabelt, på en måde, som det aldrig tidligere var sket – ligesom troen på det pædagogiske projekt i daginstitutionen heller aldrig tidligere er blevet så eksplicit debatteret og politiseret, som det skete fx med indoktrineringsdebatten i starten af 1970'erne. Be-

vægelsen fra privat til samfundsmæssigt moderskab har således ikke været entydig eller uden sværds slag, ikke mindst pga. dens udfordring af traditionelle familieforståelser.

Daginstitutionernes forandring til samfundsøkonomisk „belastende“ pasningsordninger – og den samtidige forandring af det pædagogiske arbejde til lønarbejde – kan ses i lyset af Holters teoretisering af bytterelationernes forandringer fra paternat til maskulinitet, hvor lønarbejds- og markedslogikkernes hierarkiske kønsprocesser erstatter de jævnbyrdige, symmetriske udvekslinger. Den generelle nedvurdering af omsorgsarbejdet, som herved sker, har kønnede konsekvenser, idet det i hovedsagen er kvinders arbejde, der nu bliver forstået i omkostningstermer.

1990'erne: modernisering, professionalisering og androgynisering i daginstitutionerne

Videnssamfundets transformationer af arbejdsmarkedet og 1990'ernes forandringer af velfærdsstatens pasningsydelser til offentlig service betyder også forandringer af de rammer, hvorunder lønarbejdet i omsorgssektoren foregår. Det tiltag med den bredeste betydning for forandringerne i daginstitutionernes rammer, er programmet for „modernisering af den offentlige sektor“, som de borgerlige regeringer initierede fra 1983.²

Ideerne og rationalerne bag programmet og de intenderede forandringer er ikke entydige. Men fælles for en række programmerklæringer omkring velfærdsstatens udvikling, er ønsket om at skabe større effektivitet og legitimitet for den offentlige sektors ydelser ved at anskue dem i markedstermer. I denne udviklingsproces kan der imidlertid registreres en dobbelt tendens. For samtidig med, at der pågår en fortsat rationaliseringsproces, presses der i forlængelse af markeds- og produktionstankegangen på for at få dokumenteret kvalitet for pengene. Det stiller nye krav til ledelse og ansatte om at optræde „professionelt“, når de eksempelvis sammen med bestyrelsen, der har flertal af forældrerepræsentanter, skal udmønte nye krav om virksomhedsplaner i daginstitutioner. Det stiller personalet over for nye vidensmæssige krav, som udfordrer deres faglighed og skaber pres for akademisk efteruddannelse. Moderniseringsbestræbelserne medfører således, at de ansatte udsættes for et „krydspres“, som først og fremmest er blevet forsøgt imødegået via ønsker om ledel-

sesudvikling og professionalisering (eksempelvis Hjort, 2001).³

De udfordringer daginstitutionerne stod overfor ved årtusindskiftet, kan her ses i lyset af Holters teoretisering af udvekslingsrelationernes forandringer under det tidlige androgynat fra at være handelsprægede til at være præget af byttelignende processer. I dag er der dog snarere en forventning om, at de veluddannede optræder service-mindet, på en måde, der indebærer nye krav til engagement og en professionel selvbevidsthed hos den enkelte ansatte. Herved kan professions- og brugerorienteringen på nogen måder minde om moderskabets og -kaldets genkomst til arbejdet, idet der trækkes veksler på den individuelle professionelle egenmotivation, snarere end på de instrumentelle lønarbejdsforståelser. Dette skift er ikke mindst baseret på vidensbasering, som i dag gør, at arbejdsfunktionerne på daginstitution er så udførligt beskrevet, at de lader sig kommercialisere og udlicitere.

I Holters forståelse af udviklingen i det tidlige androgynat kan vi her se, hvordan omsorgsarbejdet i de sociale serviceinstitutioner nu ligner „rigtigt arbejde“, snarere end først og fremmest en omkostning. Det betyder også, at de hierarkiske relationer mellem produktion og reproduktion (nu service-produktion) gradvist nivelleres, hvilket tendentielt betyder, at kønsudvekslingsprocesserne igen får præg af en lige og gavelignende udveksling (jf. Holter & Aarseth, 1993: 288-296). Således er det også tydeligt, at der efterhånden kommer mere fokus på de kvalitative aspekter af ydelsen. Den beskrives ikke længere blot som en pasningsordning, men som støtte til udvikling af (individuelle) kompetencer – og som en gave, der i dag tilbydes alle børn – snarere end til de få udstødte, der var målet for den socialpædagogisk forebyggende indsats op til 1970'erne.

Omsorgsarbejdets differentiering – professionalisering og pasning

Det betyder som sagt ikke, at forståelsen af omsorgen som lønarbejde, produktion og pasning alle steder er forduftet. Men tanken er i dag snarere, at pasningen og omsorgen er „kerneydelsen“, dvs. i højere grad et grundlag, hvorpå en række „tillægsydelser“ nu kan tilføjes, til man har skræddersyet præcis det „tilbud“, den enkelte bruger eller kommune måtte ønske i henhold til udbudsmaterialet. Det er så i vid udstrækning op til den enkelte kommune at fastlægge

rammerne og til den enkelte institutionsbestyrelse at tilskære og udforme den kontrakt, det nærmere samarbejde og bytterelationerne kan foregå indenfor. Således er udviklingen langt fra entydig og enstrengt.

Med moderniseringen og professionaliseringen af store dele af omsorgsarbejdet falder omsorgsarbejdet mellem to yderpositioner, der rammesætter arbejdet – og positionerer kvinderne – som „forhandlingsparter“ på vidt forskellige betingelser, og med meget forskellige relationer til de lokale brugere og de kommunale arbejdsgivere. Det giver således også en meget forskellig udgangsposition i forhold til håndtering af og indflydelse på egen arbejdssituation. Man kan tale om en vis polarisering, der bl.a. modsvarer kommunernes forskellige profileringer.

I den ene ende af skalaen kan man finde kommuner, hvor omsorgsarbejdet omtales i termer af pasning og effektivitet. Disse forståelser negligerer den videnbaserede pædagogiske dimension i arbejdet. I fokus for den kommunale dagsorden er i stedet pasningsgarantien, og de primære tiltag i forhold til personalet står på effektivisering, nedskæringer, institutionssammenlægninger, øget hierarkisering af personale gennem fokus på lederansvar, lederuddannelse, stor uddelegeret kompetence til lokale lønforhandlinger, der skaber voksende skel mellem ledelse og ansatte. Hertil kommer en ofte høj andel uuddannet personale, aktivt forsøg på rekruttering af dagplejemødre, frit-valg-ordninger osv.

I institutioner og andre pasningstilbud i sådanne kommuner, hvor den pædagogiske faglighed er under pres, kan det ofte samtidig observeres, at man bevidst forsøger at trække veksler på de traditionelle moderskabs-kompetencer. Som bl.a. Dybbroe (1999) har vist om dagplejemødrenes kompetencer, er dette problematisk, idet arbejdets fysiske og psykiske isolation betyder, at dagplejeren reelt nedslides.

Kønsprocesserne tenderer her mod at forblive som under maskulinitet, idet der satses på at fastholde omsorgsarbejdet som en art rationaliseret eller endog proletariseret moderskabsydelse, hvis opgave er pasning, dvs. et produkt, hvis pris og ydelse skal „trimmes“ og optimeres. En sådan udvikling kan almindeligvis ikke beskrives som en magtforøgelse, nærmest uanset den enkeltes evner. Som det bl.a. er beskrevet af Andersen og Kampmann, bliver hverdagen og omgangen med børnene præget af institutionalisering tendentielt rutineret og præget af manglende pædagogisk overblik.

Udbygningen af institutionerne, merindskrivninger, skov- og ud-

flyttergrupper mv. betyder, at institutionen tangerer mod at blive en organisation med et selvstændigt ledelseslag, hvis daglige opgaver adskiller sig markant fra det øvrige personales. Derved bliver de tidligere dominerende *pædagogiske* diskurser i stigende grad afløst af *økonomiske* og *administrative*. For disse nye pædagogiske ledere kan man nok tale om en vis professionalisering, men denne vil i høj grad være præget af traditionelle „mandlige“ diskurser, idet man nærmest som lokal repræsentant for de kommunale arbejdsgivere skal anskue medarbejderne som produktionsenheder.

I den anden ende finder vi kommuner, hvor professionalisme og dokumentationen af kvalitet og kvalitetsudvikling sættes i centrum. Man har en relativ høj procent af uddannede, stor vægt på pædagogisk videreuddannelse og et bredt tilbud af kurser til alle kategorier af medarbejdere, tilbud om supervision – og udviklingsarbejder fra en udbygget stab af pædagogiske konsulenter. Her slår videnssamfundets og androgynatets tendenser umiddelbart langt tydeligere igennem. Professionalismen og fagligheden tilskrives høj legitimitet, og man kan således med nogen ret hævde, at professionaliseringen afkønner medarbejdere og anbringer kvinder i en i maskulinatets forstand mandlig position i udvekslingen.

Man kan her spore visse tendenser til den omsorgsmagt, som før blev omtalt. Den professionelle magt kan dog ikke undgå presset fra „moderniseringen“. Det stadige pres for at fremvise og dokumentere produktivitet i ydelserne stiller også præstationskrav til de professionelle, som de skal honorere – uanset, at det nu kan være formuleret som abstrakte, immaterielle forventninger om produktion af eksempelvis „kompetenceudvikling“ og udvikling af menneskelige ressourcer. Der er således også mange steder et stigende pres for at specificere og formalisere disse forventninger, som det i nogen grad kan ses i den nye Lov om Social Service, samt i de fornyede diskussioner om curriculum-tænkning i børnehaven og hele tendensen til at tænke børnehave mere skoleforberedende.⁴

Umiddelbart må denne tendens ses som en afkønning af omsorgsarbejdet. Når de ansatte går ind i den erhvervsmæssige handel, tildeles disse kvinder en plads på den mandlige eller kønsneutrale „produktive“ side i udvekslingen, hvorved de tilkendes magt i forhold til brugerne. Der er dog også her tale om differentieringer mellem forskellige grupper af personale, der stadig kan medføre proletarisering af institutionens B-hold, de uddannede, som ikke får væsentlig del i videns- og forhandlingsmagt.

Ny interesse for køn og interne kønsarbejdsdelinger blandt personalet

Fastholder vi den overordnede tendens til vidensbasering, professionalisering og service-orientering, som reel mulighed og som et udtryk for et bredere gennemslag af tendenser i det tidlige androgynat, så er det også muligt at forstå og forklare den nye interesse for mænd i daginstitutioner. Det er værd at bemærke, at der op igennem 1990'erne samtidig med, at professionaliseringen for alvor tog fart, opstod en betydelig pædagogisk interesse for køn. Det gælder eksempelvis en ny vægt på kønsspredning i personalegruppen, understregning af behov for en kompenserende „maskulin pædagogik“ og „rollemodeller“, fremhævelse af betydningen for personalesamarbejdet af at være kønsblandede, genindførelse af traditionelle kønsarbejdsdelinger mellem mænd og kvinder som hhv. ude versus inde; vildskab versus stille mv. Disse tendenser kunne umiddelbart synes at pege væk fra androgyniseringen, men som Holter påpeger som mulig tendens, så er der her snarere tale om selvstændige dynamikker, som på mere legende vis tilskriver kønnet betydning og interesse umiddelbart uafhængigt af traditionelle kønnede forventninger og magtrelationer.

Mine egne observationer i daginstitutioner giver et meget dobbelttydigt billede af de magtmæssige dimensioner ved mænds tilstedeværelse. I visse pædagogiske sammenhænge synes kønnet netop at have medført en så konsistent betydningskonstruktion omkring „bio-kønnets“ betydning, at det nærmer sig institutionalisering af arbejdsdelinger omkring kønspædagogiske faglige forståelser, der ses som pædagogisk uomgængelige og naturlige (Baagøe Nielsen, 1999). Interessen for kønsadskillelse og kønspædagogik kan således også udlægges som et lidt letkøbt forsøg på at fremstå professionel og up-to-date. Man griber tidens stemning og nogle af de praktiske retningslinjer, som følger med den kønspædagogiske litteratur, uden synderlig refleksion af sammenhængen mellem denne og den øvrige pædagogiske praksis. Det *kan* ses som en (uskyldig) leg med kønnet som centrum – helt i tidens Barbie-ånd – men kan også ses som en bekræftelse og reificering af de kønnede udvekslingsprocesser, som medfører vedvarende fornyelse af den *hierarkiske* organisering af arbejde.

Mine egne studier af mænd i omsorgsfag (pædagoger/pædagogmedhjælpere hhv. social- og sundhedsassistenter) viser, at ganske få

mænd synes at kunne opretholde en legende eller „kvindelig“ positionering. De fleste oplever en „centrifugering“, der dels betyder, at relativt langt flere mænd sendes med „glaselevator“ direkte til ledelsesniveau. Men omvendt kan en række mænd også siges at opleve dobbelt diskrimination ved at indtræde i et såkaldt kvindedomineret erhverv: Først fordi de er i „det kvindelige“ (det i produktionsmæssig sammenhæng „uproduktive“ erhverv), og derefter fordi de ekskluderes fra magtcenteret lokalt på arbejdspladsen. En del distance- rer sig gennem forskellige former for specialisering inden for organisationen (Baagøe Nielsen, 1997), men der er også et stort frafald i uddannelsen, og mænd vælger oftere end kvinder at træde over i andre sektorer (for pædagoger fx klub, fritidshjem eller socialpædagogisk arbejde), hvor de oplever større rummelighed.⁵ Eksemplet fra min egen forskning kan her vise, at køn nok spiller ind i mænds positionering. Med andre ord har det magtmæssige konsekvenser, men det kan pege flere veje afhængig af den nærmere kontekst.

Opsamling og konklusion

Kvindens magt og position må generelt forstås som forandret som konsekvens af udviklingen i de offentligt organiserede velfærdsydelser på omsorgsområdet, og ikke mindst daginstitutionerne. Fremkomsten af disse er i betydelig grad drevet af udviklingen i økonomien og på arbejdsmarkedet, der generelt set har fremmet kvinders selvforsørgelse – en forandring, der i sig selv har givet kvinder større handlefrihed. Jeg har samtidig ønsket at påpege, at udviklingen af arbejdet inden for disse omsorgsydelser, herunder forandringer, der gør arbejdet mere lønarbejds- og produktionslignende, synes at føre til en vis omfordeling af magten. Det sker dog ikke alene langs kønnede linjer. Betragter man omsorgsarbejdet og de nye omsorgsprofessioner nærmere, ser man, at de(t) er blevet underlagt nye økonomiske rationaler, der også sætter sig igennem for den enkelte kvinde eller mand, der arbejder. Disse rationaler har generelt til hensigt at sikre synlig kvalitet for pengene, men det er i vid udstrækning op til de enkelte kommuner at fastlægge de nærmere rammer og prioriteringer på dette felt.

For en stor del af det uddannede personale på daginstitutionerne vil denne „kvalitetsdagsorden“ under gunstige lokale vilkår ofte betyde, at de jævnligt kan opleve sig i magtfulde positioner, og at de til-

deles en ikke ubetydelig videns- og omsorgsmagt. Det sker ikke mindst via deres position som professionelt nærværende i forhold til børnene og via deres betydelige indflydelse på forældre og kolleger. Samtidig er pædagogerne underlagt service-lovens og kommunens økonomiske og administrative styring, der rejser nye faglige krav og forventninger, ligesom de må forhandle deres indflydelse i forhold til forældre og ledelse.

Den omsorgsmagt, som synes at følge de øgede forventninger om lokal kompetence og professionalitet, vil også betyde, at mange ufaglærte eller kortuddannede på daginstitutionerne må overlade den faglige udvikling til de formelt kvalificerede. Det betyder nye arbejdsdelinger, hvor de ufaglærte må indrette deres ønsker og opgaver efter lederes og uddannede kollegers prioriteringer. I stedet for kontakten med børn og forældre må de varetage en række praktiske, rutineprægede opgaver. Det fratager dem yderligere den magt og indflydelse, som kommer af nærhed til børnene.

Når man diskuterer kvindelig omsorgsmagt er det værd at erindre, at magten på ingen måde er absolut. Der er ikke tale om noget regime, men om en vis indflydelse, autoritet og dominans. Den sætter sig lokalt igennem via forhandlingsspil, mellem ansatte i relation til børn og deres kulturer, og til forældre og deres formelle og uformelle indflydelse. Især sker det dog inden for rammerne af den økonomiske og politiske styring af den offentlige sektor og den rationalisering af daginstitutionerne, der har fundet sted især siden 1983.

Det er centralt for forståelsen af omsorgsarbejdernes magt også at forstå betydningen af arbejdsdelingerne i og omkring omsorgsarbejdet. Gennem disse arbejdsdelinger spindes betydningen af køn sammen med betydninger af især klasse og adgang til uddannelsesmæssige og bredere samfundsmæssige ressourcer. Den samfundsmæssige stratificering sætter sig igennem mellem forskellige grupper af ansatte på den samme arbejdsplads alt efter deres evne til at trække på de legitime vidensdiskurser. Den tiltagende professionalisering betyder en vis hierarkisering og koncentration af magt lokalt – vel at mærke samtidig med, at det samfundsmæssigt synes svært at opnå den forøgede status og løn, som normalt følges med en tilskrivning af forøget betydning.

Samtidig har daginstitutionerne samfundsmæssigt muliggjort rationaliseringen af arbejdskraftudnyttelsen. Dette ses også i omsorgsarbejdet, hvor institutionaliseringen har betydet, at antallet af børn pr. omsorgsperson er gået voldsomt i vejret over de sidste 30-40 år. I

dette perspektiv er det værd at påpege, at den påståede omfattende omsorgsmagt også kan ses som en genopstandelse af en arbejdsdeling, der fører til, at een gruppe af veluddannede kvinder og mænd i tiltagende grad undertrykker dem, som arbejder med omsorg, service og reproduktion.

Jeg har ovenfor kritiseret tendensen til at visse professionelle kvinders magt forveksles med *alle* kvinders magt. Det er værd at bemærke differentieringen og stratificeringen mellem kvinder. Når vi leder efter forskelle og uligheder koblet til køn, kan vi ikke nøjes med blot at bekræfte, at hvis nogle kvinder besidder magt, så forklarer det, hvorfor der vil være en tendens til, at alle vil gøre det.

Der ligger en væsentlig pointe i at erindre kvinders magt til at præge og forandre konkrete relationer, sådan som det især er blevet diskuteret i de seneste 15 års kvinde- og kønsforskning. Samtidig er det dog sådan, at en del af de ellers fornuftige forståelser af den professionaliserede omsorgsmagt, ikke medtænker daginstitutionernes rammebetingelser. Kvinder i omsorgssektoren kan således også ansues som forvaltere af vidensdiskurser, de ikke selv har synderlig forhandlingsret til, men pligt til at gennemføre. Derfor er der behov for at italesætte en dimension af ufrivillighed og til tider endog tvang, som når en pædagog får pålæg om at skære ned på en særlig prioriteret pædagogisk indsats, fordi normeringen nedskæres centralt. Pædagogernes position er i denne situation at optræde som agent for de „mandlige“ økonomiske diskursers gennemslag. Spørgsmålet er vel så, om det også er feminisering?

LITTERATURLISTE

- Andersen, John & Elm Larsen, Jørgen (1999). „Social polarisering og køn“, pp. 31-44 i Søren Ervø et al. (red.). *Mænd på vej*, København: Ligestillingsrådet.
- Andersen, Peter Østergaard & Kampmann, Jan (1996). *Børns legekultur*. København: Socialpædagogisk bibliotek, Munksgaard.
- Baagøe Nielsen, Steen (1997). „Mænd i kvindefag“, pp. 153-180 i Steen Baagøe Nielsen & Kirsten Weber (red.). *Jagten på den mandlige omsorgskompetence*. Roskilde: Erhvervs- og voksenuddannelsensgruppen, Roskilde Universitetscenter.
- Baagøe Nielsen, Steen (1999). „Rigtige mænd er en mangelvare“ – om ligestilling og daginstitutioner i 90'erne“, pp. 73-86 i Søren Ervø et al. (red.). *Mænd på vej*. København: Ligestillingsrådet.
- Borchorst, Anette (2002). „Modest Changes: Danish Child Care Policy in an Era of Restructuring“, in Sonya Michel & Rianne Mahon (eds.). *Child Care*

- Policy at the Crossroads: Gender and Welfare State Restructuring*. Routledge, (forthc.).
- Cameron, Claire et al. (1998). *Men in the Nursery: gender and caring work*. London: Paul Chapman Publ. Ltd.
- Chodorow, Nancy (1978). *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Dybbroe, Bettina (1999). *Som var det mine egne*. Ph.d.-afhandling Roskilde Universitetscenter (upubliceret).
- Hjort, Katrin (2001). *Moderniseringen af den offentlige sektor*. København: Roskilde Universitets Forlag.
- Holter, Øystein Gullvåg & Aarseth, Helene (1993). *Menns Livssammenheng*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Holter, Øystein Gullvåg (1997). *Gender, Patriarchy and Capitalism – A Social Forms Analysis*. Oslo: Arbejdsforskningsinstituttet.
- Knudsen, Anne (1996). *Her går det godt, send flere penge*. København: Gyldendal.
- Korremann, Grethe (1987). *Kvinder, mænd og omsorgsarbejde*. København: AKF's forlag.
- Mandag Morgen (1998). *Fra velfærdssamfundets børn til børnenes velfærdssamfund*. København: Mandag Morgen, Huset/Strategisk Forum.
- Rask Eriksen, Tine (1992). *Omsorg i forandring*. København: Munksgaard.
- Sjørup, Karen (1997). „Velfærdsstatens som middel i kvinders magtspil“. *Kvinder, Køn og Forskning*, 6,2:6-15.
- Sjørup, Karen (1999). „Ligestillingsdiskursens krise“, pp. 9-16 i Søren Ervø et al. (red.) *Mænd på vej*. København: Ligestillingsrådet.
- Williams, Christine L. (1995). *Still a man's world: Men who do „women's work“*. Berkeley: University of California Press.

NOTER

- 1 Med essentialistiske perspektiver mener jeg her tendensen til at fremhæve, naturalisere, essentialisere og forsvare kønsforskelle**nes betydning** – og forskelle**nes** kulturelle og sociale vigtighed eller nødvendighed. Maskulinisme kan forstås som en afart af denne tænkning – her altså med den konsekvens at betydningen af „det maskuline“ (under temmelig traditionelle former) dyrkes og fremhæves. Bl.a. Bertill Nordahl, Carl Mar Møller og psykiateren Gideon Zlotnik har skrevet populære essentialistiske og maskulinistiske tekster om og for det pædagogiske område. Disse forståelser er også blevet lagt til grund for et tværministerielt udvalgsarbejde for at få flere mænd med særlige maskuline kompetencer til at arbejde i daginstitutioner.
- 2 Selv om jeg her referer til tendenser, som er klart forstærket siden „moderniseringen“ kom på den borgerlige regerings program i 1983, så kan tendensen til rationalisering, markedsgørelse og yderligere vidensbasing af den offentlige sektors velfærdsydelser spores længere tilbage. Det kan desuden indvendes, at tendensen først for alvor har fået effekt for lønarbejdet og institutionerne i 1990'erne, fx efter indførelse af forældrerepræsentanter i bestyrelsen, „ny løn“, service-loven osv.

- 3 I en tid har konsekvenserne af disse forandringer måske ikke været særligt tydelige. Omsorgsarbejdet har lukreret på traditionelle moderlige kvalifikationer, der har fastholdt forståelser af det, som en uegennyttig gave båret af kvinders kald og oprigtige engagement for arbejdet. Disse „hjemlige“ forståelser genfindes i brugernes ønsker til arbejdets indhold såvel som i omsorgsdiskursens beskrivelser af det empatiske og holistiske omsorgsarbejde, selv om omsorgsrelationerne længe har udfoldet sig langt fra de traditionelle rammer. Trods et fortsat balancearbejde mellem moderniseringspres og tradition, så bliver det for større og større grupper af ansatte i omsorgsarbejdet såvel som for „brugerne“ stadig mere åbenbart, at der er nye rationaler på spil – og at krav om dokumentation for kvalitet i stigende grad skal erstatte traditionelle forventninger og relationer: Det kvindelige eller moderlige beredskab slår ikke længere til. Tendensen ses tydeligst i etableringen af nye grundlæggende omsorgsuddannelser (PGU, SoSu etc.)
- 4 I forbindelse med Mandag Morgen/Strategisk forum udgivelsen af den BUPL sponsorerede undersøgelse af „Fra velfærdssamfundets børn til børnenes velfærdssamfund“ (1998) stod således at læse i pressemeddelelsen: „... børns udvikling udgør en af fremtidens vigtigste velfærdssatsninger. Pædagogik skal gøres til fremtidens prestigefag og dermed overtage den position, som de økonomiske og tekniske uddannelser havde i industrisamfundet ...“
- 5 Lignende marginale positioneringer af mænd i omsorg kan fremvises i de (få) udførte internationale undersøgelser (fx Cameron et al., 1998; Williams, 1995).

En køn retfærdighed?

Et spørgsmål om status og lighed med hjemmehjælpen som case¹

HANNE MARLENE DAHL

Hvordan hænger magt og retfærdighed sammen i et kønsperspektiv? Den amerikanske filosof og psykolog Jane Flax beskriver én mulig relation mellem magt og retfærdighed, nemlig som en strategisk relation: „Appeals to justice are simply one means of addressing domination or of inspiring the dominated to rebel“ (Flax, 1992: 200). Henvisninger til (u)retfærdighed bliver en måde at mobilisere modstand mod dominans. Mere grundlæggende kritiserer Flax hidtidig teori om retfærdighed for at have en metateoretisk „mandlig“ bias. Det „mandlige“ forstår hun som en tendens til at opfatte retfærdighed som relateret til en „disembodied, abstract, impersonal rationality“ (1992: 196). Denne rationalitet beskrives i teorien som universel, men den er partikulær i sin valorisering af traditionelt „mandlige“ erfaringer eller „mandlige“ normer. Derfor beskriver hun behovet for at udvikle mere kontekst- og procesorienterede principper for retfærdighed (1992: 205-206).

Den amerikanske filosof og politolog Nancy Fraser kan netop ses som et eksempel på udvikling af en mere kontekstuel retfærdighedsopfattelse (1997; 2000). På et lavere abstraktionsniveau søger hun at teoretisere retfærdighed ud fra et kønsperspektiv, forstået både som et spørgsmål om lighed og accept af forskellighed. Det vil sige både som fordeling af ressourcer i bred forstand (lighed) og anerkendelse af forskelligheder (ligeværdighed). Fraser benævner det som henholdsvis fordeling og anerkendelse.

For at undersøge begge spørgsmål har jeg valgt en case, nemlig hjemmehjælperes og social- og sundhedshjælperes arbejde i velfærdsstatsligt regi i private hjem over for ældre, syge og handicappede. Hjemmehjælp er en velegnet case, da arbejdet historisk har været dobbelt disponeret for manglende anerkendelse af arbejdet og dets værdi. Det kan hænge sammen med, at der siden Aristoteles har eksisteret mange eksempler på en nedvurdering af alderdommen (Kirk, 1995). Og det kan endvidere hænge sammen med, at omsor-

gen for ikke selvhjulpne mere generelt har været opfattet som noget naturligt „kvindeligt“ (Tronto, 1993).² Dermed risikerer omsorgen at blive mindre synlig og mindre påskønnet, end hvis den havde været associeret til noget „mandligt“.

Jeg har derfor undersøgt, hvorvidt hjemmehjælp er ramt af to uretfærdigheder. Kan hjemmehjælp karakteriseres som ramt af en social-økonomisk og en kulturel uretfærdighed? Får hjemmehjælpere som gruppe en retfærdig andel af samfundets ressourcer, og anerkendes deres arbejde som ligeværdigt med andet arbejde? Betsvarelsen af de to spørgsmål sker ud fra Frasers teoretisering af retfærdighed i en fordelingspolitisk og en anerkendelsesmæssig dimension. De to begreber vil jeg forklare i det følgende.

Anerkendelses- og fordelingsmæssig retfærdighed

I den standende diskussion af, hvad retfærdighed består af, og hvordan det kan studeres, stiller Fraser sig mellem to positioner. Den ene er fortæller for retfærdighed angående en bedre fordeling af goder, og den anden er fortæller for retfærdighed for anerkendelse af hidtil undertrykte værdier eller grupper.³ Fraser opstiller et kompromis, hvor de to positioner kommer til at indgå som hver sin idealtypiske pol i et kontinuum. Hver social kollektivitet i samfundet kan placeres langs dette kontinuum ud fra en analyse af gruppens karakter. De to poler er henholdsvis social-økonomisk – og kulturel uretfærdighed. Med social-økonomisk uretfærdighed forstår Fraser udbytning, økonomisk marginalisering eller forarmelse (1997: 13). Økonomisk marginalisering defineres som dårlig aflønning og/eller marginalisering fra det betalte arbejdsmarked. Social og økonomisk uretfærdighed er den fordelingspolitiske dimension.

Med kulturel uretfærdighed forstår hun kulturel dominans, manglende anerkendelse og disrespekt. Manglende anerkendelse præciseres som en usynliggørelse med autoritative virkemidler, og med disrespekt forstår hun en rutinemæssig nedgørelse i en stereotypificeret offentlig, kulturel repræsentation eller i situationer i hverdagen (1997: 14). Det kunne eksempelvis være en kulturel kønsbias, hvor der sker en nedvurdering af aktiviteter kodet som „kvindelige“ (1997: 20). Det kan være aktiviteter relateret til omsorg, der traditionelt har været modstillet til produktionen af det materielle og underordnet den. Kulturel uretfærdighed udgør Frasers anerkendelsesdi-

mension for uretfærdighed, og det kulturelt uretfærdige handler om en utilstrækkelig status, anerkendelse og ligeværdighed. Det kulturelt uretfærdige handler ikke om selvværd, men om anerkendelse af „den Anden“ og vedkommendes arbejde eller aktivitet (2000: 109-116). Anerkendelse handler om at opfatte „den anden“ som et fuldgyldigt medlem af samfundet. En eventuel statusmæssig underordning skabes og reproduceres i sociale, institutionelle relationer (2000: 113).

Fraser erkender, at den analytiske sondring mellem anerkendelse og fordeling ofte ikke kan gennemføres empirisk:

Of course, this distinction between economic injustice and cultural injustice is analytical. In practice, the two are intertwined. Even the most material economic institutions have a constitutive, irreducible cultural dimension; they are shot through with signification and norms. Conversely, even the most discursive cultural practices have a constitutive, irreducible political-economic dimension; they are underpinned by material support (Fraser, 1997: 15).

Spørgsmålet er, om hjemmehjælperen/social- og sundhedshjælperen kan identificeres som ramt af begge former for uretfærdigheder? Det skal undersøges, men først vil jeg redegøre for mine analysestrategier og beskrive, hvordan jeg tilpasser og udvikler Frasers approach til min case.

Analyselstrategi med hensyn til anerkendelsesdimensionen: diskurs og magt

Jeg arbejder inden for et konstruktivistisk paradigme med en svag realisme.⁴ Det betyder, at jeg analyserer iagttagelser af virkeligheden „derude“, hvilket bliver en iagttagelse af iagttagelser; en anden ordensanalyse (Andersen, 1999: 15). Når jeg iagttager iagttagelser, betyder det, at jeg beskriver, hvordan „noget“ sættes-i-tale og bliver til som et socialt og sprogligt faktum (Andersen, 1997: 15). En diskurs definerer jeg som en forståelses- og mulighedshorisont. Det vil sige som en horisont, der afgrænser og skitserer, hvad der er muligt, hvad der kan siges og gøres, samt hvilke positioner der legitimt kan indtages (Dahl, 2000: 12; 129-131).

Med en politisk-administrativ diskurs forstår jeg en diskurs, der

anvendes af politikere, eksperter, embedsmænd og repræsentanter for interesseorganisationer på et givet felt. Den diskurs benævner jeg „magtens sprog“. Når jeg anvender begrebet „magtens sprog“ i ental, betyder det ikke, at der kun er et enkelt sprog. Det skal i stedet forstås som et diskursivt felt, hvor flere konkurrerende diskurser kæmper om magten til at definere den gode hjemmehjælper og arbejdets karakter. Diskurserne kæmper om dominans, idet den vindende diskurs begrænser de mulige sproglige billeder af hjemmehjælperens/social- og sundhedshjælperens nødvendige kvalifikationer. Dermed opnår den dominerende italesættelse at blive den hegemoniske diskurs, og dermed sætter den rammerne for de andre diskurser (Laclau & Mouffe, 1985: 111; Dahl, 2000: 133).⁵

Inden for hver diskurs skabes der sammenhæng via forankringspunktet. Et forankringspunkt er det begreb, der skaber en regelmæssighed i en given diskurs. Punktet binder diskursens forskellige elementer sammen og skaber mening. Det fikserer delvist ordens betydning, da det midlertidigt stopper den ellers så kontinuerlige sproglige bevægelse (Laclau & Mouffe, 1985: 113).

Overordnet set kan min analytiske strategi beskrives som en identifikation af tre aspekter for det diskursive felt. De tre aspekter hjælper med at afgrænse og identificere de forskellige diskurser på feltet. Jeg har bl.a. identificeret diskurserne ved at stille følgende spørgsmål: Hvilken position tales der fra? Hvilke genstande italesættes? Hvilke måder kan der argumenteres på? (Foucault, 1972; Andersen, 1994).

Den analyserede periode er 1943-95, som jeg har inddelt i fem delperioder, idet der sker væsentlige skift i „magtens sprog“ undervejs (Dahl, 2000: 140-142). Det empiriske materiale består af betænkninger, redegørelser, rapporter, love, cirkulærer, skrivelser, vejledninger (herunder undervisningsvejledninger) o.l. Metoden er diskursanalytisk, idet jeg har fokuseret på mening, ambivalens og tavshed (Dahl, 2000: 23; 112-160). Magtens mange ansigter viser sig både i det italesatte (mening), spændinger mellem forskellige italesættelser (ambivalens) og det ikke-italesatte (tavshed). Tavshed er både en mulighedsbetingelse for det italesatte og interessant, idet det henviser til det, der er udgrænset eller udeladt af diskursen (Foucault, 1993: 43). Det italesatte bliver magtfuldt i forhold til det, der ikke artikuleres. Det usigelige bliver usynligt, som den franske teoretiker Luce Irigaray påpeger i sin analyse af det „kvindelige“ (1994: 84). Det tavse og ikke-italesatte kan dermed ikke diskuteres i eksempelvis en politisk debat (Dahl, 1999). Men som nævnt er magt også tilstede

i kampen om mening og dominans, nemlig i forhold til hvilken diskurs der bliver hegemonisk. Det vil jeg illustrere senere.

Fraser har operationaliseret sin teori om retfærdighed ud fra en amerikansk virkelighed og sin erkendelsesledende interesse. Jeg adskiller mig fra hendes teori og analytiske strategi på flere punkter. Kulturelle uretfærdigheder analyserer Fraser ud fra den samfundsmæssige diskurs, det vil sige det, som kunne kaldes „tidens stemme“ – den stemme, som ses i tv, radio, medierne o.l. Jeg analyserer derimod en ekspertdiskurs, nemlig den politisk-administrative diskurs. Jeg har undersøgt, hvordan hjemmehjælpsarbejdet fremstår for at vurdere, om der sker en valorisering af bestemte værdier på feltet. Det sker bl.a. ved at analysere relevante sproglige dikotomier og hierarkier ud fra et fokus på deres konstruktion og forandring.

Analyselstrategi med hensyn til den fordelingspolitiske dimension: goder og byrder

Fraser operationaliserer sociale og økonomiske uretfærdigheder som ressourcer, specielt i økonomisk forstand. Jeg vil udvide spørgsmålet om ressourcer til at omhandle både goder og byrder. Goder vil jeg for nærværende afgrænse til et spørgsmål om ligeløn mellem forskellige grupper. Byrder vil jeg operationalisere som arbejdsulykker og deres relation til sygdomsfravær. Social og økonomisk retfærdighed handler ikke kun om goder, men også om fordelingen af arbejdslivets byrder. Hermed bryder jeg med det traditionelle liberale koncept om retfærdighed, som bl.a. den amerikanske filosof John Rawls (1972) har været eksponent for, idet jeg udvider konceptet ved at inkludere byrder.

De to dimensioner af (u)retfærdighed vægtes forskelligt i dette kapitel. Anerkendelsesdimensionen er det, som jeg har arbejdet med i min egen forskning (Dahl, 2000). Den fordelingsmæssige analyse baserer sig på forskning udført af andre, og dermed på allerede indsamlede og fortolkede data. Derfor får fremstillingen mere karakter af perspektivering end af decideret sammenligning af de to dimensioner af (u)retfærdighed. Jeg vil nu beskrive italesættelsen af hjemmehjælperens/social- og sundhedshjælperens arbejde og nødvendige kvalifikationer ud fra et anerkendelsesperspektiv. Det sker ved at beskrive dannelsen og udviklingen af en professionsdiskurs i perioden 1943-95, idet det er en af måderne, hvorpå der kan skabes anerkendelse for et felt.

Anerkendelse via en professionsdiskurs?

Generelt beskrives den gode hjemmehjælperes kvalifikationer i øget omfang i perioden 1943-95, og denne italesættelse sker i stigende grad inden for en professionsdiskurs. Den rummer to aspekter. Dels en forestilling om arbejdet som betalt arbejde, dels en dominerende forestilling om, at særlig viden/kundskab er knyttet til det arbejde, der omtales. I den forbindelse er det ikke ligegyldigt, hvilke kundskabsformer der beskrives og prioriteres. Kampen om anerkendelse på dette felt vedrører både den professionelle status og anerkendelse af kundskabsbaser, der traditionelt har været udgrænset og underprioriteret. Det drejer sig om kundskaber relateret til krop, kognition og følelser, og kundskaber, der kan tilegnes i forskellige sammenhænge, også uden for de typiske uddannelsesinstitutioner (Dahl, 2000: 91-101). Kampene giver forskellige resultater i de fem forskellige perioder, hvilket jeg nu vil uddybe.

Den gode, professionelle husmoder 1943-54

Allerede fra feltets genese kan der identificeres en professionsdiskurs. Dengang var der kun et fælles felt for italesættelsen af behov hos både enlige og ældre samt behovene i familier med en syg husmoder. I perioden 1943-54 anvendtes udelukkende begrebet „husmoderafløseren“, som skal ses som en stillings- og professionsbetegnelse, der relaterer sig til omsorg for forskellige grupper i deres respektive hjem. Husmoderafløserens arbejde fremstod som placeret mellem sygeplejen og den gode husmoders arbejde. Hun blev beskrevet som selvstændig med en evne til at planlægge det huslige arbejde og med den rigtige „etisk(e) Indstilling“ til at arbejde i et fremmed hjem (Dahl, 2000: 172-175). Professionsdiskursen i perioden 1943-54 ses bl.a. af følgende:

Det er af megen stor Betydning for en tilfredsstillende Opfyldelse af Husmoderafløsningens Funktioner, at Personalet har de fornødne Kvalifikationer, og at dette vil kun kunne sikres ved en passende Uddannelse (Betænkning om Husmoderafløserne, 1947: 21).

Her ses det ene aspekt af en professionsdiskurs, nemlig skabelsen af en relation mellem arbejdet og bestemte kundskaber via en „pas-

sende Uddannelse“. Professionsdiskursens andet aspekt artikuleres også, idet der kæmpes om arbejdets status som lønnet arbejde og dets ansættelsesmæssige betingelser. I nedennævnte citat illustreres denne kamp for faste og trygge ansættelsesrammer for fagets udøvere på følgende måde:

For Husmoderafløsningens fremtidige Udvikling bør disse Kvinder gøres interesserede i Arbejdet, og dette maa paa Forhaand anses for udelukket, hvis der ikke kan tilbydes dem faste Stillinger (Betænkning om Husmoderafløsere, 1947: 22).

Både en „passende Uddannelse“ og „faste Stillinger“ konstrueres som forudsætninger for faget. Men hvori består en „passende Uddannelse“? Kravene var efter datidens standarder høje (Dahl, 2000: 173), og krævede både „Faglig Dygtighed“ og „personlig Egnethed“. „Faglig Dygtighed“ blev beskrevet som bestående af både en teoretisk og praktisk viden (Betænkning om Husassistenter, 1943: 59, 69; Betænkning om Husmoderafløsere, 1947: 34-36). Den praktiske viden kunne opnås via en „praktisk Uddannelse“ med kundskaber, der kunne tilegnes ved selvstændigt arbejde i private hjem eller offentlige institutioner, eller ved den undervisning, der finder sted på husholdningsskoler (Betænkning om Husmoderafløsere, 1947: 63).

Eksistensen af begrebet „praktisk viden“ tyder på en anerkendelse af flere kundskabstyper. En så bred forståelse af „viden“ kunne fejlagtigt tolkes som et fravær af en professionsdiskurs, men det er ikke tilfældet. Snarere skal det ses som en værdsættelse af forskellige kundskabsbaser relateret til især det huslige og „kvindeligt“ kodede arbejde (Dahl, 2000: 172-173). Denne valorisering sker i et vist omfang inden for et hierarki, der prioriterer formaliserede over de ikke-formaliserede kundskaber, og et hierarki, der prioriterer mellem kundskaber og det, som udgrænses fra en sådan status. Bl.a. udgrænses „personlig Egnethed“ fra kategorien viden, men bliver beskrevet som en vigtig kvalifikation (Dahl, 2000: 174-176).

I perioden 1943-54 var husmoderen en stolt og nyttig person for samfundet, og hun havde en høj status. Det hang bl.a. sammen med, at kønsdiskursen opererede med særlige kundskaber som værende kønsrelaterede. De kønnede kundskaber fremstod som komplementære, det vil sige som ligeværdige (Dahl, 2000: 177-181). Derfor fik husmoderafløseren en relativ høj status, da hun, metaforisk set, lånte fjer fra konstruktionen af husmoderen.

Hjemmehjælperen som en devalueret husmoder 1954-68

Efter 1954 sker der en devaluering af husmoderens arbejde. I perioden 1954-68 er der en relativ tavshed, idet det tilgængelige materiale på genstandsfeltet reduceres betragteligt. Husmoderens arbejde devalueres og knyttes ikke til en professionsdiskurs. Der sker et tilbageslag for anerkendelsen af det omsorgsmæssige arbejde, da billedet af husmoderafløserens/hjemmehjælperens arbejde ses i forlængelse af eller som identisk med husmoderens (devaluerede) arbejde som enkelt og simpelt:

Der stilles ikke særlige krav om en særlig uddannelse for at være hjemmehjælper. Erfaringerne har vist, at ældre, enlige kvinder gør udmærket fyldest som hjemmehjælpere. Og i denne forbindelse henleder man opmærksomheden på, at enlige kvinder som lever i vanskelige kår, eventuelt af kommunehjælp, vil være egnede til at løse denne opgave (*Cirkulære om hjemmehjælp til folke- og invalidepensionister*, 1958: 103).

Her italesættes ikke et behov for en formaliseret kundskabsmæssig base for arbejdets udøvelse. Det er udtryk for en diskursiv afprofessionalisering, idet (næsten) alle med et bestemt køn og alder ses som kvalificerede. Samtidig reartikuleres arbejdet i hjemmet. Det fremstår som ukvalificeret, og med enkle opgaver som husligt arbejde, indkøb, tøjreparation, personlig hygiejne, samt af- og påklædning o.l. tjenesteydelser (*Cirkulære om husmoderafløsning og hjemmehjælp*, 1968: 349). Desuden udgrænses nogle af de mellem menneskelige opgaver som eksempelvis „hygge“, hvorved hjemmehjælperen fremstår som en slags menneskelig robot (Dahl, 2000: 192).

I løbet af perioden introduceres begrebet „hjemmehjælp“. Det sker i 1958, hvor der sker en legalisering af en administrativ praksis, der har været anvendt i nogle kommuner. I nogle store købstadskommuner har der i perioden udviklet sig en praksis med hjemmehjælp til „gamle“ i eget hjem, hvilket legaliseres med Lov om ændring af lov om folkeforsikring, nr. 100, 1958. Samtidig med det nye begreb om „hjemmehjælp“ sker der en opsplitning af det fælles felt i to felter, henholdsvis et for omsorgen for gamle og et felt for hjem med børn uden en husmoder. Feltet for hjemmehjælp bliver selvstændiggjort på godt og ondt.

1968-72: et vendepunkt

Fra en relativ tavshed og en devaluering af husmoderens/husmoder-afløserens arbejde vender billedet i næste periode. I perioden 1968-72 sker der en stigende anerkendelse af hjemmehjælperens arbejde via en svag tilskrivning af et professionelt mærkat. Eksempelvis med begreber som at være „aktiverende“ og „opsøgende“ (Dahl, 2000: 209-211). Hjemmehjælpen konstrueres delvis inden for en professionsdiskurs. Arbejdet beskrives nemlig også med elementer af noget ikke-professionelt, nemlig som almindelige og „praktiske opgaver“ (Dahl, 2000: 211).

Hjemmehjælperen bliver til i et spændingsfelt mellem billedet af husmoderen og den professionelle. Professionsdiskursen ses bl.a. i udgrænsningen af forskellige opgaver, der konstrueres som rationaliserbare. Det gælder eksempelvis madlavning, hvorved der sker en specialisering. Samtidig er diskursen karakteriseret ved en snævrere kundskabsbase end i perioden 1943-54 (Dahl, 2000: 211). Det ses ved, at de umiddelbart kontrollerbare og formaliserbare kundskaber opprioriteres og tilsvarende, at det, som italesættes som mere usikre kundskabsformer nedprioriteres:

Praktikken indebærer dog en vis risiko og usikkerhedsmomenter med hensyn til uddannelsens ensartethed og kvalitet. Praktikken må i det omfang, den opretholdes, tilrettelægges ensartet og systematisk som et integreret led i uddannelsen (*Betænkning om praktik i uddannelserne til det sociale område*, 1969: 25).

Praktikken opfattes som en ustabil læringsform, da den italesættes som underlegen i forhold til teoretiske (og dermed kontrollerbare og generaliserbare) kundskaber. Uden for kundskab findes begreber som „modenhed“ og „personligt ansvar“, der dog ses i et gensidigt virkende samspil med den formelle, allerede erhvervede uddannelse. Mere stedmoderligt findes andre udgrænsede elementer som det at „lære at bruge sig selv“ og „praktisk dømmekraft“ (Dahl, 2000: 213-214). Selv om de udgrænses, er de nævnte kvalifikationer synlige på feltet. De vedrører bredt det, der kunne betegnes som mellemmenkelige kundskaber og det, der har med håndens, kroppens og det følelsesmæssige arbejde at gøre.

Hjemmehjælperen som den lille socialpædagog 1972-80

I den næste periode 1972-80 bliver uddannelsen obligatorisk med Bistandsloven fra 1974, og hjemmehjælperen bliver til inden for en professionsdiskurs. Mens hjemmehjælperen tidligere blev artikulert som en kombination af sygeplejersken og husmoderen, fremstår han/hun nu som en blanding af en sygeplejerske, en husmoder og en socialpædagog. Ligesom socialpædagogen forstås hjemmehjælperen som „forebyggende“, og parallelt med socialpædagogens udviklende funktion fremstår hjemmehjælperen som „aktiverende“. Hjemmehjælpen fremstår som en lille socialpædagog, hvorved den professionelle omskrives fra en specialist til en generalist. Det åbner op for en bredere accept af forskellige kundskabsformer, da associationen til specialistens snævre, teoretiske kundskaber brydes.

Samlet set forstås hjemmehjælperens opgaver som rengøring, madlavning (eventuelt diætmad), tøjreparation, pleje, forebyggelse, aktivering og eventuelt opmuntring af den ældre (*Redegørelse for nye retningslinjer for uddannelsen af hjemmehjælperen*, 1977: 11). De bredere generalistopgaver dominerer, men suppleres med elementer af en specialisering, i form af at gerontologien introduceres til feltet, og den gøres til vidensgrundlaget for hjemmehjælperens praksis.

Kundskabsmæssigt vægtes de teoretiske kundskaber, der forstås som skolemæssige forudsætninger, analytiske evner og generel viden (Dahl, 2000: 232). Der sker en prioritering af de formaliserbare kundskaber. Men på trods af denne valorisering beskrives også en læring på jobbet, der konstrueres som „erfaringstilignelse“. Denne o.l. kvalifikationer er synlige, men anerkendes ikke som kundskaber.

Den professionelle social- og sundhedshjælper 1980-95

I perioden 1980-95 forstærkes forståelsen af hjemmehjælperen/social- og sundhedshjælperen som radikalt forskellig for husmoderen, nemlig som professionel og som generalist. I forståelsen af hjemmehjælpen flyder sproget nærmest over med referencer til begrebet „professionel“, eksempelvis med udtrykket: „en professionel hjælperrolle“ (Dahl, 2000: 265). Social- og sundhedshjælperens traditionelle opgaver er ikke længere så synlige på genstandsfeltet, mens nye opgaver som „vejleder“, „støtteperson“, „igangsætter“ beskrives. Et vigtigt mål for social- og sundhedshjælperen bliver „selvoverflødig-gørelse“, hvilket vil sige at søge at skabe et mindre behov for sin egen

tilstedeværelse, så borgerne/brugerne bliver selvhjulpne.

Et andet af de centrale karakteristika for social- og sundhedshjælpen er selvrefleksion. Det ses bl.a. af nedenstående citat, hvor et af målene for social- og sundhedshjælperelvens uddannelse beskrives:

... udvikler evner til at forstå, vurdere og korrigere egen adfærd, reaktioner og holdninger ... Den obligatoriske praktikopgave i grunduddannelsen: Målet med opgaven er, at eleven:

- 1) kan redegøre for en af social- og sundhedshjælperens centrale, helhedsorienterede arbejdsopgaver,
- 2) kan redegøre for de overvejelser og den viden, der belyser de emner eller problemfelter, der ligger til grund for de valgte handlingsforslag i opgaven“ (*Vejledning om skole- og praktikuddannelsen i de grundlæggende social- og sundhedsuddannelser*, 1990: 1390).

Det at „forstå, vurdere og korrigere“ sin egen adfærd kan tolkes som en måde at beskrive selvrefleksion på, idet sætningen forudsætter, at eleven (tankemæssigt) sætter sig uden for sig selv, reflekterer over sin adfærd og opnår selvkendskab. Denne tolkning bekræftes også af betoningen af „udvikling“ i social- og sundhedshjælpens arbejde. „Udvikling“ italesættes både som en mulighed og en forpligtelse, men får mere karakter af forpligtelse og tvang i diskursen. Eksempelvis anvendes ofte begreber som „faglig og personlig udvikling“ og „lære at udvikle sig via sit arbejde“. Både kontinuerlig selvrefleksion, selvkendskab og udvikling kan ses som en bestemt måde at være i verden på (Dahl, 2000: 271).

De nævnte mere personlige krav beskrives som modsætninger til den måde, som kundskaber traditionelt opfattes på. Det ses af følgende citat:

På social- og sundhedsområdet går de øgede kvalifikationskrav også på tværs i forhold til den måde, kvalifikationskrav ofte betragtes på (*Betænkning om rammer for fremtidens bistands-, pleje- og omsorgsuddannelser*, 1989: 37).

Hermed italesættes normen (de sædvanlige kvalifikationskrav) og dens afvigelse (krav på social- og sundhedsområdet). Normen beskrives som utilstrækkelig, og afvigelsen legitimeres. Derved sker der en vis ligestilling mellem de formaliserbare og teoretiske kundskaber,

og det som traditionelt har været udgrænset fra denne kategori. Der ved anerkendes andre kundskaber end de traditionelt prioriterede.

Samme værdsættelse ses i begrebet om en „faglig og personlig udvikling“. Også det begreb kan ses som en indikator på et brud med den hidtidige dikotomi mellem viden og ikke-viden. Artikulationen af „udvikling“ rummer nemlig en værdsættelse af den personlige udvikling som sammenvævet med den faglige udvikling. Og dermed integreres dele af de hidtil udgrænsede kundskaber som „personlig egnethed“, „modenhed“ o.l.

Opsummerende er italesættelsen af husmoderafløsningen/hjemmehjælpen/social- og sundhedshjælpen ikke en lineær fremskridts-historie. Der er et tilbageslag fra 1954-68, hvor der ikke findes en professionsdiskurs på feltet. Efter 1968 beskrives igen mere professionelle opgaver og en bredere kundskabsbase. Det sker samtidig med, at billedet af den professionelle omskrives fra en specialist til en generalist. Dette muliggør, at hjemmehjælperen kan ses som på vej ind i det nye billede af den professionelle. Der sker altså en stigende anerkendelse af det omsorgsmæssige arbejde i private hjem via en beskrivelse af arbejdet inden for en professionsdiskurs. Men ser billedet lige så rosenrødt ud, når hjemmehjælpens samlede italesættelse på feltet analyseres?

Hegemoni og hjemmehjælperfeltet

På hjemmehjælperfeltet kæmper de forskellige diskurser, herunder professionsdiskursen, om hegemonien. Jeg har identificeret de forskellige forestillinger om hjemmehjælpen ud fra min analysestrategi (Dahl, 2000: 281) og vil nu redegøre for de mest relevante italesættelser. Det sker med et særligt fokus på, hvilke diskursive betingelser der historisk har været for en professionsdiskurs, og hvilke diskurser der udfordrer eller beforder en professionsdiskurs.

På feltet har jeg identificeret tre gennemgående diskurser i mit materiale i alle fem perioder. Det er den arbejdsmarkedspolitiske diskurs, den styrings- og udgiftspolitiske diskurs og kønsdiskursen.⁶ Den arbejdsmarkedspolitiske diskurs italesætter samfundet som en helhed, hvor efterspørgsel og udbud af arbejdskraft søges matchet. Målet er at undgå forstyrrelser af den samfundsmæssige orden ved at overvåge tilgang, fastholdelse og efterspørgsel. Den arbejdsmarkedspolitiske diskurs har forankringspunkter som „en fast stilling“,

„arbejdskraftreserve“, „arbejdskraftproblemer“, „fleksibel udnyttelse“ og „dimensionering“ som de begreber, der i de forskellige perioder regulerer forståelses- og mulighedshorizonten.

Den styrings- og udgiftspolitiske diskurs fokuserer primært på forskellige styringsinstrumenter, eventuelle styringsproblemer, de økonomiske rammer eller produktivitet. I de fem perioder er forankringspunkterne henholdsvis „udgifter“, „samfundsøkonomiske hensyn“, „prøvelse“ (af behov), en „given økonomisk ramme“ og en effektiv „ressourceudnyttelse“. De to diskurser er tæt relaterede, da den arbejdsmarkedspolitiske diskurs meget forenklet kan ses at konstruere et politisk-administrativt problem, som den styrings- og udgiftspolitiske diskurs sætter rammerne for løsningen af. Den styrings- og udgiftspolitiske diskurs er hegemonisk indtil 1972. I fællesskab skaber de to diskurser et felt, der er pragmatisk i sin forståelse af behov og kvalifikationer. Derved forstås omsorgsmæssige kvalifikationer inden for, hvad der er mest hensigtsmæssigt og billigst (Dahl, 2000: 282).

Kønsdiskursen er også en af de tre gennemgående diskurser i alle perioderne. Jeg har analyseret, hvordan der konstrueres identitet, ligheder, forskelle og tavsheder i positionerne i diskursen med hensyn til køn (Dahl, 1999). De fem forankringspunkter i kønsdiskursen er: „husmoder“, „almindelig husførelse“, „kønsrollemønster“, „husmoder/erhverv“ og „voksne“. Kønsdiskursens udformning betinger også professionsdiskursens op- og nedture, da de forskellige forestillinger om kønnene spiller ind på valoriseringen af forskellige (kønnede) kompetencer.

Den arbejdsmarkedspolitiske diskurs har historisk spillet en afgørende rolle for muligheden af en professionsdiskurs. Dens eksistens og udformning betinger, hvorvidt der kan konstrueres en professionsdiskurs. Såfremt den arbejdsmarkedspolitiske diskurs beskriver mangel på arbejdskraft, og den opfatter uddannelse som en løftestang for yderligere rekruttering, vil der være basis for en professionsdiskurs. Det forklarer fraværet af en professionsdiskurs fra 1954-68, da der ikke var nogen forestilling om et rekrutteringsproblem, men tværtimod en „arbejdskraftreserve“.

I alle perioder, undtagen 1954-68, udfordres professionsdiskursen af den styrings- og udgiftspolitiske diskurs. Mest tydeligt dog efter 1980, hvor der beskrives et behov for „effektivitet“, „budgetbevidsthed“, „dekomposition“ og „funktion“ (Dahl, 2000: 250). I diskursen fremstår hjemmehjælperen/social- og sundhedshjælperens

arbejde som dekomponerbart, det vil sige som muligt at splitte op i delkomponenter („funktioner“) (*Vejledning om bedre ressourceanvendelse i ældresektoren*, 1980; *Personaleforbruget på ældreområdet 1981-84*, 1985; *Budgetanalyse for hjemmehjælp*, 1995). Derved udfordres professionsdiskursen, da opsplnitning i delfunktioner svarer til en de- kvalificering. Det skyldes, at opsplnitningen baserer sig på en forståelse af arbejdet som de umiddelbart synlige funktioner som eksempelvis rengøring og personlig pleje. Den styrings- og udgiftspolitiske forståelseshorisont kan ikke rumme de aspekter af arbejdet, der falder uden for kategorier som „opgaver“ eller „funktioner“, endsige at der kan arbejdes på flere planer samtidigt.

Men hegemonien i den styrings- og udgiftspolitiske diskurs udfordres selv af en anden diskurs, nemlig den ledelses- og udviklingsorienterede diskurs. Faktisk opstår der en kraftig modsætning mellem de to diskurser. Den ledelses- og udviklingsorienterede diskurs artikuleres på feltet i den næstsidste periode 1972-80 og sedimenteres i stigende grad. Diskursen fokuserer på „omstilling, udvikling og uddannelse“. Udvikling bliver til en individuel forpligtelse og til et af de primære mål for ledelsen af medarbejdere og de umiddelbare omgivelser. Selv brugerne forstås i den sammenhæng som samarbejds partnere, der skal udvikles (*Hjemmehjælp til gamle mennesker*, 1982: 13).

Samlet set består diskursen af en ny ledelsesforståelse, hvor der ledes via medarbejderens engagement, og en ny forståelse af forholdet mellem serviceydelse og produktion. Sidstnævnte sker via begreber hentet fra markedet: „kontrakt“, „tilbud“, „valgmulighed“, „leverandører“, „service“ og „aftale“. Via sit fokus på udvikling og på „faglig og personlig udvikling“ beforder den ledelses- og udviklingsorienterede diskurs en forståelse af hjemmehjælperens/ social- og sundhedshjælperens arbejde som professionelt og anerkender derigennem forskellige kundskabsbaser (*Betænkning om Rammer for fremtidens bistands-, pleje- og omsorgsuddannelser*, 1989; *Rapport for arbejdsgruppen vedrørende analyse af behovet for plejepersonale*, 1994).

Det tidligere beskrevne så rosenrøde billede af den stigende italesættelse af omsorgsmæssige kvalifikationer inden for en professionsdiskurs blegner, når det relateres til andre diskurser på feltet. Dels betinges eksistensen af en professionsdiskurs af en bestemt arbejdsmarkedspolitisk diskurs, dels undergraves den professionelle forståelse af hjemmehjælperens/ social- og sundhedshjælperens arbejde

af den styrings- og udgiftspolitiske diskurs og dens konstruktion af arbejdet i delfunktioner. Men på den anden side styrkes artikulationen af arbejdet som professionelt af den ledelses- og udviklingsorienterede diskurs, der tilsyneladende styrker relationen mellem forskellige kundskabsbaser.

Den stigende anerkendelse af arbejdet og øgede status på feltet kan frugtbart perspektiveres af udviklingen i den anden dimension af retfærdighed, nemlig den fordelingsmæssige dimension.

Fordelingsmæssig retfærdighed?

Den fordelingsmæssige retfærdighed har jeg valgt at belyse med udviklingen af både goder og byrder. Jeg har operationaliseret de to aspekter ved nogle centrale variable, henholdsvis løn og arbejdsulykker. I Danmark findes der et højtløns- og et lavtløns område, idet lønnen generelt er højere i den private end i den offentlige sektor (Pedersen & Deding, 2000: 14; Videnscenter for ligestilling, 2001: 7). Det betyder, alt andet lige, at hjemmehjælpen som fag befinder sig inden for et lavtlønsområde, da det politisk fremstår som et statsligt ansvar, der varetages i kommunalt regi.

Oftest når det gælder forholdet mellem løn og køn, sker der en sammenligning af kvinder som gruppe med mænd som gruppe, eventuelt opdelt på sektorer (Pedersen & Deding, 2000; Ibsen & Christensen, 2001; Videnscenter for ligestilling, 2001). Ideelt set ville jeg gerne sammenligne lønudviklingen inden for det kommunale område for et „kvindeligt“ kodet erhverv, hjemmehjælpen, og et „mandligt“ kodet erhverv, eksempelvis vejmand. De to grupper ville have nogenlunde samme uddannelseslængde bag sig. Det har ikke været muligt at få sådanne tal, og jeg har i stedet sammenlignet tal mellem forskellige faggrupper, der har forskellig uddannelsesmæssig baggrund. Jeg har således taget udviklingen i startlønnen og slutlønnen for tre grupper inden for det (amts)kommunale arbejdsmarked, henholdsvis hjemmehjælper, håndværkere og jurister.⁷ Af tabel 1 ses udviklingen i startlønnen for de tre grupper fra 1970-95, hvor 1970 er indekseret til 100:

Tabel 1. Startløn fra 1970 – 1995 for 3 udvalgte grupper (indeks 1970=100)

	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Hjemmehjælper	100	225	339	502	611	659
Håndværker	100	188	269	388	457	500
Jurist	100	179	255	371	444	483

Kilde: KTO (Notat, 1995).

Det ses, at hjemmehjælperne procentuelt set har opnået den største lønstigning sammenlignet med både et traditionelt „mandligt“ kodet erhverv som håndværkere og et akademisk erhverv. Mens hjemmehjælpernes løn er steget syv gange, er håndværkerens kun steget fem gange. Samme tendens ses, hvis slutlønnen sammenstilles:

Tabel 2. Slutløn fra 1970 – 1995 for 3 udvalgte grupper (indeks 1970=100)

	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Hjemmehjælper	100	238	367	544	670	792
Håndværker	100	187	257	375	456	510
Jurist	100	172	221	298	353	381

Kilde: KTO (Notat, 1995).

Hjemmehjælpernes slutløn ottedobles fra 1970-95, mens juristernes kun firedobles. Den omfordeling til gunst for hjemmehjælperne kan skyldes den solidariske lønpolitik, som de faglige organisationer håndhævede fra 1970'erne og starten af 1980'erne (Ibsen & Christensen, 2001: 302). Men der kan også være andre årsager til den relative udjævning af lønningerne. Fra begyndelsen af 1990'erne blev der uddannet nye social- og sundhedshjælper, der med tiden skulle erstatte den gamle uddannelse som hjemmehjælper. Det betyder, at kategorien „hjemmehjælper“, der ligger til grund for tabellerne 1 og 2, er en lukket kategori, hvorfor den vil blive mindre med tiden (KTO, 1995: 2). Tilgangen af nye vil mindskes. Denne aldersmæssige forskydning ses da også blandt hjemmehjælperne, da gruppen under 30 reduceres, mens gruppen over 40 øges fra 1990-94 (KTO, 1995: 7-8). Samme fordeling ses blandt hjemmehjælperne, når deres fordeling er opgjort på løntrin (KTO, 1995: tabel 4).

En lignende aldersmæssig forskydning ses blandt håndværkerne, mens der blandt juristerne ikke sker nogen ændring af den aldersmæssige sammensætning. Det betyder, at den ændrede alderssam-

mensætning ikke alene kan forklare omfordelingen. Både hjemmehjælpere og håndværkere har en næsten identisk forskydning i den relative alderssammensætning, mens deres indekserede forøgelse af lønnen er forskellig. Der er derfor en forbedret fordelingsmæssig retfærdighed for hjemmehjælperne. Med hvordan ser det ud med byrderne? Er billedet lige så rosenrødt der?

Fordelingspolitik: byrder

Retfærdighed vedrører fordelingen af både goder og byrder. En af byrderne for hjemmehjælperne er arbejdsulykker med konsekvenser som sygefravær og førtidspension. Sammenlignet med andre faggrupper bliver billedet betydeligt mindre rosenrødt, nærmest sort, når fordelingen på denne dimension undersøges. Det skal bemærkes, at de nedennævnte tal ikke kun vedrører hjemmehjælpere, men hele plejesektoren eller ældresektoren, som også omfatter andre faggrupper.

Allerede i 1999 sendte Arbejdstilsynet en pressemeddelelse ud om en særlig indsats for bedre arbejdsmiljø i plejesektoren. Det skyldtes, at plejesektoren var blevet diagnosticeret blandt de „ti særligt farlige job“ (Arbejdstilsynet, 1999). Dette indtryk bekræftes af statistikkerne, idet gruppen for „hjemmepleje og døgninstitutioner mv. for voksne“ lå over gennemsnittet, når antallet af anmeldelser pr. 1000 ansatte i perioden 1997-2000 blev opgjort (Arbejdstilsynet, 2001: tabel 2.5). Denne gruppe er altså overrepræsenteret statistisk med hensyn til anmeldte ulykker.

Men hvordan ser billedet ud, hvis vi sammenligner gruppens andel af anmeldte ulykker med andelen af de erstatningsgivende ulykker og med andelen af de afviste anmeldelser? Af nedenstående tabel 1 ses andel summeret for årene 1997 og 1998, da det er de eneste færdigbehandlede år:

Tabel 3. Anmeldte, anerkendte, erstatningsgivende og afviste anmeldte arbejdsulykker inden for hjemmeplejen og døgninstitutioner mv. i pct. af alle anmeldte arbejdsulykker inden for hver kategori. Pct.

1997 + 1998			
anmeldte	anerkendte	erstatningsgivende	afviste
10	7	9	13

Kilde: (Arbejdstilsynet, 2001: tabellerne 2.4, 2.6, 2.7, 2.8).

Mens gruppen udgør 10 pct. af de anmeldte ulykker, udgør de 9 pct. af de erstatningsgivende arbejdsulykker, 7 pct. af de anerkendte arbejdsulykker, og endelig udgør gruppen 13 pct. af de afviste, anmeldte ulykker.⁸ Hjemmehjælpere og andre inden for denne gruppe har derfor en signifikant underrepræsentation af anerkendte ulykker, og en signifikant overrepræsentation af afviste, anmeldte ulykker. Der er tydeligvis problemer med fordelingen af byrderne og anerkendelsen af dem. Det kunne indikere, at der var problemer med at få anerkendt arbejdsulykker inden for dette felt sammenlignet med andre felter, eksempelvis „mandligt“ dominerede fag.⁹ Især er overrepræsentationen blandt de afviste anmeldelser bemærkelsesværdig, da tal fra Dansk Arbejdsgiverforening påviser, at ansatte inden for social- og sundhedssektoren har det længste gennemsnitlige sygefravær efter arbejdsulykker (DA, 2000: 52). Samtidig viser tal, at social- og sundhedssektoren har færrest raskmeldinger i forlængelse af anmeldte arbejdsulykker, nemlig kun 76 pct. sammenlignet med fremstillingssektorens 94 pct., der er kendt for mange arbejdsulykker (DA, 2000: 53).

Og hvis social- og sundhedssektoren underopdeles, viser det sig, at det er ulykker inden for ældrepleje mv. og daginstitutioner mv., der kan forklare dette mønster. Mens 73 pct. af sygemeldte raskmeldes inden for ældrepleje mv., bliver hele 8 pct. tilkendt førtidspension. Det er den højeste i alle brancher, hvilket betyder, at der er en forholdsvis stor risiko for ikke at vende tilbage til arbejdsmarkedet efter en arbejdsulykke i ældresektoren sammenlignet med de andre brancher, hvor risikoen for førtidspensionering efter sygemelding svinger mellem 1-2 pct. af de anmeldte ulykker (DA, 2000).¹⁰

Dette øjebliksbillede af fordelingen af byrderne repræsenteret ved den relative ulykkesfordeling og den relative risiko for førtidspensionering kan ikke karakteriseres som retfærdig. Den historiske udvikling har vi ingen sikre tal på. Men vi ved, at ansatte i hjemmeplejen og døgninstitutioner o.l. i dag har en relativ overrepræsentation af arbejdsulykker og en relativ underrepræsentation, når det gælder ulykkernes anerkendelse i Arbejdsskadestyrelsen sammenlignet med andre grupperes succesrate. Og underrepræsentationen kan ikke skyldes, at det drejer sig om mindre alvorlige ulykker, da ansatte i social- og sundhedssektoren har den højeste risiko for førtidspensionering efter en arbejdsulykke.

Billedet af den fordelingsmæssige retfærdighed er altså grumset. Mens byrdernes fordeling tegner et mørkt, truende billede, ses ud-

viklingen for én ressource at være positiv. Lønmæssigt sker der en omfordeling til gunst for hjemmehjælperne og andre grupper, der traditionelt har båret omsorgsmæssige opgaver. En mere retfærdig udvikling betyder dog ikke, at der ikke fortsat er tale om et lavtlønsområde.

Retfærdighed?

Hvad er retfærdighed ud fra et kønsperspektiv? Som jeg argumenterede for indledningsvis, kan spørgsmålet om retfærdighed kun besvares kontekstuel ud fra undersøgelsen af en case, og besvarelsen handler i vores postmoderne tider både om ligeværd (anerkendelse) og lighed (fordeling af goder og byrder). Ud fra min case er det tydeligt, at udviklingen inden for de to dimensioner af retfærdighed, nemlig anerkendelse og fordeling, ikke er helt entydig og sammenhængende.

Med hensyn til anerkendelsesdimensionen sker der diskursivt en stigende italesættelse og valorisering af omsorgen via en professionsdiskurs. Den beskrevne udvikling kan ses både som en almindelig strategi for opnåelse af en social status og anerkendelse, og som en undergravelse af den almindelige strategi. Professionsdiskursen udfordrer nemlig hierarkiet imellem forskellige kundskabsbaser ved i stigende grad at synliggøre kundskaber relateret til krop, følelser og kognition. Og den støttes deri af den ledelses- og udviklingsorienterede diskurs, der italesætter kvalifikationer i mellemrummet mellem det faglige og personlige som en bestemt måde at være i verden og rummet på, eksemplificeret ved de tre S'er: selvstændighed, selvkendskab og selvrefleksion. Feltet bryder dermed med det, som ofte karakteriseres som en ond cirkel af kulturel og økonomisk underordning.

Men denne udvikling sættes i et delvis andet lys, når den konfronteres med udviklingen på den fordelingspolitiske dimension af retfærdighed, herunder både goder og byrder. Når det gælder en af goderne, nemlig løn, kan der identificeres en mere retfærdig fordeling i perioden 1970-95. Med hensyn til byrderne, repræsenteret ved den relative ulykkesfordelings sammenligning med andre brancher, er der ikke en retfærdig fordeling. Det skyldes, at der i social- og sundhedssektoren er en overrepræsentation af arbejdsulykker pr. 1000 ansatte sammenlignet med andre brancher, og at der er en større ri-

siko for førtidspensionering ved en arbejdsulykke for ansatte i ældre-sektoren end i nogle af de andre grupper. Det kunne tyde på, at den nuværende kønskontrakt indebærer koncentration af nogle byrder på en bestemt gruppe af kvinder frem for en mere ligelig fordeling mellem kvinder og mænd.

Endelig kan relationen mellem de to dimensioner af uretfærdighed diskuteres. Hvorfor er den stigende anerkendelse af arbejdets professionelle karakter ikke slået mere igennem i det fordelingspolitiske, især med hensyn til fordeling af byrderne? Det kan hænge sammen med, at anerkendelsen sker på et særligt (ekspert-) felt via en professionsdiskurs, og ikke generelt i den samfundsmæssige diskurs som den findes i tv, radio og aviser. Her omtales hjemmehjælp ofte som synonymt med rengøring, hvilket ikke signalerer en professionel status i diskursen.

LITTERATURLISTE

- Andersen, Niels Åkerstrøm (1994). *Institutionel historie – metodiske overvejelser*. København: COS arbejdsrapport.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (1997). *Udllicitering – strategi og historie*. København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999). *Diskursive analysestrategier*. København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Arbejdstilsynet (1999). *Bedre arbejdsmiljø i plejesektoren*. Pressemeddelelse 07.04.99.
- Arbejdstilsynet (2001). *Fælles arbejdsskadestatistik 1997-2000* (www.arbejdstilsynet.dk).
- Betænkning om Husassistenter (1943). *Betænkning afgivet af den af arbejds- og socialministeriet den 9. Juni 1942 nedsatte Husassistentkommission*. København: J.H. Schultz.
- Betænkning om Husmoderafløsere (1947). *Betænkning afgivet af det af arbejds- og socialministeriet den 24. Maj nedsatte Udvalg vedrørende Husmoderafløsere*. København: J.H. Schultz.
- Betænkning om praktik i uddannelserne til det sociale område*, nr. 524 (1969).
- Betænkning om rammer for fremtidens bistands-, pleje- og omsorgsuddannelser*, nr. 1180 (1989).
- Budgetanalyse for hjemmehjælp* (1995). København: Finansministeriet.
- Cirkulære om hjemmehjælp til folke- og invalidepensionister m.fl.*, nr. 61 (1958).
- Cirkulære om husmoderafløsning og hjemmehjælp*, nr. 156 (1968).
- DA (2000). *Arbejdsmarkedsrapport*. København: DA.
- Dahl, Hanne Marlene (1999). „Diskursanalyse med kønsbriller“, pp. 104-125 i Anders Berg-Sørensen (red.). *Politologi i praksis*. Roskilde: Roskilde Universitets Forlag.

- Dahl, Hanne Marlene (2000). *Fra kitler til eget tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*. Århus: Politica.
- Flax, Jane (1992). „Beyond Equality: Gender, Justice and Difference“, pp. 193-210 in Gisela Bock & Susan James (eds.). *Beyond Equality and Difference*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1972). *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1993). *Diskursens ordning*. Stockholm: Brutus Östlings Bokforlag.
- Fraser, Nancy (1997). *Justice Interruptus*. London: Routledge.
- Fraser, Nancy (2000). „Rethinking Recognition“. *New Left Review*, 2:107-120.
- Hjemmehjælp til gamle mennesker* (1982). København: Socialstyrelsen.
- Ibsen, Flemming & Jens Finn Christensen (2001). *Løn som fortjent?* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Irigaray, Luce (1994). *Könsskillnadens etik och andra texter*. Stockholm: Brutus Östlings Bokforlag.
- Kirk, Henning (1995). *Da alderen blev en diagnose*. København: Munksgaard.
- KTO (1995). *Notat vedrørende lønudviklingen for udvalgte stillingsgrupper i perioden 1970-95*. København.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Pedersen, Lisbeth & Mette Deding (2000). *Lønforskelle mellem kvinder og mænd i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Personaleforbruget på ældreområdet 1981-84* (1985). København: Socialstyrelsen.
- Rapport for arbejdsgruppen vedrørende analyse af behovet for plejepersonale* (1994). København: Sundhedsministeriet.
- Rawls, John (1972). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Redegørelse for nye retningslinjer for uddannelsen af hjemmehjælpere* (1977). København: Socialministeriet.
- Tronto, Joan (1993). *Moral Boundaries – A Political Argument for an Ethic of Care*. London: Routledge.
- Vejledning om bedre ressourceanvendelse i ældresektoren* (1980). København: Socialstyrelsen.
- Vejledning om skole- og praktikuddannelsen i de grundlæggende social- og sundhedsuddannelser*, nr. 223 (1990).
- Videnscenter for ligestilling (2001). *Og så er der lige lønnen....* København: Videnscenter for ligestilling.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

NOTER

- 1 Tak til forskningsgruppen i „Velfærdsstat og velfærdssamfund“ på RUC (særligt John Andersen) og deltagerne på seminaret: „Kønsmagt i forandring“ på Schæffergården i marts 2001 samt Hanne Nexø Jensen og Per Mouritsen.
- 2 Det „kvindelige“ kan ikke stadfæstes eller defineres positivt. Det er tværtimod et begreb, der typisk konstrueres relationelt til det, der beskrives som

- det „mandlige“. Det „kvindelige“ kan forstås som en diskurs, som inkluderer en social relation (Dahl, 1999).
- 03 Repræsentanter for hver sin position er henholdsvis den amerikanske filosof John Rawls (1972) og den amerikanske politolog Iris M. Young (1990). Fraser benævner dem som to analytisk adskilte paradigmer for retfærdighed (1997: 13).
- 04 Min erkendelsesteoretiske position har en mere realistisk grundtone, når jeg analyserer det fordelingsmæssige perspektiv sammenlignet med det anerkendelsesmæssige perspektiv.
- 05 En hegemonisk diskurs er en diskurs, der bliver den dominerende opfattelse af virkeligheden. Det sker ved at en diskurs udvides og i stigende grad integrerer det tidligere „uden for“, så diskursen i stigende grad udtrykker en fælles interesse. Den italienske teoretiker Antonio Gramsci introducerede oprindeligt udtrykket (Dahl, 2000: 133).
- 06 Den omsorgsmæssige diskurs findes også artikulert i alle fem perioder. Det er dog ikke relevant for dette kapitels tema, da den vedrører italesættelsen af modtagernes omsorgsmæssige behov.
- 07 De tre stillingsgrupper er udvalgt ud af 16 mulige.
- 08 En sådan sammenligning for en gruppe giver dog kun mening, hvis den sammenlignes med en anden gruppes succes- eller afvisningsrate.
- 09 Et virkelighedsnært, men hypotetisk eksempel kunne være en hjemmehjælperes fald sammenlignet med en politibetjents fald. Begge får en permanent dårligere ryg. Hjemmehjælperen falder i forsøget på at forhindre en ældre medborgers fald ved et pludseligt ildebefindende. Politibetjenten falder på grund af en politihunds pludselige ryk i snoren. Politibetjenten kan forvente, at få anerkendt skaden på grund af en pludselig, udefrakommende hændelse, mens hjemmehjælperens skade sandsynligvis ikke vil blive anerkendt. Skaden vil sandsynligvis ikke defineres som en pludselig, udefrakommende hændelse af domstolen, da det vil lægges til grund for afgørelsen, at sådanne hændelser må forventes, når man arbejder med mennesker!
- 10 Det skal dog pointeres, at denne statistik som alle andre statistikker har som præmis, at de ansatte i de forskellige brancher er lige sunde før deres ansættelse. Samtidig er alle statistikkerne baseret på de anmeldte ulykker, hvilket undervurderer det reelle antal ulykker (DA, 2000: 55).

Det fælles kvindelige til debat

En analyse af profil og strategi i kvindeligt arbejderforbund

PERNILLE TANGGAARD ANDERSEN

Det er en udbredt opfattelse, at fagforeningerne er i krise, og at de specielt er ude af trit med de unge medlemmer. På denne baggrund foregår der i øjeblikket en debat, der handler om fagforeningernes overlevelsesmuligheder og deres fremtidige struktur og profil. Fagforeningen HK lancerede i 1997 en hvervekampagne rettet mod de unge, „Vi synes først og fremmest, du skal være solidarisk med dig selv“, mens Kvindeligt Arbejderforbund (KAD) i 2001 profilerede sig ved at fokusere på fælles kvindeinteresser. Dette kapitel handler om Kvindeligt Arbejderforbunds nuværende strategi, dets profilering som en selvstændig kvindefagforening og kampene om at definere „virkeligheden“.

Fagforeningernes rolle på det danske arbejdsmarked og relationen til det politiske system synes at være under forandring (Bering et al., 2000; Due et al., 1994; Lind, 1990). Der tales blandt andet om, at tendensen til stigende individualisering udfordrer hidtidige forståelser af kollektivitet og fællesskabet (Bauman, 1999; Sennett, 1998; Giddens, 1991). Af mere konkrete udfordringer oplever KAD som flere andre fagforeninger faldende medlemstal fra 105.000 i begyndelsen af 1990'erne til 86.000 medlemmer i dag. Flere undersøgelser (Bild et al., 1992a; 1992b; Jørgensen et al., 1993; Kristensen et al., 1994) viser, at der er kamp om medlemmerne, og at kampen specielt drejer sig om de unge medlemmer.

Inden for KAD har debatten om sammenlægning i karteller været med til at præge diskussionerne om fagforeningens fremtid.¹ Planerne om sammenlægning har i 1990'erne drejet sig om dannelse af et fælles forbund for ufaglærte og faglærte arbejdere og et tættere samarbejde med Specialarbejderforbundet, SID (Bjerring et al., 1995). På kongressen i 1994 var der en fløj i KAD, som talte varmt for et tættere samarbejde med SID og en mulig sammenlægning (*Kvindernes Fagblad*, 1994, 9). Forslaget blev nedstemt, men diskussionen om, hvorfor KAD og SID ikke skulle sammenlægges, har givetvis

også præget fagforeningens debat om KAD's særkende og om styrkelse af den „kvindelige“ profil. Efter den seneste kongres i 2001 er sammenlægningsplanerne officielt blevet nedtonet. KAD synes nu i højere grad at fokusere på det unikke i „det kvindelige“ og på fælles kvindeinteresser. Det er brydningerne i KAD om prioriteringer mellem det kvindepolitiske og fagpolitiske, der er temaet for dette kapitel.

Kapitlets overordnede spørgsmål bliver: Hvilke forståelser af KAD's profil og fremtid findes i dag i fagforeningen, og hvilke synes at dominere? Dette vil primært blive belyst gennem en analyse af diskurser i debatbladet „Kvinden i fremtiden“ fra 2001. Spørgsmålet perspektiveres afslutningsvis ved at se på, hvordan KAD's strategi harmonerer med synspunkterne blandt de yngre ufaglærte kvinder.

Teoretiske overvejelser

Min tilgang til analyse af diskurs og til studiet af magt er inspireret af Michel Foucault (1972; 1980; 1991) og Jonathan Potter & Margaret Wetherell (1984). Ifølge disse perspektiver er magt ikke noget, man har, men en proces. Magt kan ikke alene lokaliseres i bestemte institutioner og positioner, men er allestedsnærværende i de forhandlinger, der foregår ved social interaktion. Magtudøvelse er forbundet med at definere „virkelighedens karakter“. Diskurs henviser både til sprog generelt og til sproget som en aktivitet.² Diskurser refererer til aktivitet, fordi de leves, tales og praktiseres af mennesker. Foucault anskuer spørgsmålet om magt i lyset af, hvordan diskurser i konkurrence og samspil etablerer diskursformationer, der i sidste ende er med til at danne bestemte interventioner i det sociale (Thomsen, 2000: 41-45). Hvor diskurs henfører til eksisterende udsagn, er diskursformationer en konstruktion, som skabes i analysen af diskurser (Åkerstrøm, 1999). I den foreliggende analyse af diskurser vil der blive set på, hvilke diskurser og moddiskurser, der eksisterer, og hvordan de optræder i forskellige betydningsammenhænge/diskursformationer.

Køn opfatter jeg ud fra et relationelt perspektiv (Haavind, 1985). Det kvindelige defineres i relationen til det mandlige. Køn skabes i de historiske, kulturelle og sociale processer og er ikke naturbestemte essenser. Dorthe Marie Søndergaard siger, at „køn er en social konstruktion, der med den biologiske forskellighed som påskud kan antage utallige og mangfoldige former“ (1993: 196). Kønethed er

dermed en foranderlig størrelse. Køn er samtidig et gennemgående struktureringsprincip i det sociale liv. Fx i form af arbejdsmarkedets kønsopdeling. Det vil sige, at kønsrelaterede forestillinger om de to køns forskellige kompetencer og adfærd til en vis grad er strukturerende for mænd og kvinders arbejdsvilkår og tilknytning til arbejdsmarkedet.

KAD's historie

Der er flere grunde til at skrive om KAD og „det fælles kvindelige“. På den ene side er det overraskende, at strategien med at vægte de fælles kvindeinteresser kommer netop nu. Ikke fordi KAD ikke trænger til en ny profilering, men fordi en nyorientering mod fælles kvindeinteresser synes at være i modstrid med senmoderne tendenser, hvor plads til forskellighed og individualitet synes at være i højsædet. På den anden side har det undret mig, at en fagforening som KAD, der er unik på grund af den selvstændige kvindeorganisering, ikke har ageret mere kvindepolitisk i de 100 år, fagforeningen har eksisteret.

KAD tæller i dag 86.000 organiserede medlemmer og er det fjerde største fagforbund under LO (*Kvindernes Fagblad*, 2001,2: 4). De ufaglærte kvinder er fortrinsvis beskæftiget inden for brancherne rengøring, industri og service, og de har en høj arbejdsløshedsprocent. Ifølge KAD's egen opgørelse ligger den i 2001 på 10,5 pct. (*Kvindernes Fagblad*, 2001,2: 77).³ Samtidig har undersøgelser fra Socialforskningsinstituttet vist, at medlemmer af KAD har 2,5 gange større risiko for at havne på førtidspension pga. hurtig nedslidning end andre grupper på arbejdsmarkedet (*Kvindernes Fagblad*, 2001,2: 48-49).

KAD har fra starten haft en svær position, fordi fagforeningen både ønskede at være en integreret del af fagbevægelsen og at varetage specielle kvindeinteresser. Det dobbelte formål har ofte givet anledning til problemer i valg af strategi. Ses der på KAD's historie, har afvejningen stået mellem enten at inddrage bredere kvindepolitiske spørgsmål og i værste fald blive marginaliseret i fagbevægelsen eller at kæmpe for en stærkere position i fagbevægelsens hierarki og blive accepteret blandt de „rigtige“ forbund. Det har været en balancegang, som også historisk har betydet mange konflikter, fx vedrørende ligeløn og deltid. Borchorst skriver, at KAD i mange år holdt

på det strengt faglige frem for at satse på kvindepolitiske spørgsmål om sammenhængen mellem arbejde og familie og børnepasning osv. (1990: 239).

Det kvindepolitiske er dog i de sidste 20-30 år kommet mere til syne i KAD's profil. Præcis hvornår skiftet fra en ren fagpolitisk linje til en mere helhedsorienteret linje, med vægt på det kvindepolitiske aspekt, er sket, er svært at fastsætte. Det er sket løbende og på forskellige planer. Efter kvindemobiliseringen i 1970'erne var tiden mere moden til at fremdrage kvindepolitiske argumenter, hvilket også influerede på KAD's virke (Berg, 1984: 239-242). Det viste sig blandt andet ved overenskomsterne i 1978, hvor KAD for første gang stillede krav om at få fri med løn på barnets første sygedag. Ligeledes samarbejdede KAD, de gamle kvindeorganisationer og Rødstrømpebevægelsen i 1970'erne om at få indført ligeløn for lige arbejde (Dahlsgaard, 1986).

Diskussionerne om deltidsarbejde er et af de områder, hvor KAD har markeret sig stærkt gennem de sidste 20 år, og hvor et skift i orientering kommer tydeligt frem. KAD har op igennem århundredet været modstandere af deltidsbeskæftigelse. For det første fordi det næsten kun var kvinder, der havde det. For det andet kunne de deltidsansatte anvendes som løntrykkere, og for det tredje kunne deltidsansættelse gøre det vanskeligt for den enkelte at klare sig som eneforsørger. I 1980 udtalte forbundsforkvinde Ruth Løjbert (1978-1985) til avisen Information, at hun til næste overenskomst ville stille krav om at afskaffe deltid. Udtalelsen blev fremsat som en advarsel til arbejdsgiverne, mere end som et reelt forslag. KAD tog på dette tidspunkt stærkt afstand fra deltidsarbejde, og hovedargumentet var at bibeholde kvindernes forsørgerstatus og økonomiske uafhængighed.

Diskussionen om deltidsarbejde i KAD tog en drejning da Lillian Knudsen afløste Ruth Løjbert. Med Lillian Knudsen som forbundskvinde skete der en nyorientering i retning af en mere tydelig kvindepolitisk profil. Debatten om deltid blev nuanceret i KAD, og i 1990 støttede Lillian Knudsen et forslag om lovbestemt deltid for småbørnsforældre med økonomisk kompensation. Det var dog Knudsens krav, at deltiden skulle indføres ud fra et ligestillingsprincip, således at såvel mødre som fædre kunne benytte ordningen (Borchorst, 1990: 241).⁴ Det kan diskuteres, hvor vigtig personskiftet på ledelsesposten har været for skiftet i KAD's profil. Ændringen i KAD's indstilling er sket over en længere periode og må ses i lyset af samfundsudviklingen de sidste 20-30 år.

Den danske fagbevægelse er blevet kritiseret for, at dens organisering og virke bygger på en mandlig norm, der forudsætter, at det arbejdende medlem er fuldtidsansat og hovedforsøger i familien. I relation til KAD's historie er det sandsynligt, at den manglende italesættelse af det „kvindepolitiske“ og det „kvindelige“ skal ses i sammenhæng med, at KAD har måttet manøvrere inden for en fagbevægelse, der var domineret af mænd, og hvor det var andre emner end køn, der blev sat på dagsordenen. Yderligere har arbejdsdelingen mellem Socialdemokratiet og fagbevægelsen betydet, at den faglige og politiske kamp blev adskilt, og at arbejderkvindernes interesser blev nedprioriteret begge steder (Christensen, 1978; Dahlerup, 1979; Possing, 1980).⁵

I de sidste årtier har der været flere tiltag i KAD, som peger i retningen af en stærkere kvindeprofil. I dag opererer KAD formelt med følgende satsningsområder: bedre løn og arbejdsvilkår for medlemmerne, bekæmpelse af arbejdsløshed og hurtig nedslidning, større sammenhæng mellem arbejde og familieliv og større vægt på „kvindelige værdier“ (*Kvindernes Fagblad*, 2001, 2). Spørgsmålet er, om inddragelsen af det sidste satsningsområde skal ses som et forsøg på at demonstrere berettigelsen af et rent kvindeforbund på det danske arbejdsmarked. Spørgsmålet er videre, om strategien med at vægte det kvindepolitiske kan dæmme op for fagforeningens medlemsnedgang.

Køn, generation og holdninger til fagbevægelsen

APL-projektet (Arbejdsliv og Politik set i et Lønmodtagerperspektiv⁶) (Bild et al., 1992a; 1992b; Jørgensen et al., 1993) og Medborgerundersøgelsen (Andersen et al., 1993; Andersen & Torpe, 1994) kan anvendes til at beskrive nogle af de brydninger, fagforeningerne står overfor i disse år.⁷ De to surveyundersøgelser fra 1990'erne indeholder meget omfattende informationer om befolkningens holdninger til fagbevægelsen. En af de mest bemærkelsesværdige konklusioner fra APL-projektet er, at de unge i alderen 18-24 år har en mere individuel og serviceorienteret tilgang til fagbevægelsen end de ældre. Der synes blandt de helt unge at være tegn på et opgør med den traditionelle fagforeningskultur, hvilket blandt andet kommer til udtryk i holdningen til solidaritet. Således er det kun 20 pct. af de unge, der oplyser, at de er medlem af en fagforening, fordi de er solidariske med

arbejdskammeraterne. Til sammenligning er 40 pct. over 30 år medlem af en fagforening for at være solidariske med arbejdskammeraterne, og det samme gælder for hele 72 pct. af de ældste grupper på arbejdsmarkedet (Christensen, 1994: 202). Tallene fra APL-projektet viser, at „det mest solidariske og demokratisk indstillede medlem er en ældre kvinde, der ofte er ansat i det offentlige eller er arbejdsløs og som ikke er faglært arbejder“ (Jørgensen et al., 1993: 340).

APL-projektet dokumenterer dermed, at de ældre kvindelige LO-medlemmer er de primære bærere af kollektiv solidaritet, mens de yngre kvinder har andre værdier. Generationsforskellene er tydelige i begge undersøgelser og kommer til udtryk i vidt forskellige krav og forventninger til fagforeningens virke. En supplerende undersøgelse om de unges syn på arbejdsliv og politik (Bild & Madsen, 1994) har endvidere vist, at de unges ønsker gik i retning af større indflydelse og personlig selvudvikling, og at de repræsenterede en mere serviceorienteret tilgang til fagforeningerne.

Diskurser om KAD's strategier og profil i dag

I KAD's debatoplæg „Kvinden i fremtiden“ fra slutningen af 2000 lægges der op til en tydeligere profilering af „det kvindelige“ eller „kvindeinteresser“. Ud fra temaoverskrifter som „et forbund på to ben“, „det hele liv“, „myten om ligestilling“, „kvinden i centrum“ og „en køn organisation“ lanceres visioner og strategier og der stilles spørgsmål til medlemmerne. De fleste indlæg er skrevet af kvinder fra KAD's ledelse, såsom Lillian Knudsen (forkvinde), Jane Korczak (næstforkvinde), Tove Møller Pedersen (forbundssekretær) og Karin Stausgaard (forbundssekretær). Men udtalelserne kommer også fra den tidligere arbejdsminister Jytte Andersen, forfatteren Bente Hansen og kønsforskeren Yvonne Due Billing samt fra medlemmerne, der præsenteres i kortere indlæg. Layoutmæssigt er det et flot blad. Det er sat op som reklamer, og det er meget læseværdigt. Generelt virker det som om, der er tænkt i en form for „feminin“ opsætning. Bladet opererer med metaforiske og tvetydige overskrifter som „En køn organisation“, der associerer både til en rodet, lidt uorganiseret organisation og til en kønnet faglig organisation. De debatterende tekster brydes af tal fra Danmarks Statistik om blandt andet løndifferencer og arbejdsløshed for mænd og kvinder.

Målgruppen er KAD's medlemmer, og debatbladet blev sendt ud

til alle kongresdelegerede i begyndelsen af 2001. Hensigten fra forbundets side var, at bladet skulle danne baggrund for en videre diskussion om fagforeningens virke ved KAD's kongres i foråret 2001.⁸ KAD havde selv udarbejdet pjecen og udvalgt de stemmer, som høres i bladet. Derved får man et fingerpeg om den formelle fagforeringslinje. Debatbladet, „Kvinden i fremtiden“, kan anskues som en manifestation af KAD's profil og strategi i dag og i fremtiden, hvilket gør en analyse interessant.

I de følgende analyser vil jeg se på, hvilke diskurser og diskursformationer der er til stede i bladet, hvordan de anvendes, og hvordan de relaterer sig til hinanden. Det er muligt at identificere fire diskurser: nødvendighedsdiskursen, åbenhedsdiskursen, forskellighedsdiskursen og enshedsdiskursen.

Etablering af åbenheds- og nødvendighedsdiskurserne

Udgangspunktet for debatbladet er ønsket om at skabe en stærkere kvindeprofil. Forbundsforkvinde Lillian Knudsen fastslår, at KAD er et forbund på to ben, et fagpolitisk og et kvindepolitisk. Næstforkvinden Jane Korczak understøtter standpunktet ved at sige, at de to ben gerne skulle udmønte sig i fælles krav ved forhandlingsbordet. Lillian Knudsen siger:

Dette debatoplæg handler mest om kvindepolitikken. I de seneste år er der sket store forandringer på arbejdsmarkedet, i organisationerne, i samfundet og hos medlemmerne. Det gør det naturligt og nødvendigt at se på KAD's indsats som et kvindeforbund (KAD, 2001: 1).

Forandringsprocesserne er dermed den overordnede begrundelse for at fokusere på KAD som et kvindeforbund, hvor kvindepolitik er sat på dagsordenen og ikke kun klasse- og lønarbejderpolitik. Fokuseringen kan illustreres med, at kategorien køn nævnes syv gange og kategorien arbejder én gang. Nyorienteringen omtales som nødvendig, og den begrundes med samfundets forandringsprocesser. Dette har jeg valgt at kalde nødvendighedsdiskursen. Den fremhæver KAD som et særligt kvindeforbund, også i fremtiden.

Debatbladets layout- og formmæssige stil prøver at leve op til kravet om debat og dialog, hvilket ikke mindst skyldes formen med

korte indlæg og mange spørgsmål til medlemmerne. Blandt andet er der sidst i bladet et spørgeskema om, hvad KAD skal beskæftige sig med. Umiddelbart repræsenterer bladet derfor en åbenhed og villighed til dialog. Disse træk har jeg valgt at kalde en åbenhedsdiskurs.

Etablering af enshedsdiskursen

Bladet definerer KAD's fremtidige rolle som den at være spydspids for de ufaglærte kvinder. Kvinders behov, liv og erfaring skal på dagsordenen, og det skal blandt andet ske via strategier, der sigter på „det hele liv“, der medtænker køn på arbejdspladsen, der tager hensyn til reproduktion, og der fokuserer på „det kvindelige“ som en kvalifikation. Titlen på debatbladet „Kvinden i fremtiden“ og entalsbestemmelsen er ganske interessant, eftersom den understreger det fælles udgangspunkt. Hvad dækker kategorien „Kvinden“ over?

„Kvinden“ eller „det kvindelige“ beskrives i bladet ud fra følgende positive termer: bomstærk, ansvarsfuld, omsorgsfuld, koncentreret, helhedsorienteret og eftertænksom. „Kvinden“ benævnes også ud fra mere negative termer, som „at kvinder er kvinder værst“.

Her er tre eksempler på, hvordan positionen „Kvinden“ blandt andet italesættes:

Et yngre KAD-medlem siger: „Kvindes sammenhold er stærkt. Mænds foregår over en øl nede på pubben, og så er den potte slået. Kvinder tænker på hinanden, de er omsorgsfulde og eftertænksomme“ (KAD, 2001: 15). Et andet medlem siger:

„Store arbejdspladser med kun kvinder kan være forfærdelige. Det bliver høj over høj“ (KAD, 2001: 5). Forbundssekretær Tove Møller Pedersen siger: „Kvinder er vant til, at de skal have det hele til at fungere. De er ikke vant til, at de skal have særlig behandling, fordi de er kvinder“ (KAD, 2001: 17).

Enshedsdiskursen vægter ensheden mellem kvinder og forskellighed til det Andet – manden og manden som norm. En stor del af teksterne sætter fokus på „Kvinden“ og det fælles kvindelige. Jytte Andersen (MF for Socialdemokratiet) siger: „De [KAD] skal gøre det til en særlig kvalifikation, at de er kvinder. Det er vigtigt at være sit køn bevidst i alle sammenhænge“ (2001: 14). Antagelsen bag udsagnet er, at man ved at være sit køn bevidst kan ændre på forskellige kønnede processer og uligheder. Det er ud fra denne antagelse, de fælles kvindeinteresser konstitueres.

I teksterne fremhæves kønsprofilen og „det særlige kvindelige“. De fælles kvindelige egenskaber diskuteres dog, uden at der kommer særligt meget substantielt frem. Hovedsageligt defineres „det kvindelige“ ud fra dets modstilling. „Det kvindelige“ er ikke selviscenesættende, krævende, usolidarisk og ikke offer for mandens dominans, men derimod eftertænksomt, omsorgsfuldt og fokuseret på en helhed i arbejdsliv og familieliv.

Etablering af diskurs om forandring og forskellighed

Medlemmernes synspunkter får ikke megen spalteplads i bladet, idet flere af de medlemmer, der udtaler sig, selv er en del af den aktive faglige organisering enten som tillidskvinder eller ungdomsrepræsentanter. Der er dog tænkt på at få præsenteret flere forskellige grupper af medlemmer. Der er både de unge, de ældre og de etniske stemmer. Og her brydes forskellige synspunkter.

En yngre kvinde siger under temaet „det hele liv“:

Vores ligestilling er væltet, fordi vi ikke har indført ligestilling derhjemme, og det er ikke mandens skyld, det er vores. Men mange mænd har det da fint med, at vi tager ansvaret. I de forhindringer, vi bygger op for ligestilling, bliver vi godt hjulpet af vores mænd og af den sociale arv, vi har fra vores mødre... Tidligere kæmpede rødstrømperne for at komme væk fra kødgryderne og få lov til at tjene noget selv. Den kamp er vundet. Nu skal vi videre, og dér må vi rette lyset mod os selv (KAD, 2001: 4).

Den yngre ufaglærte kvindes udtalelse kan anskues ud fra forskellige synsvinkler. På den ene side fremhæves det, at kampen for ligestilling stadig væk er vigtig i forhold til arbejdsdeling i hjemmet, og det gøres til et grundvilkår for kvinder, at de har hovedansvaret for familien. På den anden side formulerer kvinden en moddiskurs i forhold til den enshedsdiskurs, der er italesat af KAD. Den yngre kvindes udtalelser afspejler jo nemlig, at ligestilling kan opfattes som et individuelt problem og ikke som et fælles problem. Måske er det denne tendens blandt de yngre medlemmerne, som er baggrunden for, at ledelsen søger at skabe en enshedsdiskurs? Ud fra enshedsdiskursen er det kun ved fælles kamp og anerkendelse af de strukturelle kønnede

processer, at ligestilling og lighed kan opnås (KAD, 2001: 1,16, 22). I debatbladet synes der også at være konkurrerende diskurser om, hvorvidt ligestillingen er opnået eller ej. Fagforeningens stemme afviser, at ligestillingen er opnået og kalder det en myte (KAD, 2001: 9), hvorimod enkelte medlemmer giver udtryk for, at ligestillingen uden for hjemmets fire vægge er opnået, og at de faglige kampe handler om andre ting (KAD, 2001: 4).

De andre spørgsmål, som italesættes af medlemmerne, er arbejdstid, uddannelse, de nye lønsystemer, plads til forskellighed og generationsforskelle. Disse spørgsmål afspejler andre former for italesættelser af KAD's virke og profil. Arbejdstiden og det hårde arbejdsliv er et af de områder, hvor generationsperspektivet kommer frem. Nogle medlemmer italesætter øget fleksibilitet i arbejdslivet, andre ønsket om deltidsarbejde og lavere tempo i arbejdsdagen. Et ældre KAD-medlem nævner, at arbejdslivet skal tilpasses forskellige livsfaser i kvindernes liv.

Hvis der skal være plads til min generation, skal arbejdstempoet også ned. Det er alt for højt. Man skulle lave nogle ordninger, så arbejdet bliver tilpasset alderen, men det går jo ikke med lovgivningen omkring efterløn (KAD, 2001: 4).

Et andet ældre KAD-medlem siger: „De unge har en hårdere arbejdsdag end den, vi andre startede med“, og senere siger hun:

Ligestilling har vi ikke nået, men vi må håbe, den yngre generation gør noget ved det, selv om det ikke ser sådan ud. Fællesskabet blandt de unge er dårligt. Vi andre holder mere sammen (KAD, 2001: 3).

I udtalelsen synes det høje arbejdstempo at blive kædet sammen med manglende fællesskab blandt de unge medlemmer, og der gives udtryk for solidaritet og forståelse for de yngre kvinders position, men samtidig også for en ærgrelse over, at de ikke kæmper sammen for forandringer og forbedringer af deres arbejdsvilkår. Udtalelsen er med til at illustrere spændingen mellem kollektive forpligtelser og retten til individualitet.

Jytte Andersen fra Socialdemokratiet udtaler, at den etniske dimension er vigtig i forbindelse med KAD:

Fagbevægelsen må forandre sig, fordi medlemmerne gør det. KAD får flere medlemmer med en anden etnisk baggrund end dansk. Og det er ikke længere en selvfølge at være organiseret (KAD, 2001: 14).

De etniske stemmer er ikke særligt tydelige i bladet, men hele spørgsmålet om etnicitet er med til at sætte fokus på forandring og forskellighed blandt KAD's medlemmer. En „nydansk“ tillidsrepræsentant repræsenterer primært denne nye gruppe af medlemmer. Hun vægter i lighed med en gruppe kursister fra et EDB-kursus i Glostrup, at fagforeningen skaber en tryk stemning, og at den er åben over for medlemmernes ønsker og ikke bestemmer på deres vegne (KAD, 2001: 15). Flere af medlemmerne er med til at italesætte, at etnisk baggrund og alder betyder noget for de krav, der stilles. Derved er medlemmerne med til at italesætte forskelligheden blandt medlemmerne i KAD. Dette vil jeg betegne som en forskellighedsdiskurs. Der er ikke en „Kvinde“ i fremtiden – men flere kvinder med vidt forskellige krav og behov. Retten til forskellighed modstilles dog ikke det kollektive udgangspunkt. Medlemmerne synes at mene, at KAD fortsat kun skal organisere kvinder, ligesom de bakker op om ideen bag fagforeningens virke, det faglige fællesskab.

Relationen mellem diskurserne og indbyggede dilemmaer

I analysen af debatbladet har fire forskellige diskurser kunnet identificeres: nødvendighedsdiskursen, åbenhedsdiskursen, forskellighedsdiskursen og endelig enshedsdiskursen. De fire forskellige diskurser danner forskellige diskursformationer, hvor nogle eksisterer på forskellige niveauer. Nogle er supplerende og andre er konkurrerende. Nødvendighedsdiskursen hænger sammen med talen om forandring og slår grundtemaet „kvinde i fremtiden“ fast. Samtidig med at temaet for bladet ligger fast, opererer det også med en åben stil, der prøver at skabe dialog med medlemmerne. Åbenhedsdiskursen må ses i relation til debatbladets formål. Bladet var tænkt som udgangspunkt for diskussionen på kongressen i 2001, og det måtte derfor operere med en vis form for åbenhed. De to diskurser supplerer hinanden og er bundet op på det, jeg vil kalde debatbladets formmæssige side. Hermed tænkes på debatbladets layout, der følger reklame-

principper, og hvor det åbne og spørgende element er i centrum. Åbenhedsdiskursen og nødvendighedsdiskursen er begge rammediskurser, som ikke konkurrerer med hinanden.

Enshedsdiskursen og forskelsdiskursen hører begge ind under det, man kan kalde kvindediskursformationen. De forholder sig mere til den indholdsmæssige side af debatten. Hermed tænkes på de underforståede diskussioner og strategier, som bladet bygger på. I forhold til den indholdsmæssige side er bladet ikke præget af åbenhed, men af de synspunkter, som KAD's ledelse ønsker fremlagt til diskussion. Enshedsdiskursen og forskelsdiskursen er konkurrerende, fordi deres udgangspunkt og endemål er forskellige. I bladet bliver forskelsdiskursen hovedsageligt præsenteret af enkelte medlemmer. Den får ikke så meget spalteplass og vægt fra ledelsen som enshedsdiskursen, og derfor fremstår enhedsdiskursen som den dominerende i debatbladet.

Når det gælder kvindediskursen, der vægter enshed, argumenteres der i debatbladet på flere fronter, dels gennem statistisk materiale, der viser uligheden mellem mænd og kvinder, og dels ved at omtale de mange myter, der findes om kønsrelationer. Hovedformålet med debatoplægget er at bryde myterne, og det gøres ved at sætte køn på dagsordenen, ved at se på fællestræk ved „det kvindelige“, ved at udstikke særlige kvindeinteresser og ved at bibeholde princippet om en selvstændig kvindeorganisering. Det synes derfor at være den underliggende strategi bag bladets tekster at pege på det fælles „kvindelige“ og fokusere på fælles træk mellem kvinder frem for på forskelligheden. En af hensigterne med denne strategi kan være at bryde med det mandlige hegemoni i fagbevægelsen og at sætte kvinders krav og behov på den fagpolitiske dagsorden.

Men en sådan strategi rummer dilemmaer. På den ene side kan der argumenteres for, at strategien er nødvendig, hvis KAD's selvstændighed skal bibeholdes i en tid med flere faglige fusioner og omstruktureringer inden for den danske fagbevægelse. På den anden side er faren ved strategien dels at øge marginaliseringen i forhold til den øvrige fagbevægelse, og dels at de fælles kvindeinteresser italesættes på bekostning af pluraliteten i medlemsgruppen. Når bladet selv beskriver, hvad kvinder er gode og dårlige til, og hvilke karakteristika der gælder for „det kvindelige“, havner bladet selv i en dikotomi mellem „det kvindelige“ og „det mandlige“. Der er derfor en fare for, at debatbladet, der ellers ønsker at nedbryde myter, selv kommer til at reproducere etablerede kønsforestillinger og bestemte betyde-

ningssystemer om mænd og kvinders forskellige kvalifikationer. Dilemmaet opstår i selve italesættelsen af kvinders kvalifikationer. Bladet havner ofte i den samme forestillingsverden, som fagforeningen gerne vil bryde med. „Kvinden“ defineres ud fra traditionelle stereotype kategoriseringer, mens forskelsdiskursen med fokus på pluralitet blandt de kvindelige medlemmer har svært ved at vinde genhør.

KAD's organisering af de ufaglærte kvinder er unik, og „det anderledes“ kan både ses som en kvalifikation og som en svaghed, fordi „det anderledes“ kan være „sårbart“ i diskussionerne om forandring. Ved at profilere „det anderledes“ (den selvstændige organisering af kvinder) som en styrke og ved at betone „det anderledes“ stærkt italesætter KAD sig selv som en nødvendig faglig organisering, også i fremtiden. Ved at styrke kvindediskursen med vægt på enshed kan man tydeliggøre nødvendigheden af en selvstændig kvindeorganisering på arbejdsmarkedet. Etableringen af kvindediskursen om enshed kan med andre ord anskues som en slagkraftig strategi på organisationsniveau. Men det er spørgsmålet, om strategien er frugtbar over for medlemmerne?

De yngre ufaglærte kvinder

De yngre ufaglærte kvinders relationer til KAD kan belyses gennem de interviews, jeg har gennemført med 21 yngre kvinder mellem 22 og 38 år, som alle er ufaglærte industriarbejdere, og som alle er medlemmer af KAD. Undersøgelsens foreløbige resultater peger på de samme generations- og kønsforskelle, som de tidligere omtalte survey-undersøgelser. De yngre ufaglærte kvinder repræsenterer en gruppe, der ikke deltager aktivt i de offentlige politiske fællesskaber og institutioner. Deres engagement er rettet mod den private sfære, mod familielivet og aktiviteter i lokalsamfundet. De yngre ufaglærte kvinders opfattelser understøtter APL-projektets konklusioner om, at de unge repræsenterer en mere serviceorienteret tilgang til fagforeningen. KAD anskues primært som et sikkerhedsnet, der kan bruges, hvis den enkelte får arbejdsmæssige problemer.

I flere af kvindernes fortællinger er det centralt, at fagforeningen sørger for individuel service og skaber bedre lokalafdelinger. I dagligdagen på arbejdspladsen er det svært at se, hvad den enkelte kan bruge medlemsskabet til. Et gennemgående tema i interviewene er spændingerne mellem top/bund i fagforeningen. Flere af de yngre

ufaglærte kvinder tager afstand fra fagforeningen som institution, og kritikken går primært på manglende resultater og manglende lydhørhed (Andersen, 2001: 53-55).

Der er noget, der tyder på, at KAD står i en brydningstid, som på flere måder er generationsbetinget. De ældre KAD-medlemmer er i APL-projektet den gruppe, som primært er bærere af kollektiv solidaritet. De yngre KAD-medlemmer repræsenterer andre opfattelser. De yngre ufglærte kvinder ønsker indflydelse og mulighed for personlig udvikling gennem fagforeningen. De repræsenterer en gruppe, der i større grad sætter spørgsmålstegn ved medlemskabet og i større grad forventer en individuel service af fagforeningen.

Sammenfattende perspektiver

Debatpjecen, „Kvinden i fremtiden“, er central i KAD's nye strategi om at styrke den kvindepolitiske profil. I debatpjecen diskuteres, hvordan det fagpolitiske og det kvindepolitiske kan og skal gå hånd i hånd. Pjecen har et debatterende sigte, hvor der stilles lige så mange spørgsmål, som der gives svar. Der er dog en gennemgående og dominerende diskursformation i materialet, nemlig kvindediskursen med vægt på enshed. Her søger man at indkredse det fælles „kvindelige“ og de fælles interesser. Det synes at være den underliggende strategi at fremhæve fælles kvindelige træk, hvilket i sidste ende kan ses som en legitimitetsstrategi for at bibeholde den selvstændige, faglige kvindeorganisering på det danske arbejdsmarked.

Spørgsmålet er imidlertid, om den nye strategi med at italesætte det fælles kvindelige og de fælles kvindeinteresser vil trække medlemmer til eller støde dem bort? For hvordan modtages profileringen af fælles kvindelige interesser af de yngre ufglærte kvinder?

KAD står som flere andre fagforeninger i en brydningstid, hvor de yngre generationer repræsenterer nye krav, ideer og opfattelser. To gennemgående krav synes at være større serviceorientering og individuelle ordninger, hvilket kan være i modstrid med KAD's lancering af det fælles kvindelige. Mange medlemmer synes at fokusere på forskelligheden i deres krav og ønsker til fagforeningen, og her spiller generationer, etnisk baggrund, forskellige brancher og livsfasers afgørende ind. Dermed er ikke sagt, at det kollektive element bliver afvist af medlemmerne, men kravet om plads til forskellighed synes gennemgående. Der er noget, som tyder på, at en tydeligere „kvinde-

politisk profil“ i KAD kan være en vanskelig mobiliseringsstrategi, når det gælder de yngre ufaglærte kvinder. For der er ikke én „Kvinde“ i fremtiden, men mange kvinder med forskellige stemmer.

LITTERATURLISTE

- Andersen, Johannes et al. (1993). *Medborgerskab – Demokrati og politisk deltagelse*. Aalborg: Systime.
- Andersen, Johannes & Lars Torpe (red.) (1994). *Demokrati og politisk kultur*. Aalborg: Systime.
- Andersen, Tanggaard, Pernille (2001). „Modsætningsfyldte billeder af politik“. *Kvinder, Køn og Forskning*, 10,1:45-57.
- Bauman, Zygmunt (1999). *Work, Consumerism and The New Poor*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Berg, Anne Margrete et al. (red.) (1984). *Kvindfolk – En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. Bind II. København: Gyldendal.
- Bering, Ida et al. (red.) (2000). *Ude af trit? – forandringer i arbejdsliv og fagforeningsuddannelse*. Roskilde: Roskilde Universitets Forlag.
- Bild, Tage et al. (red.) (1992a). *Sikke nogle typer*. Aalborg: LO og CARMA.
- Bild, Tage et al. (red.) (1992b). *Medlemmer og meninger*. Aalborg: LO og CARMA.
- Bild, Tage & Morten Madsen (1994). *De unges syn på arbejdsliv og politik – analyser på baggrund af APL-materialet*. Arbejdsrapport, 1994,6. København: Institut for Statskundskab.
- Bilfelt, Anette (1997). *Man skal være sej ....* Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Bjerring, Bodil et al. (red.) (1995). *KAD-SID samarbejde, Generel evaluering af fem samarbejdsforsøg*. Aalborg: SAKS-projektet og Aalborg Universitet.
- Borchorst, Anette (1990). „Fagbevægelse, arbejdstid og kvindealliancer“, *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, Tema: *Fagbevægelsen efter 1945 – signalement af et opbrud*. København: SFAH: 239-257.
- Christensen, Ann-Dorte (1994). „Køn, ungdom og værdiopbrud“, pp. 175-211 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.). *Demokrati og politisk kultur*. Aalborg: Systime.
- Christensen, Rita et al. (1978). „Arbejderkvinder og uligeløn“. *Den jyske historiker*, 13: 5-77.
- Dahlerup, Drude (1979). „Kvindens organisering i det danske socialdemokrati 1908-69“. *Meddelelser om Forskning i arbejderbevægelsens Historie*, SFAH, 13:5-36.
- Dahlsgaard, Birthe (1986). „Initiativgruppen for ligeløn i Århus“ pp. 210-221 i Hanne Rimmen Nielsen & Eva Lous et al. (red.). *Kvinder undervejs. Dansk Kvindesamfund i Århus 1886-1986*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Due, Jesper et al. (red.) (1994). *The survival of the Danish Model – a historical sociological analysis of the Danish system of collective bargaining*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Foucault, Michel (1972[1969]). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1980). "Truth and Power" pp. 109-134 in Colin Gordon et al. (eds.). *Power/Knowledge – Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1991). "Governmentality" pp. 87-105 in Graham Burchell et al. (eds.). *The Foucault effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and selfidentity*. Cambridge: Polity Press.
- Haavind, Hanne (1985). "Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män". *Kvinnovetenskaplig Tidsskrift*, 3:17-28.
- Jørgensen, Henning et al., (red.) (1993). *Fællesskab og forskelle*. Aalborg: LO og Carma.
- KAD (2001). *Kvinden i fremtiden – et debatoplæg*. Kvindeligt Arbejderforbund.
- Kvindernes Fagblad* (1994). „KAD’s kongres“, 9.
- Kvindernes Fagblad* (2001). „KAD’s kongresberetning“, 2.
- Kristensen, Jens et al. (red.) (1994). *Den kristelige fagbevægelse i vækst – en undersøgelse af medlemmerne*. Fredericia: Henrik Paarup Grafiker.
- Lind, Jens (1990). "Fagbevægelsens nye rolle i samfundet". *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, tema: *Fagbevægelsen efter 1945 – signalement af et opbrud*. København: SFAH:257-277.
- Posing, Birgitte (1980). *Arbejderkvinder og Kvindearbejde i København ca. 1870-1906*. Serie om Kvindeforskning, 2. Ålborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1984). *Social Texts and Context: Literature and Social Psychology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Sennett, Richard (1998). *The Corrosion of Character, the personal consequences of work in the new capitalism*. New York og London: W.W. Norton & Company.
- Søndergaard, Dorte, Marie (1993). „Køn i universitetet“, pp. 195-212 i Anne Maj Nielsen et. al (red.). *Køn i Forandring*. København: Forlaget Hyldebjerg.
- Thomsen, Jens Peter Frølund (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Øgendahl, Claus (1996). *Den uendelige kamp fra undertrykkelse til „ligestilling“*. Kvindeligt Arbejderforbund. Odense afdeling 1906-1996. Odense: Kvindeligt Arbejderforbund.
- Åkerstrøm Andersen, Niels (1999). *Diskursive analysestrategier*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

NOTER

- 1 I dag er der seks karteller; CO-industri, Handels, Transport og Servicekartellet, Statsansattes Kartel, Det kommunale Kartel, Grafisk Industri & Medic Kartel samt endelig Bygge, Anlæg og Trækartellet. Det sidstnævnte kartel er det eneste, KAD ikke er med i (Øgendahl, 1996: 182).
- 2 Diskurs er en aktivitet, der konstituerer de genstande og fænomener, der italesættes, og det er en aktivitet af praksisser, der er indlejret som en kæde af bestemte forbundne udsagn. Udsagn bestemmes som noget, der viser sig i en tekst. De kan ikke udledes af objektet, fordi dette konstitueres af diskursen (Foucault, 1972).

- 3 „Kønssegregering er et generelt og vedvarende karakteristika“ skriver Bilfelt (1997). Kønssegregeringen henfører til, at kvinder og mænds arbejdsfunktioner, arbejdsvilkår og beskæftigelsesmuligheder er vidt forskellige.
- 4 I interview med Lillian Knudsen (forbunds kvinde KAD) og Lene Pind (forkvinde for Dansk Kvindesamfund) ved lektor Anette Borchorst (AAU) diskuteres, hvorfor KAD ikke har ageret mere kvindepolitisk tidligere (Borchorst, 1990).
- 5 Det danske socialdemokrati har på flere områder slået på, at kvindespørgsmålet var en del af det samlede arbejderspørgsmål. Derfor har fokus været på at understrege interessefællesskabet mellem mænd og kvinder i arbejderklassen frem for at se særskilt på de problemer, arbejderkvinder havde.
- 6 Projektet afdækkede LO-medlemmernes arbejdsliv og politikorientering på baggrund af interview og spørgeskemaer. Der fokuseres på spørgeskemaundersøgelsen i dette kapitel. Skemaet blev udsendt i 1992 til 5.317 personer, hvoraf 3.390 svarede, hvilket giver en svarprocent på 64. På grund af variationen i besvarelsesprocenten mellem forbundene i LO er datamaterialet vægtet.
- 7 Medborgerundersøgelsen analyserede medborgerskab, demokrati, og politisk kultur. Det empiriske grundlag var en spørgeskemaundersøgelse af den danske befolknings politiske deltagelse og holdninger. 2.021 personer fra 15 år og derover deltog i den i efteråret 1990, og svarprocenten blev 69. Af de adspurgte var 1.076 medlem af en fagforening, heraf 563 mænd og 513 kvinder. Se også note 1.
- 8 Referatet fra kongressen 2001 var ikke offentliggjort ved kapitlets afslutning.

Er ligestillingen opnået?

Ligestillingsdebattens forskellighed i Danmark og Sverige

DRUDE DAHLERUP¹

Indledning

Den 6. oktober 1998 holdt den svenske statsminister Göran Persson sin åbningstale,² i det han med fuld ret kaldte „världens mest jämställda parlament“ (43 pct. kvinder). Men han sagde også: „Sverige är inte jämställt.“ Han begrundede det med, at kvinder stadig væk ikke har samme muligheder som mænd m.h.t. indflydelse og indkomst. Persson talte også om at mindske kønsopdelingen af arbejdsmarkedet og bekæmpe vold, især vold mod kvinder og børn. Ligestillingsperspektivet skal gennemsyre al politik i alle dele af samfundet, sagde den svenske statsminister, der også i talen sammenkoblede etnicitet og køn. Alt i alt må man sige, at „ligestilling“ var et af de prioriterede områder i den svenske statsministers manuskript.

Samme dag holdt den danske statsminister Poul Nyrup Rasmussen sin åbningstale i det danske Folketing, hvor 37 pct. af medlemmerne var kvinder. I den danske statsministers tale, der var holdt i samme genre, var der ikke et eneste ord om ligestilling. Ordene kvinder, mænd eller køn forekom overhovedet ikke i talen.³

Både i Danmark og Sverige er „ligestilling“ eller „jämställdhet“ en alment accepteret målsætning og endda regeringspolitik. Alligevel er debatten om ligestilling forbavsende forskellig i de to nabolande. Svenske partier taler om „kønsmagtsystemet“, „diskrimination“ og „kvindeundertrykkelse“, mens denne terminologi er blevet betydeligt sjældnere i Danmark gennem 1990'erne. I svensk politik er ligestillingspolitikken blevet politiseret, idet de politiske partier i dag konkurrerer om at komme først med at fremstå som „feministiske“, noget som i hvert fald for tiden forekommer utænkeligt i Danmark. Denne forskel forbavser, al den stund lighederne i kvinde- og ligestillingspolitikken i Norge, Sverige og Danmark har været slående gennem hele det 20. århundrede. Internationalt er den skandinaviske

model blevet et begreb, også når man taler om kvindernes stilling. Intet taler for, at svenske kvinder skulle være mere „undertrykte“ end danske. Ifølge statistikken om erhvervsfrekvenser, uddannelsesniveau, velfærdsordninger og kvinderepræsentation er lighederne iøjnefaldende. Debatterne synes således et leve deres eget liv – i en vis udstrækning uafhængigt af de socioøkonomiske forhold.⁴

Men var kvindebevægelsen og debatten om kvindernes stilling ikke særlig stærk netop i Danmark i 1970'erne og 1980'erne, vil mange sikkert spørge? Valfartede svenske og norske feminister ikke til rødstrømperne for at hente inspiration? Jo, og netop derfor er der grund til at sammenligne den ligestillingspolitiske debat i de to lande. Er de svenske formuleringer blot etiketter, eller har de afsat spor i ligestillingspolitikken?

Udfordring for forskningen

Dette kapitel analyserer opfattelsen af køn og ligestilling, som den kommer til udtryk i den aktuelle partidebat i Danmark og Sverige. Samtidig analyseres relationen mellem debatten og politikken. Kapitlet er en del af et større projekt om dansk og nordisk ligestillingspolitik, hvori der også indgår en bredere analyse af ligestillingsdebatten, herunder mediedebatten. Analysen viser både ligheder og forskelle, men fordi jeg går op imod en tese om overvejende lighed mellem de to lande, fremhæves forskellene. Når man vil forsøge at identificere ændringer i noget så u håndgribeligt som opfattelserne omkring køn og ligestilling i politik, og baggrunden herfor, forekommer det frugtbart at sammenligne to nærtstående lande. Men tværnational komparation er sjældent blevet anvendt i debat- og diskursanalyser. Det skyldes formentlig denne tætte relation mellem debat og sprog samt det faktum, at kun få forskere kender debatten i flere lande i dybden.⁵

Dette kapitel handler ikke om, hvordan man opnår ligestilling. Emnet er ikke, hvad problemet „egentligt er“, men hvordan den statslige ligestillingspolitik opfattes og diskuteres. Der er hentet inspiration fra den australske politolog Carol Bacchis „what's the problem approach?“ Policyanalyser har tidligere været centreret om problemer, og hvordan de løses, siger hun. Men ethvert forslag indeholder en eksplicit eller implicit diagnose om, hvad der egentlig er problemet, og meget af den politiske kamp står herom. Det centrale er derfor, hvordan problemet konstrueres og fremstilles (1999). Det

skal tilføjes, at set med kvindebevægelsens og andre sociale bevægelseres øjne er dette en kendt problemstilling.

Den måde, der tales om et problem i politik, indeholder ofte et taktisk element, ikke mindst i moderne politik, som i stigende grad er iscenesat. Derfor kan det i analyser af debatten være nødvendigt at skelne mellem præsentationen (fx ligestilling), og hvordan problemet grundlæggende forstås eller diagnosticeres. Jeg arbejder med begreberne problempresentation og grundlæggende problemforståelse. Det sidste kan i mange tilfælde kun fremkaldes analytisk.

I dagens samfundsvidenskabelige forskning tillægges debatten større betydning end tidligere. De almene forståelser udgør en del af magtstrukturen, idet de sætter rammer for handlingsalternativerne – også for politikerne. Derved får debatten ganske betydningsfulde konsekvenser. Jeg har tidligere udviklet begrebet de „diskursive rammebetingelser“ for politikken (Dahlerup, 1998: I: 104f). Emnet var, hvorledes Rødstrømpebevægelsen trods dens begrænsede interesse for formel politik alligevel indirekte bidrog til at sætte nye rammer for politikken. Fx blev det nu ikke mere opfattet som legitimt med rene mandsforsamlinger, hvilket pressede politikerne til at agere. De almindelige opfattelser i samfundet antages således at spille en stor rolle, for hvad der foregår i de formelle politiske institutioner, herunder partierne. Det gælder naturligvis generelt, men er formentligt særligt vigtigt på et kontroversielt og følelsespræget policyfelt som ligestillingspolitikken.

Det er et empirisk spørgsmål, som også stilles her, om de politiske institutioner, herunder de politiske partier, selv spiller en rolle i opinionsdannelsen omkring ligestillingspolitikken, eller om de blot passivt følger strømningerne i bevægelserne og den offentlige debat? Netop her synes der at være en forskel mellem Danmark og Sverige. Det er blevet kritiseret, at diskurs- og debatanalyser ofte ikke svarer på, hvorfor visse diskursive konstruktioner, men ikke andre, formes (Bergström & Boréus, 2000: 256).

Til sidst i dette kapitel diskuteres, hvilke faktorer der har bidraget til den forbavsende forskel mellem den danske og svenske ligestillingspolitiske debat. Jeg forsøger ikke at besvare, om der i det seneste årti har udviklet sig to forskellige hegemoniske (dominerende) diskurser om ligestillingspolitik i Sverige og Danmark.⁶ Det ville kræve, at den offentlige debat i almindelighed også analyseres, hvilket ikke er muligt her. Fokus her er en ide- og policyanalyse, der ser på sammenhængen mellem præsentation, grundlæggende forståelser og li-

gestillingspolitikken. Den danske og svenske debat er ikke uafhængige, idet landene gensidigt har inspireret hinanden. Men informationen er begrænset og selektiv. Selv i vores globaliserede tidsalder foregår den politiske debat stadig mest i nationale rum.

Ligestilling og/eller feminisme

Ligestilling som begreb og nyt politikområde udvikledes først i de nordiske lande i 1960'erne og 1970'erne (Borchorst, 1999a;b; Dahlerup, 1990; Florin & Nilsson, 1999). Før den tid talte man mest om familierpolitik og om kvindesagen. Men med den fornyede debat om kvinders vilkår, som startede med kønsrolledebatten i 1960'erne og udvikledes med den nye kvindebevægelses opkomst et par år senere, skete der en sproglig fornyelse: En skelnen på både svensk, dansk og norsk mellem lighed og ligestilling, jämlikhet och jämställdhet. Ligestilling blev begrebet for kønsrelationen. I dag er et parallelt begreb om etnisk ligestilling ved at slå an. Kvindemobiliseringen i 1970'erne og 1980'erne medførte, at „kvinder“ blev konstitueret som en relevant politisk kategori. Det blev nu almindeligt accepteret, at der i samfundet eksisterede kvindediskrimination, kvindeundertrykkelse eller uligheder på grund af køn, hvilket krævede politisk indsats. Sprogbrugen varierede, men i forhold til tiden inden var dette et markant skift (Haavio-Manilla et al., 1983). Ligestilling har været på de politiske partiers program i både Sverige og Danmark siden 1970'erne. Det er det fælles udgangspunkt for partierne i Norden, at ligestilling er godt!

Det er imidlertid åbenbart, at de fleste aktører ikke har afklaret, hvad endemålet ligestilling indebærer (Borchorst & Dahlerup, under udgivelse). Et af stridspunkterne er, om målet er ligestilling forstået som lige muligheder, hvilket er den klassiske liberalistiske position, eller resultatlighed? Både i Danmark og Sverige skete der i 1970-80'erne en radikalisering af ligestillingsdebatten, således at også borgerlige partier nu lagde stigende vægt på resultatlighed (Dahlerup, 1998). Uenighederne stod og står omkring midlerne – kræver ligestilling positiv særbehandling, eller vil ligestilling komme af sig selv med tiden? Dette hænger sammen med, om ulighederne ses som forankret i hele samfundsordnen eller alene som et resultat af gamle fordomme. Der er også megen tavshed på området. Specielt i Danmark blev 1990'erne forbavsende stille. Er det fordi, man mener, ligestillingen stort set er opnået? Nye røster har tilmed hævdet, at det i

dag i virkeligheden er mændene, der er diskrimineret.⁷ Figur 1 illustrerer den mulige sammenhæng mellem disse forskellige grundlæggende forståelser og konsekvenserne i form af politiske handlingsalternativer. Pointen er, at virkelighedsopfattelserne indsnævrer både tanker og handlemuligheder.

Figur 1. Forståelser og konsekvenser

Grundlæggende forståelse	Politisk indsats
1. Kønsmagtsystem (kvinde undertrykkelse)	1. Strukturændringer
2. Uligheder skyldes mest gamle fordomme	2. Holdnings- og adfærdsbearbejdning
3. Ligestillingen er stort set opnået	3. Ingen handling
4. Kvinderne er begyndt at dominere	4. Tiltag primært for mænd

Der findes mange feminisme-definitioner, men overordnet kan feminisme defineres som et idesystem, hvis formål er at fjerne diskrimination og nedvurdering af kvinder og bryde mandsdominansen i samfundet (Dahlerup, 1998 I, 118f). I litteraturen har feminisme været forstået som kvindebevægelsens ideologi samt enkeltforfatteres ideer. Men hvad ligger der i, at partier og statsministre begynder at kalde sig feministe? Kan man skelne mellem en feministisk og en ikke-feministisk ligestillingspolitik? Kan en kønsneutral ligestillingspolitik være feministisk?

Svensk politisering: feministiske partier

I løbet af de seneste år har alle svenske partier med undtagelse af Kristdemokraterne besluttet at præsentere sig som feministiske. For flere er det nu nedfældet i partiprogrammet, men lederen af Moderaterne (de konservative) udtaler stærkt presset af journalisterne dagen før 8. marts 2001, at han nok er „individualistisk feminist“, uden at det har givet sig udslag i partiets nye idepolitiske program. Er dette fænomen blot en ny etikette, en ny præsentation? Konkurrencen om at være „mest“ feministisk har vakt en del undren i den svenske offentlighed, og mange har trukket på smilebåndet, når parti-ledere, som bl.a. statsminister Göran Persson har stået frem og erklæret sig som feminist. Men sammenligningen med Danmark indi-

kerer, at dette må fortolkes som en forskel i graden af politisering af ligestillingspolitikken.

Den klassiske definition på politisering er, at et parti tager et spørgsmål op, hvorved de øvrige partier tvinges til også at tage et standpunkt. Man kan med Sjöblom sondre mellem intern politisering i partierne, parlamentarisk politisering og endelig politisering på vælgerplan (1968). Af interesse her er især første og andet aspekt. Men naturligvis findes vælgernes dom som baggrund for enhver form for politisering. Latterligt eller ej – det interessante er, at svenske partier viser, at de mener, der er stemmer i at profilere sig som feminister. Det er da også i offentligheden blevet modtaget som et forsøg på at kapre stemmer blandt kvinderne.⁸ Baggrunden er det „gender gap“, dvs. de kønsforskelle der er i politiske holdninger og partipræferencer. Imidlertid findes et sådant gender gap også i Danmark, ja, det synes endog at være vokset blandt de unge vælgere (Christensen, 1994) – uden at dette er blevet politiseret i samme grad. Konkurrencen mellem de svenske partier foregår også mellem blokkene i en debat om borgerlig eller socialistisk feminisme. Hermed er de politiske partier selv blevet aktive medspillere i opinionsdannelsen på området.

Venstrepartiet, det tidligere Venstrepartiet Kommunisterne (VP) var først: „Vänsterpartiet är ett feministiskt och socialistiskt parti“ (Partiprogram 1996). Selv om etiketten feministisk er ny, understreger man, at en feministisk ideologi længe har præget partiet. En analyse af programmerne gennem 1990'erne konkluderer imidlertid, at selv om VP hele tiden har forklaret kvinders undertrykkelse ud fra to strukturer, kapitalisme og patriarkat, så tillægges køn fra midten af 1990'erne større selvstændig betydning. At erklære sig feministisk skete for øvrigt ikke uden sværdslag internt i partiet (Karlin, 2001: 40).⁹ Ved valget til Riksdagen 1998 gjorde partiets populære leder Gudrun Schyman både sit eget køn og partiets feminisme til et emne i valgkampen. Den handske blev de øvrige partier nødt til at tage op.

I Socialdemokratiet var det et pres fra partiets stærke kvindeforbund, der siden 1993 har kaldt sig „socialistiske feminister“ og fra ungdomsforbundet, der fik partiets programkommission til efter nogen tøven at foreslå „feministisk“ indføjet i det nye partiprogram, der blev vedtaget på kongressen i november 2001 (Diarbakerli, 2000; Lundberg, 2001). I det hidtidige partiprogram talte man om at bekæmpe „könsförtryck“ såvel som „klassförtryck“. I det nye partiprogram hedder det om køn:

Inom alla samhällsklasser är kvinnors villkor olika männens, den genomsnittliga inkomsten lägre och ansvaret för hem och barn större. Denna ordning begränsar kvinnors livsval och utvecklingsmöjligheter, men den låser också männen i rollförväntningar, som kringskär deras personliga utveckling. Att bryta det tänkande, som hänvisar till biologiska olikheter för att motivera sociala skillnader mellan könen, är att vidga utvecklingsmöjligheterna för både män och kvinnor. Det skapar ett annat och i djupaste mening mera mänskligt samhälle. Med denna grundsyn är socialdemokratin ett feministiskt parti (Socialdemokratiets partiprogram, nov. 2001).

Miljøpartiet, der siden sin dannelse i 1981 konsekvent har haft to ordførere, en mand og en kvinde, vedtog på sin kongres i maj 2001, at

Den mest anvendbare definition av feminismen, är att 'feminism är insikten om att patriarkatet är den rådande könsmaktordningen, samt en vilja att förändra detta'. I den bemärkelsen har Miljøpartiet alltid varit en del av den feministiska rörelsen (partiprogram maj 2001).

Som VP slår man på kontinuiteten.

Men også to borgerlige partier, Folkpartiet og Centerpartiet, har fra 1999 henholdsvis 2001 betegnet sig som feministiske. Mest interessant er Folkpartiet, der som sit søsterparti, Det radikale Venstre, har en lang historisk tradition for at arbejde med kvinders vilkår og ligestilling. Senest var partiets Bengt Westerberg en aktiv ligestillingsminister under Carl Bildts borgerlige koalitionsregering 1991-94. Med udgivelsen af bogen *Liberal feminism* har partiet ville profilere den liberale feminisme over for, hvad der beskrives som den dominerende „socialistiske feminisme“ – som ifølge Folkpartiet er kendetegnet ved kollektivistiske ideer, uklare forestillinger om alle mænds kollektive skyld samt en overdreven tiltro til statsregulering som instrument i kvindekampen (Leijonborg et al., 2001: 10).

Folkpartiet anklager de „nyliberala“ for ikke at ville se strukturerne. Adressen på dette angreb er Moderaterne, det største oppositionsparti, som gennem de sidste årtier har ændret sin konservatisme i retning af neoliberalismen, en bevægelse, der imidlertid også kan spores i dele af Folkpartiet selv. Partiformand Lars Leijonborg an-

fører, at der kun er en tilsyneladende, men ingen uopløselig modsætning mellem liberalismens individualisme og feminismens strukturelle perspektiv. „Liberala feminister ser mönstren i samhället, men utgår från individen i sitt sökande efter lösningar“ (2001: 12). Dog støtter Folkpartiet moderat kønskvotering og en måneds barselsorlov reserveret for faderen („pappamånaden“), selv om det ganske rigtigt indebærer en målkonflikt for de liberale, skriver Leijonborg (2001: 19). Både Folkpartiet og Moderaterne har på det seneste udviklet den ide, at konkurrence i den offentlige sektor (privatisering) skulle være et middel mod de lave kvindelønninger, en klar markering mod regeringen og dens støttepartier, Venstrepartiet og Miljøpartiet.

Ingen dansk politisering

Selv om termen feminisme også har vundet et vist indpas i den offentlige danske debat, inspireret af den angelsaksiske, brede brug af begrebet, så har hverken de danske folketingspartier eller grupperne i EU-parlamentet, herunder Junibevægelsen og Folkebevægelsen, forsøgt at profilere sig på feminismen eller på ligestillingspolitikken. Da de fleste danske partier ikke har ændret partiprogram i de allersejeste år, analyseres her de nyeste strømninger hos udvalgte partier. Selv om partierne bruger samme præsentation, nemlig „ligestilling“, kunne det jo godt dække over ændrede ideer.

Socialdemokratiets kvinde- og familiepolitik har dybe rødder, men der har altid været diskussioner om klasse kontra køn, og om selvstændig kvindeorganisering kunne tillades i partiet. I slutningen af 1960'erne havde Socialdemokratiet i lighed med de fleste andre danske partier nedlagt sine kvindeorganisationer (Dahlerup, 1977). Men i 1970'erne og 1980'erne kom der en ny kvindepolitisk mobilisering i socialdemokratiet, inspireret af rødstrømperne, men uden disses konfrontation med mænd (Dahlerup, 1998, II: 202f; Kru-chow, 1996). I 1990'erne blev der mere stille om den socialdemokratiske ligestillingspolitik. Partiets kønskvoteringsregler fra 1983 blev afskaffet igen i 1996. De gamle frontkæmpere var kun i ringe grad blevet erstattet af en ny generation. Blandt de nyeste tiltag er programmet „Ikke lige nu“ fra april 1999. Programmets status i partiet er uklart. Det er udarbejdet af partiets centrale ligestillingsudvalg, der skriver, at der ikke er sket særlig meget på det ligestillingspolitiske område, siden partiet afskaffede kønskvoteringen. Nu kan de svenske S-kvinder også ironisere over moderpartiets manglende op-

bakning. Det interessante er forskellen i tonen og indholdet: „Vi vil gerne sætte fokus på de områder, hvor kvinder og mænd stadig har forskellige vilkår, og samtidig rejse en debat om, hvor og hvornår forskelligheden er acceptabel, og hvornår man skal presse ligheden igennem.“ Der tales om nye værdier i ligestillingen, bl.a. at unge kvinder og unge mænd i dag har andre prioriteringer, og at ligestilling (kan) ikke alene gøres op i tal og statistikker. Programmet præsenterer dette som en nyorientering. Hvis man skal sætte en etikette på, kan man ane en indflydelse fra postmodernismens diskussion om forskellighed og mangfoldighed, der præsenteres som en delvis modsætning til den hidtidige ligestillingspolitik.

Socialistisk Folkeparti, SF, var det første danske parti, der vedtog et kvindepolitisk program (1974), det første parti med kvindeflertal i sin folketingsgruppe (1979) og det første danske parti, der indførte kønskvotering (1977, afskaffet igen 1996). I det hele taget var SF det parti, der ændredes mest markant som følge af kvindeoprøret, og som i Folketinget stærkest optrådte som talerør for rødstrømpernes ideer, selv om det var Venstresocialisterne, rødstrømperne stod nærmest (Dahlerup, 1998, II: 194f). SF's sidste principprogram er fra 1991. I et udkast til nyt princip- og handlingsprogram, der delvist er bygget op som en dialog mellem forskellige synspunkter i partiet, er der ingen, der skriver om kønspolitik. Det er forbavsende, at et parti, der har været førende inden for den parlamentariske og udenomsparlamentariske kvinde- og ligestillingsdebat, i dag intet har at sige om dette emne i sin fremtidsdebat. Det skal dog tilføjes, at SF i Folketinget har stillet flere ligestillingspolitiske forslag. Derimod holder Enhedslisten helt bogstaveligt fast ved 1970'ernes og 1980'ernes „ingen klassekamp uden kvindekamp – ingen kvindekamp uden klassekamp“. I udkastet til nyt principprogram, vedtaget på årsmødet maj 2000, taler partiet om „patriarkat“ og „mandsdominans“. Man maner til „global kvindekamp“, bl.a. mod kvindekroppens kommercialisering.

Trods Det radikale Venstres kvindesaglige tradition, nævner partiets sidste principprogram fra 1997 ikke med ét ord kvindernes vilkår eller ligestilling. De radikale har en række aktuelle politiske programmer, men intet om ligestillingspolitik. Dog går partiet i diskussionen om barselsorlov ind for at reservere tre måneder til faderen (Børnepolitisk program fra april 2001). I 1970'erne og 1980'erne støttede Venstre, Danmarks liberale parti i Folketinget, den nye ligestillingspolitiske lovgivning i 1970'erne og 1980'erne, men uden at være ini-

tiativtager (Dahlerup, 1990). Heller ikke i dag profilerer partiet sig programmatisk på dette felt. Det samme gælder det Konservative Folkeparti, der i sit nye „holdningsprogram“ fra november 2000 intet skriver om kvinde- og ligestillingspolitik, kun om familiepolitik.

Feministiske partier?

Partiernes ideer analyseres her ud fra de tre dimensioner i den amerikanske historiker Nancy Cotts definition på feminisme: 1) Feminisme repræsenterer en opposition til kønshierarkiet, 2) feminisme hviler på den opfattelse, at kvinders position er socialt konstrueret – ikke forudbestemt af Naturen eller Gud, 3) feminisme hviler på den opfattelse, at kvinder konstituerer en social gruppe, en identifikation med gruppen kvinder (1987: 4).

De svenske feministiske partier kan uden tvivl alle skrive under på Cotts to første dimensioner, idet de giver udtryk for, at der findes et kønshierarki, at det er socialt konstrueret og dermed foranderligt, samt at de vil arbejde for at ændre dette. Selv om det ikke siges så eksplicit hos de danske partier, vil de fleste sikkert kunne tilslutte sig disse punkter under overskriften „ligestilling“. Ved hjælp af kategorierne i figur 1 kan opfattelserne nuanceres yderligere. Det bemærkelsesværdige er, at ikke blot venstresiden i svensk politik, men også flere borgerlige partier går længere, idet de mener, at uligheden mellem kønnene er dybt forankret i samfundets institutioner (figur 1, pkt. 1). De bruger ord som patriarkat, kønsmagtordning og mandsamfund. I Danmark opfattes en sådan terminologi nok mest som rabiat rødstrømperetorik. De to første termer kom da også ind i debatten med den radikale og venstreorienterede kvindebevægelse fra 1970-80'erne, bl.a. rødstrømperne og i Sverige Grupp 8. „Mandsamfundet“ blev introduceret allerede med kønsrolledebatten i 1960'erne. I deres nyere materiale er det kun Enhedslisten, der i Danmark direkte skriver om strukturel kvindeundertrykkelse (pkt.1). Alle svenske partier er dog ikke enige: Moderaternes leder afviser, at der skulle forekomme systematisk løndiskrimination mod kvinder (Expressen 8. marts 2001: 2).

Fordomme og diskrimination på grund af køn er udtryk, der går igen i de fleste svenske og danske partier (pkt. 2). Men tavsheden er forbavsende stor i det danske materiale. Det kan konkluderes, at mens kvinde- og ligestillingspolitikken er blevet yderligere politiseret i Sverige i de senere år, er der i Danmark blandt partierne sket en af-

politisering, og fra et mindre politiseret, mere konsensuspræget udgangspunkt (Dahlerup, 1990). Køn synes at være en skjult dimension i dansk politik (Bertone, 1998). Ligestillingspolitik er ikke en profilsag for hovedparten af de danske politiske partier, heller ikke for dem, der var forrest på banen i 1970'erne og 1980'erne. Det kan fortolkes således, at partierne mener ligestillingen stort set er opnået (pkt. 3). Eller måske mener man, at det ikke (mere) interesserer vælgerne. Det skal tilføjes, at ingen partier programmatisk giver udtryk for, at det er mændene, der er undertrykte i dag (pkt. 4). Cotts omdiskuterede tredje dimension afspejler, at feminisme indtil nu hovedsageligt har været anvendt om kvindebevægelsens ideologi. Men de svenske partiers nye sprogbrug lader ingen tvivl tilbage om, at de mener mænd kan være feminister.

Der er heller ingen tvivl om, at de svenske partier i deres programmer lægger hovedvægten på forbedring af kvinders vilkår. Inddragelsen af mænd ses oftest ud fra kvinders behov for forandringer. Dog vil det også befri mænd fra deres snævre kønsrolle. At erklære sig for feminist kan således fortolkes som et ekstra signal om, at man står på kvindernes side. Dette sættes i relief af den gradvise ændring, der gennem årene er sket i både svenske og danske partiers grundlæggende problemforståelse: I starten handlede ligestillingspolitikken, trods den kønsneutrale etikette, primært om kvinders vilkår. Men efterhånden inddrog man i stigende grad også mændene. I dag taler det danske socialdemokrati om køn, mens dets svenske søsterparti taler om både kvinder og køn – i større overensstemmelse med Cotts tredje punkt. For partierne i begge lande gælder det, at etnisk ligestilling nu er blevet taget op i partiernes ideprogrammer. Spørgsmålet er, om etnicitet og indvandrerspørgsmål kommer til at erstatte kvindespørgsmålet i ligestillingsdebatten og -politikken, eller om de to dimensioner, der jo for indvandrerkvinderne er sammenvævede, kan befrugte hinanden?

Ligestillingspolitikken

Den foregående analyse af partiernes programmatisk udtalelser har vist, at danske og svenske partier ikke bare adskiller sig ved etiketten feminisme, men heller ikke har de samme grundlæggende opfattelser af kønnenes vilkår. Men hvis den aktuelle ligestillingspolitik nu er ens i de to lande, falder så ikke antagelsen om, at der er en tæt sammen-

hæng mellem forståelserne og den politiske handlen? Om dansk ligestillingspolitik gælder det, at partierne ikke har en grundmuret kvindepolitisk ideologi, at de kun i begrænset udstrækning har politiseret området mellem sig, at de ikke har kvinde- og ligestillingspolitik som prioriteret område, og at interesseorganiseringen på området er diffus – der er ikke tale om to veldefinerede modstående parter som arbejdere og arbejdsgiverne. Jeg har derfor konkluderet, at den almene kvindepolitiske debat, herunder hvordan problemstillingen overhovedet konstrueres og opfattes, bliver overordentlig vigtig for policy'en (Dahlerup, 1998: 190-91).

En omfattende offentlig debat om uligheder og diskrimination af kvinder lægger pres på politikerne. Manglende debat eller en debat, som latterliggør ligestillingspolitikken og kalder den forkrampet og forældet rødstrømpesnak, betyder omvendt manglende incitament for politikerne til at tage disse emner op, ja, kan direkte afskrække en del politikere. I perioder med tilbageslag eller „backlash“, for at bruge Susan Faludis begreb (1991), kan en politiker direkte score point på antifeminisme. Om man bedømmer den svenske og danske ligestillingspolitik som primært ens eller forskellig, beror på tidsperspektivet og på, om man ser på Norden udefra eller indefra. Ofte tales der om én nordisk, kvindevenlig model. Set over en lang historisk periode har alle de nordiske lande da også i stort set samme takt udviklet en meget ensartet lovgivning på området (Haavio-Manilla et al., 1983).

Inden for rammerne af denne fællesnordiske udvikling kan man dog også identificere visse forskelle på svensk og dansk ligestillingspolitik. Forskellene er måske endog blevet mere markante i 1990'erne. I den komparative nordiske bog *Ligestilte demokratier? Kjøn og politikk i Norden* konkluderer forfatterne, at der er fem forskellige kønspolitiske profiler eller modeller i Norden. Den svenske kønspolitiske profil „ligger højt på alle dimensioner“, hedder det, idet man peger på den store udbygning af velfærds- og omsorgspolitikken siden 1960'erne, på den exceptionel høje kvinderepræsentation, de udbyggede orlovsordninger til børnepasning, rettigheder til fædrene samt en høj grad af institutionalisering af kvinde- og ligestillingspolitikken (Bergqvist et al., 1999: 261).

Den danske kønspolitiske profil er også kendetegnet ved, at der er sket en stor udbygning af velfærdsstaten, og især af den offentlige børneomsorg. Men samtidig peger man på den relativt lavere kvinderepræsentation og den lavere grad af institutionalisering af ligestil-

lingspolitikken sammenlignet med i hvert fald Sverige og Norge. Fraværet af en levende kvindebevægelse i Danmark og dermed af et kvindepolitisk pres i de politiske partier omtales også som en vigtig del af karakteristikken, og samtidig som en del forklaringen. Et forholdsvist højt islæt af liberalisme og modstand mod for megen styring „fra oven“ på venstrefløjen anføres som andre forklaringer (Bergqvist et al., 1999: 261-62). Fraværet af en levende kvindebevægelse kan imidlertid kun siges at gælde 1990'ernes Danmark.

„Torskloven“ og de nye ligestillingslove

Det er i de allerseneste år, at Sverige har skilt sig mest markant ud med vedtagelsen af lovkomplekset om „Kvinnofrid“, hvis formål er at øge kvinders beskyttelse mod seksualiseret vold. Som led i lovkomplekset kriminaliseredes prostitutionskunderne, men ikke de prostituerede selv. Loven, i folkemunde kaldet „torskloven“, må betegnes som et historisk unikt samfundseksperiment. „Typisk svensk!“, lød kommentaren i Danmark (Dahlerup, 1999). En omfattende offentlig debat og flere offentlige udredninger om hustrumishandling, voldtægt og prostitution gik forud (Thomsson, 2000). Kun Moderaterne og Folkpartiet (som tidligere havde været for) var imod. Det er endnu uklart og omdiskuteret, om loven vil få den ønskede effekt. Oprindeligt var den socialdemokratiske ledelse, inklusive den kvindelige justitsminister, imod en kriminalisering, men forslaget blev presset igennem partikongressen af det socialdemokratiske kvindeforbund. I riksdagsdebatten sagde Socialdemokraterne, Venstrepartiet og Miljøpartiet m.fl., at prostitutionen afspejler ubalancen i magtforholdet mellem kønnene (Larkind, 2001). Loven tager afstand fra den opfattelse, at prostitution er et naturligt fænomen, der bunder i mænds natur.

Både Sverige og Danmark har for nyligt revideret deres ligestillingslove, hvilket gør en sammenligning relevant. I grundstrukturen er de nye love fra maj 2000 og januar 2001 som de tidligere ganske ens. Tidligere forskelle videreføres dog også, bl.a. gælder kravet om handlingsplaner for ligestilling i Danmark fortsat kun for det offentlige, mens alle svenske arbejdsgivere nu tilmed skal lave handlingsplaner for ligeløn. De to regeringers principielle ideer fremgår af de almindelige bemærkninger, der udviser interessante forskelle:

a. Nye eller gamle værdier?

Den danske lov tager afsæt i „nye værdier og temaer“, mens den svenske taler om, at meget mangler at blive gjort. Ser man her konturerne af et dansk nybrud? „I sin oprindelse var ligestillingsarbejdet koncentreret om at sikre kvinders rettigheder, men det nye og moderne ligestillingsarbejde skal omhandle både kvinders og mænds rettigheder og muligheder...“ (Bemærkninger til lovforslag L 193, 1999-2000). I delvis modsætning hertil fokuserer de svenske bemærkninger, i lighed med de programmatisk udtalelser, både på kvinder og på køn. I juridisk forstand har begge love altid været kønsneutralt udformet. Men i de øvrige nordiske lande suppleres det kønsneutralt af bestemmelser om, at lovene særligt retter sig mod kvinder (Borchorst, 1999b). Det danske nybrud er imidlertid tvivlsomt. Selv om det fremstilles som noget nyt, så går retorikken om den „nye“ kønsneutralt tendens nemlig igen i danske ministres tidligere præsentationer af ny ligestillingslovgivning!

b. Defensiv eller offensiv?

I den danske, men ikke i den svenske tekst, tager man højde for en række modargumenter mod selve ligestillingsprojektet: „Det er ikke tanken, at alle skal behandles ens ...“ og „ikke fordi der skal arbejdes ud fra milimeterretfærdighed“. Dette kan ses som programmatisk udtalelser om mål og midler, men kan også fortolkes som en defensiv holdning i en tekst, der netop skulle handle om ligebehandling. Det kan være en måde at legitimere politikken på, hvis den er upopulær og associeres til noget alt for vidtgående.

Debatten om positiv særbehandling passer ind i dette mønster. I begge lande er positiv særbehandling og ikke mindst kønskvotering genstand for voldsomme debatter og megen modstand. Holdningen til positiv særbehandling viser skellet mellem lige muligheder og resultatlighed i praksis. Den defensive danske holdning kom til udtryk i ligestillingsministerens svar i Folketinget til Venstres ordfører, der havde udtalt, at „positiv særbehandling er ikke Venstres kop te“. Jytte Andersen: „Så bare for en ordens skyld: Der er ikke tale om positiv særbehandling, og der er ikke tale om kønskvotering. Der er faktisk tale om at bruge de muligheder, som Amsterdam-traktaten har givet rum for ...“ (*Folketingstidende 1999-2000*, 15. marts 2000). Det er en interessant udtalelse al den stund, at loven faktisk giver mulighed for

positiv særbehandling. Det gjorde den tidligere lov også, nu kræves blot ikke som tidligere dispensation i Ligestillingsrådet. Amsterdamtraktatens nye formulering om positiv særbehandling var primært en indskrivning – på grund af EU-domstolens vakkende holdning – i selve traktatteksten af de regler, der havde stået i EF's ligebehandlingsdirektiv lige siden 1970'erne. Så alt i alt var ligestillingsministerens svar forbavsende forkert – og defensivt.

Der var dog også ligheder i debatterne. Alle tilhængerpartier talte om uligheden som et kollektivt problem, der kræver kollektive løsninger. Modstanden mod lovene kom i Sverige først og fremmest fra Moderaterne, delvis fra Kristdemokraterne. I Danmark stemte Venstre imod med stort set samme argumenter som Moderaterne (mod statsindgreb). Da både Venstre og Konservative tidligere stemte for de fleste ligestillingslove, er det et åbent spørgsmål, om det yderste højres konsekvente modstand også på dette punkt har påvirket Venstre (Dahlerup, 1990).

Konklusionen er, at selv om debatterne har været ganske forskellige, er ligestillingslovgivningen dog fortsat grundlæggende ens i Danmark og Sverige. Men den mere radikale svenske ligestillingslovgivning og ikke mindst prostitutionsloven viser, at forskellene i ligestillingsdebatten i offentligheden og internt i partierne har sat sig spor i lovgivningen. Dertil kom, at mens ligestillingspolitikken i 1990'erne blev fastere forankret i svensk forvaltning og i store virksomheder, så svækkedes det danske ligestillingsapparat. Krisen for det danske Ligestillingsråd i 1990'erne viser, hvorledes statslige institutioner kan miste fodfæstet, hvis den offentlige debat går dem imod, medmindre de støttes af indflydelsesrige interesseorganisationer. Danmark kom i 1990'erne ind i en ond cirkel: Manglende ligestillingsdebat og mindsket offentligt pres for ligestillingsreformer medførte en svækket interesse for området hos politiske partier, hvilket på sin side svækkede debatten. Omorganiseringen af det danske ligestillingsapparat omkring årtusindskiftet sparker måske nyt liv i debatten, hvis ikke VK-regeringen bremser dette.

Faktorer bag forskellene

Det komparative perspektiv er frugtbart, når man skal forklare noget så uahåndgribeligt som ændringer i ligestillingsdebatten og i de grundlæggende problemforståelser. Her skal primært peges på kvin-

debevægelsens samt på kønsforskningens egen rolle. Kvindebevægelsen bredt forstået har historisk været en af de helt afgørende aktører bag konstruktionen af den offentlige debat om kvinde- og ligestillings spørgsmål. Der er ingen tvivl om, at kvindeforbundene i de svenske politiske partier, ikke mindst S-kvinderne, har haft stor betydning for svensk ligestillingspolitik. Kvinderne har her haft en røst, og de har brugt den i den offentlige debat og til pres på moderpartierne. Således lå netop S-kvinderne bag „torskeloven“, støttet af bl.a. landsorganisation for krisecentre, ROKS og Frederika Bremerforbundet.¹⁰

Efter nedlæggelsen af de danske partiers kvindeorganiseringer – i ligestillingens navn – (Dahlerup, 1977), opstod der nye, aktive kvindegrupper og ligestillingsudvalg i 1970'erne og 1980'erne, men i 1990'erne kom de til at føre en stille tilværelse (Dahlerup, 1998). Sammenligningen med Sverige peger i retning af, at kvindebevægelsens svækkelse i Danmark i 1990'erne er en af de vigtigste faktorer bag den ændrede ligestillingspolitiske debat. Dansk Kvindesamfund har været tæt på lukning, og feminismen har været næsten ikke-eksisterende på græsrodsplan. Informationscentret for kvinde- og kønsforskning, Kvininfo samt Kvinderådet, har ihærdigt forsøgt at holde debatten i gang i en relativt død periode for kvindesagen. Gennem historien har kvindebevægelsen udviklet sig i bølger – fra perioder med stærk mobilisering og stor synlighed til bølgedale med mere stille og sejt arbejde (Dahlerup, 2001).

På det tidspunkt, hvor det kvindepolitiske „backlash“ nåede Danmark og mange andre lande, bidrog det feministiske netværk „Stödstrumporna“ (Støttestrømperne) til at holde ligestilling og feminisme højt på den svenske dagsorden. Netværket blev dannet efter valget i 1991, hvor kvinderepresentationen i Riksdagen faldt for første gang i tyve år.¹¹ Stödstrumporna krævede „Halva makten och hela lönen“. Deres medlemstal var hemmeligt (men ikke overvældende), og de truede med at danne et kvindeparti, hvis ikke partierne opstillede flere kvinder på valgbare pladser. Det blev starten til processen, som i det svenske socialdemokrati og mange andre partier resulterede i princippet om „varannan damernas“: skiftevis mand og kvinde på alle valglister. Ved at bruge et positivt ord fra balsalen undgik man det forkætrede begreb kønskvotering. I samme periode afskaffede både SF og socialdemokratiet deres kønskvoteringsregler.

Nu skal man ikke overdrive forskellene. Også i Sverige er der masser af tavs modstand mod ligestillingspolitikken (Eduards &

Thomsson, 1999). I Danmark er der imidlertid opstået en i egen selvforståelse antifeministisk gruppe, Maskulint Forum, som har fået et vist gennemslag og tilmed opnået repræsentation i offentlige organer, bl.a. i udvalget om det fremtidige ligestillingsarbejde og i det nye Videnscenter. Det ville næppe ske i Sverige. Jeg har konkluderet, at ligestillingspolitikens fremmarch i 1980'ernes Danmark blev støttet af en unik stærk kombination af „to søjler“. Det radikale udenomsparlamentariske kvindeoprør skabte et pres og gav legitimitet til den mere moderate ligestillingspolitik, som blev ført frem af de traditionelle kvindeorganisationer i samarbejde med og formidlet via de mange feministiske folketingsmedlemmer, som var villige til at samarbejde på tværs af partiskel i ligestillingsspørgsmål (Dahlerup, 1998: kap.14). Denne kombination eksisterede ikke mere i Danmark i 1990'erne. Mikset mellem det udenomsparlamentariske og det indenomsparlamentariske har været anderledes i Sverige. Ligestillingspolitikken blev tidligt forankret i den svenske statsforvaltning (Florin & Nilsson, 1999). Men også kvinde- og kønsforskningen har haft større betydning for dette mik, end forskerne måske selv har opfattet hidtil.

Kvinde-, mande- og kønsforskningens rolle

Relationen mellem kønsforskning og ligestillingspolitik er uudforsket. I begge lande har der været stærk interaktion, bl.a. omkring kvinderepræsentation, arbejdslivsforhold, arbejde og familie, og i Sverige også om vold mod kvinder samt prostitution, hvilket afspejler svensk forsknings større styrke på disse felter. Den svenske regerings stærke satsning på mandeforskningen i 1980'erne bidrog formentlig til, at denne udviklede sig i positivt samarbejde med den statslige ligestillingspolitik. I Danmark har flere fremtrædende mandeforskere omvendt følt sig i modsætning, ja, enkelte har været i aktiv strid med ligestillingsapparatet (jf. Baagøe Niensens kapitel).

Der går en lige linje fra Stödstrumporna til den store *Kvindemagtudredning* fra 1990'erne. Sammen med Yvonne Hirdmans bidrag til den tidligere svenske *Magtudredning*, blev *Kvindemagtudredningen* et vigtigt referencepunkt for dem, der hævdede, at der stadig er langt til ligestilling, og at der eksisterer en strukturel underordnelse af kvinder, et kønsmagtsystem, eller med Hirdmans begreb, et genussystem (1990; *Kvinnomaktutredningen*, 1998). Fremtrædende kvindeforskere deltog i Stödstrumporna, og flere af dem var med i den fore-

læringsgruppe, som regeringen efterfølgende ansatte til at holde oplæg om kvindediskriminering og behovet for en mere radikal ligestillingspolitik for landets ledere – fra koncernchefer til biskopper, ja, også regeringen bestilte en sådan forelæsning (Stark, 1997; Ulmanen, 1998). Den svenske (og norske) kønsforskning er i højere grad gået i clinch med ligestillingspolitikken, mens de fleste danske kønsforskere – måske fordi ligestillingspolitikken har stået så relativt svagt – paradoksalt nok har haft en mindre kritisk relation.

Også andre faktorer har formentlig spillet ind. Sammenligningsgrundlaget er i stigende grad blevet de øvrige EU-lande, hvor Danmark oftest har ligget blandt de bedst placerede. Samtidig har 1990'ernes mange EU-afstemninger taget meget energi – og splittet kvindebevægelsen alvorligt. Også forskelle i politisk kultur har betydning. Både i Sverige og Norge står samfundsforskningen stærkt i den politiske debat. Den svenske tradition med offentlige udredninger, der ofte er skrevet af forskere, giver et unikt, om end omdiskuteret, link mellem forskning og politik. Heri afspejles den svenske politiske kulturs fremtrædende historiske element af social entreprenørskab. Politikken ses som et afgørende middel til at forme samfundet („Folkhemmet“). Dog ser det ud til, at denne holdning til staten også i Sverige er ved at miste noget af sin styrke, ja, den har måske aldrig været så entydig som tidligere antaget (Hirdman, 1989; Rothstein, 1994). Men forskellen til Danmark er stadig slående. Den danske politiske kultur er mere splittet mellem statsreformisme og kræfternes frie spil, og det spiller naturligvis også ind på ligestillingspolitikken.

Sammenfatning

I Sverige diskuterer man primært ud fra den præmis, at der stadig er lang vej, før den ønskede ligestilling mellem kvinder og mænd er opnået. I partierne i midten og til venstre er det forståelsen, at der eksisterer et uretfærdigt kønsmagtsystem. Erklærede antifeministiske røster er få. Der er dog blusset en ny debat om biologiske kønsforskelle op. På højresiden i svensk politik er der røster, som ikke accepterer tesen om strukturel undertrykkelse af kvinder. Men partierne profilerer sig i dag på feminismen, også ungdomsforbundene.

Især i 1990'erne er den ligestillingspolitiske debat i Danmark blevet langt mere tvetydig og ambivalent. I dag mødes 1980'ernes holdninger af udfordringer fra mange sider. Såvel organisatorisk som

teoretisk er kvinder blevet umoderne, og mange unge kvinder ønsker at sprænge den kvindekategori, som rødstrømperne i 1970'erne og 1980'erne arbejdede hårdt for at konstruere – med betydelig succes. I forening har Susan Faludis og postmodernismens kritik af den modernistiske fremskridtstro slået stærkere igennem i Danmark end i Sverige. I alle de skandinaviske lande er der dog i de allerseneste år fremkommet nye feministiske værker af en ny kvindegeneration, som måske igen vil ændre debatten og forståelserne af køn. Debatter er magt, men de er også foranderlige. Måske vil en sammenligning mellem Danmark og Sverige om et par årtier falde helt anderledes ud.

LITTERATURLISTE

- Bacchi, Carol Lee (1999). *Women, Policy and Politics*. London: Sage.
- Bergqvist, Christina et al. (red.) (1999). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget/Nordisk Ministerråd.
- Bergström, Göran & Kristina Boréus (2000). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bertone, Chiara (1998). „Constructing a women's perspective on the European Union: the Danish debate“. *NORA*, 6, 2:108-121.
- Borchorst, Anette (1999a). „Den institusjonaliserete likestilling“, pp.151-228 i Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget/Nordisk Ministerråd.
- Borchorst, Anette (1999b). „Ligestillingslovgivningen“, pp.176-191 i Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget/Nordisk Ministerråd.
- Borchorst, Anette & Drude Dahlerup (2002). *Ligestilling: begreb, diskurs og politik* (arbejdstitel) (forthc.).
- Christensen, Ann-Dorte (1994). „Køn, ungdom og værdiopbrud“, pp.175-210 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red). *Demokrati och politisk kultur*. Herning: Systeme.
- Cott, Nancy (1987). *The Grounding of Modern Feminism*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlerup, Drude (1977). *Udviklingslinier i kvinders organisering i danske politiske partier, med særlig henblik på spørgsmålet om separate kvindeorganisationer*. Paper, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Dahlerup, Drude (1990). „Da ligestilling kom på dagsordenen. Ligestillings- og kvindepolitik i Folketinget 1965-1990“, pp.158-219 i Drude Dahlerup & Kristian Hvidt (red.). *Kvinder på Tinge*. København: Rosinante.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-85*. Bd.I-II. København: Gyldendal.
- Dahlerup, Drude (1999). „Typiskt svenskt!“ i *bang*, Feministisk Kulturtidskrift 3.
- Dahlerup, Drude (2000). „Diskursens relativa autonomi“, *Politologen*, hösten: 14-29.

- Dahlerup, Drude (2001). „Continuity and Waves in the Feminist Movement – a Challenge to Social Movement Theory“, pp. 22-52 in Aino Saarinen et al. (eds.). *Women's Movement and Internationalisation: The „Third Wave“?* Oulu: University of Oulu 82/2000.
- Diarbakerli, Maha (2000). *Könsinnebörder av S-kvinnoförbundets kollektiva handlande i fråga om EMU*. C-uppsats. Stockholms Universitet: Statsvetenskapliga Institutionen.
- Eduards, Maud & Ulrika Thomsson (1999). „Jämställdhet – en kommunal angelägenhet?“, i *Kommunal ekonomi och politik*, 3,4:77-96.
- Expressen* (2001).
- Faludi, Susan (1991). *Backlash. The Undeclared War Against Women*. New York: Crown.
- Florin, Christina & Bengt Nilsson (1990). „Something in the nature of a bloodless revolution. How new gender relations became equality policy in Sweden in the nineteen-sixties and seventies“, pp.11-77 in Rolf Torstendahl (eds.). *State Policy and Gender System in the Two German States and Sweden 1945-1989*. Uppsala Universitet: Historiska Institutionen.
- Folketingstidende* (diverse årgange).
- Gustafsson, Gunnel (red.). (1997). *Towards a new democratic order?* Stockholm: Publica.
- Haavio-Manilla, Elina et al. (1983). *Det uferdige demokratiet, kvinder i nordisk politik*. København: Nordisk Ministerråd.
- Hirdman, Yvonne (1989). *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson.
- Hirdman, Yvonne (1990). „Genussystemet“, pp. 73-116 i *Demokrati och Makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:4. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Karlin, Kerstin (2001). *Vänsterpartiets socialistiska feminism, kön lika klass?* C-uppsats. Stockholms Universitet: Statsvetenskapliga Institutionen.
- Knudsen, Anne (1996). *Her går det godt*. København: Gyldendal.
- Kruchow, Marianne (1996). „Kvinder i bevægelse. Socialdemokratiets kvindepolitik“, pp.221-253 i Gert Callesen et al. (red.). *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*. København: Fremad.
- Kvinnomaktutredningen* (1998). *Ty makten är din. Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Slutbetänkning, SOU 1998:6, Stockholm.
- Larkind, Agneta (2001). *Könsköp – en fråga om makt eller sexualitet?* C-uppsats. Stockholms Universitet: Statsvetenskapliga Institutionen.
- Leijonborg, Lars et al. (2001). *Liberal feminism*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Lundberg, Thom (2001). *Hur SAP tar parti för feminismen*. C-uppsats. Stockholms Universitet: Statsvetenskapliga Institutionen.
- Rixlex* (diverse årgange).
- Rothstein, Bo (1994). *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS förlag.
- Sjöblom, Gunnar (1968). *Party strategies in a multi party system*. Lund: Studentlitteratur.
- Stark, Agneta (1997). „Combating the Backlash: How Swedish Women Won the War“, pp. 224-244 in Ann Oakley & Juliet Mitchell (eds.): *Who's Afraid of Feminism?* New York: New Press.
- Svenska Dagbladet (2001).

- Thomsson, Ulrika (2000). „Rätten till våra kroppar – kvinnorörelsen och våldtäktsdebatten“, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 21,4:51-63.
- Ulmanen, Petra (1998). *(S)veket mot kvinnorna och hur högern stal feminismen*. Stockholm: Atlas.

Alle omtalte partidokumenter findes under de respektive partier på nettet.

NOTER

- 01 Doktorand Lenita Freidenvall har arbejdet som forskningsassistent på dette kapitel.
- 02 Åbningstalerne/regeringsforklaringar: se *Folketingstidende* og *Rixlex*.
- 03 En analyse af de to statsministres tidligere og senere åbningstaler viser det samme mønster. Kun i sin første tale i 1993 talte Nystrup principielt om ligestilling (Dahlerup 1998, I: 190).
- 04 Der kan også være tale om det modsatte: At diskursen er forbavsende ens trods forskellig politik og sociøkonomiske forhold. Fx den ganske parallelle debat om, at skatten er for høj, uanset om skattetrykket reelt er 10, 30 eller 50 pct. Også her kan man tale om en „diskursens relative autonomi“, som med mediernes internationalisering formentlig vil stige.
- 05 Efter at være flyttet til Sverige, har jeg i 3 år dagligt fulgt med i både danske og svenske aviser og tv.
- 06 Se mit essay i (Dahlerup 2000). Begrebet diskurs bruges i denne artikel kun som hegemonisk diskurs.
- 07 I et 8. marts interview i TV-Avisen 2001 udtalte kønsforskeren Hans Bonde fx, at det i dag kun er mændene, der er diskrimineret i lovgivningen (værnepligt og forældremyndighedsregler). Han afviste, at der i dag skulle være strukturelle barrierer for kvinderne. Tilbageværende problemer for kvinder er af psykologisk art (kvinders manglende selvfølelse). Se også Knudsen (1996). Min analyse af 8. marts dækningen 2001 i de to landes tv og største aviser viser, at der ikke i svensk presse eller tv var tilsvarende udsagn (upubliceret materiale).
- 08 Se fx *Expressen* (7. marts 2001: 2) og *Svenska Dagbladet* (8. marts 2001: 2).
- 09 Blandt kilderne til det følgende er en række opgaver, skrevet af studerende på mine kurser om „Den politiske betydning af køn“ på Stockholms Universitet.
- 10 Om kvindeorganisationer i Sverige, se Gustafsson (1997).
- 11 Hovedårsagen til faldet var dog, at det højreorienterede Ny Demokrati kom ind i Riksdagen med 22 mænd og kun 3 kvinder.

Diskurser om køn, magt og politik i Skandinavien

ANETTE BORCHORST, ANN-DORTE CHRISTENSEN OG BIRTE SIIM

Indledning

Gennem de sidste 30 år er kvinders adgang til samfundets magtbastioner ændret i Skandinavien. I de unge demokratier var den offentlige sfære et rent mandeanliggende, men i første halvdel af det 20. århundrede begyndte kvinder så småt at få del i samfundets magtpositioner. Fra 1960'erne er udviklingen gået mod stigende integration i politik og samfundsliv. I forhold til demokrati, og specielt politisk deltagelse og repræsentation, er der tale om vidtgående skridt i retning af større kønslighed, men der er fortsat en markant mandsdominans i fordelingen af økonomisk magt. Nye kønsskillelinjer er opstået, fx mellem privatansatte mænd og offentligt ansatte kvinder, og differentieringer mellem kvinder og mellem mænd med hensyn til alder, social baggrund og etnicitet er blevet mere iøjnefaldende.

De forandrede kønsrelationer er relativt veldokumenterede, og de er blevet analyseret og tolket af kvinde- og kønsforskningen i kritisk dialog med mainstream samfundsforskningen. I dag er der enighed blandt forskerne om, at forandringerne i kvinders placering på arbejdsmarkedet og i politik fra 1970-1990 har været én af efterkrigstidens mest radikale samfundsændringer.

I de skandinaviske magtudredninger har spørgsmålet om køn, magt og demokrati haft stigende bevågenhed. Den første norske magtudredning fra slutningen af 1970'erne (Hernes, 1978) beskæftigede sig stort set ikke med køn. Det har den norske politolog Beatrice Halsaa forklaret med, at den var skrevet af, om og for mænd og ikke beskæftigede sig med samspillet mellem familieliv, markedet og det offentlige liv (1981).

Kønsmagtdimensionen fik derimod en central placering i den første svenske udredning om demokrati og magt med udpegningen af historikeren Yvonne Hirdman som medlem af udredningsgruppen (SOU, 1990). I den afsluttende rapport fra 1990 udviklede hun begrebet om et genussystem (kønssystem) og placerede køn som et

centralt element i analysen af den svenske model. I midten af 1990'erne blev der igangsat en særlig svensk kvindemagtudredning med hovedvægt på økonomisk magt (SOU, 1998). I den norske magtudredning, som begyndte sit arbejde i 1998, indgår et særligt forskningsprogram „Kjønnsmagt og ligestillingsprocesser“, der omfatter en række delprojekter. Den danske magtudredning har et snævrere genstandsfelt end den svenske kvindemagtudredning og den igangværende norske, og kønsspørgsmålet står ikke centralt i udredningsarbejdet, men det analyseres i enkelte delprojekter. Ud over magtudredningerne har forandringer i kønsmagten været et forskningsfelt i vækst i alle skandinaviske lande. Siden slutningen af 1980'erne har en del af denne forskning også haft betydeligt internationalt gennemslagskraft. Der har været en synergieffekt, idet flere nationale debatter har haft tværskandinavisk gennemslagskraft eller har bygget på fælles skandinavisk og nordisk forskning.

Da Helga Hernes i 1987 lancerede konklusionen om de kvindevenlige nordiske velfærdsstater, var det udtryk for nytænkning i opfattelsen af køn og magt, især i forhold til staten. Hun understregede det særlige samspil, der var mellem kræfter fra neden og fra oven i systemet, og hun lagde op til, at en forståelse af magtrelationerne både måtte medtænke kvindemagt gennem netværk (fx i kvindebevægelsen) og aktiviteter inden for de statslige institutioner. Hun fremhævede, at der var tale om en særlig skandinavisk velfærdsstatsmodel, der var kendetegnet af vidtgående offentliggørelse af reproduktive opgaver som børne- og ældreomsorg. Denne udvikling så hun som et resultat af kvinders tilstedeværelse og politiske indflydelse i og uden for de politiske institutioner. Dermed var der udviklet en statsform, der gjorde det muligt at bruge statsapparatet som led i opbygningen af et kvindevenligt samfund (1987: 15). Tesen om de skandinaviske velfærdsstaters kvindevenlige potentiale var udtryk for et opgør med den strukturelle og patriarkalske statsopfattelse, som havde kendetegnet store dele af skandinavisk og international kvindeforskning. Hernes' bidrag markerede desuden begyndelsen til en specifik skandinavisk kønspolitisk forskningstradition om køn, magt og velfærdsstat, som også fik betydning for dette felt internationalt (Borchorst, 1998).

Fællestrækkene i de skandinaviske diskurs er ikke overraskende, når man tager den ensartede udvikling i kvinders civile, politiske, sociale rettigheder og socioøkonomiske betingelser og historie i betragtning. Derfor kan det virke paradoksalt, at der blandt skandinavi-

ske kønsforskere har udkrystalliseret sig forskellige tolkninger og forståelser af udviklingen i kønsmagten. Nogle forskere har lagt vægt på kvinders fortsatte magtesløshed i forhold til mænd og på kønshierarkiets reproduktion og kontinuitet. Forestillingerne om kontinuitet er dels blevet udfordret af „empowermentvinklen“, der lægger vægt på de magtpotentialer, der ligger i kvinders kollektive handlinger, og dels af den såkaldte efterslæbstese. Ifølge denne vil kvinder gradvis indhente mænd med hensyn til magt og indflydelse, således at der blot er tale om tid, før kønnene har lige del i den politiske magt. Polariseringen mellem de forskellige teoretiske opfattelser og tolkninger har været mere udpræget i Sverige og Norge end i Danmark. Samtidig har forskningsdebatterne om køn, magt og politik i Sverige og Norge været mere omfangsrige, og de har udfoldet sig i dialog med den offentlige politik, som del af en bredere offentlig debat. Den danske debat om kønsmagt har i mindre grad end de to andre formået at påvirke den videnskabelige debat, og den har heller ikke i så høj grad haft indflydelse på den bredere offentlige debat og på de offentlige politikker.

Forskningsbaseret kundskab kan læses som diskurser, der bidrager til at præge vores virkelighedsopfattelser og problemtolkninger. Det sker ifølge Hege Skjeie på to måder: Dels bidrager forskningsbaseret kundskab til at præge virkelighedsopfattelser og problemfortolkninger, og dels leverer forskere – som kundskabsautoriteter – politiske styringspræmisser (1999: 95). Dette kapitel berører primært det første. Vores udgangspunkt er socialkonstruktivistisk i den forstand, at vi mener, at forskerne er med til at præge samfundsudviklingen gennem de spørgsmål, de stiller, de indfaldsvinkler, de anvender, og de konklusioner, de drager. Vi anvender et bredt diskursbegreb, forstået som de sproglige og ideologiske processer, der er knyttet til produktion af viden – her om køn, magt og politik, og vi er interesserede i samspillet mellem diskurser og politisk praksis.

Diskursanalyser er velegnede til at tematisere magt; og i dette tilfælde er spørgsmålet, hvem der definerer kundskabsmagten og de dominerende diskurser (Fairclough, 1995). Det primære fokus er debatterne inden for kønsforskningen, men feltet er naturligvis påvirket af andre forskningsdebatter om magt samt af den offentlige debat og praksis uden for academia. Vi beskæftiger os med forskelle i feminismens videnskabelige diskurser i Danmark, Norge og Sverige med fokus på politisk magt, mobilisering og deltagelse samt politiske institutioner, men der er ikke tale om en samlet fremstilling af diskurser om kønsmagt. Kapitlet fokuserer på, hvad vi opfatter som de

dominerende norske og svenske diskurser om kønsmagt. Den dominerende vil understrege, at analysen formidler et blik på den svenske og norske diskurs om kønsmagt set fra en dansk kontekst.

For Sveriges vedkommende analyserer vi undertrykkelsesdiskursen med udgangspunkt i Yvonne Hirdmans bidrag til den svenske magtudredning fra 1990. For Norges vedkommende ser vi på forskelsdiskursen med udgangspunkt i Hege Skjeies analyse af køn i norsk Stortingspolitik og i den offentlige ligestillingsdebat. Den svenske undertrykkelsesdiskurs har karakter af en „grand theory“, der omfatter hele samfundet, hvorimod den norske forskelsdiskurs primært omfatter den politiske arena. Den svenske diskurs fik stor gennemslagskraft både i forskningen og samfundsdebatten, men den har samtidig været præget af større kontroverser end den norske.

Formålet med analyserne af den svenske undertrykkelses- og den norske forskelsdiskurs er at tilvejebringe et udgangspunkt for at indkredse særtræk i den danske diskurs om køn, magt og politik, som vi beskæftiger os med i tredje del af kapitlet. Afslutningsvis rejses spørgsmålet om baggrunden for og betydningen af de diskursive forskelle i Skandinavien.

Den svenske undertrykkelsesdiskurs: genussystemteorien

I Sverige har den dominerende diskurs været en undertrykkelsesdiskurs, som først og fremmest er blevet udviklet af historikeren Yvonne Hirdman. I sine bidrag til den svenske magtudredning analyserede hun forandringer i menings- og systemskabende magtrelationer mellem kønnene i Sverige fra mellemkrigstiden og frem. Hirdman udviklede begrebet genussystemet, som hun så som en grundlæggende samfundsmæssig struktureringsdynamik begrebsliggjort i magttermer. Dette system er kendetegnet ved to grundlæggende logikker: kønnenes adskillelse eller segregering samt hierarkisering med den mandlige norm som primat (1990b: 78). I udviklede samfund har kønshierarkiet udgjort en „jernhård genuslov“, som viser sig ved, at løn og status daler, når kvinder integreres i tidligere mandedomnede områder, mens mænd avancerer, når de kommer ind i kvinde-dominerede områder (1990b: 79). Hirdman opfattede magtudøvelse som et strategisk fænomen bundet til aktørinteresser, fx er det man-

dekollektivets genusrationalitet at holde kvinder ude (1990b: 79). Denne kønsforståelse kan kritiseres for at være essentialistisk, selv om analysen også fokuserede på klasseforskelle mellem kvinder og mellem mænd (1990b: 96ff).

Hirdman konkluderede i sin analyse af udviklingstræk i kønsrelationerne fra mellemkrigstiden til 1990, at der var sket en udvikling fra 1930-1960, hvor kvindeligheden var bundet til husmoderlighed, og at der var en skarp adskillelse af „det lille liv“ og „den store verden“. I perioden 1965-1975/80 flyttede kvinderne fra hjemmet til den offentlige sfære, og dermed blev de underlagt mandlige normer og kontrol. Endelig blev der i perioden fra 1975/80 til 1990 udviklet en ligestillingskontrakt, og den statslige ligestillingspolitik blev løsningen på de skærpede kønskonflikter (1990b: 84-111).

I Hirdmans hovedbidrag til den svenske magtudredning analyserede hun betydningen af det svenske socialdemokratis såkaldte folkehjemspolitik gennem en ideologikritisk analyse af socialreformpolitikken i 1930'erne og 1940'erne, og herunder især befolkningskommissionens arbejde. Hirdman mente, at denne politik regulerede og invaderede hverdagslivet, og især kvindernes liv, uden at de fik nævneværdig indflydelse på dens udformning (1990a). Folkehjemspolitikken afvæbnede kønskonflikterne og gjorde dem til nye politikområder, som fx ligestillingspolitik (1990b: 107).

Undertrykkelsesdiskursens gennemslag

Det er i sig selv interessant, at en så radikal feministisk kritik af det svenske samfund blev integreret i magtudredningen og publiceret i en statslig rapport. Det betød, at køn fik en mere fremtrædende rolle i debatten om magt og demokrati, og i rapportens konklusioner blev den svenske model karakteriseret ved et kønskompromis på linje med det historiske kompromis mellem lønarbejde og kapital (SOU, 1990: 393f.). Hirdmans tolkninger gav anledning til en polariseret debat både i forskningsverdenen og i den politiske offentlighed, især hvad angik diagnosen af folkehjemspolitikken og ændringerne i det svenske samfund. Hun blev kritiseret for at undervurdere kvindernes rolle og for at være alt for negativ i sin vurdering af velfærdspolitikens konsekvenser for kvinderne. Det blev opfattet som kontroversielt, at hun i sine bidrag konkluderede, at der ikke var sket nogen grundlæggende forbedring i kvinders position sammenlignet med

mænds i en nation, som internationalt blev set som et foregangsland med hensyn til ligestilling mellem kønnene. Samtidig blev hun kritiseret for manglende internationalt udblik.

Et omdiskuteret spørgsmål angik genussystemteoriens fokus på kontinuitet i kønsmagtforholdene og kvindeundertrykkelsen. Teorien var ikke udviklet til at forstå forandring og modsatrettede tendenser i kønnenes magtpotentiale og fremstod derfor som ahistorisk. Man kan spørge, om valget af empirisk genstandsfelt kan forklare betoningen af kvindeundertrykkelsens kontinuitet. Hun har selv konkluderet, at fokuseringen på arbejdsmarkedet betød, at hun fik en rolle som den feministiske teoris pessimistiske Cassandra, sammenlignet med Helga Hernes, der på grund af sit fokus på velfærdsstaten fungerer som den optimistiske Pollyanna (Hirdman, 1996: 1). Vi mener dog ikke, at det kan begrunde, hvorfor hun først og fremmest fortalte en historie om stabilitet i kvindeundertrykkelsen. Tværtimod var hun som nævnt lige så kritisk i sin vurdering af den svenske velfærdsstatspolitik som i forholdet til arbejdsmarkedet. Hendes pessimisme kan i højere grad forklares med, at hun stort set overså eller nedtonede betydningen af kvinder som kollektive aktører, både inden for og uden for det formelle politiske system og i de politiske institutioner.

Hirdmans undertrykkelsesdiskurs blev styrket af den omfattende diskussion, som rejste sig efter nedgangen i kvinderepræsentationen ved Rigsdagsvalget i 1991. Inden for kønsforskningen var der imidlertid ikke enighed om denne diskurs, og nogle forskere anfægtede hendes mørke tolkning af udviklingen. Politologen Christina Bergqvist mente, at Hirdman overførte konklusioner fra arbejdsmarkedet til de politiske institutioner og overså, at disse er organiseret efter forskellige principper og har udviklet sig forskelligt. Ifølge Bergqvist har svenske kvinder fået del i den lovgivende og udøvende magt, hvorfor man ikke kan tale om reproduktion af hierarki og segregering (1994).

Disse konklusioner blev senere problematiseret af en anden politolog Maud Eduards, som ikke mente, at man kunne slutte fra kvindemobilisering til politisk repræsentation eller vurdere spørgsmålet om kønsmagt ud fra den statistiske sammensætning af politiske institutioner eller „head-counting“. Ifølge Eduards afspejler kvinders autonome organisering („agency“) uden for de etablerede politiske institutioner deres handlingsressourcer, men denne organisering må samtidig ses som deres reaktion på fortsat underordning og ulighed i forhold til mænd (1997: 19f.). Hirdmans undertrykkelsesdiskurs har

altså været stærkt omdiskuteret, men den har været med til at holde spørgsmålet om køn og magt på forskningsdagsordenen, og hendes genusteori har haft et stort gennemslag ikke kun i kønsforskningen, men også i samfundsforskningen i bredere forstand.

Den norske forskelsdiskurs: køn som strategi for inklusion

Hege Skjeies analyse af kvinder i norsk elitepolitik var indledningen til 1990'ernes store interesse for kvinderepræsentationens betydning i Norden. Hun undersøgte betydningen af kvinders deltagelse i elitepolitik i Norge 1986-1989. Hovedspørgsmålet var, om marginaliseringsbilledet af kvinder i politik fortsat var gyldigt set i lyset af den nye kvinderegering, som kom til magten med Gro Harlem Brundtland i spidsen i 1986, og hvad det betød for dagsordensfastsættelsen, at kvinder deltog i elitepolitik (1992). Inspireret af Helga Hernes' begreber problematiserede undersøgelsen både marginaliseringsteori og Harriet Holters tese om kvinders indpas i „krympende institutioner“, fx i parlamentarisk politik (1976; 1996). Ifølge sidstnævnte finder integration af kvinder sted i institutioner, som mister samfundsmæssig betydning. Skjeies analyse var også en moddiskurs til genussystemteori. Med udgangspunkt i en tese om politikens egenart fortalte hun en ny historie om betydningen af kvinders politiske tilstedeværelse, og hun viste, at elitepolitikken havde givet kvinder en ny magtbase.

Den nye diskurs om kvinders politiske inklusion

Skjeie undersøgte, om den voksende kvindedeltagelse i politiske forsamlinger de sidste 20 år havde bidraget til et større politisk engagement i spørgsmål, der angår kvinders økonomiske selvstændighed i familien og på arbejdsmarkedet (1992: 44-62). Analysen viste, at der var kommet nye spørgsmål på dagsordenen i norsk politik, og at der i slutningen af 1980'erne for første gang var tværpolitisk enighed mellem Arbejderpartiet og en række borgerlige partier om mål og midler i børnehavoudbygningen og udvidelse af barselsorloven. Interviewundersøgelsen afspejlede, at alle partier så det som kvinders vigtigste bidrag at sætte statens rolle i organiseringen og finansieringen af barneomsorgen på den politiske dagsorden, og at både kvinder og

mænd i partierne opfattede køn som en central politisk kategori (1992: 50).

I et demokrati- og magtperspektiv er Skjeies identifikation af en forskelsretorik hos stortingsmedlemmerne af begge køn et af de mest bemærkelsesværdige resultater. Det mandlige og kvindelige blev opfattet som komplementære størrelser bundet til forskellige interesser. Der var et ønske om, at det særegent kvindelige skulle præge politikken, og at kun kvinder kunne repræsentere kvinders interesser (1992: 30; 1999: 110). Det betyder, at spørgsmålet om kvinders inklusion i den politiske elite ikke blev tematiseret som et spørgsmål om lighed eller diskrimination, men i stedet som en markering af forskelle mellem kvinder og mænd og den politiske betydning af disse forskelle. Skjeie påpegede, at denne argumentation var den samme, som lå til grund for grupperepræsentation i forhold til andre kriterier end køn, og at den stærke norske tradition for grupperepræsentation både socialt og geografisk var med til at understrege køn som et politisk argument for inklusion. Den vigtigste konklusion var, at køn havde fået en ny politisk betydning, idet forskellene mellem kønnene i slutningen af 1980'erne legitimerede kvinders øgede politiske deltagelse og ikke deres politiske marginalisering (1999: 32).

Kønsforskelle som en kollektiv strategi

Skjeie fokuserede på den politiske magts særtræk i forhold til den økonomiske, akademiske og kulturelle magt. „Forskelsmandatet“ havde som begreb en dobbelt karakter. Det synliggjorde politikernes argumenter, men samtidig var det forskerens konstruktion, baseret på en normativ opfattelse af, at der eksisterer fælles kvindeinteresser på tværs af partiskel. Forekomsten af fælles kvindeinteresser blev kun delvist bekræftet empirisk. Kvinderne bidrog ganske vist til, at der for første gang blev opnået enighed om mål og midler i finansieringen og organiseringen af børnepasning på tværs af partiskel, men Stortinget var ikke institutionel basis for kvindepolitisk samarbejde på tværs af partierne.

Hun fortalte en positiv historie om kvinders magt i norsk elitepolitik, hvor den partipolitiske retorik forandrede „forskell“ fra et magtgrundlag for mænd til en magtbasis for kvinder og dermed skabte nye muligheder for kvinder i politik. Undersøgelsen var banebrydende, fordi den synliggjorde de kvindelige aktørers nye magtbase og illustrerede, at kvinder i elitepolitik gjorde en forskel først og

fremmest ved at sætte nye spørgsmål på den politiske dagsorden. Forskelsdiskursen er ikke nogen norsk opfindelse, men et særligt norsk udtryk. Norske forskere har bl.a. diskuteret, om den har rod i „husmodersamfundet“, som var præget af en høj grad af kønskomplementaritet (Hageman & Åmark, 1999). Det er interessant, at den norske forskelsdiskurs i dag ikke længere er knyttet til særinteresser og til partipolitisk retorik. Argumentationen har spredt sig til områder uden for politikken, specielt til erhvervslivet og academia. Skjeie har selv været opmærksom på, at forskelsdiskursen også kan anvendes som en magtstrategi, der indebærer kollektive forventninger fx til kvindelige politikere om at reproducere og symbolisere traditionelle kønsforskelle (1999: 112).

Opsamlende kan man sige, at Hirdman og Skjeie tilsyneladende repræsenterede to helt forskellige diskurser om køn, magt og politik. Hirdman lagde vægt på de processer, der genskaber og reproducerer mænds magt over kvinder, mens Skjeie betonedede, at kvinders inklusion i den politiske elite har forandret magtens karakter og øget kvinders magtressourcer i forhold til mænd. De to teoridannelser er i sig selv en illustration af den polarisering, der specielt i Norge og Sverige har været mellem det pessimistiske og optimistiske syn på køn og magt. Begge diskurser har som udgangspunkt en fortælling om mænds magt og om kvinders (kollektive) eksklusion, men mens undertrykkelsesdiskursen har betonet kvinders fortsatte eksklusion og undertrykkelse, har forskelsdiskursen gennem de sidste 20 år udviklet sig til et stærkt argument for kvinders modmagt og inklusion i alle samfundsområder. På trods af de store forskelle i den diskursive forståelse af kontinuitet og forandring i kønsmagten, er der også væsentlige fællestræk mellem de to diskurser, fx at begge bygger på en opfattelse af kønnes forskellige erfaringer, samt at der findes klart definerede kvindeinteresser.

De danske diskurser om køn, magt og politik

I det følgende vil vi indkredse særtræk i den danske forståelse af køn, magt og politik, set i lyset af de dominerende svenske og norske diskurser. Vi har udvalgt to debatter, som har udgjort knudepunkter i de danske forskningsdiskurser om køn, magt og politik: a) diskursen om velfærdsstaten, og b) mobiliseringsdiskursen.¹ Der er derfor ikke tale om en oversigt over forskning inden for området eller en analyse af

den samlede diskurs. Det understreges samtidig, at analysen er præget af, at vi alle tre selv har taget aktivt del i udformningen af de danske diskurser.

Diskursen om velfærdsstaten: mellem partnerskab og patriarkat

Den danske samfundsvidenskabelige kvindeforskning blev udviklet senere end den norske og svenske.² I Danmark blev kvindeforskningen først for alvor etableret i 1970'erne i kølvandet på Rødstrømpebevægelsen. Den tætte sammenhæng mellem kvindebevægelsen og kvindeforskningen betød bl.a., at de kvinde- og kønsforskere, der arbejdede med at sammentænke teorier om patriarkat og marxisme, fik større betydning i Danmark end i Norge og Sverige (Borchorst & Siim, 1984). Marxistisk samfundsteori havde generelt større gennemslagskraft i Danmark end i Norge og Sverige,³ og bl.a. af den grund kom der også et mere markant opgør med strukturdeterminismen, herunder en kritik af patriarkatsteoriernes universelle forklaringer og manglende aktørsyn (Siim & Borchorst, 1987).

I 1980'erne blev der udviklet en ny diskurs om velfærdsstaten, som dels var udtryk for en mere positiv statsforståelse end den dominerende tendens i international kvindeforskning, og dels satte fokus på kvinders rolle som aktører, både som lønarbejdere, klienter og brugere af velfærdsstatens serviceydelser. Diskursen blev udviklet sideløbende med og i dialog med Helga Hernes' tese om de kvindevenlige velfærdsstater, som fik et særligt dansk udtryk. Den danske diskurs betonedede i højere grad velfærdsstatens dobbelthed. På den ene side var der sket en gradvis politisk „empowerment“, der gav kvinder nye magtressourcer som mødre, lønarbejdere og borgere, men samtidig var kvinder blevet underlagt en ny type mandlig magt i den offentlige sfære (Borchorst & Siim, 1984; Siim, 1987: 255).

Hernes' analyse, som primært byggede på norsk og svensk empiri, blev videreudviklet, bl.a. gennem analyser af den danske velfærdsstats særtræk i et historisk og komparativt perspektiv (Borchorst & Siim, 1984; Siim, 1988). I forlængelse af Hernes var argumentet, at kvinders liv var mere afhængigt af staten end mænds, fordi kvinder som mødre og lønarbejdere fik specielle positioner i forhold til staten som borgere, lønarbejdere, klienter og brugere. Tese var, at transformationen af patriarkatet fra privat til offentlig afhængighed havde modsætningsfyldte effekter for kvinders liv. Ændringerne havde forbedret deres økonomiske og sociale position i de

moderne velfærdsstater, men mandsdominansen var flyttet fra familien til den korporative stat (Borchorst & Siim, 1987: 21-23). Hernes havde i sine tidligere arbejder betonet statens formynderiske karakter i forhold til kvinder, men i den danske velfærdsstatsdiskurs blev statens ambivalente og dobbelte karakter videreudviklet gennem 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne, sideløbende med mobiliseringsdiskursen, som vi skal vende tilbage til om lidt.

Den danske velfærdsstatsdiskurs adskilte sig også ved, at den i 1990'erne blev præget af en offentlig debat om, at velfærdsstatens værdier var domineret af kvindelige værdier. Det fik især unge mænd til at distancere sig fra de offentlige institutioner og ansatte (i skoler, socialforvaltninger osv.) og søge mod markedet og dets værdier. Tæserne blev ført frem af antropologen Anne Knudsen (jf. også Sten Baagøes kapitel), og de repræsenterede et markant opgør med den tidligere diskurs om den kvindevenlige velfærdsstat og de kvindelige omsorgsværdier. Knudsen vendte argumentationen på hovedet, ikke bare i forhold til velfærdsstaten, men også de kvindelige omsorgsværdier, i og med at hun tolkede dem som undertrykkende i forhold til mænd (1994).

Sociologen Karen Sjørup kritiserede denne opfattelse af velfærdsstaten som middel i kvinders magtspil og argumenterede for en bredere sociologisk forståelse, hvor magten udspiller sig i et omfattende forhandlingsspil mellem mange agenter uden for den politiske sfære (1997: 6-12). Med inspiration fra Foucault introducerede hun begrebet „governmentabilitet“ om et magt-viden regime. Det omfatter alle områder af samfundslivet og forbinder tre former for styring: styring af sig selv (moral), styring af en familie (økonomi) og styring af staten (politik). På den baggrund kritiserede hun den politologiske forskning om køn og velfærdsstat for at have en for snæver magtforståelse, hvor magten primært knyttes til det parlamentariske demokrati.

Magtmobiliseringsdiskursen

I løbet af 1980'erne udviklede der sig i forlængelse af en voksende interesse for kvinders aktiviteter i de sociale bevægelser en særlig kvindemobiliseringsdiskurs. Omdrejningspunktet var en interesse for positive træk ved magten og mulighederne for at ændre samfundet fra neden. Udgangspunktet var kvinders kollektive handlinger og praksis, der blev set som et alternativ eller et supplement til mere

strukturelle magtforståelser med vægt på kvinders eksklusion og undertrykkelse. Den danske kvindemobiliseringsdiskurs udviklede et dobbeltperspektiv på magten, der fremhævede, at magt har to aspekter: 1) magt som undertrykkelse og dominans, og 2) magt som magtmobilisering, der må forbindes med en samlet magtforståelse (1987). Dette dobbeltperspektiv på magten kom til at præge kvindemobiliseringsdiskursen.⁴ Argumentet var, at kvindeforskningens opgave måtte være at udvikle en dynamisk forståelse af forholdet mellem køn og magt, der kombinerer indsigter fra strukturelle analyser med teorier om praksis og anerkender den gensidige afhængighed af magt fra oven og magt fra neden (Christensen & Siim, 1990: 13f).

Tesen om kvinders magtmobilisering eller „empowerment“ kan tolkes som en diskursiv ændring i forhold til den tidlige kvindeforskningens eksklusions- og undertrykkelsesdiskurser. Den dynamiske magtforståelse med et dobbeltblik på reproduktion og forandring i køns-magtforholdene var specielt knyttet til forskningen i sociale bevægelser. Mobiliseringsdiskursen fik større gennemslagskraft i Danmark end i Norge og Sverige, ikke nødvendigvis fordi kvindemobiliseringen havde størst forskningsmæssig interesse i Danmark, men mere fordi bevægelsernes omfang og betydning for udviklingen af den politiske kultur reelt var større i Danmark end i Norge og Sverige. Eksempelvis var de sociale bevægelser snarere end de politiske partier den primære ramme omkring kvindemobiliseringen og kvinders politiske inklusion i Danmark (Tøgeby, 1984; Christensen, 1999).

Bevægelsesorienteringen i den politisk kulturelle praksis afspejlede sig i de videnskabelige diskurser, hvor kvindemobiliseringsten blev udviklet som et led i konkrete empiriske studier af kvinders politiske praksis, især i de sociale bevægelser. I første omgang kom det til udtryk i surveyanalyser af massedeltagelsen, hvor der blev lagt vægt på den aktive deltagelse og på græsrodsdeltagelsens fornyelse af den politiske kultur (jf. Svensson & Tøgeby, 1986). Kvinders politiske mobilisering blev fremhævet som en succeshistorie, i og med at de havde udviklet sig fra at være marginaliseret til at blive inkluderet som selvfølgelige deltagere i samfundets politiske liv (Tøgeby, 1984; 1994).

Dernæst viste det sig i kvalitativt orienterede analyser af kvinders magtmobiliseringsprocesser, fx i Rødstrømpebevægelsen og i fredsbevægelsen, hvor udgangspunktet var kvinder som aktører og deres evne til i fællesskab at udvikle nye organisationsformer, politiske

værdier og strategier. Gennem disse bevægelsesstudier blev der ikke kun lagt vægt på bevægelsernes betydning for den brede kvindemobilisering, men også på at indkredse særtræk i kvindemobiliseringen. Det blev fx understreget, at Rødstrømpebevægelsens kvindefrigørelsesfeminisme byggede på en kombination af radikal feminisme og venstreorientering (Dahlerup, 1998 I; II), ligesom analyser af den nye fredsbevægelse fremhævede forskellige kvindepolitiske identiteter og feministiske ideologier (Christensen, 1989).

Således var diskursen om kvinders politiske mobilisering og inklusion tæt forbundet med den sociale praksis i bevægelserne, og det optimistiske forandringsperspektiv kom til at præge kønsmagtforståelsen. Diskursen betonedede en dynamisk magtforståelse, som havde afsæt i et dobbeltblik på magt. Det betød, at diskurser, der entydigt fokuserede på kvinders undertrykkelse og reproduktion af magtforholdet mellem kønnene, ikke længere var legitime.

Særtræk i den danske magtforståelse eller i de danske magtdiskurser

Den danske debat om køn, magt og politik har udviklet sig anderledes end den norske og svenske, både hvad angår omfang, form og indhold. Vores analyse af to knudepunkter i debatten afspejler, at forståelsen af magt ikke har været så homogen som den norske eller så polariseret i forskellige tolkninger som den svenske. Forandringer i kønsdominansforholdet i Danmark er fra et aktørperspektiv blevet fremstillet som langt mere gennemgribende end i den svenske diskurs, og den danske debat har i højere grad end den norske bygget på argumenter om lighed.

Spørgsmålet er, om den svenske undertrykkelsesdiskurs og den norske forskelsdiskurs i højere grad end de danske velfærdsstats- og kvindemobiliseringsdiskurser har bygget på en præmis om fælles kvindeinteresser? Der er ikke konsensus blandt kvindeforskere, om man med udgangspunkt i kvinders erfaringer som kvinder kan indholdsbestemme sådanne interesser. De danske diskurser har i højere grad end den norske og svenske været knyttet til en demokratiforståelse, der indebar, at kvinder har fælles interesser i „at være til stede“ og være med til at sætte nye spørgsmål på den politiske dagsorden (Siim, 1997). Fra et demokratisk perspektiv har der specielt i 1990'erne været fokus på forskelle i kvinders politiske identiteter og strategier og på kvindeinteresser som ustabile og flydende størrelser. Interesser forstås desuden som historiske og kontekstuelle størrelser,

der ikke eksisterer forud for, men skabes i den politiske proces, og dialogen mellem forskellige strategier for det gode kvindeliv er en væsentlig del af denne proces (Christensen & Siim, 2001).

Det er interessant, at hverken forskelsdiskursen eller undertrykkelsesdiskursen har haft nogen stor gennemslagskraft i Danmark i den teoretiske forståelse af kønsmagtforholdet og heller ikke i den kvindepolitiske praksis. Det væsentligste argument for kvinders politiske inklusion har ikke været kvinders særlige egenskaber og erfaringer. Køn er i stedet blevet betragtet som en integreret del af et demokratisk lighedsideal, og der har været interesse for ikke kun at se på forskelle mellem køn, men også inden for køn.

Mobiliseringsdiskursen er som nævnt påvirket af den danske bevægelsesorientering, og den har omvendt haft gennemslag i de sociale bevægelser og påvirkede i et vist omfang kvinderne i de politiske partier i slutningen af 1970'erne og 1980'erne.

Det kan ses som både en styrke og en svaghed, at magtmobiliseringsten har udgjort et væsentligt knudepunkt i den danske diskurs om køn, magt og politik. Det er en styrke, at der har været en stærk betoning af et bredt politik- og magtbegreb, hvor både kontinuitet og forandring i kønsmagtrelationerne er blevet tematiseret, og der har været opmærksomhed om samspillet mellem kvinder som kollektive aktører og de politiske magtstrukturer. Omvendt er det en svaghed, at aktørvinklen har haft en tendens til at overbetone magt fra neden og kvinders muligheder som aktører for at forandre ikke blot deres egen situation, men også ændre samfundet. Aktørvinklens svagheder forstærkes i situationer, hvor kvindebevægelsen som kollektivt projekt er demobiliseret, og den politiske praksis er individualiseret. En for entydig fokus på mobiliseringstilgangen kan betyde, at man overser nødvendigheden af analyser af køn og magt i forhold til politiske institutioner og korporative beslutningsprocesser.

Afslutning og perspektivering

Vi har med afsæt i forskellige knudepunkter påvist en synergi mellem diskurserne om køn og magt i Skandinavien, men vi har også identificeret klare forskelle mellem dem. De danske diskurser har været langt mindre profilerede, og den har ikke i samme grad som den svenske og norske været præget af markant uenighed mellem forskellige tolkninger. Dualismen mellem optimistiske og pessimisti-

ske tolkninger kan opleves som både fastlåsende og ufrugtbar (jf. Halsaa, 2001), men uenighederne har også været medvirkende til at drive forskningsfeltet fremad og til at fastholde køn som et centralt tema i de svenske og norske forskningsdiskurser.

Analysen aktualiserer spørgsmålet om samspillet mellem social virkelighed og diskurs. Der er ingen tvivl om, at de nationale forskelle i kvinders og mænds livsbetingelser og mobiliseringsmodeller i de tre lande har ført til udvikling af forskellige diskurser om kønsmagt, selv om dette ikke er forskningsmæssigt velbelyst. Det er vanskeligt at finde ud af, hvordan diskurserne omvendt har påvirket den politiske udvikling i de enkelte lande. Dette spørgsmål kunne være interessant at få belyst. Set med danske øjne ser det dog ud til, at diskurserne om kønsmagt har haft et mere beskedent gennemslag i den danske offentlighed og i den danske politiske debat, end den svenske og norske har haft i deres lande. Det kan måske hænge sammen med den mindre grad af institutionalisering af kønsspørgsmålet i Danmark, fx i de politiske partier (Christensen, 1999; Borchorst, 1999a). Det er vores vurdering, at dansk kønsforskning har været mindre handlingsorienteret end norsk (jf. Skjeie & Hernes, 1997) og i mindre grad end denne har leveret styringspræmisser til ligestillingspolitikken (Skjeie, 1999). Tilsyneladende har forbindelsen til de sociale bevægelser nok været større.

Danmark, Norge og Sverige har udviklet sig meget forskelligt i 1980'erne og 1990'erne. I den danske politiske offentlighed er der i højere grad end i Norge og Sverige enighed om, at ligestilling mellem køn allerede er opnået (jf. Dahlerups kapitel), og køn har i 1990'erne fået en mere begrænset politisk betydning (Borchorst, 1999b). Vi mener, at fraværet af køn i den danske politiske offentlighed bl.a. hænger sammen med, at der i 1990'erne har manglet forskningsdebatter, der som undertrykkelses- og forskelsdiskurserne, har bidraget til at fastholde kønsmagt som et centralt tema i forskningen og i den politiske offentlighed.⁵ Det er desuden en væsentlig faktor, at der ikke har været officielle danske magtudredninger der, som de norske og svenske, har kunnet bidrage til dialog mellem forskere og politikere om grundlæggende magtforhold. Den danske kønsforskning har dog på enkelte punkter været med til at præge den politiske dagsorden, fx i forhold til offentlig ligestillingspolitik og køn i academia.

Forståelser af kønsmagten vil naturligvis være påvirket af den generelle teoretiske diskussion i tilknytning til kvinde- kønsforskningen. Her er der også i Skandinavien sket afgørende fornyelser, som

har haft betydning ikke mindst for den danske kønsforskning. Hvor det tidligere var de strukturelle og helhedsorienterede forklaringer, der inspirerede og udfordrede forskningen i køn og magt, er det i dag helt andre teorier, der præger området. Det poststrukturalistiske paradigme er slået kraftigt igennem inden for kvinde- og kønsforskningen (Christensen et al., 1997; Søndergård, 1996), og den postmoderne kønsforskning har stillet en række nye udfordringer for opfattelsen af kønsrelationer, det gælder fx opdelingen mellem biologisk og socialt køn (Butler, 1990). Det er en styrke, at den postmoderne kønsteori er anti-essentialistisk og dermed udfordrer feminismens „vi-tænkning“. Den tematiserer desuden eksplicit forholdet mellem magt og viden og lægger vægt på, at kønsrelationer og kønsidentiteter er præget af dominerende diskurser og magtforhold. En af svaghederne er, at betoningen af diskurser og repræsentationer betyder, at de handlende aktører og den sociale kontekst underbetones. Det indebærer, at forskningen let kan miste sit handlingsorienterede og emancipatoriske grundlag.

Erfaringerne med den postmoderne kønsforskning viser, at den hidtil overvejende har bidraget til at udvikle den teoretiske og filosofiske forståelse af køn og til analytiske dekonstruktioner, fx af kønsmagtrelationer inden for konkrete genstandsfelter. Derimod er det sjældent, at den har bidraget med konkrete empiriske analyser af forandringer i disse relationer. Vi betragter den postmoderne kønsforskning som et kritisk korrektiv til de eksisterende teorier om kønsmagt, men den kan ikke stå alene. I de senmoderne samfund er magt-viden-relationerne dynamiske magtrelationer, der må analyseres både som diskurser og som samfundsmæssig praksis, der omfatter kønsrelationer inden for såvel politik, økonomi som det civile samfund.

Perspektiverende vil vi argumentere for, at der er behov for at udvikle nye diskurser og paradigmer om kønsmagt, der både kan rumme forandringer og reproduktion af kønsmagtrelationerne og både magt fra neden og fra oven. Der er behov for at videreudvikle de feministiske magtforståelser, der er sensitive over for ændringer i kønsrelationerne, fx de nye differentieringer, som er opstået gennem de sidste par årtier, ikke kun mellem kvinder og mænd, men også indbyrdes mellem kvinder og mellem mænd.

I alle de skandinaviske lande ligger der desuden en ny opgave i at undersøge relationen mellem politisk inklusion af kvinder og den politiske marginalisering af andre sociale grupper, ikke mindst flygtninge- og indvandrergrupper. Endelig er der et stort behov for at

analysere forholdet mellem lokale, nationale og transnationale magtrelationer i et kønsperspektiv. Globaliseringen, den europæiske integrationsproces og den voksende immigration rejser en række nye spørgsmål om nationalstaternes rolle, som udfordrer den skandinaviske forskning om kønsmagt. De nye udviklingstendenser tematiserer forholdet mellem globale magtstrukturer, det politiske handlingsplan og individernes politiske identiteter og skærper behovet for nye forståelser af kønsmagt og af differentieringer mellem kvinder.

LITTERATURLISTE

- Bergman, Solveig (1999). „Kvinnor i nya sociala rörelser“, pp. 91-113 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergqvist, Christina (1994). *Mäns makt og kvinnors intressen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Borchorst, Anette (1998). „Feminist Thinking about the Welfare State“, pp. 99-127 in Myra Marx Ferree, Judith Lorber & Beth Hess (eds.). *Revisioning Gender*. Sage Publications.
- Borchorst, Anette (1999a). „Ligestillingsinstitutionerne“, pp. 156-175 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borchorst, Anette (1999b). „Den kønnede virkelighed – den kønsløse debat“, pp. 113-132 i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Den demokratiske udfordring*. Gylling: Hans Reitzels Forlag.
- Borchorst, Anette & Birte Siim (1984). *Kvinder i velfærdsstaten – mellem modernitet og lønarbejde gennem 100 år*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Borchorst, Anette & Birte Siim (1987). „Women and the Advanced Welfare State – a New Kind of Patriarchal Power?“ pp. 128-157 in Anne Showstack Sassoon (ed.). *Women and the State. The Shifting Boundaries of Public and Private*. London: Hutchinson.
- Butler, Judith (1990). „Gender Trouble, Feminist Theory, and Psychoanalytic Discourse“, pp. 324-340 in Linda Nicholson (ed.). *Feminism/Postfeminism*. New York: Routledge.
- Christensen, Ann-Dorte (1989). *Ulydige kvinders magt. Kvindefredslejren ved Ravnstrup som politisk proces*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Christensen, Ann-Dorte (1999). „Kvinder i de politiske partier“, pp. 62-81 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, Ann-Dorte, Anna-Birte Ravn & Iris Rittenhofer (red.) (1997). *Det kønnede samfund, Forståelser af køn og social forandring*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (1990). „Køn, magt og demokrati – mod et dynamisk magtbegreb“, pp. 7-25 i *Årbog for kvindeforskning 1989*. Århus Universitet.

- Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet – mod nye politiske identiteter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dahl, Hanne Malene (2000). „Fra den 'store' omsorg til den 'lille' omsorg“. *GRUS*, 61:5-17.
- Dahlerup, Drude (1985). *Blomster & Spark. Samtaler med kvindelige politikere i Norden om deres historiske rolle – og deres dagligdag*. Stockholm: Nordisk Ministerråd.
- Dahlerup, Drude. (1988). „From a Small to a Large minority. Women in Scandinavian Politics“. *Scandinavian Political Studies*, 11, 2:275-298.
- Dahlerup, Drude & Kristian Hvidt (red.) (1990). *Kvinder på Tinge. Kvinder i landspolitik i 75 år*. Folketingets præsidium/Rosinante.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*, I; II. Haslev: Gyldendal.
- Eduards, Maud (1997). „Interpreting Women's organizing“, pp. 11-25 in Gunnel Gustafsson (ed.). *Towards a New Democratic order*. Stockholm: Publica.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Hagemann, Gro & Klas Åmark (1999). „Fra 'husmorkontrakt' til 'likestillingskontrakt'“, pp. 174-206 i Fredrik Engelstad (red.). *Om makt. Teori og kritikk*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Halsaa, Beatrice (1981). „Hva med patriarkatet? Maktudredningen – keiserens nye klær!“, pp. 195-215 i Kristian Andenæs et al. (red.). *Maktens ansikter. Perspektiver på makt og maktforskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Halsaa, Beatrice (2001). *Uferdige eller likestilte demokratier?* Tekst 1, GEP: Aalborg Universitet.
- Hernes, Gudmund (red.) (1978). *Forhandlingsøkonomi og blandingsadministrasjon*. Oslo/Stockholm: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga (1987). *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Vojens: Norwegian University Press.
- Hirdman, Yvonne (1990a). *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Helsingborg: Carlssons.
- Hirdman, Yvonne (1990b). „Genussystemet“, pp. 73-114 i *Demokrati och Makt i Sverige*. Maktutredningen huvudrapport, SOU: 1990: 44, Stockholm.
- Hirdman, Yvonne (1996). *Key Concepts in Feminist Theory. Analyzing Gender and Welfare*. Aalborg Universitet: Freia, paper 34.
- Holter, Harriet (1976). „Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse, og herskerteknikker“, pp. 61-82 i Thordis Støren & Tone Schou Wetlesen (red.). *Kvinnekunnskap*. Oslo: Gyldendal.
- Holter, Harriet (1996). „Kjønn, politikk og kvinneundertrykking“, pp. 25-37 i Harriet Holter (red.). *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Jónasdóttir, Anna G. (1991). *Love Power and Political Interests*. Kumla: Örebro Studies 7.
- Knudsen, Anne (1994). „Kønnet under uddannelse“. *Kvinder, køn og forskning*, 2:107-111.
- Peterson, Abby (1987). *Women in Political „Movement“*, Monograph, no. 37. University of Gothenburg: Department of Sociology.
- Siim, Birte (1987). „The Scandinavian Welfare States – towards Sexual Equality or a new kind of Sexual Domination?“, *Acta Sociologica*, 3-4:255-270.

- Siim, Birte (1988). „Towards a Feminist Rethinking of the Welfare State“, pp. 160-187 in Kathy Jones & Anna Jtion?“(ren & To.). *The Political Interests of Women. Developing Theory and Research with a Feminist Face*. London: Sage Publications.
- Siim, Birte (1997). „Politisk medborgerskab og feministiske forståelser“, pp. 193-223 i Ann-Dorte Christensen, Anna-Birte Ravn & Iris Rittenhofer (red.). *Det kønnede samfund. Forståelser af køn og social forandring*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Siim, Birte & Anette Borchorst (1987). „Kønssystem og patriarket“. *GRUS*, 22/23:127-145.
- Sjørup, Karen (1997). „Velfærdsstaten som middel i kvinders magtspil. Governmentabilitet og statsfeminisme i den moderne velfærdsstat“. *Kvinder, Køn & Forskning*, 2:6-16.
- Skjeie, Hege (1992). *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politik*. Oslo: Institut for Samfundsforskning.
- Skjeie, Hege (1999). „Ligestillingsprocesser og kjønnsnsmakt“, pp. 94-114 i Øyvind Østerud et al. (red.). *Mot en ny maktutredning*. Oslo: Gyldendal.
- Skjeie, Hege & Helga Hernes (1997). „Mellom fag og feminisme: Kvinneforskning i statsvitenskap“. *Norsk statsvetenskaplig tidsskrift*, 13, 3:363-381.
- SOU (1990). *Maktutredningens huvudrapport*. 1990: 44, Stockholm.
- SOU (1998). *Ty Makten är din. Myten om det rationella arbetslivet och det jämstallda Sverige*. Kvinnomaktutredningen, 1998:6, Stockholm.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1986). *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrødsdeltagelse*. Århus: Politica.
- Søndergård, Dorthe Marie (1996). *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Togeby, Lise (1984). *Politik – også en kvindesag*. Århus: Politica.
- Togeby, Lise (1994). *Fra tilskuere til deltagere. Den kollektive mobilisering af kvinder i Danmark i 1970'erne og 1980'erne*. Århus: Politica.

NOTER

- 1 En anden meget central dansk debat om køn, magt og politik handler om kvinders politiske repræsentation (se fx Dahlerup, 1985 og 1988; Dahlerup & Hvidt, 1990). Repræsentationsdiskursen har haft et parallelt forløb i de skandinaviske lande, hvorfor den danske diskurs ikke har adskilt sig specielt fra de tilsvarende svenske og norske diskurser. Repræsentationsdiskursen har haft stor offentlig gennemslagskraft og har dermed bidraget til at sætte spørgsmålet om flere kvindelige politikere på dagsordenen.
- 2 Hvor Harriet Holter og Rita Liljestrøms allerede i 1960'erne havde publiceret banebrydende arbejder i hhv. Norge og Sverige.
- 3 Den islandsk-svenske kvindeforsker Anna Jónasdóttir er en undtagelse. Hun er en af de få forskere, som har søgt at feminisere centrale marxistiske forståelser og begreber. Hun har holdt fast i patriarkatsbegrebet i 1990'erne, og udviklede det marxistiske udbytningsbegreb til at indkredse mænds udnyttelse af kvinders kærligheds- og omsorgsrelationer (1991).

- 4 Det har også været anvendt i analyser af velfærdsstatens omsorgsområder (fx Dahl, 2000).
- 5 Til gengæld er forskels- og undertrykkelsesdiskursen i dag kommet på den politiske dagsorden i forhold til mænds manglende ligestilling i familien og i velfærdsstaten samt flygtninge og indvandreres integrationsproblemer på arbejdsmarkedet og i politik.

Om forfatterne

Pernille Tanggaard Andersen

Ph.d.-stipendiat på forskningsprojektet GEP (Gender, Empowerment and Politics) ved henholdsvis Aalborg Universitet og Københavns Universitet. Projekt om overordnede forandringsprocesser udfordrer forståelser af fællesskab og solidaritet i Kvindelige Arbejderforbund.

Anette Borchorst

Lektor ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. Tilknyttet forskningsprojektet GEP (Gender, Empowerment and Politics). Har arbejdet under Magtudredningen med at styrke kønsperspektivet i delprojekterne samt med et delprojekt om „Køn, magt og beslutningsprocesser“.

Ann-Dorte Christensen

Lektor i politisk sociologi ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold ved Aalborg Universitet. Tilknyttet forskningsprogrammet GEP (Gender, Empowerment and Politics). Arbejder for Magtudredningen på delprojekt om „Ungdom og demokrati – forholdet mellem kønsidentiteter og politiske identiteter“.

Peter Munk Christiansen

Professor ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet. Medlem af Magtudredningens forskningsledelse. Arbejder bl.a. på projekter om interesseorganisationernes politiske rolle.

Hanne Marlene Dahl

Adjunkt ved Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter. Forskningsprojekt om den politisk-administrative diskurs om omsorgsprofessioner og omsorgskvalifikationer på ældreområdet i to lande.

Drude Dahlerup

Professor ved Statsvetenskapliga Institutionen, Stockholms Universitet. Tilknyttet forskningsprojekt GEP (Gender, Empowerment and Politics).

Cathrine Hasse

Forskningslektor, Institut for Antropologi. Tilknyttet forskningsprojektet „Køn i den akademiske organisation“ under det tværrådslige forskningsprojekt „Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen“.

Inge Henningsen

Lektor ved Afdeling for Statistik og Operationsanalyse, Københavns Universitet. Tilknyttet forskningsprojektet „Køn i den akademiske organisation“ under det tværrådslige forskningsprojekt „Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen“.

Lis Højgaard

Lektor ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Tilknyttet forskningsprojektet „Køn i den akademiske organisation“ under det tværrådslige forskningsprojekt „Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen“ samt projektet „Fathers and mothers – Dilemmas of the Work/Life Balance: A comparative Study of 4 European Countries“.

Hanne Nexø Jensen

Lektor i offentlig forvaltning ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Tilknyttet forskningsprojektet „Køn i den akademiske organisation“ under det tværrådslige forskningsprojekt „Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen“.

Birgit Møller

Forskningsmedarbejder og leder af Magtudredningens sekretariat.

Karin Lützen

Lektor ved Institut for Historie og Samfundsforhold på Roskilde Universitetscenter

Steen Baagøe Nielsen

Ph.d.-stipendiat ved Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde

Universitetscenter på et projekt om køn og moderniseringsprocesser i daginstitutioner.

Karina Pedersen

Ph.d.-stipendiat ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, på et projekt om medlemmer af danske partier.

Annick Prieur

Lektor i sociologi ved Institut for sociale forhold og organisation, Aalborg Universitet. Forskningsprojekt om unge indvandrere, integrations- og identitetsspørgsmål.

Bente Rosenbeck

Professor i genusforskning på Lunds Universitet. Tilknyttet forskningsprojekt „Det nordiske ægteskab i europæisk perspektiv. Modernisering og kønskonstruktion“, samt „Omsorg eller kontrol? Mellem viden og magt“.

Dorte Marie Søndergaard

Lektor ved Institut for Psykologi og Filosofi/Videnskabsteori, Roskilde Universitetscenter. Pt. seniorforsker på Danmarks Humanistiske Forskningscenter. Tilknyttet forskningsprojektet „Køn i den akademiske organisation“ under det tværrådslige forskningsprojekt „Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen“ og „Subjektivisering og magtprocessering: metarefleksionens empiriske anvendelse“.

Birte Siim

Lektor ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. Tilknyttet forskningsprojektet GEP (Gender, Empowerment and Politics). Arbejder under Magtudredningen med delprojekt om „Kvinder som kollektive aktører i den danske politiske offentlighed“.

Lise Togeby

Professor i politisk sociologi ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Formand for Magtudredningens forskningsledelse.

Udgivelser fra Magtudredningen

pr. 1. februar 2002

Bøger

- Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Skrifter

- Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.
- Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.
- Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.
- Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.
- Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Ekspert i Medierne. Dagpressens brug af forskere 1961-2001*. Århus: Magtudredning.